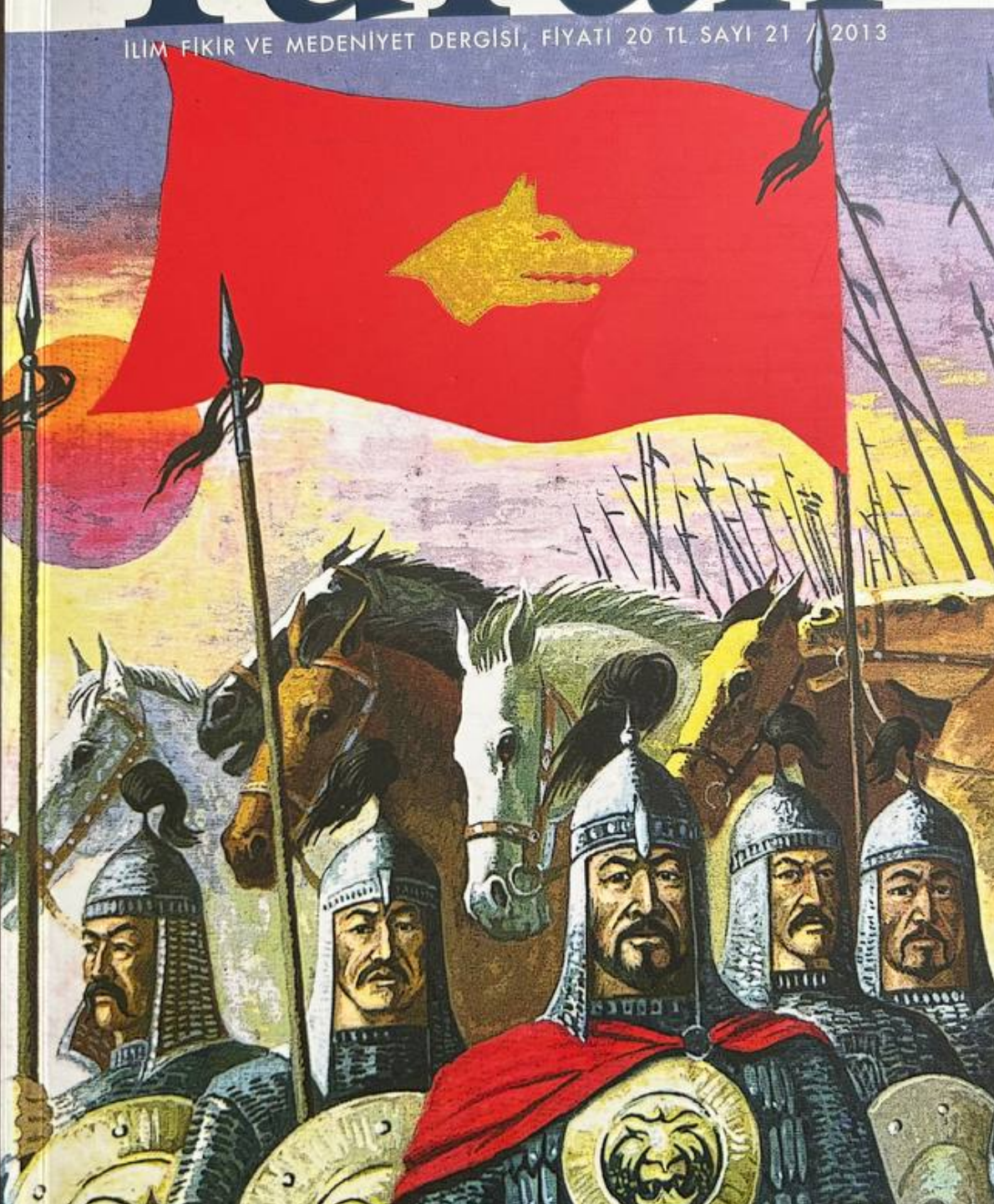

Turán

İLİM FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ, FİYATI 20 TL SAYI 21 / 2013

Editör'den

Saygıdeğer okurlarımız,

Dergimizin elinize ulaşacak olan bu 21. nüshasıyla, ilk yayım tarihi itibarıyla altıncı yılını doldurmuş bulunuyor. Gösterilen alâkanın arka plânı, hiç şüphesiz maddî bir varlık olarak kağıt ve mürekkepten ziyade, milletimizin (hiç olmazsa idrak sahibi olanlar için) şuurlatında yatan bir dünya devleti idealinin fikrî zeminini, dergimiz sayfalarında görmek isteyen okuyucular nazarında tecessüm etmiş olduğunun farkındayız. Herkesin dünya algısının farklı olduğu bazı kimse ve çevreler tarafından, elbette bu dünyaya uymayan, umduklarını bulamamanın hayâl kırıklığına uğrayanların varlığı da malûmdur. Bu tür hayâl kırıklıklarının başında, tartışmasız "Turan" kavramının olmazsa olmazı "Türk, Türklük, Türk Birliği" gibi kavramlara yönelik, "hamaset" eksikliği gelmektedir. Amiyane tabirle, mevzuya bu açıdan bakan kimseler için nerede Türklükten veya Türk tarihinden bahsediliyorsa, onun paylaşılması, bayraklaştırılması, bizim ifademize göre fikir çabasından azade, zahmet gerektirmeyen "sloganlaştırma" isteği yattığıdır. Oysa, dergimizin neşriyata başladığı 2005 senesindeki ilk nüshasında ve daha sonraları yeri geldikçe dile getirdiğimiz üzere, derginin popüler merakı giderici, heyecan ve hisleri tatmin edici bir yayın olmayıp, geleceğin dünyasının inşasını temellendirecek fikri tahlil ve terkipler ortaya çıkarmaya matuf bir yayın olduğunu belirtmiştik.

Zira, şuur altında yatan "ideal" ve "Turan Barışı" için, her şeyden önce üzerinde yaşadığımız dünyayı (nomos-erde), sonra da yine üzerinde işgal ettiğimiz kendi yerimizi (lokasyon) bilmek ve tanımak zorundayız. Dünyayı kavramadan, bölgemizi, bölgemizi kavramadan ülkemizi, keza aynı şekilde dünya tarihini kavramadan, bölgeleri, bölge tarihlerini bilmeden, ülke tarihimizi de kavrayıp, konumlandırmamız da mümkün değildir. Hiç kuşkusuz bunun bir yanını coğrafya, diğer yanını ise tarihî coğrafya oluşturur. Böylesi bir gerçekten haberdar olmamaksa, bırakın sizi bir "dünya devleti" yapmayı, kabile devleti yapmaya bile yetmez. Tabii olarak dergiye jeopolitik ve medeniyet yayını derken, özellikle coğrafya ve tarihe vurgu yapmamız, bir ilim/bilim fantezisi değil, bugünkü gerçekten hareketle geleceğin dünyasının tesisine ilişkindir. Nitekim, bu maksada uygun olarak, gerek verdiğimiz konferanslarda, gerekse dergimizin sayfalarında "paradigma kurma"nın zorunluluğunu dile getirmemizin sebebi de buradadır.

Ancak, burada bir özeleştirici olarak belirtmeliyiz ki, balâda zikrettiğimiz "paradigma", uzun yüzyılların, hatta bin yılların tarih ve kültür birikimi üzerinden kurulacaktır: Bu konuda Türk yahut Turan dünyası yete-

rinden fazla malzemeye sahiptir. Mitolojiden, efsaneye, dinden, devlete, iktisattan, devlet yönetime kadar zengin bir miras. Bu malzemenin pek çoğunun yayımlandığı yahut aynı malzemenin değişik sürümleri (variant) üzerine çalışmalar yapıldığı da herkesçe malumdur. İlmî çalışma adı altında yapılan bu çalışmalar ne yazık ki, bir yanıyla yabancı hâтта hasım bir dünyaya bedavadan malzeme sağlarken, diğer yandan muazzam bir beyin gücünü de heba etmektedir. Zira, bu yolda malzeme toplamak illâki saygı değer bir işse de, bu malzemeyi esas alarak, yorumlamak, çıkarımlarda bulunmak çok daha farklı bir iştir. Bu anlamda bir tarihçi, coğrafyacı, sosyolog yada edebiyatçı, topladığı malzeme, bulduğu vesika veya yaptığı saha araştırmasıyla değil, bu malzemeyi tefsir etme kabiliyetiyle tarihçi, coğrafyacı veya sosyologdur. Değilse, ham malzemenin derlenmesi, vesikanın bulunup okunması, keza seleflerin söylediklerinin, halefler tarafından tekrarlanması “meslek tarihçiliği” dışında pratikte bir karşılığı yoktur. İşte, Turbetskoy’u, Gumilyev’i tarihçi, İbn-i Haldun’u sosyolog, Kant’ı coğrafyacı, C. Schmitte’i jeopolitikçi yapan anlayışı burada aramak gerekir.

Bundan hareketle itiraf etmek gerekir ki, dergi olarak böylesi bir maksat peşinde olmasına rağmen, geçmişten böyle bir “geleneğe” sahip olmadığımızdan, maalesef dergimizin de derleme ve aktarmacılığı aşarak, postulat öne sürme veya teori ortaya koyduğunu söyleyemiyoruz. Fakat gayret ve hedefimizin bu olduğunu, dergiye makale gönderecek olan arkadaşların bu yolda çaba ve hassasiyet göstereceklerini ümit ediyoruz.

Dergimizin bu gerçekler ve gerekçeler doğrultusunda değerlendirilen ve bu yolda gönülden destek ve katkılarını esirgemeyen dost ve arkadaşların yanında, baştan beri desteklerini esirgemeyen özellikle mektep arkadaşlarımdan sevgili **Atilla Ayva’ya, Hilmi Özden’e ve Mustafa Selçuklu** beylere teşekkür eder, gelecek sayıda yeniden buluşmak dileğiyle, saygılarımı sunarım.

İşbirliğiyle

Dergimizin bu sayısının
yayınlanmasına yaptıkları katkılardan dolayı

adına Kamil Öztürk Beyefendiye
teşekkür ederiz.

*Saygı değer okurlarımız,
Sizler için açmış olduğumuz bu sayfalarda dergimizin
mündercatına uygun olan her türlü haber, teklif, temenni,
tasviye ve tenkitlerinizi bekler, saygılarımızı sunarız.*

Rahmankul Han'ın doğumunun 100. Yılı'nı kutladı. Kırgızların Son Hanı Rahmankul Han

Gültekin Çavuşoğlu

“Dünyanın Damı” olarak bilinen 4500 metre yüksekliğindeki Pamir Yaylalarından Van'ın Er-ciş ilçesine uzanan çileli bir hayatın öyküsü...

Kırgızistan Cumhuriyeti devletinin himaye-sinde başşehir Bişkek'te düzenlenen Rahmankul Han'ın , muhteşem anma törenlerine Türkiye'nin yanı sıra dünyanın çeşitli ülkelerinde yaşayan Kırgızlar ve diğer Türk boylarının temsilcileri de katıldı.

“Pamir Aslanı” veya “Pamir'in Sahibi” olarak tanınan Hacı Rahmankul Han'ı anlatmadan önce Kırgız Türklerinin asırlarca yaşadığı Pamir Yay-lası-Pamir Dağları hakkında kısa bir bilgi verme-nin gerekli olduğunu hemen ifade etmemiz gere-kiyor. Coğrafyacılar Pamir'i, “Dünyanın damı” olarak tanımlarlar. Yüksek tepeler ve yeşil vadi-lerden meydana gelen Pamir'e bu ismin verilme-si, insanın yaşadığı en yüksek tepe olmasından kaynaklanmaktadır. Pamir Yaylası'nın denizden yüksekliği 4 bin 500 metrenin altına düşmez. Dünyanın değişik bölgelerinde Pamir'den daha yüksek dağlar, tepeler elbette ki vardır; fakat bu dağlar insanların yaşamasına pek elverişli de-ğildir. Pamir ise, asırlardır her türlü canlı ile birlik-te insanlara da ev sahipliği yapar. Bu topraklar, Kırgız Türklerinin en büyük ve eski boylarından

biri olan **Teyitler'in** ata yurdudur. Pamir yaylası, Afganistan'ın kuzeyinde yer alır Doğu Türkistan, Tacikistan ve Pakistan ile komşudur. Bölge, stratejik konumundan dolayı sık sık Rusya ve Çin'in saldırılarına maruz kalır. Tarih, Kırgız Türklerinin altı defa Pamir'den göç etmek zorunda kaldıklarını kaydetmektedir ki, böyle bir olayı başka hiçbir milletin tarihi kaydetmez.

Afganistan, Tacikistan ve Çin'in işgali altındaki Doğu Türkistan'a yakınlığı sebebiyle de bir bakıma Asya'nın en huzursuz bölgesi. Sovyetler Birliği dağılmadan önceki yıllarda Rusya ile de komşu olduğu düşünülürse stratejik konumu daha iyi anlaşılır. Ulaşımı oldukça zordur. Büyük bölümü Afganistan sınırları içerisinde bulunmasına rağmen hiçbir yatırım ve devlet imkânlarından istifade ettiği görülmemiştir. Devletin bu ilgisizliğinin en önemli sebebi, doğal şartlarının yanı sıra burada yaşayanların tamamının Kırgız Türklerinden oluşmasıdır. Pamir Kırgızlarının böyle bir beklentileri olmadığı için devlet yöneticilerinden sadece güvenliklerinin sağlanmasını istemişlerdir.

Kırgızlar tarih boyunca hep "Hanlar" tarafından yönetilmişlerdir. Yazımızın konusu olan Hacı Rahman Kul "Han Ailesi"nden gelmektedir. 20. Yüzyılın başında Pamir Kırgızlarının lideri Hacı Çaparkul Han idi. 1942 yılında ebedî âleme göç edinceye kadar boyunu o yönetmişti.

Asırlarca, takriben 4 bin 500 metre yüksekliğindeki, Pamir Yaylası'nda yaşayan Kırgız Türkleri'nin son yüz yıllık tarihi Çin ve Rusya ile mücadele ile geçti. Sonunda vatan toprakla-

rını terk etmek zorunda kaldılar. 1978'li yılların başında başlayan "son" yolculukları 08 Ağustos 1982 yılında Adana'da noktalandı. 1982 yılında Van Karagündüz Köyünde geçici iskana tabi olan kırgızlar, 1987 yılında Van'ın Erciş ilçesinde kalıcı konutlarına nakledildiler. Pamir Kırgızlarından yaklaşık 3950 kişi günümüzde Erciş'teki Ulupamir köyünde yaşamaktadır. Gelenekleri, görenekleri, töreleriyle Erciş'e renk katan

Kırgızlar, tam anlamıyla çevreye uyum sağlamış durumdadırlar. Ulupamir'de "suç" sayılabilecek hiçbir olaya rastlamak mümkün değildir. Kırgız gençlerini ya işinin başında veya eğitim-öğretim kurumlarında görmek mümkündür. Siyasî olaylara asla karışmazlar, "vatan" edindikleri, "vatan" bildikleri Türkiye'ye zarar verecek hiçbir olayın içinde bulunmazlar. Kıt imkânlarına rağmen, asırların birikimi olan misafirperverliklerini asla elden bırakmazlar. Kısacası Ulupamir örnek bir köy, Ulupamirliler örnek vatandaşlardır. Çevre ile ilişkileri ihtiyaçlarla sınırlıdır. Dostlukları kavidir. Güvendiklerine tam güvenir; kalben teslim olurlar.

Lider ve Sanatkâr

Biz Hacı Rahmankul Han ve akrabalarını 1987'de Erciş'e yerleşmeleri üzerine tanıdık, sevdik, saygı duyduk. Gerçekten saygı duyulacak bir insan olduğu her halinden belli idi. Kendi kendini yetiştirmesine rağmen ressam, şair, çok iyi coğrafya ve ekoloji bilgisine sahip, edebiyata büyük önem veren, doğaya büyük ilgi duyan, evcil hayvanlara olduğu kadar vahşi hayvanlara karşı da duyarlı olan ve bu vasıflarını çocukları ve çevresiyle de paylaştıran, onları bu konularda eğiten bir liderdi.

Hayatının son dört yılını Erciş'te geçiren Hacı Rahmankul Han, en zor şartlar altında bile karamsarlığa kapılmadan geleceğe ümit ile bakan ve çevresine de ümit veren, moral aşılayan, tevekkül sahibi bir şahsiyetti. Konuşurken kelimeleri dikkatle seçer, muhataplarına nazikçe hitap eder, kimseyi kırmayan, kucaklayan kadife kalpli bir yapısı vardı. Ömrü mücadele ile geçmiş bir insanın nasıl bu kadar munis olabileceğini her fani kestiremez. Yaşadığı çileli hayata bakılırsa sınırlarının törpülenmiş olduğu düşünülebilir. Her

şeyin Allah'dan geldiğine olan sarsılmaz imanı sayesinde dünya meseleleri sebebiyle asla şikâyetçi olmazdı. Şükretmesini bilen bir kul'du.

Çok okuyan, İslâmî tam anlamıyla yaşayan, takva ehli, okuduklarını ve bildiklerini çocukları ve çevresiyle paylaşan, Kur'an-ı Kerim'i ve dinî bilgileri çocukları ve çevresine bizzat öğretti inancılı bir Müslümandı. Manevi değerlerle mücehhez olan bu büyük şahsiyet, aynı zamanda Türklük şuuru son derece yüksekti.

Hiçbir eğitim almadan Arapça, Farsça, Latince ve Türkçe'nin bütün lehçelerini öğrenen Rahmankul Han, yaşadığı zor şartlarda bile dünya siyasetini yakından takip eden birisiydi. Pamir yaylalarında, Afganistan dağlarında, Pakistan yollarında bile radyoyu elinden düşürmez; Türk dünyası, İslâm âlemi ve hatta bütün dünyadaki gelişmelerden haberdar olur, şartlara göre yönettiği kitleyi yönlendirirdi.

Pamir Yaylasında, imkânsızlıklar içinde sanata, edebiyata, resim yapmaya ve öğrenmeye büyük önem veren Rahmankul Han, oğulları Ekber Kutlu ve merhum Malik Kutlu'nun heykeltıraş ve ressam olmalarını teşvik etmiş ve bu arzusunu da gerçekleştirmiştir. Ekber Kutlu halen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde güzel sanatlar bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Rahmankul Han, sadece Kırgız Türklerini değil, bütün Türk boyları ve çevre halkları da korumuş ve onların hürriyeti için mücadele etmiştir. Doğumunun 100.yılı münasebetiyle Kırgızistan'ın başşehri Bişkek'te düzenlenen tö-

renlere katılan Türk boylarının temsilcileri ve bilhassa Doğu Türkistan Türklerinin yakın ilgisi, bu sevginin açık bir göstergesi idi. Çin işgaline kadar Doğu Türkistan'da yaşayan Rahmankul Han'ı eski dostları, komşuların unutmamış olduğuna bizzat şahit olduk. Bütün baskılara rağmen Bişkek'e gelen Doğu Türkistanlıların gözleri Rahmankul Hanı arıyordu.

Pamir; Rusya ile Çin Arasında

Kırgız Türklerinin yaşadığı Pamir Yaylasının büyük bir bölümü, günümüzün siyasi haritasına göre, Afganistan sınırları içerisinde kalmaktadır. Çin ve Rusya (1917-1990 yılları arasında Sovyetler Birliği) bu bölgeyi ele geçirmek için mücadele ederken karşılarında her zaman Kırgız Türklerini ve liderleri Çaparkul ve Hacı Rahmankul'u bulmuşlardır. Babası Hacı Çaparkul'dan sonra "Han" seçilen Rahmankul Han'ın hayatı zamanın iki komünist devleti, Sovyetler Birliği ve Çin ile mücadele ile geçmiştir. Devamlı Sovyetler Birliği'nin takibi ve baskısı altında yaşamak zorunda kalan Rahmankul Han, birkaç defa Ruslara esir düşmüş, ancak Allah'ın takdiri ve keskin zekâsı sayesinde kurtulmayı başarmıştır.

Pamir yaylasını ele geçirmek için saldırılarını aralıksız sürdüren Rusların ilk hedefinin Hacı Çaparkul Han ve oğlu Rahmankul olduğunu daha önce ifade etmiştik. Sömürgeciler, lidersiz kalacak halkın daha kolay esir edileceğinin bilincindedir. Ancak emperyalist Çin ve Rus yöneticileri, hiçbir zaman bu hedeflerine ulaşamamıştır.

Hacı Rahmankul ve babası Çaparkul Han'ın Rus esaretine düşmesi ve kurtulmalarının çok ilgi çekici bir hikâyesi vardır:

Bir gün bir davet dönüşü Çaparkul Han ile oğlu Rahmankul'u Rus casusları tuzağa düşürür ve öldürmeye karar verirler. Bu insanlık dışı eylemlerini zevkli bir eğlenceye çevirmek isteyen Rus casusları, baba-oğula bir teklifte bulunurlar; mermi ile mi, yoksa zehirlenerek mi ölmek istediklerini sorarlar. Zehirden kurtulma ihtimali bulunduğunu düşünen Hacı Çaparkul Han, zehiri tercih ettiğini söyler. Rus casusların zehiri tercih etmelerinin bir sebebi de silah sesinin çevreden duyulması ihtimalidir. Türkler için ise, zehir içerek ölmek Rus kurşunu ile ölmekten daha çok tercihe şayandır. Rus casusların verdiği zehiri içerler. Ruslar ise "nasıl olsa öldüler" diyerek Çaparkul ve oğlunu bırakıp giderler. Rusların uzaklaştığını gören Çaparkul yakınlarında bulunan bir eve giderek "kurut" denilen kurutulmuş yoğurt alır, ezerek hem kendisi yer hem de oğluna yedirir. Kurutulmuş yoğurt, Rus zehirini etkisiz hale getirir ve böylece kurtulurlar. Rahmankul Han'ın zehirin etkisiyle bütün dişleri dökülür.

Rahmankul ile birlikte abisi Muhammed Kabil, Aksakallardan Melgenbay ve Törekul Tacikistan Pamir'inde esir edilerek önce Murgan, daha sonra Duşenbe (Tacikistan) cezaevinde hapis kalmıştı.

Zeki ve cesur bir lider olan Rahmankul Han, bir yolunu bulup buradan kurtulmuş ve yeniden mücadeleye atılmıştır. Bu dönemde birkaç defa daha halkın desteğiyle kurtulmayı başarmış.

Afganistan Pamirindeki yoğun baskı ve çatışmaların sonunda, Tacikistan Pamiri yolu ile tekrar Kırgızistan Pamirindeki Vahan'a yakın bölgeye geçerken tekrar Rusların baskınına uğramasına rağmen yine kurtulmayı başarır. Çaparkul Han da oğlu Rahmankul Han da sadece kendilerini düşünecek olsalar mesele yoktur. Her zaman kaçıp kurtulma imkânları vardır. Fakat, korumaları altındaki soydaşlarını bırakıp kendi geleceklerini düşünmek hiçbir zaman akıllarına gelmemiş, her zaman halkıyla birlikte hareket etmişlerdir.

Rusların ardı arkası kesilmeyen baskınları sebebiyle burada da uzun müddet kalamayacağını anlayınca Çin sınırları içerisindeki Doğu Türkistan Pamir bölgesine göç eder. İki yıl burada kalırlar. Rahmankul Han, bu süre içerisinde, sık sık Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrine giderek faaliyetlerine devam eder. Komünist Rusya'nın baskılarından kurtulan Rahmankul Han ve akrabaları, bu sefer, Mao'nun kızıl kuvvetleriyle karşı karşıya gelir; Maocu milisler Doğu Türkistan'ı işgal ederler. Yerli Müslüman Türklerle bir süre önce bölgeye gelmiş olan Kırgız Türkleri Maocularla vuruşmaya başlarsa da başarılı olamayınca yeniden Afganistan sınırları içerisindeki Pamir'e dönme kararı alır. Doğudan kızıl Çin, Batıdan Kızıl Rus baskısı altında kalan Rahmankul Han, Afganistan Kralı Zahir Şah'dan bir mektup alır. Zahir Şah mektubunda Afganistan Pamir'ine dönmeleri halinde her türlü yardımı ve desteği sağlayacağını belirtmesi sevindirici bir haber olur. Rahmankul Han ise, verdiği cevapta hiçbir Afgan kralından zarar görmediklerini, Rus baskıları sonucu ülkeyi terk edip Çin'e gitmek zorunda kaldıklarını, Afgan Pamirine döndükleri takdirde Rusların yeniden saldırma ihtimalinin çok yüksek olduğunu, bu konuda destek ve garanti vermeleri halinde hemen döneceklerini ifade eder. Bu cevabi mektubu ile Rahmankul Han, hem kendi geleceklerini garanti altına almak ve hem de Afganistan'a zarar vermek istemediklerini anlatmak istemiştir.

Afganistan Kralı Zahir Şah, Rahmankul Han'ın mektubunu alır almaz, çok güvendiği Badehşan vilayetinin ileri gelen aksakallarından bir heyet oluşturarak Rahmankul'a gönderir.

Heyetin başında Letif Hacı isimli bir Tacik vardır. Letif Hacı başkanlığındaki heyetin asıl görevi, Pamir’de nasıl bir tedbir alınırsa bölgenin saldırılardan muhafaza edeceğini araştırmaktır. Rahmankul Han, durumu Zahir Şah’ın heyeti ile uzun uzun müzakere eder. Sonunda şu karara varılır: Afganistan Ruslara karşı o bölgeyi savunamaz. Zira Pamir merkezden çok uzaktadır. Coğrafi yapı savunmaya elverişli değildir. Afganistan askerleri, bölgenin doğal yapısını bilmemekte ve stratejik ehemmiyet hakkında yeterli bilgi donanımına sahip değildir. Geçici görevle gelmiş askerlerin bölgede hâkimiyet kurması mümkün değildir. Tek çare, Pamir’in Kırgız Türklerinin kontrolüne teslim etmektir. Karar, bir mektupla Zahir Şah’a bildirilir.

Letif Hacı başkanlığındaki heyet Kabil’e dönüp, Rahmankul Han’ın mektubunu ve şahsi tespitlerini Zahir Şah’a bildirirler. Bunun üzerine Zahir Şah, Rahmankul Han’a yeni bir heyet yollar. Şahın mesajı ümit vericidir. Zahir Şah, Ruslarla anlaşmalarını, bundan sonra Pamir’e herhangi bir saldırının söz konusu olmayacağını garanti edildiğini bildirir. Rahmankul Han’ın stratejisi çok zekicedir. Halkını korumak için iki devlet arasında bir anlaşmanın imzalanmasını sağlamayı başarmıştır. “Afganistan Pamiri” artık Kırgız Türkleri’nindir. Açıkçası bölge, yeni bir “statü” kazanmıştır. Rahmankul Han’ın adı da “Pamir Aslanı” olmuştur.

Afganistan ile Rusya arasında varılan anlaşmaya rağmen, Rahmankul Han tedbiri elden bırakmaz. Bir yıl daha Çin Pamirinde bekler. Bu bekleyişin bir başka sebebi de o tarihte Doğu Türkistan’ın Çin işgali altında bulunuyor olmasıdır. Her an bir Çin saldırısı beklenmektedir. Nihayet bölgeyi terk etmeye hazırlanan Kırgız Türkleri, saldırıya uğrarsa da Çin birliklerini püskürtmekle kalmaz ellerindeki silah ve cephaneyi de ele geçirirler. Saldırıları birkaç kez tekrarlanır. Rahmankul Han ve arkadaşları vuruşa vuruşa Çin Doğu Türkistan Pamirinden Afganistan Pamir’ine çekilirler.

Afganistan Kralı Zahir Şah, sözünde durur. Badehşan Valisine emir vererek, Rahmankul Han’ın büyük bir törenle karşılanmasını ister. Vali, bölgedeki bütün kuvvetlerin Vahan ilçesinde

toplanmasını, en üst seviyede güvenlik tedbirlerinin alınmasını sağlar. Rahmankul Han, “Devlet Başkanı” protokolü ile karşılaşır. Badehşan Valisi, misafirlerinin her türlü ihtiyaçları ile ilgilenir, göçmenlerin yerleştirilmesi için hiçbir fedakârlıktan çekinmez. Kısacası Şah’ından aldığı emri harfiyen yerine getirir. Kırgızlar, yeni durumdan oldukça memnundur.

Kırgız Türkleri’nin Çin Pamir’in Afganistan Pamirine göçünü sağlayan Zahir Şah, Rahmankul Han’ı Kabil’e davet eder. Şahın Sarayında yapılan kabul töreninde büyük bir misafirperverlik örneği sergilenir. Rahmankul Han ve Aksakallılar Heyeti, Şaha minnet duygularını ifade ederler. Zahir Şah da Rahmankul Han’a “Pamir Pasivani” (Pamir’in Sahibi) unvanını verir. Halkı tarafından “Han” seçilen Rahmankul’un Afganistan Devlet Başkanı tarafından da bir bölgenin sahibi ilan edilmiş olması onun bölge insanı üzerindeki etkisinin açık bir göstergesidir.

Alparslan Türkeş’le Görüşmesi

Zahir Şah’ın davetlisi olarak Kabil’de bulunan Rahmankul Hanı, burada, çok mutlu olacağı

bir sürpriz beklemektedir. 13 Kasım 1960 günü Hindistan'ın başşehri Yeni Delhi'de sürgün edilen merhum Alparslan Türkeş, sık sık Afganistan'a geçerek oradaki Türklerle görüşmekte, meseleleri hakkında bilgi almaktadır. Pamir Kırgızlarının çilesini de yakından bilen merhum Türkeş, Rahmankul Hanı bulur ve onunla uzun bir görüşme yapar. Bu görüşme ile başlayan dostluk, Rahmankul Hanın ebedî âleme göçtüğü 1990 yılına kadar, yaklaşık otuz yıl devam eder.

Rahmankul Han-Alparslan Türkeş görüşmesi, elbette ki, Sovyet gizli servisi KGB'nin gözünden kaçmaz. KGB, Türkçü-Turancı görüşleriyle tanının Türkeş'i de, asırlardır Kırgız Türklerinin

bağımsızlığı için mücadele eden Hanlar silsilesinin son temsilcisi olan Rahmankul Hanı çok iyi tanımaktadır. Sovyet basını ve bilhassa Moskova Radyosu, bu görüşmeden sonra Rahmankul Han'dan hep "ıflah olmaz bir Pantürkist" şeklinde bahsederek suçlar. Pamir Kırgızlarının Türkiye'ye göç etmek istediklerinin duyulması ve birkaç yıl sonra bu talebin kabul edildiğinin açıklanması, Sovyetleri adeta çileden çıkarır. Resmi ağızlardan bile "Rahmankul, Türkiye'de, Alparslan Türkeş'le birleşerek yeni bir Pantürkist hareket başlatacaktır" şeklinde beyanatlar yayınlanır. Bilindiği gibi 1970'li yıllarda Moskova'nın hedefinde iki ülke vardır: Türkiye ve Afganistan... Moskova, Türkiye üzerinden Akdeniz'i, Afganistan üzerinden Okyanusu kontrol altına almak istemektedir.

Sovyet Rusya'nın bu planını ilk gören de yine Alparslan Türkeş olmuştur. İngilizlerin tasalluttundan kurtulmak için Rusya'ya yanaşan Afganistan, yağmurdan kaçarken doluya yakalanaçağının farkında değildir. Uzman ve danışman adı altında yüzlerce KGB ajanı Afganistan'ın her tarafına dağılmıştır. Karayolları işçilerini denetleyen çavuşlar bile Rus'tur. Bir ziyareti sırasında bu durumu gören Türkeş, "Eyvah, 20 yıla kalmaz Afganistan Rus işgaline düşer" der. Afganistan'ın yarınlarından habersiz yöneticilerini uyarır, fakat tedbir alınmasını sağlayamaz. Rusya'nın Afganistan politikasını, müşaviri olduğu T.C. Yeni Delhi Büyükelçiliği vasıtasıyla Ankara'ya rapor eder.

Alparslan Türkeş'in sürgün hayatı bitip, Türkiye'ye döndükten sonra siyasi hayata atılması, Sovyet yayılmacılığı konusunda Türk ve komşu milletleri de açıktan uyarmaya başlaması da çare olmaz.

Tedbir alınmadığı için Afganistan bugünkü duruma gelir...

Afganistan'da huzura kavuşacaklarına inanan Kırgız Türkleri yeniden yollara düşürecek gelişmeler birbiri arkasını takip eder. Zahir Şah sözünde durmuş, onlara kol kanat germiş, Afgan Pamirini bir nevi karşılıksız olarak Kırgızlara vermiştir ama Sovyetler Birliği, Türkiye üzerinden Akdeniz'e, Afganistan yolu ile de Okyanuslara inme planından vazgeçmemiştir. 1977'li yılların sonunda Babrak Karmal adındaki bir Sovyet

maşası komünist, bir darbe ile Afganistan yönetimini ele geçirmiş ve hiç zaman kaybetmeden Sovyetler Birliği'nden yardım talebinde bulunmuştur. Karmal, kendi halkını kıracak, öldürecek, yok edecek olan Rus-Sovyet askerini ülkesine davet etmiştir.

Pakistan'da Yaşadıkları Hüsrân

Kısa bir süre de olsa huzura kavuşan Kırgız Türkleri için ata yurtları Pamir'den yeniden göç etme zamanı gelmiştir. Yıllarca Sovyet-Rus birliklerini karşı savaştan, hürriyetlerine düşkün bu insanların artık o topraklarda barınma şansları kalmamıştır. Kabil'de bir Rus kuklası devlet yönetimini ele geçirmiştir. Ülkede, yıllarca devam edecek olan kardeşin kardeşi boğazlama devri başlamıştır. Hacı Rahmankul Han ve akrabalarının hayatta kalmak için tek çareleri kalmıştır: Göç...Fakat nereye? Çin Pamirine dönemezler; orası 1949 yılından bu yana komünist yönetimin işgali altındadır. Doğu Türkistan hakeza... Takriben 1500 kişi civarında bir nüfusu yöneten Rahmankul Han, Aksakallılar Heyetini toplar ve Pakistana göç kararı alır. Bu, uzun ve çileli bir yolculuk olacaktır. "Yolculuk" derken sakın bir yoldan bahsettiğimiz zannedilmesin; ortada yol falan yoktur. Dağlardan, taşlardan, uçurumlardan, tepelerden, kayalardan, geçit vermez surlardan aşılarak Pakistan'a ulaşılabilecektir. Bu uzun yolu sağ salım katetmek oldukça zordur. Nihayet 1500 kişilik aile Pakistan'ın Gilgit şehrine ulaştıklarında her beş kişiden birini, yani en az 300 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılır. O tarihte Pakistan Devletinin başında merhum Ziya ül Hak bulunmaktadır. Türkleri çok seven, İslâm dinine son derece bağlı bir devlet adamı olan Ziya ül Hak, Kırgız Türkleri için bir çadır kent kurulmasını emreder. Uzun ve çileli bir yolculuktan sonra Pakistan'a ulaşan Kırgızları burada da büyük bir sürpriz beklemektedir. Takriben 4 bin 500 metre yüksekliğindeki Pamir Yaylasının iklimine alışmış olan Kırgızlar için hava şartları oldukça olumsuzdur. Zira bölge son derece sıcak bir iklim kuşağındadır. Ayrıca Pakistan toplumu ile aralarında büyük bir kültür farklılığı vardır. Gelenek ve göreneklerine son derece bağlı olan Kırgızların bir başka önemli sıkıntıları ise eğitim

meselesidir. Türkçeden başka dil bilmeyen Kırgız çocuklarının eğitime çare bulunamaz. Ekonomik imkânlar da oldukça sınırlıdır. Tarihleri boyunca hayvancılıkla geçinmiş, ekmeklerini bu yolla kazanmış olan bu insanların geniş otlaklara ihtiyacı vardır. Pakistan devletinin sağlayabildiği imkânlar, ancak günlük ihtiyaçları karşılamakla sınırlıdır. Ufukta yeni bir göç gözükmemektedir. Rahmankul Han, yeniden heyetini toplar ve Türkiye'ye göç etme kararı alır. Zaman kaybetmeden Türkiye'nin Pakistan Büyükelçiliğine müracaat ederek göçmen olarak kabul edilmeleri talebinde bulunur. Ancak Türkiye'nin nasıl bir tavır takınacağı bilinmemektedir. Afganistan'da olduğu gibi Türkiye'de de bir askeri yönetim vardır. Anayasa rafa kaldırılmış, devleti yöneten Askeri Konsey her şeye, her yere hâkimdir. Kenan Evren başkanlığındaki 5 kişilik Konsey'in kararları "kanun" yerine geçmektedir. Tabii Kırgızlar için Türkiye'deki yönetimin şekli önemli değildir; onlar için bir Türkiye vardır. Soydaşlarına sahip çıkacak, çıkması gereken bir Türkiye...Aradan tam dört uzun yıl geçer... Türkiye'den ses seda yoktur. Bu arada ABD'den bir misyoner heyeti Kırgız obasını ziyaret ederek Alaska eyaletine kabul edilebileceklerini ifade ederler. Misyonerlerin çok cazip teklifleri vardır. Devlet tarafından bütün ailelere toprak verileceğini, evlerinin kendi teşkilatlarınca yapılacağını, çocuklarının eğitim sıkıntısının söz konusu olmayacağını belirtirler. Davetçi heyetin bir "misyoner" gurubu olduğu bütün hal ve hareketlerinden anlaşılmaktadır. Törelere, gelenek ve göreneklerine olduğu kadar dinlerine de son derece bağlı olan Kırgız Türkleri, nazik bir şekilde Amerikan heyetinin teklifini reddederek Türkiye'den gelecek kararı beklemeyi sürdürürler. Çok geçmeden Türkiye'den müspet cevap gelir. Bir Müslüman ve Türk ülkesinden gelen müjde, kampta bayram havası estirir. Zaman kaybetmeden göç hazırlıkları başlar. Pakistan'daki 4 yıllık misafirlik Karaçi Havaalanından kalkan uçaklarla son bulur. Yıllardır oradan oraya savrulan, Çin, Rusya (Sovyetler) ve Afganistan arasında sıkışan Kırgızlar, yeni vatanlarına doğru yol alırlar. Yıl 1982'dir. Adana Havaalanında törenle karşılanıp bir müddet misafir edilirler. Pamir'den gelen bu "bizden" misafirlere en büyük desteği-

ni Adana'da merhum Sakıp Sabancı tarafından verildiği biliniyor. Nitekim Rahmankulhan' ın doğumunun 100. Yılı anma toplantılarında ve bişekte yayınlanan gazetelerde 30 yıl öncesi adanada yapılan bu yardım kadirşinas Kırgızlar tarafından hep minnet ve şükranla anılmıştır. Pamir Kırgızları, Adana'da iki hafta kaldıktan sonra Ankara'dan gelen emirle Malatya ve Van'a gönderilirler. Önceki yıllarda bu illerde yapılan afet evleri boş olduğu için Malatya'nın Yeşiltepe, Van'ın Karagündüz köyüne yerleştirilirler. İktidarda Anavatan Partisi vardır. Başbakan Turgut Özal'dır. Özal, Van'ın şirin ilçesi Erciş'in Altındere mevkiinde 350 ev inşa ettirir ve Kırgızlar, afet evlerinden alınarak yeni meskenlerine yerleştirilirler. Köyün adı değiştirilerek "Ulupamir" olur. Artık Hacı Rahmankul Han ve akrabaları Pamirli değil, Ulupamirli olmuşlardır.

Hacı Rahmankul Han, ömrünün son dört yılını Ulupamir'de geçirir. 1913 yılında Pamir yaylasında dünyaya gelen bu arif ve âkil insan 06 Ağustos 1990 yılında burada hayata gözlerini yumar.

Çocuklarına ve akrabalarına çok düşkün olan, en zor şartlarda bile başkalarına yardım etmekten geri durmayan bu büyük kahramanın tek cümlelik vasiyeti şöyledir:

"İslâmdan ayrılmayın, namazını tam zamanında kılın, Türklüğünüzü unutmayın. Birbirinize düşmeyin. Unutmayın ki, kartallar vuruşursa kargalara yem olur."

-Kırgız Türkleri-

Türk boyları arasında adı en çok bilinenlerden birisi de Kırgız Türkleridir. Tarihleri M. Ö. 2800'lü yıllara dayandığı belirtilmektedir. Oğuz Han'ın torunlarından birinin adının "Kırgız" olduğu ve torunlarının binlerce yıldır dedelerinin adıyla anıldıkları tarihlerde kayıtlıdır. Çin kaynaklarına göre Kırgız Türkleri, ilk devletlerini M.Ö. III. Yüzyılda kurmuşlardır. Kırgızlar, Büyük Hun İmparatorluğu'nu kuran Türk boylarından biri olduğu gibi, tarihte ilk defa "Türk" adını alan Göktürk devletinin de kurucularındandır. Göktürk devleti yıkıldıktan sonra bugünkü vatanlarına yerleşmişlerdir. Vatan topraklarının kendilerine Tanrı'nın hediyesi olduğuna inandıkları için ülkelerine "Altın beşik" adını vermişlerdir.

Kırgız Türklerinin en eski yerleşim yerleri Yenisey nehri çevresi, Altay, Savaş, Ala Too(Uludağ), Pamir ve Koton dağları arasındaki bölgelerdir.

Pamir Kırgızları, Kırgız Türklerinin adı bilinen eski boylarından biri olan Teyit boyuna mensupturlar. Teyitlerin adı, Hun İmparatorluğundan bu yana, yaklaşık 2400 yıldır biliniyor. Teyit boyu, kendi aralarında Arık Teyit, Kara Teyit, Sarı Teyit, Bay Teyit, Uygur Teyit ve Çal Teyit olarak çeşitli alt boylara ayrılmaktadır. Teyitler, Kırgızistan'ın dışında Özbekistan, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kızıl- su Kırgız Özerk Bölgesi'nde de yaşamaktadır.

Kırgızların çoğunluğu, bugün bağımsız bir ülke olan Kırgızistan'da yaşamakla birlikte, Uluğ Türkistan'ın orta ve doğu kesiminde de yaşarlar. Kırgızların büyük kesimi yüksek yerlerde yaşamayı tercih ederler.

Tarihi değerlerine, kültür ve medeniyet miraslarına, örf, adet ve geleneklerine son derece bağlı olan Kırgızlar'ın tamamı Müslümandır. Mezhep olarak Sünni-Hanefidirler. İslâma ters düşmeyen binlerce yıllık geleneklerini ısrarla sürdürürler. Bir Kırgız için at, komuz (kopuz) ve kımız vazgeçilmezdir.

Efsanelerini nesilden nesile aktarırlar. Kırgız Türkleri Hz.İbrahim'in Kâbe'den sonra Oş'da da bir mescit yaptığına hatta Hz.Muhammed'in'in Oş'u ziyaret ettiğine inanırlar. Peygamberlerin, din büyüklerinin ziyaret ettiklerine inandıkları mekânları kutsal kabul ederler. Hacca gitme imkânı bulamayan Kırgızlar, din büyüklerinin türbe ve makamlarını ziyaret ederler.

Manas Destanı

Kırgız Türk kültürünü asırlardın yaşatan millî değerlerin başında Manas Destanı gelir. Manas, Kırgızların, dolayısıyla Türklerin millî destanıdır. Türk, hatta dünya kavimleri arasındaki en eski ve en uzun destan Manas Destanı'dır. Tarihçiler, Manas Destanı'nı "Kırgızların ansiklopedisi" şeklinde değerlendirmektedir. Binlerce yıldır nesilden nesile aktarılan Manas Destanı ortadan kaldırmak, Kırgızların hafızalarından silmek mümkün olmamış, olamamıştır. Sovyet komünizminin koyduğu yasakların hiçbirisi Kırgızları Manas'tan vazgeçirememiştir. Zira Manas,

Kırgızların tarih ve hayat kaynağıdır. Her Kırgız, Manas'tan gurur duyar. 19. Yüzyılda yazıya aktarılan Manas Destanı, 40 bin mısradan fazladır. Manas Destanının Türklerin İslâmla şereflenmelerinden önce de var olduğu, ancak İslâmdan sonra İslâmî esaslara uyarlandığı tahmin edilmektedir.

Manas Kimdir?

Manas efsanevî bir halk kahramanıdır. Ezilen Kırgız halkının haklarını savunan, onu dış tehlikelere karşı koruyan, uyaran ve birlik içinde bulunulmasını öğütleyen bir şahsiyet olarak anlatılmaktadır. İslâmın Türkistan'a yayılmasıyla daha da geliştirilen Manas, Azerbaycan Türkleri'nin Babek'i ve bütün Türk dünyasının Köroğlu'su gibi unutulmaz bir halk kahramanıdır.

Manas'ın tarihî ehemmiyetinin yanı sıra Kırgız Türkçesini yaşatan bir metin olması bakımından da büyük ehemmiyet taşımaktadır. Zira yerleşik bir kültüre sahip olmayan, göçebe olarak yüksek yerlerde (Pamir gibi) yaşayan Kırgızların dil ve edebiyatının kaybolmasını Manas

Destanı'nın önlediğini çok rahatça ifade edebiliriz.

Manas Destanı, bir bakıma Oğuz destanının iptidai şekli olarak da kabul edilebilir. Büyük âlim merhum Prof. Dr. Bahaeddin Ögel bu görüşü savunur. Manas ile Oğuz destanı arasındaki önemli fark, birinin mahallî (Kırgız Türklerine mahsus) kalmış olmasına karşılık Oğuz Destanının bütün Türk dünyasının ortak ürünü olmasıdır, diyebiliriz.

Destanda Manas'ın adı bazen "Manas", bazen "Er Manas" ve kısmen de "Manas Han" olarak geçmektedir. Bu küçük ayrıntıların bölgesel farklılıklardan kaynaklandığını düşünmek, ifade etmek mümkündür.

Kabilesini koruyan bir Halk Kahramanı olan Manas ile Hacı Rahmankul Han arasında bir benzerlik kurulabilir. Hacı Rahmankul Han da, Çin ve Rus saldırılarına karşı kardeşlerini korumuş ve onlar için yeni bir vatan bulmuştur. Rahmankulhanın büyük mücadelesi MANAS destanının son halkasıdır.

Türk Tiyatrosunun Ünlü Sanatçısı Nejat Uygur Aramızdan Ayrıldı

Klasik Türk tiyatro geleneğinin son nesil tiyatro sanatçılarından olan Nejat Uygur, uzun süredir tedavi gördüğü Kavacık hastanesinde 18 Kasım 2013 tarihi itibarıyla aramızdan ayrıldı. Uygur, 10 Eylül 2007’de beyin damarlarında oluşan bir tıkanıklık sebebiyle vücudunun sol tarafında kısmî felç geçirmişti. Usta tiyatro sanatçısı Nejat Uygur, uzun süre hastanede tedavi gördüğü hastahane 18 Kasım 2013 günü saat 18:30 sularında solunum yetmezliği (respiratuar yetmezlik) sebebiyle hayata 86 yaşında gözlerini yumdu.

Antep’in yetiştirdiği nadir sanatkârlardan olan Nejat Uygur, 10 Ağustos, 1927’de Kili’de doğmuş, memur olan babası (subay) ve annesinin (öğretmen) tayinleri sebebiyle, eğitimi memleketin değişik yerlerinde tamamladıktan sonra, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi girmiş, fakat akademiği bitirmeden, yarıda bırakmıştır.

40’lı yıllarda spora olan ilgisini Sarıyer Halkevi’nde başladığı boks ve su topu yanında at sporuyla da uğraşmıştır.

Sanat hayatına, aynı zamanda hemşehrisi olan ünlü tuluat sanatçısı İsmail Dümbüllü’nün kendisini keşfetmesiyle başlayan Uygur, tiyatroya profesyonel olarak 1949’da kendi adını taşıyan

“Nejat Uygur Tiyatrosu” ile adım atar. Başlangıçta tiyatroyu düşünmeyip, pilot olmayı kuran Uygur, gençlik yıllarında bir dönem de denizcilik yapmıştır. İçinde yaşadığı toplum içinde yaradılıştan gelen sevki tabiiyle, insanları güldüren, taklitler yapan Uygur için, bu durum daha sonraları bir ömür boyu sürecek tiyatro sanatçılığı için tutku haline gelecek ve tiyatroya başlayacaktır.

1950 yılında Necla hanım (Uygur) ile evlenen, Nejat Uygur’un uzun yıllar devam eden (13 yıl) Anadolu turneleri esnasında Ahmet, ikiz kardeşler olan Süheyl ile Süha, Kemal, Behzat adlı beş erkek çocukları dünyaya gelir.

Nejat Uygur, 1998 yılında Kültür Bakanlığı tarafından “Devlet Sanatçısı” ünvanı yanında, 1999, Avni Dilligil Tiyatro Ödülleri “Belkıs Dilligil Onur Ödülü”, 2006 - Kemal Sunal Kültür Sanat Ödülü “En İyi Tiyatrocu”, 2007 - Altın Kelebek TV Yıldızları Yarışması “Tiyatroya Destek Yılı Özel Ödül”lerinin de sahibi olmuştur.

Klasik Türk tiyatro geleneğinin son temsilcilerinden olan Uygur, sergilediği oyunlarında toplumsal konuları ve çelişkileri mizah diliyle dile getirirken, günün modası olan çağdaşlık ve ilerilik adına, milli değerlere hasım olmayan ve bunun için herhangi bir aşağılık kompleksine kapılmayan nadir milli sanatkarlardan biri olmuştur.

Bir neslin kültür hafızasında yer eden ve uzun süre afişlerden inmeyen “Cibali Karakolu” başta olmak üzere, Miğferine Çiçek Eken Asker, Alo Orası Timarhane mi?, Aman Özal Duymasın, Benim Annem Evden Neden Kaçtı, Hanedan, Hastane mi? Kestane mi?, Kaynanatör, Minti Minti, Sizinki Can da Bizimki Patlıcan mı?, Son Umudum Milli Piyango, Şeyini Şey Ettiğimin Şeyi, Şeytandan 29 Gün Evvel Doğan Çocuk (Minti Minti 2) ve Zamsalak gibi tiyatrolarının yanında, 1974 - Cafer’in Nargilesi, 1971 - Cafer Bey İyi, Fakir Ve Kibar, 1970 - Cafer Bey gibi filmleriyle, son yıllarda bazı televizyon dizi filmlerinde de rol almıştır.

Araştırmacı, Yazar ve İlâhiyatçı Aytunç Altındal Vefat Etti

Gazeteci, yazar, araştırmacı ve dinler tarihi uzmanı Aytunç Altındal, 18 Kasım 2013 tarihi itibarıyla, tedavi gördüğü İsviçre’de gece saatlerinde hayatını kaybetti. Altındal’ın cenazesi, vefatına müteakip 19 Kasım günü öğle vakti Şakirin Camisi’nde kılınan namazın ardından Karacaahmet Mezarlığı’na toprağa verildi.

12 Ocak 1945’te İstanbul’da (Bakırköy) dünyaya gelen Aytunç Altındal, ilkokulu İstanbul, ortaokulu Diyarbakır’da (1956), lise eğitimini Haydarpaşa, Kabataş ve Pendik liselerinde okuyarak liseyi tamamlamıştır. İstanbul’un tanınmış ailelerinden Cavit (Altındal) beyin dört çocuğundan en küçüğüdür. Baba Cavit beyin Beşiktaş spor klubünde futbol oynuluğu yanında, daha sonra klübün Haysiyet Divan başkanlığı yapması münasebetiyle çocukluk ve gençlik yıllarında devrin önde gelen siyasetçilerinden, yazarlarına, gazetecilerinden, sanatçılarına kadar çok renkli bir cemiyet hayatı içinde büyümüştür. Aytunç Altındal, kendi deyimiyle oldukça genç yaşlardan itibaren zihni kimliğini, “İttihatçı” ve “Teşkilât-ı Mahsusa”ya ait tanımlamış ve bu sebeple olmalı ki, 70’li yılların siyasi gençlik hareketi içinde ye-

ralmıştır. Bu yoldan olmak üzere 1973’te yayınladığı “Partizan” adlı şiir kitabı nedeniyle 7.5 yıl hapse mahkum olmuş ve yurtdışına kaçmıştır.

Yurt dışında da siyâsî faaliyetlerine devam eden Aytunç Altındal, 1975 yılında İsviçre’de “Marksist Yaklaşımla Türkiye’de Kadın” adlı kitabını yayımlamış, daha sonraları 1977’de kurduğu ve anti-Amerikancı yayın politikasıyla tanınan Havass yayınlarının, “Türkiye’de Haşhaş Meselesi ve ABD Emperyalizmi”yle, “2. Dünya Savaşında SSCB-Türkiye İlişkileri” bu yayınların önde gelen mahsullerinden olmuştur. 1982’ye kadar Süreç dergisini yöneten Altındal, 1984’te aynı adla Süreç Yayınlarını kurmuştur.

Yurtdışında özellikle hristiyan teolojisi konusunda ciddi bir eğitim alan Altındal, özellikle uluslararası terör, istihbarat ve Hristiyan ilâhiyatı konularında sadece Türkiye’de değil, uluslararası çevrelerde de tartışmasız bir uzman olarak tanınmış ve konuyla ilgili yayınladığı onlarca kitap, katıldığı televizyon programlarında yaptığı açıklamalarla her zaman dikkatleri üzerine çekmiştir.

1989’da Zürich’te Modus Vivendi Galerisini yöneten Altındal, 1989’da Rusya’da Kültür Danış-

manlığı yapmıştır. 1992’de İngiltere Edinburg’da ki International Academic Yayinevi ve Sanatmy For European and Christian Studies kuruluşunda Project Academic Sard (Akademik Proje İdari Heyeti) üyeliğine seçilmiş, aynı yıl İngitere’de yayınlanan Three Faces Of Jesus (Üç İsa) adlı kitabı dünya basınında geniş yankı bulmuştur. 1993’te International Society For The Study Of European Ideas (Uluslararası Avrupa Düşünce Çalışmaları Topluluğu) Bilimsel Kuruluna üye oldu. Aynı yıl Avusturya’nın Graz şehrindeki Karl- Franz Üniversitesi tarafından düzenlenen European Seculer Legacy (Avrupa’nın Laik Vasiyeti)adlı uluslararası konferansta Oturum ve Bölüm Başkanlığına seçilmiştir.

1995’te merkezi New York’ta bulunan Carnegie Council On Ethics And International Affairs örgütüne davet edilen, ilk ve tek Türk konuşmacı olmuş, aynı sene, New York’ta Birleşmiş Milletler

bağlantılı Global Forum Of Spiritual And Parliamentary Leaders Or Human Survival (İnsan Hayatından Sorumlu Ruhani ve Siyasi Liderler Global Forumu)’nda Uluslararası Danışman üyesi olmuştur. Ünlü Fizikçi Isaac Newton’un bugüne kadar hiç bilinmeyen bir kitabını da yayınlayan Altındal, şiir dışında deneme ve inceleme türlerinde eserler vermiş, 1964’ten başlayarak Haber, Akşam, Cumhuriyet, Yeni Halkçı, Ulus, Yenigün gibi gazetelerde yazılar yazıp, tercümeler yapmıştır. Şiirleri Sanat Edebiyat, Varlık, Süreç, Bilim-Sanat gibi dergilerde yayımlanmıştır.

Altındal’ın, yakın zamanlarda aniden ortaya çıkıp, hızla yayılan kansere yakalanması, yakınları tarafından kendisine karşı suikast şüphesi uyandırmıştır. Doktorlara göre hastalığın bu kadar hızlı yayılmasında bir anormallik bulunmaktadır.

Ortaylı’nın Beratları Kayboldu

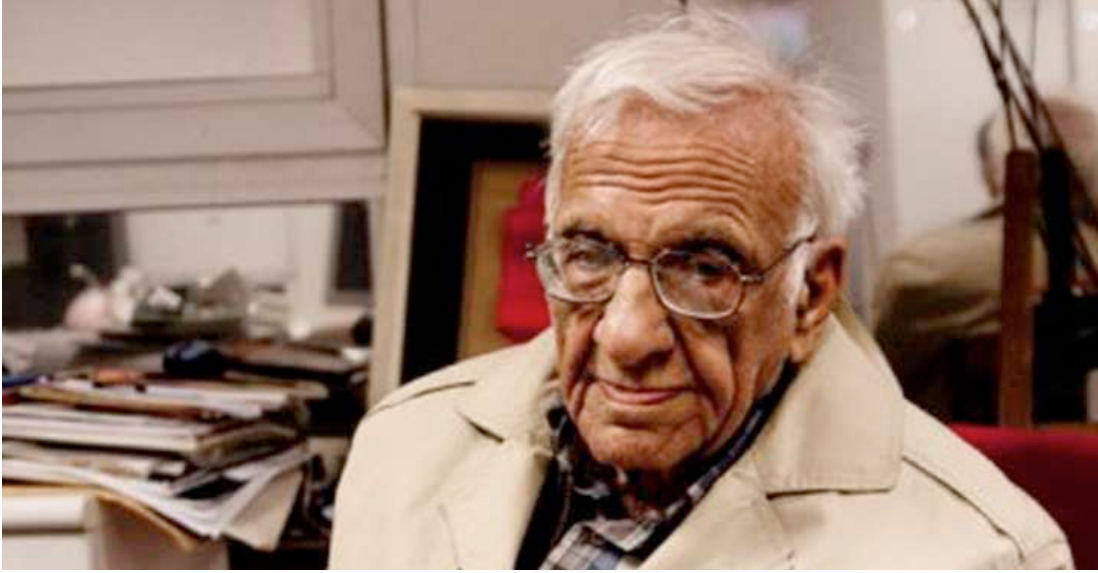

Ünlü tarihçi İlber Ortaylı’nın yurtdışında devlet başkanları tarafından kendisine tevdi edilen, madalyaların beratlarını Dışişleri Bakanlığı’nın kaybettiği ortaya çıktı. Tarihçi İlber Ortaylı’nın kanun gereği devlete bildirmek için teslim ettiği, Rusya ve Avusturya cumhurbaşkanlarının imzalarını taşıyan madalya beratları alındı belgesiyle, teslim alındığı halde, Ortaylı’nın Beratlerin asıllarını istediği vakit kaybolduğu ortaya çıktı.

Kaybolan madalya beratlarıyla ilgili olarak devlet memurların, yurtdışından aldıkları ma-

dalyaları devletine bildirmek zorunda olduğunu belirten İlber Ortaylı; “Bir madalya verdikleri zaman onun bir beratı, belgesi olur. Meselâ İtalya Cumhurbaşkanı onu imzalar. O belge de o madalyanın resmi olur. Bu beratta size verildiği yazılıdır. Altına da İtalya Cumhurbaşkanı imzası yerilir. Beratı alan kişi gider onu evine koyar. Kanuna göre, devlet memurları, bunu devletine bildirmek, icazet almak durumundadır. Tarihçi olduğum için ben biliyorum. Kanun var ama, bunu kimse bilmez. Putin’in imzaladığı “Puşkin Nişanı”nı ve Avusturya Cumhurbaşkanı’nın imzaladığı “Avusturya Kültür Nişanı”nı aldıktan sonra Protokol Genel Müdürlüğüne aldığım Beratların aslının noter tasdiklisini verdim. Oradaki büyükelçi kadın “Hayır, bunun aslını getireceksiniz, Başbakanlık aslını istiyor” demesi üzerine, çerçeveden çıkarıp, aslını götürdüm. Başbakanlık’tan “alınıp, kabül edildiğine” dair yazı geldiğinden, ben de tabii olarak “O halde, aslını” istedim. “Ayıptır söylemesi benim madalya beratlarımı kaybettiler. Böyle bir rezalet olabilir mi? Madalyalarımın beratları gitti”

Yeni-Fecr-i Ati Akımının Son Büyük Şairi Sedat Umran Aramızdan Ayrıldı

Türk edebiyatında Fecr-i Ati akımının Ahmed Haşim tesirinde başlayan şiir geleneğinin günümüzdeki son temsilcisi sayılan büyük şair Sedat Umran 7, Ağustos, 2013 tarihinde kalmakta olduğu, Dar'ülaceze'de Hak'kın rahmetine kavuştu. Uzun süredir Kartal Sanatçılar Huzurevinde kalan Umran, "solunum yetmezliği" rahatsızlığından dolayı 25 Haziran 2013'te Süreyyapaşa Göğüs Hastalıkları Hastanesine kaldırılmış, durumunun iyileşmesi üzerine 4 Temmuz'da hastaneden taburcu edilerek, yeniden Dar'ülaceze'ye dönmüştü.

Şiirlerinde günlük objelerin yanında, hayata, aşka, tabiata ve insan ruhunun metafizik ürpertilerini dile getiren şairin, Türkçeye olan olağanüstü hakimiyeti şiirlerinde zirveye ulaşıyordu. Özel hayatında, pek yerde kendisinin de ifade ettiği gibi, kendisini şiire adanmış ve şiir için yaşayan bir şair olmuştur.

1926'da İstanbul'da doğan Sedat Umran, İlkokul öğretmeni Mehmet Kazım Öcal'ın oğludur. Küçük yaşta öksüz kaldığından, dedesi tarafından büyütülür. İlkokula Erenköy İttihat ve Terakki mektebinde (38. İlkokul) başlayan Umran, Kadıköy 3. Erkek Ortaokulu'ndan son-

ra Haydarpaşa Lisesi'ni bitirir (1942). Bir süre İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne devam ederse de, daha sonra Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne geçerek buradan mezun olur (1948). İstanbul Merkez Bankası'nda (1951-54), İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Kütüphane Memurluğu'nda (1954-55) çalışır. Kayseri Orta Anadolu T.A.Ş.'de, İzmit Boru Fabrikası'nda, Mensucat Santral'de, Demir Döküm Fabrikaları Genel Müdürlüğünde, İzmit Mannesman-Sümerbank Boru Endüstrisinde memur ve mütercim olarak görev yapar. 1974'te emekliye ayrıldıktan sonra, bütün vaktini şiire ve tercümelere ayırır. Yeni Devir, Tercüman ve Türkiye gazetelerinde yazılar yazan şairin, ilk şiiri 1943'te Yedigün dergisinde yayımlanır. Hisar, Beş Sanat, Varlık, Türk Dili, Güney, Yeditepe, Soyut, Büyük Doğu, Diriliş, Türk Edebiyatı, Sözcükler, Sedir, Tan, Gösteri, Gergedan, Maveria, Aylık Dergi, Milli Kültür, Yaba/Öykü dergilerinde şiirleri ve tercüme şiirleri yayımlanır. Leke isimli kitabıyla da tanınan şair, İnsan Tekamülünün Devridaimi isimli tercümesiyle 1994 Türkiye Yazarlar Birliği Tercüme Armağanını alır.

Türkiye-Endonezya İlişkileri Üzerine Bir Rapor ve Gerçekler

Mehmet Özay

USAK'a bağlı "Asya-Pasifik Çalışmaları Merkezi'nin 2011 yılı Mayıs ayında tamamlanan "Türkiye ve Endonezya Kardeşlikten Partnerliğe" (Turkey and Indonesia From Friendship to Partnership) başlıklı 22 sayfalık İngilizce rapor üzerinde durulmayı hak ediyor. Çalışma, USAK'ın bu biriminin başında bulunan Doç. Dr. Selçuk Çolakoğlu ile BİL KENT üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü doktora öğrencisi Arzu Güler tarafından hazırlanmış.

Çalışmanın konusu Türkiye-Endonezya olduğundan, tabii olarak sözkonusu akademisyenlerin de bu alanda uzman olduklarını düşünmemiz gerekir. Ancak girişte çalışmaya katkıda bulunan iki akademisyenin Endonezya özeliyle, ASEAN genelinde bir çalışma içinde olduklarına referans yapan bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Aksine, Doç. Dr. Çolakoğlu'nun Kuzeydoğu Asyayı çalıştığı, doktora öğrencisi Güler'in ise yüksek lisansını "Avrupa Çalışmaları" bağlamında tamamladığına dair ifadeler yer alıyor sadece. Oysa Endonezya, coğrafi olarak Güneydoğu Asya'da bulunan bu anlamda ASEAN'a üye ülkelerden biridir.

Sözkonusu olan raporun Giriş Bölümü'nün sadece iki paragraftan ibaret olup; birinci paragrafın Açe'ye, ikinci paragrafın da iki ülkenin ne türden rol oynadıkları ve bu rollerin iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu etkisi epeyce şüpheli birtakım uluslararası birliklere hasredildiği görülmektedir.

Giriş'inde "TÜBİTAK" destekli yapıldığı belirtilen çalışmanın başlığı, Asya-Pasifik bölgesinin görece önemli ülkelerinden Endonezya ile Türkiye arasındaki tarihi bağdan, günümüz şartları çerçevesinde jeo-politik gelişmeler bağlamındaki siyâsî ve ekonomik ilişkiler ağına dönüşümünün konu alındığını akla getiriyor. Böylesi bir düşüncenin akla gelmesinde, ülkemizde

kimi resmi ve gayri resmi çevrelerin şu veya bu şekilde "Türkiye-Endonezya İlişkileri" derken, atıfta bulundukları sözde tarihi referanslar temelde tarihte olup bitenlerle uyuşmayacak bir nitelik arz etmektedir. Nedir bu referanslar? Osmanlı Devleti ile Açe İslam Sultanlığı arasında gelişen ilişkiler... Ancak burada iki ülke arasında, belki de siyâsî bir meseleye yol açabilecek bir bağdan söz edildiğini ifade etmeliyiz. Modern Endonezya Cumhuriyetinin kuruluşundan bu yana, adına Açe Eyaleti denilen toprak parçası üzerinde yaşayan halkla ve bu halkın tarihiyle problemli bir merkezî hükümetin olduğu bu ülke üzerine kalem oynatan hemen hemen bütün akademyanın ortak kanaati. Burada hiç kuşku yok ki, bazı çevreler tarafından; "önemli değil, Cakarta ile ilişkileri temellendirme adına böyle bir yaklaşımda bulunuyoruz" savunusu yapılabilir. Ancak bunun Cakarta'da bir karşılığı olduğunu iddia etmek mümkün müdür? Diğer yandan vakıa şu ki, Cakarta'da veya Ankara'da resmi görüşmelerde de söz konusu bu tarihi bağdan söz açıldığında yetkililer "Açe" adını açıkça zikretmiyorlar. Zikretmeleri halinde ise konuya vakıf olanlarca Cakarta makamlarının nasıl tepki vereceği tahmin edilebilir olmasıdır. Zira, tam da bu noktada bir Büyükelçimizle genel bir sohbet ortamında geçen bir anektodu aktarmakta fayda vardır. Vakti zamanında Türkiye ile, Cakarta hariciyesi arasında bir vesile ile yapılan görüşmede, Cakarta makamları Türk Büyükelçiye "Siz, yani Türkler, Açe'yle çok ilgileniyorsunuz" babında bir cümle sarfetmiş. Büyükelçimizde "Siz de tarihte Açe gibi bizden yardım isteseydiniz, sizinle de ilişkiye geçerdik" şeklinde bir karşılık vermiş. Cakarta makamlarının serzenişlerine sebep ise, gerçekte tsunami sonrasında geliştiği varsalayan ilişkilere. Oysa bu dönem de bile "ilişkinin" boyutu "insani yardım"ın ötesine geçmediği bilinmekle

beraber, Cakarta makamları buna bile tahammül edemiyorsa, acaba siyâsî, ekonomik, kültürel bağlamları ile Açe nezdinde yapılacak girişimler acaba nasıl bir tepki alır diye sormak gerekiyor.

Türkiye tarafında ise Endonezya'ya yaklaşım tarzında aracı rolü oynayacağı düşünülerek, tarihin kadim dönemlerine, bugün Endonezya denilen toprakların (Adaların) bir bölümünde vuku bulan birtakım etkileşimlerden hareket ediliyor ve bunların modern Endonezya Cumhuriyetinin 'damarına' ulaşmada referans olması beklentisi yattığı gerçeğidir. Bu raporda da benzer endişelerin dile getirildiğini gördüğümüze şaşırmıyoruz. Her ne kadar içindekiler bölümüne özel bir fasıl açılmasa da, Giriş'te bu tarihi referansa dair bazı atıflar bulunmaktadır.

Modern dönem ele alındığında bile, Endonezya devletinin bağımsızlık ve kuruluş yıllarında Türkiye'den esinlenmelerin gündeme getirilmesi gerekiyordu. Çünkü Endonezya Cumhuriyeti tam da Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş temellerini yansıtan "pancasila"sız¹ anlaşılması mümkün değildir. Rapor, Modern dönem Soğuk Savaş yılları; Soğuk Savaş sonrası yıllarda İkili İlişkilerin Yeniden Şekillendirilmesi; Türk-Endonezya İlişkilerinde Çoklu Boyut Yaklaşımları; Türkiye-Endonezya Ekonomik İlişkileri alt başlıklarını taşıyor. Buna ilâve olarak Sonuç bölümünde "tavsiyeler"e yer veriliyor.

TÜBİTAK gibi önemli bir devlet kurumundan fonlanan böylesi bir çalışmanın saha çalışması olarak gerçekleştirildiği düşünülebilir. Ancak çalışmanın "masa başı" literatür taramadan öte gitmediği görülmektedir. Bunun detaylarını aşağıda göreceğiz...

"Rapor" adı verilen bu çalışmanın daha ilk cümlesinin "dipnot"la başlamasından tabii olarak anlaşılacağı üzere, katkıda bulunan akademisyenlerin konuya dair bir genel yaklaşıma sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Kaldı ki, daha ilk cümleden 'dipnotlu' bir girişin akademik yazımda muteber olup olmadığını da ayrıca tartışmak mümkündür. Bakalım bu dipnotlu giriş cümlesinde özetle ne söylenmiş: "Açe Sultanlığı, 16.yy'dan 19.yy'a kadar uzanan tarihin değişik dönemlerinde Portekiz, Hollanda, Fransa ve İngiliz sömürgeciliğine karşı Osmanlıdan yardım istedi" Ve bu cümleye referans, Türk-Açe ilişkileri konusunda çalışmaları olan Prof. Dr. İsmail Hakkı Göksoy'un 24-26 Şubat 2007 tarihlerinde Banda Açe'de yapılan I. Açe-Hint Okyanusu Çalışmaları Konferansı (ICAIOS)'unda sunduğu tebliğ olmuş. Fransızlarla, İngilizlerin Açe ile herhangi bir siyâsî ve askerî soruna yol açacak etkileşimleri olduğunu söylemek güç. Aksine, özellikle İngilizler'in daha Hint Okyanusunun doğusuna geçtikleri andan itibaren ilk siyâsî ve iktisadî ilişkiye girdikleri devlet Açe'dir. İngilizlerle siyâsî mülâhazalar bağlamında çatışmalar

1 Pancasila, modern Endonezya Cumhuriyeti'nin kuruluşuna temel teşkil eden 'Beş İlke' demek.

veaskerî kamplaşmalar bir tarafa, 19.yy başlarında Thomas Stamford Raffles, Açe Sultanı ile yüzyüze görüşmeler ve yazışmalarla Açe ile bir “ittifak” ilişkisi geliştirmeye çalışmıştır.² Gene aynı yüzyılın üçüncü çeyreğinde Açe topraklarının Hollandalılar tarafından işgâl ve istilâsı esnasında Penang Adası üzerinden Açe’ye silah gönderilmesi hususunda İngilizlerin “himayesinden” bahsetmek bile mümkündür... Bu metni kaleme alırken, bütün belgelerim Açe’deki evimde olduğundan Göksoy Hoca’nın konferans metnini bir kez daha kontrol etme imkânı bulamadım. Ancak o konferansta sunum yapan Göksoy Hoca’yı bizzat dinleyen ve de metnini elden geçirmiş biri olarak, Fransız³ ve İngiliz sömürgeciliğinin Açe’de varlık göstermesi ve bunun askerî bir vecheye bürünmesi üzerine Açe siyâsî elitlerinin Osmanlı’dan yardım talebine dair herhangi bir cümle hatırlamıyorum.

İkinci paragraf ise, modern döneme sıçrama yaparak, Türkiye-Endonezya’nın ne denli ‘sağlıklı’ ve ‘yakın’ ilişkilere sahip olduğuna dair yapılan bazı atıflardır. Bu atıfların başında 1945’den itibaren geliştirildiği, içinde İslam Konferansı Teşkilatı (OIC), D-8, G-20 ve ASEAN gibi uluslararası kuruluş ve organizasyonlarda birliklerde bulunmaları örnek olarak verilmektedir. Temelde iki ülke arasında siyâsî etkileşimden bahsedilecekse, bunun başlangıç noktasını Endonezyanın kurucu babası Sukarno’nun, Kemal Atatürk’ün laiklik uygulamaları ve devrimleri üzerindeki çalışmaları dikkâtlere sunulmalıdır. Bu konuda hemen rahat ulaşılabilecek bir akademik çalışmayı örnek verebilirim: IbnuAnshori. (1994). *Mustafa Kemal and Sukarno: A Comparison of Views regarding Relations Between State and Religion*, Master of Arts, Institute of Islamic Studies McGill University, Montreal.

Öte yandan, iki ülkenin adı geçen uluslararası kurum ve teşkilâtlarda üye olarak bulunmaları her zaman için yakın ilişkiler geliştirmeleri anlamına gelmemektedir. Bu ilişkilerden D-8’i farklı bir

bağlamda almakta fayda vardır. Kaldı ki, D-8’in de bölgesel ve uluslararası ilişkilere etki edebilecek boyuta kavuşamamasının neden ve nasıl engellendiği düşünüldüğünde, bu birlik içerisinde olmakla her iki ülkenin ne türden bir yakınlaşma sergilediği de oldukça şüphelidir. G-20’de başat aktörlerin Türkiye ve Endonezya olmadığı da bilinmektedir ki, burada fazla söze hacet olmasa gerektir. Ancak, daha da ilginç olanı raporların ASEAN’daki birliğe niçin atıfta bulunduklarını anlamak oldukça zor. Çünkü ‘raporun’ kaleme alındığı tarihte Türkiye’nin ASEAN’a akredite olması ve Endonezya Büyükelçisini, aynı zamanda ASEAN’dan sorumlu Büyükelçi atamasının üzerinden aşağı yukarı bir yıl geçmiştir. Geriye kalıyor OIC... Bu Birlik’in varlığı konusunda ve Endonezyadaki faaliyetleri bağlamında bugüne kadar kaleme aldığımız kimi yazılarda yeterince ipucu verdik...

Ayrıca sarfedilen bir cümle var ki, bunun ne tür bir siyâsî ve uluslararası ilişkiler terminolojisine ve teorisine nasıl olup da oturtulduğunu sorgulamamak mümkün değildir: Her iki ülke nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olması, benzer politikalar gütmesi ve iki ülkenin yakınlaşmasına sebep olarak gösteriliyor. Türkiye Cumhuriyeti kuruluş temelleri itibarıyla laik bir ülke; Endonezya Cumhuriyeti de kuruluş ilkeleri yönünden bizzat Türkiye laikliğini örnek almış seküler bir devlettir. Her iki ülke halkının kahir ekseriyetinin ‘Müslüman’ olmasının bu ülkelelerin politikaları ve siyâsî hedeflerinin benzerliğine çağrışım yapacak ne türden bir etkisi olduğu anlaşılamıyor. Her iki ülke kurucu babaları ve nihayetinde onyıllarca yönetimde bulunansiyâsî elitlerinin siyâsî ideolojiler noktasında İslâma ne türden bir pay verip vermediklerini Suharto’yu ve günümüz Endonezya siyâsetini konu alan daha önceki çalışma metinlerimizde dile getirmiştik...

Birinci Bölüm’ün giriş cümleleri, Soğuk Savaşın çetrefil zamanında ‘Demokrasiye’ çokça ihtiyaç duyan Endonezya’nın çareyi Türkiye’yi model

2 Thomas Stamford Raffles’in Açe’de ticarî ve de siyasi ilişkileri geliştirme noktasındaki çabalarına örnek: Thomas Day and William Day. (2008). *Letter for Bencoolen, 1823-1828*, Scotland: Hardinge Simpole, s. xli. Ayrıca, 19.yüzyıl ikinci yarısında İngiliz Kraliçesi’nin Açe Sultanı’na gönderdiği bir elçisi vasıtasıyla Hollanda Savaşı’ndan asıl bir strateji izlemesi gerektiğine dair bir önerisi dikkate değerdir: *The Straits Times*, ‘Untitled’, 31 January, 1874, s. 3.

almakta olduğunu öğreniyoruz. Buna delil olarak da, önce 1952 yılında dönemin Endonezya Başbakanı, ardından da Devlet Başkanı Sukarno'nun 1959 yılında Türkiye ziyaretleri gösterilmektedir. Sukarno'nun Anıtkabir'de Mustafa Kemal Atatürk'ün mozolesini ziyareti ve orada yaptığı konuşmada, gençliğinde Atatürk'ün kendisine nasıl ilham kaynağı olduğunu ve bu anlamda ona karşı beslediği derin saygı ve hürmete vurgu yapılıyor. Bu giriş cümleleri ile çelişen paragraf ise, hemen bunların ardından geliyor. Bu çerçevede Endonezya'nın "Türkiye'yi sadece demokratikleşme konusunda örnek almadığı, üstüne üstlük 2000'li yıllara kadar ordunun siyasetteki rolü bağlamında da bir model olduğu ifade ediliyor. O zaman şunu sormak gerekmiyor mu? Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş felsefesi demokratikleşme midir? Devrimler dönemi demokratikleşmenin hangi bağlamına oturmaktadır? Tam da burada, yıllar önce lisede İnkılâp Tarihi dersi hocamızın "Atatürk çok zeki idi... Bazı çevrelerle nasıl baş edeceğini çok iyi biliyordu. Devrimleri yaptı, çünkü bu çevreler karşı yapması gerekiyordu" şeklindeki cümlesi aklıma geliyor. Her iki devletin daha kuruluşundaki askerî unsurlar ortadayken, hangi demokratik uygulamalardan bahsetmek mümkündür? Kaldı ki, Sukarno'nun 1959 Nisan ayının son günlerinde Türkiye ziyaretinin üzerinden kısa bir süre sonra aynı yılın Temmuz ayında ülkede 1950 yılından itibaren uygulanagelen ve adına liberal denilebilecek anayasayı ilga ettiği ve bunun yerine gücün Devlet Başkanı'nda toplandığı bir yönetime geçiş yapmıştır. Adına 'Denetimli Demokrasi' denilen rejimdeki bu değişim hiç kuşku yok ki, dönemin en önemli İslâmcı oluşum *Masyumi*'nin kapanmasına neden olmuştur. Bu dönemde "*Pancasila*"yı sorgulayan bütün İslâmcı tartışmalar da sona ermiş oldu.⁴ Bu konuda bir de

yerli bir kaynağa kulak verelim. Takdir Alisjahbana Endonezya'nın yetiştirdiği en önemli entelektüel ve akademisyenlerinden biri olan Takdir Alisjahbana bir çalışmasında,⁵ Anayasa'da yer almakla birlikte halkla paylaşılmayan haklara atıfta bulunarak şöyle demektedir: "Anayasanın 131. Maddesinde yer alan bölgesel otonom sözünü yerine getiremediğimiz gibi, üniter devlet sloganlarını güç, refah ve statü elde etmek gibi kişisel hırs ve ihtiraslarımıza kurban ettik" Herhalde bu iki atıf Sukarno'nu ne tür bir demokratikleşmeyi hayata geçirdiğini kısaca anlatıyor olsa gerektir.

Burada "Türkiyedeki sekülerleşme"ye kısa bir atıf varsa da, gerçek o ki, Türkiye'de sekülerlik değil, 'laiklik' hakimdir. Laiklik ve sekülerlik iki farklı terminoloji olduğunu fırsat buldukça Endonezya ve Malezyadaki dostlarımıza ve öğrencilerimize aktarma imkânı buluyorum. Bu iki siyâsi kavramın anlaşılabilmesi diyelim ki, bu rapor örneğinden hareket edildiği takdirde, Türkiye ve Endonezyanın "demokratikleşme süreçlerini", "çoğunluğu teşkil eden Müslüman halklar ve temsilcilerinin iç politikadaki karşılıklarının neye tekabül ettiğini" pek de algılayamadığımız sonucunu doğurmaktadır.

Burada üzerinde durulması gereken bir başka husus, dördüncü dipnota konu olan cümle üzerinedir. Zira, Türkiye'deki sivil demokrasinin işlevselliğine ve ordunun müdahalelerinin ise ancak "Anayasal düzeni tehdit eden" bir siyâsi partinin neşet etmesi halinde gündeme geldiği vurgulanarak, Endonezya'nın da bu uygulamayı kendine model aldığı söylenmektedir. Dipnotun nereden alındığını merak edenler için hemen iletıyorum: "Türk Ordusu Modelimiz Olacak", Milliyet gazetesi, 25 Kasım 1998. Bu cümleyi kimin söylediğine dair bir atıf bulunmamakta, ancak metinde geçen ifadeler dikkâte alındığında Endo-

3 Hint Okyanusu'nda Portekiz, ardından İngiltere ve Hollanda'nın varlığı karşısında Fransa'nın esamesi okunmuyordu. (Bkz.: Anthony Reid. (2005). *An Indonesian Frontier -Acehnese and Other Histories of Sumatra-*, Singapore: Singapore University Press, s. 151-2.) Öte yandan, 19. Yüzyılda Açe ile Fransa arasında bir 'kayıp madan' ziyade 'barışyollu' girişimlerin varlığı bilinmektedir. (Bkz.: Aboe Bakar. (1982). *Surat-Surat Lepas Yang Berhubungan Dengan Politik Luar Negeri Kerajaan Aceh Menjelang Perang Belanda Di Aceh: 1843-1873* (ed.), Banda Aceh: Pusat Dokument asidan Informasi Aceh, s. 1, 3.

4 Teferruatlı malûmat için Bkz.: Roger M. Smith, (ed.), *Southeast Asia -Documents of Political Development and Change-*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1974, s. 168.

5 Takdir Alisjahbana. (1957). *A Fat Leech Sucking on the Head of a Fish*, Jakarta.

nezyalı bir yetkilinin söylediği anlaşıyor. Söz-konusu demecin tarihi neye tekabül ediliyor bir de ona bakalım. Cakarta'daki dev gösterilerin ardından 21 Mayıs 1998'de Devlet Başkanlığından ayrılmak zorunda kalan Suharto'dan sonra geçici Başkanlık görevini üstlenen üvey oğlu makamındaki Prof. J. B. Habibie'nin dönemi. Herhalde demeci veren Endonezya ordusunda üst rütbeli bir subay olmalı. Peki o zaman, Suharto'nun 30 Eylül 1965'de gerçekleştirdiği Askeri darbeyi nasıl açıklayacaksınız?

Türkiye-Endonezya ilişkileri "Bağlantısızlar" konusunda da ele alınmış olmasına rağmen, ne tuhaftır ki, konu meşhur 18-23 Nisan 1955 tarihlerinde gerçekleştirilen Bandung Konferansı yerine, 1965'de (!) Cezayir'de yapılan toplantıda Kıbrıs konusunda aranan desteğe değinilmektedir. Acaba Cezayir'deki toplandı 1965 yerine, 5-9 Eylül 1973 olmasın(?). Kaldı ki, 1955 sonrasında Bandung Konferansı ruhunun ne denli devam ettirilip ettirilmediği de şüphelidir. "Öte yandan, Bandung Konferansı Türkiye açısından önemli bir girişim olarak hesaplanmıştı. Ancak bu konferansa iştirak eden Türkiyenin-ki heyetin başında dönemin Türk Dışişleri Bakanı merhum Fatin Rüştü Zorlu bulunuyordu-NATO'nun, dolayısıyla Amerikan yanlısı olarak konferansa iştirak ettiği ileri sürülerek konferans boyunca maruz uğradığı eleştirilere hiç değinilmemiştir! Acaba bunun Türkiye-Endonezya ilişkilerinin geliştirilmesinde bir rolü olmuş mudur?

Rapor'un ana başlığıyla çelişen ifadelerle de sık sık karşılaşırız. Bu anlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin "geliştirilememesine" örnek olarak, 1970'li yılların sonları veriliyor: 1979'da dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Endonezya Başbakanı Adam Malik'i resmen davet etmesine rağmen, araştırmacıların belirttiği üzere her iki ülkenin kayda değer bir iktisadî güçleri olmadığı, iç ve dış meselelerle boğuşmak zorunda kalmaları dolayısıyla iktisadî ve siyâsî ilişkilerde bir gelişme olmamıştır. Bununla birlikte iki ülkenin uluslararası arenada birbirine verdiği des-

tek Kıbrıs ve Doğu Timor meselelerinde olduğu görülüyor. Yâni Türkiye, dönemin yönetiminin icraatı olarak Suharto'nun 7 Aralık 1975 tarihinden itibaren Doğu Timor'u işgâli ve akabinde gelen şiddet ve zulme destek vermiş mi demek isteniyor acaba? Bir diğer girişimin Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in 1982 yılı Aralık ayında Endonezya ziyareti olarak dikkât çekiyor. Bu vesile ile iki ülke devlet başkanları konusunda hem fikir olduklarını açıklarken, her türlü "terör faaliyetini" kınadıklarını ve "kaynakları ne olursa olsun" bu türden faaliyetlere karşı ortak işbirliği yapma kararı alıyorlar. Suharto'nun o dönemki görüşmelerde 'terör'den kastı 'Açe Bağımsızlık Hareketi' midir diye soralım? Bu anlaşmaya imza atan her iki liderden Suharto'yu yargılanmaktan ölüm döşeginde olması kurtarıırken, Kenan Evren ise halen yargılanmaktadır.

Bir de Soğuk Savaş sonrası dönemde ilişkilerin nasıl geliştiğine bakalım... Bu bölüm Türkiye'nin "Doğu Asya" ilişkilerinde gelişmeye yönelik atıf yapan cümleyle başlıyor. Bu durum ister istemez aklıma Japonya, Güney veya Kuzey Kore, Çin'i getiriyor. Ancak bölüm Endonezya'ya ilgili. O zaman herhalde bir yanlışlık olmalı diye düşünüyorum. Çünkü Endonezya Doğu Asya'da değil, Güneydoğu Asya'da... Ancak akademisyen arkadaşlar çalışmanın 14. ve 17. sayfalarda Doğu Asya ifadesini bir kez daha kullanarak, beni bu yanlışla ikna olmama konusunda zorluyorlar... Bu ülkenin coğrafi konumunun en azından 1950'li yıllardan itibaren Endonezya'yı kaleme alan akademiyadan haberdar olanların bilmesi gerekir.

Her ikisi ülke halkının çoğunluğu Müslüman olduğuna göre, Soğuk Savaş sonrasında uluslararası arenadaki kayda değer gelişmelerinden birinin D-8 olması gerekir. Araştırmacılarımız buna elbette değiniyorlar, ancak sadece bir cümleyle... Bu cümle de dipnotlu. Dipnota baktığımızda nasıl bir akademik bir çabanın gerçekleştirildiğine de pekâlâ şahit olabiliriz: "Turkey, Indonesia agree to annual visa requirement", Today's Zaman, 30 Haziran, 2010". Bu haberin tarihi, içeriği bize

6 Teferruatlı malûmat için Bkz.: Antonia Finnane&Derek McDougall. (2010). (ed). *Bandung 1955: Little Histories*, Caulfield: Monash University Press.

D-8’le ilgili bir şey söylüyor mu? 1996’da kurulan D-8’in hazırlık toplantıları, bu birliğin öncülüğünü yapmış olan Türkiye’deki Başbakanlık ve Meclis vb. kurumlardaki tutanakların hiç gözden geçirilmediği anlaşılıyor.

D-8 nedir, nasıl yapılanmıştır, hedefleri nelerdir, uluslararası çevrelerden nasıl tepki toplamıştır, Endonezya rejiminin katkısı ne olmuştur vb. sorulara cevap vermek yerine, sanki bu birliğe üye olmakla Türkiye ve Endonezya çok işler başarmışlığı mı söylenmek isteniyor?

Bunun ardından 2010 yılı Temmuz ayında ASEAN nezdindeki girişime değiniliyor. Türkiye bu girişimi nedeniyle Asya-Pasifik bölgesinde “kurumsal ilişkilere sahip bir aktör” olarak değerlendiriliyor. ASEAN’ın merkez ve çevresinde yeralan ülkelerin Asya-Pasifik’e dair neredeyse her nevinden sivil toplum kuruluşları ile donanımlı olduğunu dikkate aldığımızda Türkiye’nin bu bölgeye dair ne tür politikalar geliştirdiği, daha evvelinde bölgede geliştirilen politikaları anlamada ne tür mekanizmalara sahip olduğuna dair herhangi bir bilgi edinemiyoruz. 2003 yılı Haziran ayında Endonezya Devlet Başkanı sekreteryasından Husen Adiwisastira’nın Türkiye ziyaretinde verdiği bir demece dikkat çekiliyor. Adiwisastira, Avrupa Birliği içinde bulunan Türkiye’nin Endonezya’nın Avrupadaki sözcüsü olarak değerlendirildiğini söylüyor... Avrupa Birliğinin ve de tek tek önde gelen ülkelerinin Endonezyadaki Büyükelçiliklerinin boyutu sivil toplum örgütlerinin çapı ve faaliyeti dikkate alındığında Endonezyanın AB’de temsil edilmesi için Türkiye’ye ihtiyacı olmadığı gibi, Endonezya, zaten AB içinde kendi formülasyonunu ülkesinde ‘izin verdiği’ Avrupa STK’ları marifetiyle başara-bilecek güçte bir ülke olduğuna kuşku yok.

Bu dönem ilişkilerinin bir diğer ayağını ‘tsunami yardımı’ oluşturuyor. Sözkonusu yardımla ilgili Kızılay’ın inşa faaliyetleri gene Türkiye’den bir gazete küpürüyle verilmektedir. Oysa, tsunami sonrasında Açe’de faaliyete geçen Yeniden Yapılandırma Kurumu’nun (BRR) kapsamlı raporları, Cakarta’daki çeşitli devlet organlarının yayınları kütüphane raflarını doldurmaktadır... Gazete haberi kaynak gösterilecekse, hiç olmaz-

sa bir tek Endonezya gazetesinden alıntı yapıp, kaynak gösterilseydi keşke diyoruz. Ya da ne bileyim, Ankara’da yanı başınızdaki Kızılay genel merkezinde o günlerde Açe’de bulunan bazı yetkililerden bilgi alınıp veya bu faaliyetlerin kayda alındığı raporlara ulaşılsaydı! Evet Açe de olmasa, nasıl gelişecek Türkiye-Endonezya ilişkileri diye sormanın zamanı...

Gene deprem, sel vb. tabii afetler sonrası bazı icraatlara vurgu devam ediyor raporda. Ediyor etmesine de, gene bu akademik araştırmanın kaynakları konusunda sıkıntı da bitmiyor. Nerede gerçekleştiğini bilemediğimiz 2007’deki sel felâketi, 2009’da Sumatra’daki deprem –Sumatra dünyanın dördüncü büyük adası. Deprem, bu adanın neresinde olmuştur acaba?-, Türkiye’nin (!) dağıttığı gıda, su ve ilaç ile 8 “gönüllü” Türk doktorunun insanlara yardımı... Eğer burada, Sumatra depreminden kasıt 30 Eylül 2009’da gerçekleşen, dünyanın Padang depremi olarak bildiği ve Batı Sumatra Eyalet başkenti Padang ve önemli ikinci şehri Pariaman’ı vuran deprem kastediliyorsa, burada da bir yanlışlık olsa gerektir. Depremin hemen ertesi günü, yani 1 Ekim’de Padang’a ulaşmış biri olarak orada bulunduğum bir hafta süre zarfında ortada gönüllü doktora falan rastlamadık! Ancak vakıa şuydu... Pariaman’da yardımların organize edildiği Belediye binasının bahçesinde Açe’den tanıdığımız bir Kızılay çalışanına rastladık. Kısa sohbetimizde bize şunları aktarmıştı bu arkadaşımız: “Biz de birinci gün geldik. Birleşmiş Milletler ekibi bizi Pariaman’a yönlendirdi. Ancak Japon ekipleri bizden önce gelmişlerdi. Çalışmalarına başlamışlar. Biz de bekliyoruz...” Ardından ayıp olmasın diye “Allah Allah dört gündür buradayım, sürekli kriz merkezini ziyaret, Belediye Başkan yardımcısıyla görüşmeler, BM yetkililerinin brifinglerini takip edip durduk, niçin karşılaşmadık o zaman” diye sordum arkadaş. Dipnotu merak edenler için veriyorum: “Türklerin Sevgi Dalgası”, Milli Gazete, 3 Aralık, 2009. Bu haberin Padang depreminden iki ay sonrası olduğu dikkate alındığında malûm vak’ayla bir alakası yoktur herhalde... Peki bu dipnot niye?

Araştırmanın “bam teli” ise, Adil Yurtkuran’ın Coşkun Aral’la yaptığı röportaja referans verildiği kaynak. Sayfa 11’de “Endonezya makamlarının her fırsatta Türklerin insani yardımları karşısında memnuniyeti”ne değinildikten sonra, tsunami sonrasında Açe’de Türk Kızılay’ının Lhokgna’da inşa ettiği Lampuuk köyünde bir sokağa “Atatürk” adının yanısıra, “donorların” adlarının verildiği belirtiliyor. Ancak kaynak olarak Adil Yurtkuran’ın 8 Şubat 2009’da Coşkun Aral’la Banda Açe’de Blang Bintang’da bir evde yaptığı röportaja dayandırılıyor. Canım ciğerim, biricik kardeşim Adil Yurtkuran’ın bu röportajından “birinci elden” haberdarım. Hatırladığım kadarıyla röportajda Türk yardım kuruluşunun Lampuuk’da inşa ettiği köydeki sokaklara verilen isimlerden bahis açılmadığı gibi, ‘Atatürk’ adı da zikredilmemektedir.

Söz konusu Türk yardımlarıyla ilgili bir diğer referans, Endonezya’da yayınlanan İngilizce gazete “The Jakarta Post” gösterilmektedir. Ancak dipnotta bu gazetenin ilgili nüshası yazılmak yerine, 27 Aralık 2006 tarihli Sabah gazetesinin nüshası verilmektedir. Gene “The Jakarta Post” a atfen, bu yardımların 20 milyar Dolar olduğunu belirtilmektedir. Küçük bir detay, ancak önemi ne binaen hatırlatmakta fayda var. Adil Yurtkuran kardeşimden duymuştum vakti zamanında... Türk Kızılay’ının yardımları yaklaşık 40 milyon Dolardı... İşte bütün bunlar “Reshaping of the Bilateral Relations in the Post-Cold War Era” başlıklı bölümde yer alıyor.

Türkiye-Endonezya İlişkilerinde Çoklu Boyut Yaklaşımları (Multidimensional Aspects of Turkish-Indonesian Relations) başlıklı bölüm Susilo Bambang Yudhoyono’nun 2010 yılındaki Türkiye ziyareti ile Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün 2011’deki Endonezya’ya yaptığı ziyaretleri konu alıyor. Bu ziyaretler vesilesiyle daha önce birkaç yazı kaleme aldığımızdan söz konusu ziyaretler bağlamında ne türden ilişkilerin(!) geliştirildiğini burada tartışmayacağım, ancak şu kadarını söylemekle yetineyim; bu son dönem ziyaretlerinin en önemli getirisi “visa on arrival” uygulamasının başlaması ile Sayın Büyükelçimiz Zekeriya Akçam Bey’in belirttiği üzere ‘Endonezya’dan

Türkiye’ye turist sayısındaki kayda değer artış’ olduğudur. Bunlar eğer bir gelişme kabul edilecekse, bir isi sözüm var... ‘Visa on Arrival’ uygulamasında Endonezyalı göçmen polisinin Türkiye’den gelen kimi bürokratlar, rektör ve üniversite hocaları gibi kişilerin sahip olduğu özel görev pasaportlarını bile normal pasaportla aynı işleme tabi tutması gibi aymazlıklarının devam ediyor olduğudur. Öte yandan, aslında turist sayısındaki artış da, ikili ilişkilerden daha ziyade, Büyükelçimizin ‘yakışıklılığının’ daha çok rol oynadığını söyleyebiliriz.

“Turkish-Indonesian Economic Relations” başlıklı bölüm pek de alanım olmayan ekonomi konusuna ayrılmış. Ancak bir şeyler söylemeden geçmeyeyim. Yukarıda kısmen zikrettiğim modern dönem boyunca iki ülke arasında gerçekleştirilen resmi ziyaretler neticesinde bazı ekonomik işbirliklerinin gündeme geldiği görülmekle birlikte, ancak bunca çabalar sonrasında 2010 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacminin sadece 1.5 milyar Dolar civarında olması nasıl bir ekonomik işbirliği performansının gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Bunun delilleri ise, 2000 ilâ 2010 yıllarını kapsayan ticaret hacmini konu alan Tablo 1’deki verilerdir. Bu ‘resmi verilere’ göre Türkiye bu ticaret ilişkisinden sürekli negatif gören taraf olmuştur... Anlaşılan iktisadi alanında da katedilecek daha çok yol görünüyor.

Raporun “Sonuç” bölümüne geldiğimizde karşımıza yeniden iki ülkenin çoğunluğu Müslüman olan nüfusuna atıf dikkat çekiyor. Bunca “seküler” gelişmelere yer veren bir metnin giriş ve sonuç bölümünde “halkın Müslüman çoğunluk olmasına” yapılan atıf bir tezat teşkil etmiyor mu? Bari hiç değilse iki ülke arasında Müslümanlara dair herhangi bir dini, kültürel, sosyal etkileşime yer verilmesi gerekmez mi? Dikkatli okuyucular fark edecektir. Çalışmanın hemen girişinde “Osmanlı Devletinin (metinde İmparatorluk deniyor) zamanının en güçlü İslâm devleti olduğu ve Sultanların (herhalde Padişahlar denmek isteniyor) Halife unvanı taşıdıkları ve dünyadaki bütün Müslümanların lideri olduğu belirtiliyor. Bunun sonucu olarak da, Osmanlı Devletinin kendi sınırları dışındaki Müslüman toplumlari

da gözeten bir yaklaşım geliştirdiği” söyleniyor. Bu anlatının gündeme getirilmesebebi ise, Açe Sultanlığı’na yapılan yardımlar(!)... Eee artık ortada Açe Darüsselam Sultanlığı falan olmadığına ve Osmanlı da devrini doldurduğuna göre, üstüne üstlük modern dönemde Cakarta yönetimleri Açe’yi Ortadoğu ülkelerine “Aman bunların İslam anlayışı problemlidir” yönündeki politikalarından dolayıdır ki, Türk hükümetleri de Endonezya ile dini bağlamda herhangi bir ilişkiye girmemiş olmalıdır.

Tavsiyeler bölümüne geçiyoruz. Hepsine değinmeyeceğim, sadece üçüncü, yani “Akademik İşbirliği ve Kültürel Değişimin Artırılması” başlık altındaki hususa dikkât çekeceğim. İki ülkenin birbirini yeterince tanımadığı, ülkeler arasında öğrenci değiş-tokuşunun yetersizliği, akademik değişim programlarının olmayışının iki ülkenin birbirini tanıyamamasına sebep olduğu, bu konunun bir yönünü de uzak mesafe ve bilet fiyatlarının yükselişi vb. üzerinde durulmaktadır. Peki bu araştırmaya destek veren kurumun fonuyla Endonezya’ya gidip bu araştırmanın bir bölümünü orada gerçekleştirmeniz ve böylece o ülke insanını, ilişkileri daha net anlamak ve çeşitli akademik bağlantılar kurmak yolunu niçin seçmediniz diye de ben sorayım. Öte yandan Endonezyalı öğrenciler, Hollanda, Almanya, İngiltere, Amerika’ya öğrenime giderken çok daha fazla mesafa kat ediyor, çok daha fazla para ödüyorlar. Tavsiye olarak da Türkiye’deki özel üniversitelerin İngilizce öğretim veren lisans ve yüksek lisans programları açmaları gündeme getirilmektedir. Evet bence bu konu Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığıyla paylaşılmalı... Bir de araştırmacıların ulaşamadıkları kimi kaynaklarda tsunamiden sonra Türkiye’nin birtakım önemli kurumlarının Açe’den başlayarak Endonezya’da ve de ASEAN’da ne gibi roller oynayabileceğine dair pek çok konunun çoktan yazılıp çizildiğini belirtiyim.

“Endonezya ve Türkçe Çalışmaları Programlarının Kurulması”nı konu alan 4. tavsiyeye

desteğimiz büyük. Bu bağlamda, erken dönem yazılanlar bir yana, dünyabülteni’nde 21 Ekim 2010 tarihinde kaleme alınmış yazıyı örnek gösterebiliriz.

Rapor,⁴⁹ referansa dayandırılmış. Bunlardan 37 tanesi gazete küpürü, 1 tanesi konferans makalesi, 1 tanesi özel yayın, 4 tanesi USAK yayını, 6 tanesi ilgili devlet sitesi, 1 tanesi internet haber, 1 tanesi Haber ajansı. Görüldüğü üzere bu çalışmada modern Endonezya Cumhuriyetinin sosyo-ekonomik, siyâsî ve askerî yapısını, bölgesel ve küresel ilişkilerini, ülkedeki farklı İslâmî anlayışları, etnik ve dini çatışmaları ele alan yüzlerce -belki de binlerce- kitap ve makaleden bir alıntı bulmak mümkün değil. Böylesi bir raporun bir lisans, yüksek lisans veya doktora öğrencisinin ‘paper’ı olarak görmek ve değerlendirmek de mümkün değil. Giriş ve sonuç bölümlerindeki sunumlardan bunun devletin bazı birimlerine yönelik olarak hazırlandığı anlaşılıyor. Ancak böylesi bir rapor ile hangi devlet kurumu ne kadar bilgilendirilebileceği konusunda ciddi şüpheliyiz. Şayet yüksek lisans öğrencilerimden biri böyle ‘paper’la karşıma çıkacak olsa diyeceğimiz söz şu olurdu-ki bugüne kadar dediğim gibi- “bu olsa olsa lise son sınıf öğrencisinin hazırladığı bir ev ödevidir evlât” olurdu. Akamedik bir kıymet-i harbiyesi maalesef yok”.

TÜBİTAK’tan fonlanmış bu araştırmanın akademik çerçevesinin son derece kısıtlı olduğunu ve kaynaklarının ‘gazete küpürlerine’ indirildiği aşikâr. İşbirliği olarak vurgu yapılan görüşmeler, anlaşmalar, birliklerin somut, gerçekçi açılımlarına ve bunların Türkiye ve Endonezya ilişkilerinin geliştirilmesine ne denli katkı yaptığını maalesef öğrenemiyoruz.

Bütün eleştirilere rağmen, her iki akademisyene de teşekkürler demek gerekiyor. Bu metin bize, akademik çalışmaların sonuçlandırılmamış, geliştirilmeye matuf çabalar olduğunu bir kez daha gösteriyor. Umulur ki, başka akademisyenler TÜBİTAK fonlarıyla kıymetli çalışmalara imza atarlar.

Turán 21

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ 2013/21

Turán Postası	III	
Jeopolitik Gerçeklikte Coğrafyanın Rolü Üzerine Bazı Mülâhazalar	1	Erol Cihangir
Rus Avrasyacılığı; İdealist Bir Hareket mi, Pragmatist Bir İdeoloji mi?	11	Mehmet Volkan Kaşıkçı
Tez-Antitez Bağlamında Avrasyacılık: Diyalog mu, Çatışma mı?	19	Kâmil Veli Nerimanoğlu
Kars'ın Ruslarla Savaşları	25	Aydın Ayhan
Malaya Komünist Partisi ve Ching Peng	57	Mehmet Aça
Cengiz Dağcı'nın "Anneme Mektuplar"ında Kozmosun Simgesi Ağaç	65	Mehmet Özay
Turan'ın Grifonları Üzerine Birkaç Not	75	Göktürk Ömer Çakır
Türk Heykel Sanatının En Eski Örneği; Geç Hun Dönemine Ait Bir At Heykeli	81	Tilla Deniz Baykuzu
Karakoyun Yörüklerinde Karakoyun ve Yusufçuk Efsanesi	91	Ramazan Durmaz
Osmanlı-Macaristan Münasebetleri ve Turan Coğrafyasında Macaristan İntibaları	101	Hilmi Özden
İngiliz Halk Bilimcisi Mandi'nin Değerlendirmesinde "Dede Korkut" Kitabı Üzerine	104	S.Q. Aliyev

Turán/21

AKADEMİK İLİM, FİKİR VE MEDENİYET DERGİSİ

6. Dönem / Aralık 2013

Beher fiyatı, 20 TL.

ISSN

1305-4244

Kapak

Kırgızların Ünlü Teyit Boyu ve Amblemi

YAYIN TÜRÜ

YEREL SÜRELİ YAYIN

YAYIM HEYETİ

Şaban Teoman Duralı	Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli
Orhan Kavuncu	Ankara, Türkiye
Hakan Poyraz	Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul
Thierry Zarcone	Paris, Fransa
Julia Bartha	Karaczag, Macaristan
Danuta Chemilowska	Varşova, Polonya
Özkul Çobanoğlu	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Atilla Jorma	Turku, Finlandiya
Metin Özarslan	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Sebahattin Şimsir	Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir
Hilmi Özden	Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir
Rasim Ekşi	İstanbul
K. Veli Nerimanoğlu	Aydın Üniversitesi, İstanbul
László K. Marác	Amsterdam University, Hollanda

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Doğu Araştırmaları Merkezi Adına
EROL CİHANGİR

Dış İlişkiler Sorumlusu
DERYA AYDIN

Editör
ÜMİT İSMİLOĞLU

Redaktör
EKREM ÖZDEMİR

İdari Merkezi
Doğu Araştırmaları Merkezi
Bab-ı Ali Yokuşu, Cemal Nadir Sk.
B. Milas Han, No: 24/114
Sirkeci / İSTANBUL
Tel : 0212 520 27 19
Gsm: 0532 494 14 60

Teknik Hazırlık
Çelebi Şenel

Baskı
Özgün Ofset
Aytekin Sk. 21 4. Levent 34418
Tel: 0212 280 00 09
İstanbul

Yurtiçi Abonelik Bedeli
Yıllık 4 Sayı 80 TL.

Yurtdışı Abonelik Bedeli
Avrupa 80 Euro
ABD 80 dolar

İşbankası (Euro Hesabı) IBAN:
TR28 0006 4000 0021 0853 2863 84

Posta Çeki:
Erol Cihangir
PTT Hesap No: 05861498

bilgi@turanjeopolitigi.com

www.turanjeopolitigi.com

Temsilciliklerimiz:

Arif İnan Yıldırım (Konya, 0 535 459 43 01)

Ömer Ünal (Ankara)

Gökhan Türkmenoğlu (Sakarya, 0 536 500 37 38)

Bu dergi

Atilla Ayva'nın

katkılarıyla yayınlanmaktadır.

Considerations on the Role of Geography in Geopolitical Reality

Erol Cihangir

Geography gains its meaning as the first place and first action centre with the existence of human. The attempts to recognize, to stake out claim, and to establish domination on geography add an intellectual dimension to humanity, and make a way for the birth of various sciences. In practice, the current subjects of modern world which are subsumed under economics, foreign relations, population, or ecology, etc. can only be understood by means of a well-established geographical understanding. It can be said that who have the ancient knowledge sphere, have the domination right on the world. This prior knowledge sphere which is the verge of almost disappear in our country is being continued to use as a struggle argument to the detriment of defeated people. In order to have the right to comment on our region which continues to be an international struggle sphere, and on trans-regions areas, we have to rediscover the geography itself.

Key Words: Geography, Colonialism, Geopolitics

Russian Eurasianism: an Idealist Movement or an Pragmatist Ideology?

Mehmet Volkan Kaşıkçı

After the dissolution of the Soviet Union, Eurasianism has once again become a popular political project, and it has been welcomed by many in Turkey as well. As Russia has consolidated its power under the reign of Putin, the importance of the Russian-centred Eurasianist movement is increasing day by day. Based on the secondary literature, this paper presents the historical evolution of Russian Eurasianism, and argues that it has always been a pragmatic tool for Russian imperial ideology. Contemporary debates are to be analyzed through the the relation of “New Eurasianism” and classical Eurasianism.

Key Words: Eurasianism, Russia, Russian Imperialism

Turkish-Russo Wars in Kars

Aydın Ayhan

A great deal of our relationships with historical and geographical neighbor, Russia, consists of wars against them. The longest-drawn-out of these wars had taken place in Kars. Except Balkans, the decisive characteristics of Turkish-Russo relations had been shaped by struggles in Kars and Caucasians. The struggle which had continued from Ottoman State to Republic of Turkey has great importance in terms of not only understanding of the past, but also of drawing up a future perspective.

Key Words: Turkish-Russo relations, Kars Wars, Caucasia

The Dark Side of Malaysia: Malay Communist Party and Chin Peng (1924-2013)

Mehmet Özey (doç. Dr)

While modern Malaysia becomes time to time center of attention owing to its economic development not only in its region but also global context, its political history, particularly some parts of it have been overshadowed by the former. No doubt, there is a strong and decisive political intention among the ruling elite not to elaborate the relatively recent political movements which engendered ethnic tensions and social disruptions in the the country. In this context, as it is observed, the reality of the Communist Party of Malaya (CPM) has been largely left into the dark pages of the modern political history. Indeed, the CPM was not considered as a mere political movement, but it was also transformed into a guerilla mechanism which first was against the British rule and then -though gradually declined in intensity- Malaysian government. This paper provides a brief overlook at the issue of CPM after its main actor Chin Peng passed away in a very recent past.

Key Words: Malayan Communist Party, Ching Peng, Emergency, Malaysia.

The Tree as a Symbol of the Cosmos in Cengiz Dağcı’s “Anneme Mektuplar”

Mehmet Aça (prof. Dr)

“Anneme Mektuplar” is one of the recent novels of Cengiz Dağcı. The novel is written in the letter technique. The novel which is formed of fifteen letters reflects traditional world view of the Crimean Turks as well as the author’s memories, thoughts and feelings. According to Cengiz Dağcı’s belief on cosmos and chaos who left Crimea after living a great tragedy and who was longing to this sacred soil (in another words “cosmos”) tree has a semantic and functional value as well as soil. In the article, cosmos and chaos perception of Cengiz Dağcı and the place of tree in his cosmos perceptions are established and interpreted from his novel “Anneme Mektuplar”. It is seen that Kızıldağ is in the center of cosmos perception in the novel and it transformed to chaos after the banishment it is also seen that chaos and cosmos perceptions have social aspects as well as individual aspects. In Dağcı’s perception of cosmos, almond tree

is ahead, old oak and weeping willows have an important place and it was come through that the relationship of these trees with chaos and especially with cosmos overlaps with traditional worldview of Turkish tribes.

Key Words: Cengiz Dağcı, Anneme Mektuplar, Crimea, tree, cosmos, chaos.

Preliminary Remarks on Gryphon of Turan

Göktürk Ömer Çakır

Gryphon figure, one of the most popular images of descriptive arts, is considered within the context of geography and resources in which it occurred; and then it is compared with Greek arts and mythology on the bases of especially Scythian arts and current Crimean geography. In the article, it is dealt with the subject that as an introductive form to provide a base for extensive and material-based studies.

Key Words: Gryphon, Scythian arts, Greek arts, Mythology

One Of The Oldest Samples Of Turkish Statue Art, Belonging To The Late Hsiung-Nu Period (Ad IV-V Century)

Doç.Dr.Tilla Deniz Baykozi

Archeological datum belonging to Hsiung-nu Empire, the first Turkish state, were searched and discovered in the steppe zone from South Siberia to South Mongolia. However, Hsiung-nu Empire was pulled down in AD 216 and then four Hsiung-nu states were founded. Art works and archeological datum of four Hsiung-nu States which controlled central China for one and a half century have recently been brought out. Works of art waiting on the ground for China and scientist to determine which period they belong to have eventually been handled one by one.

These works provide us with detailed information about Late Hsiung-nu Period and Hsiung-nus and enhance our knowledge about Turkish Cultural History. Being among these works, a horse statue which declared to be a first degree cultural property by of Chinese territory belongs to Ta Hsia, one of the Hsiung-nu States. It is a gravestone tablet and a statue which was built in the name of the son of Ho-lien Po-po, the founder of Hsia. This statue is considered to have an undeniable importance as it is the first statue of Hsiung-nus that has been found so far.

Key Words: Hsiung-nus, Hsia State, Ho-lien Po-po, Ho-lien Kui, East Chin Dynasty, Shaan-hsi Hsiung-nus.

Legend of Black Sheep and Dragonfly

Ramazan Durmaz (prof. Dr)

In the present assay, the legends of Karakoyun (Blacksheep) and Yusufçuk Kuşu (Bird of Yusuf) that have been narrated among nomadic Blacksheep Clan were assessed. The folk tale of Karakoyun is indeed rhythm of shepherd's pipe. The collection of a variant form of the Legend of Karakoyun among the people of Eastern Turkistan indicates that the legend is a historical event and brought to our present geography, Anatolia, by our ancestors immigrated from the steps of Asia. The tradition of consulting to the assembly of wise man with white beard (Aksakallılar) has been transformed into the type of Evliya (Saint), a man with similar features with Aksakallılar after the adoption of Islam by Oğuz Turks. The presence of ancient Turkish songs and rhythms for shepherd's pipe throughout the history of nomadic life of Turkish Folk indicates that shepherd's pipe- Kaval, an end-blown flute is a genuine Turkish Musical Instrument as "Saz".

Key Words: Blacksheep Clan, Oguz Turks, Folk tale of Karakoyun, Totemism, The bird of Yusuf.

Memories of a Journey to Hungary in Turan Land I

Hilmi Özden (prof. Dr)

Hungary, located in the west of Turan land, is a country which bears the stamp of Ottoman-Turkish history. I have witnessed a top conference of Europe during my visit to Hungary this year. The conference was performed in 9-11 August 2013 in Bugac with the name of "2nd Days of Ancestors" and hosted the enthusiastic meeting of Hungarian-Turkish communities. Great Hungarian ancestors such as Attila and Arpad were remembered. There were many participants coming from Turkey, Kazakhstan, Azerbaijan, Romania (Sekelistan), Kirghizistan, Bulgaria, Germany, and Australia. Nearly 20 participants of different sections such as businessmen, directors, artists, academicians and representatives of non-governmental organisations represented Turkey with the cooperation of UKID and TİKA.

Key Words: Hungary, Attila (Atilla), Days of Ancestors, Hungarian-Turkish Union, conference

On the Book of "Dede Korkut"

S. Q. Aliyev

This article is dedicated to the article "Polyphemus and Tepegöz" written by C.S.Mundy. The article pays much attention to the controversies one can find in Mundy's valuable article.

Key Words: Dede Qurkhud, The Polyphemus episode, the name of Tepegöz

Jeopolitik Gerçeklikte Coğrafyanın Rolü Üzerine Bazı Mülâhazalar

pHd(Dr) Erol Cihangir

Coğrafya, yeryüzünde insanın varoluşuyla birlikte ilk mekân ve ilk eylem merkezi olarak anlam kazanır. Daha sonra, bu mekânı tanıma, sahip çıkma ve hakim olma yolundaki çabalar insanlığa entelektüel bir boyut katarak, çeşitli ilim dallarının doğmasına yol açar. Günümüz dünyasında iktisattan, dış politika, nüfustan, ekolojiye kadar vurgu yapılan konuların pratikteki karşılığı, sağlam bir coğrafya disiplininin geçmektedir. Varoluşun bu en kadim bilgi alanına kim sahipse, yeryüzü alanında egemenlik hakkına da o sahiptir. Memleketimizde nerdeyse unutulmanın eşiğine getirilen bu ilk bilgi alanı, dünya egemenlerinin, mağluplar aleyhine kullandıkları bir mücadele argümanı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Uluslararası mücadelenin kıyasıya devam ettiği bölgemiz ve bölgelerötesinde söz sahibi olmak için coğrafyanın kendisini yeniden keşfetmek gerekiyor.

Anahtar Kelimeler

Coğrafya, Sömürgecilik, Jeopolitik

Hemen hemen çoğumuzun hemfikir olacağımızı zannettiğimiz konuların başında memleketimizin ilk mekteplerinden başlayıp, üniversite eğitimi de dahil “coğrafya” adıyla okutulan derslerin son derece sıkıcı bir o kadar da lüzûmsuz olduğu hâтта onca yıllık okul hayatımızda aşağı yukarı her okuduğumuz derse ilişkin hafızamızın bir kenarında, birtakım bilgi kırıntıları kalmış olmasına rağmen, şimdi bile şöyle bir hafızamızı yokladığımızda “Coğrafyaya” ilişkin pek bir şey hatırlamadığımızı farketmekte güçlük çekmeyiz.

Sözün gelişi-elbette bilenler bundan münezzeh- tarihe en çok vurgu yapan bir millet olarak, meselâ en çok adını telaffuz etmiş olduğumuz Ötügen, Karanlık dağlar, Seyhun ve Ceyhun ırmaqları, Baykal gölü, İdil, Prut yahut Tuna nehri, İnebahtı yahut Preveze... bize neyi hatırlatır? Hemen hepsi birer tarihi hadisenin cereyan ettiği yer olarak bildiğimiz bu yerlerin nerede olduğunu bilmek bir yana, bu yerleri anlamlandıran dünya ölçeğindeki mekânla ilgili, yahut izafi lokasyonları söz konusu olduğunda zannederim

söz söyleyecek insan sayısı çok fazla olmasa gerktir. İşte coğrafya ile başlayacak maceramız tam da burada düğümlenmektedir. Oysa müfredat programlarında, yöntem açısından olduğu kadar, kavramsal donanımlarıyla çok farklı ilim dallarıyla-filolojiden, sosyolojiye, antropolojiden, demografiye, şehircilikten, ekolojiye ve ekonomiye, denizcilikten, hidrolojiye, atmosfere¹ ve daha da önemlisi tarihten, savaşa kadar uzanan ilişkiye modern zamanlarda tarih ve politika disiplininin de eklenmesiyle günümüzde olur olmaz her yer de kullanıldığı şekliyle "jeopolitik"² adını verdiğimiz bu disiplinin temelini coğrafya oluşturur. Tarihi kategoride bugünden, geriye doğru gittiğimizde jeopolitiğin orjini olan coğrafyanın ne işe yaradığına kısaca bir göz atalım isterseniz. Çağdaş jeopolitikçilerden Lacoste'nun deyişiyle "coğrafya savaşmak içindir". Askeri açıdan coğrafya, sadece birliklerin yerini değiştirmek için değil, aynı zamanda hem sınırda (cephes), hem içte savaşa hazırlanmak, sağlam mevkiiler seçip, savunma hatları oluşturup, gidiş gelişleri düzenlemektir. Nitekim, ünlü savaş strateji uzmanı Carl von Clausewitz (1760-1891) için; "mekân ile ülke", sadece bir askeri gücün kaynağı değil, aynı zamanda savaş üzerinde etki yapan sebeplerin tabii bir parçası olup, hareket sahnesidir.³ Nitekim ABD'nin güney Vietnam'da (ekolojik savaş diye de bilinir) bitki örtüsünü yok etme, toprağın fiziki yapısını değiştirme, kasten erozyon yaratma, sulu tabakalarının derinliğini değiştirmek üzere hidrografik ağları dağıtmanın (kuyuları ve çeltik tarlaları kurutmak için) ötesinde, çeşitli şekillerde insanları "stratejik köycüklerde" (mezra) toplayarak, zorunlu kentleşme münasebetiyle demografik yapıyı kökten değiştirmeyi öngörüyordu.⁴ Bu durum, pek tabii olarak mekânı bir çok açıdan inceleyen bir coğrafi düşünceyle son derece bilinçli ve dikkâtle hazırlanmış bir stratejinin sonucudur.

Ancak "soğuk savaşın" durgun dönemi sayılabilecek yıllarda "68 Mayısı, Vietnam ve Küba

buhranları esnasında coğrafyanın tarihiyle, ideolojik sonuçları ve kavramsal kaynakların araştırılmaya başlandığı dönemde klâsik coğrafya anlayışını değiştirecek FKP'nin entellektüel kesimi (Fransız Komünist Partisi) nezdinde ortaya çıkan radikal/muhafız coğrafi akım; "ikamet eden insan yerine, üretici ile üretim araçları arasındaki ilişkileri" esas alarak, daha önce bölge düzenlemelerinin ilk kuramcı ve uygulayıcılarından olan Voubon (1633-1707) yapısalcı yaklaşımı, coğrafi düzenlemelerin, kapitalist girişimcilere, özellikle daha güçlülere kârlarını artırma imkânı veren önlemleri gizlemeye yaradığını ve aynı zamanda devletin halk hareketlerini önlemek için, stratejik açıdan bölgeyi iktisadî, siyâsî ve toplumsal açıdan kontrol altına aldığını⁵ belirterek, coğrafyaya yeni bir anlayış getiriyordu. Nitekim idari teşkilâtlanma ve bölge düzenlemeleriyle belki de dünyada bir eşi daha bulunmayan Sovyet idari teşkilâtının uygulamalarını bir anda göz önüne getirdiğimizde; siyâsî sonuçları bir yana, 1946'yı takiben büyük Kırım Tatar, Karaçay-Malkar, Çeçen, Ahıskalı tehcirleri çoğumuzun hafızasındadır. Tehcire uğramayan yerlerde özerk cumhuriyetler, özerk cumhuriyetler içinde özerk bölgeler (rayonlar), federal devletler, Sovyet iktisadî ve sanayi işletmelerinin kuruluşunda stratejik kaynakların bulunduğu bölgelere Rus kolonizasyonunun oluşturulması, çoğu göçebe olarak yaşayan Kazak ve Türkmenlerin cebri uygulamalarla şehirleşmeye yönelik sosyalizyonu v.b. gibi sayısız düzenlemeler, salt rejime yahut devlete karşı muhtemel bir ayaklanmayı veya iktidar karşıtı muhalefeti denetim altına almak değil, emperyal gücü ayakta tutabilmek için "mekân"ın yeniden düzenlenmesi ve kullanılmasını öngörüyordu.

Anlaşılabileceği üzere, konunun ciddiyetini kavrayan devletler açısından coğrafyacıların çizdiği idari bölge haritalarından, iklim kuşaklarına, demografik yapılardan, şehir nazım planlarına veya jeolojik araştırma sonuçlarına veya ülke sınırları

1 Yves Lacoste, Coğrafya Savaşmak İçin, s, 62,

2 Pierre Celerier, Géopolitique et Géostratégie, Paris, 1963

3 Bknz., Carl von Clausewitz, Savaş Üzerine, İstanbul,1975

4 Yves Lacoste, a.g.e., s,20

5 Yves Lacoste, a.g.e., s,21

çoğu zaman gerçek sebebi açıklanmaksızın, bir gerçeğe dayanır ki, o da mekan ile politika arasındaki tartışmasız olan jeopolitik gerçekliktir. Hiç kuşkusuz burada temel coğrafi teorik yaklaşımların idiografik yahut nomotetik biçimleri bu gerçeğe ulaşmanın yollarından biri olmuştur. Biz bunun somutlaşmış ilk halini pek çok ülkede "askeri sır" kapsamında olan "kurmay haritaların" da görüyoruz. "Coğrafya önce savaş yapmaya yarar"sözü, sadece askeri harekât ve düşmana karşı açılma ihtimâli taşıyan savaş için değil, pek tabii olarak aynı zamanda savaş esnasında veya sonrasında, üzerinde güç kullanılan bölge ve toplumun denetlenmesinde bölgenin düzenlemesi anlamını da taşımaktadır.⁶ Nitekim, burada modern Ortadoğunun teşekkülünde Arap yarımadasındaki ülkelerin nasıl gönyeyle çizilmiş gibi çizildiği, körfez ülkelerinin âdetâ köy muhtarlıkları gibi nasıl küçük krallıklara (sultanlıklara) ayrıldığını, keza işgal yönetimi sonrası Hindistan kıtasının etnik ve dini çatışmalara uygun şekilde nasıl bir idari parselasyona tabii tutulduğu bilinen şeylerdir.

Dolayısıyla burada her ilim dalı için geçerli olan şu soru sorulabilir: "bilgi" ilim için bir ön şart olmasının dışında, başka bir fonksiyona sahip midir? Tam bu noktada Lacost'un belirttiği gibi; "eğer salt ilim adına, ilmin sınırları dışına çıkılmadığı takdirde, bu ilimin ne varlık sebebi, ne de anlamı kavranamayacağı" gibi, yine "böyle bir "bilim" yoktur, olamaz da. Zira, "bilim" inkâr

edilemeyen, gerçeklik anlamında "bilimsel" olarak gelişmiş bir şey değil, siyasetin bir aracı olarak (rasyonalizme uydurma amacıyla) "bilimsel" görünüm açısından, bilim olarak dikte edilmiştir"⁷ Bu noktada, coğrafyanın fonksiyonu, ancak ilmi bir vetire (safha) ile, tarihe ve ideolojiye bağlanarak askeri yönden savaş stratejisine, siyâsi yönden düzenlemelerle, bir ülke veya bir bölge toplumunu değiştirmek, hâtta savaştırmak, iktisaden şirketlerin sipariş ve tüketimlerini coğrafi insan profili çıkararak, siyâsi ve malî çevrelerin işbirliğiyle kapitalist bir Mafia mekanizma kurmasını da bu işe dahil edebilirsiniz.⁸ Artık, bu aşamada coğrafyanın salt ilmi, akademik konumu değil, açık ve net biçimde stratejik, tarihi ve ideolojik fonksiyonu sözkonusudur ki, burada "jeopolitik" alan başlamaktadır. Ancak, burada jeopolitiğe girişten önce, coğrafyacının da, bir tarihçi sorumluluğuyla (tarihçi tabii olarak politiktir), politik çıkarımlarda bulunabilmesi için "uzaysal biçimlere göre ve ayrıma dayalı uzaysallığın değişik boyutlarından politik sonuçlar çıkarabilmesi gerekir"⁹

Bu gerçeklerden hareketle, iktidarı elinde bulunduran hükümetler, mekâna hakim olmak isteyen iktisadi güç odakları ve dünya hakimiyetini öngören emperyal devletlerin konunun ciddiye-tini kavramakla, bilinmeyen yerlerin denetlene-meyeceği bilincinden de hareketle "mekân hakimiyeti ve kontrol" için sözkonusu alanın, beşerî, iktisadî, fizikî ve etnografik haritalarına sahip durumdadırlar.¹⁰

6 A.g.y., a.g.e., s,14

7 Bknz., Richad Peet, İktidarın Coğrafyası, İstanbul, 2011

8 İlginçtir, ABD'de Orta öğretim kurumlarının Coğrafya ders programlarında olmamasına rağmen, son derece tesirli "Coğrafya toplulukları" vardır. Bu topluluklar genellikle "National Geographic Society" gibi büyük şirketlerin genel müdürlükleri veya Amerikan donanmasından emekli amiraller tarafından yönetilmektedir. Ve bilindiği gibi dünyaca ünlü uzun yıllardan beri yayınıni sürdürmekte olan aynı adlı bir de dergileri vardır. Ancak daha da önemlisi, salt bilgi sahibi olma veya öğretmen yetiştirmenin dışında gelişen bu coğrafyacılık anlayışı, büyük kapitalist şirketlerle, devlet idarecilerine büyük fayda sağlamakta, akademik coğrafyanın tersine, "uygulamalı coğrafya" araştırmaları pek çok hususta teknik çözüm sunma yanında, uluslararası ilişkilerde operasyon tasarlama-sınırlı da olsa-bir takım askeri, içtimai, iktisadi ve şehircilikle ilgili veriler sunmaktadır. Bknz., Y. Lacoste, a.g.e., s, 89. Keza, aynı şekilde "uygulamalı coğrafya" araştırmaları ilk defa iktisatçılar tarafından yapılan Pazar araştırmalarında gelişmiş olması, gerek iktisatçılar, gerekse ABD'nin uzay boyutunu kavrama çalışmaları arasındadır. Bu yoldan hareketle, büyük şehirlerin etki alanları ve hizmet sektörünün incelenmesi çok önceden başlamış ve ünlü Tenesse Vallery Authority'ninki gibi, bölgesel gelişmelere ilişkin coğrafi araştırmaların yolunu açmıştır.

9 A.g.y., a.g.e., s,120

10 Bu tür çalışmalar, batı ülkelerinde 19.yy'ın sonlarında, Sovyetler Birliğinde 20.yy'ın ortalarında, günümüz dünyasında ise Çin'den yüksek noktaya ulaşarak tamamlanmıştır. Y. Lacoste, a.g.e., s, 99

Mekâna hakim olmanın, onu tanımlama ve tanımaktan geçtiğini dikkâte alındığında, bunun ister mutlak, ister izafi lokasyon açısından bilmek en azından, emperyal güçler tarafından bilindiği yeni bir şey değildir. En azından insanlık tarihinin bilinen en eski çağlarından itibaren, yaşanan zemin (yer) ile bu zemini kaplayan uzay mekânını insanın zihnini yormuş ve bunu tanımlama ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Başlangıçta bu çaba (henüz coğrafya müstakil bir disiplin hâlini almadan) başlı başına bir mekân parçası olarak değil, topyekun kozmoğrafyanın içinde mütalâ edilmiştir.¹¹ Bütün yeryüzünü özel işaretler ve sembollerle yazılı kutsal metin olarak kabûl eden, “sembolik coğrafya”¹² kimliği taşıyan bu anlayış, mantikî olmaktan ziyade, mistik bir kavrayış çabasına dayanıyordu. Yaşanılan mekânın kozmografik bütünlükten ayrılıp, somut bir lokasyona dönüşümünün ilk öncülerini Herodot ve kısmen Aristo ile Çinli Sun Tsi’yi görürüz. Ancak dünya ölçeğinde, kabileden, ulusa ve millete doğru evrilen tarihi gidişiyle, uzaysal farklılıkların diyalektik gelişme çerçevesinde “mekân”ın iklim, tarih, üretim biçimi, hayat tarzı gibi coğrafi kavramlarla anlamlandırılarak ifade ve izah edilmesi için “Doğunun kutup yıldızı” İbn-i Haldun’u beklemek zorunda kalacağız.

Lûgat ıstılahında “geo-politicus”, coğrafyaya bağlı politika, coğrafyanın belirlediği politika olarak ifade edilebilecek kavram, Haldun’da çok önemli bir yer işgal eder. Pek tabii olarak bu, sadece jeolojik manâda bir “yer” değil, litosferle, biyosfer arasında iklim, bitki örtüsü, beslenme, demografi, v.b. pek çok unsuru disiplinlerarası bir sistem içinde, bir yanıyla “Beşeri coğrafya”, bir yanıyla da politik toplumun teşekkülünü oluşturan karakteristik unsurlarını ortaya koyar. Bütün

bu unsurların topyekûn bir bölge, bir toplum veya tarihi biçimlendirdiğine değinen Haldun; “ırkî ve kavmî özelliklerle, maddî ve manevî medeniyet farklılıklarının ortaya çıkmasında, asıl önemli olanın coğrafyanın konusu olan, iklim, üretim, tüketim, tarz, hayat alanının belirlediği fizikî ve beşerî şartlar altında gerçekleştiği, kavim ve insan topluluklarının bu sebepler altında sürekli değişme ve oluşma safhası içinde bulunduğu vurgu yapar.¹³

Coğrafyanın şekillendirdiği bu toplum yapısı, devlet olmadan, iktisata, hakim olmadan, edilgen olmaya kadar tarihî konumun belirleyicisi olarak kendini anlamlandıracaktır. Dolayısıyla, coğrafya ile politika arasındaki bu münasebet, tarihin ve tarih ilminin vazgeçilmez unsuru olarak ortaya çıkar. Ancak, çalışmamız bir kronolojik çalışma olmadığından, konunun dışında olmakla bu değerlendirmenin dışında kalacaktır. Zira, 18.yy’dan itibaren atağa geçen merkantil anlayış, ticarî ve teknik gelişme (sömürgecilik ve kölecilik) küresel ölçekte çelişkilerin daha net bir şekilde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu şekilde ortaya çıkan somut çelişki, jeopolitik bilimi açısından, diyalektik bir safhanın temel argümanlarından zaman (tarih), uzay ve mekân açısından düşünmek bir zorunluluk hâlini almıştır. Başlangıçta jeopolitiğin seleflerinden sayılan Makyaveli, J. Boden, F. Braudel gibi isimlerin dünya mücadelesine olan yaklaşım tarzları bir anlam kazandırmasına rağmen, yeryüzünün değişik üretim ilişkileriyle, toplumsal ve politik durumlar arasındaki farklılıklar, sadece emperyalizmin kapitalist çelişkilerin ortaya çıkan bir “aşama” değil¹⁴, gittikçe daha karmaşıklaşan, ayrımlaşmaları daha keskinleştirip, belirginleştiren coğrafya (mekân) ve toplum üzerindeki hükümlerlik sis-

11 Mekânın kozmosun bir parçası olarak telâkki edilmesi antik çağ için oldukça ilginç olduğunu belirtmek gerekir, çünkü modern coğrafyanın bir ileri safhada jeopolitiğe zemin hazırlamasıyla ortaya çıkan “kara ve deniz” alanıyla, bu alanın ayrılmaz bir parçası olan “uzay” alanının keşfi daha yakın zamanlara ait bir olgudur. Elbette, antikitenin mekânı anlamlandırma çabası, bugünkü anlamda pratik bir maksada değil, daha ziyade mitik bir anlamlandırmaya matuftu. Bu konuda yeryüzü, gökyüzü, yaradılış, v.b. ilişkin dünya mitolojisi oldukça zengin örnekler sunar.

12 A. D’den, P. S. Tsigankov, “Jeopolitik İdrakin Son Sığınağı mıdır”, Felsefe Meseleleri Derg., No: 7-8, Moskova, 1994, Türkçe edisyonu için Bknz., Turan Derg., S.12, İstanbul, 2011

13 Bknz., İbn-i Haldun, Mukaddime, C.I., s, 339, İstanbul.

14 Y. Lacoste, a.g.e., s, 134

temidir. Pek tabii olarak geçmişte de jeopolitik bir anlayış vardı, fakat bunun sistematik hale getirilmesi kadar, tanımlama zorluğu vardı. Sözün gelişi, kavramsallaşma yönünden oldukça erken bir dönem sayılan bir tarihte (1732) 2. Osman (Genç Osman) ve dönemini kaleme alan Madame de Gomez, Genç Osman'ın teşebbüs edip, yarım kalan Lehistan seferinin gerçekleşmesi halinde, Osmanlı Devletinin Baltık denizine ulaşp, oradan İskandinavıyı kuzeyden ihata ederek, tartışmasız bir dünya hakimiyetine dönüşecek jeopolitik bir yaklaşımda bulunuyordu. Anlaşılaçağı üzere, burada da tıpkı erken dönem kozmogoni anlayışına uygun bir bütüncülük görülmektedir ki, bu ister kıta, ister okyanuslar, ister devletler, dağlar, ırmaklar, şehirler olsun, jeopolitik analizlerde coğrafyanın merkez rolünü ortaya koymaktadır.¹⁵

Coğrafya araştırmalarının bu kadar derin olgular içerip, stratejik ve hassa bilgi olduğı dikkâte alındığında, bütün bu araştırma sonuçlarının pratikte, nerede, neye, nasıl hizmet ettiğı sorusu artık sorulabilir. Bu soruya cevap verebilmek için (en azından bugünkü dile çevirebilmek için) insanlık tarihi, coğrafi keşiflerle uzun bir sömürge tarihini yaşamak zorunda kalacaktır.

Coğrafyanın Keşfi yahut

Mağlûpların Hikâyesi

15.yy ile 17.yy arasını kapsayan coğrafi keşifler çağı, sadece batı (Avrupa) tarihi için değil, topyekûn insanlık tarihi açısından da son derece özel bir dönemdir. Önemi; Batılılar açısından efendiliğin, doğulular için köleliğin tarihidir. Dünyanın okyanuslardan dolaşılması ve yeni kıtanın keşfedilmesiyle, kıta ve bölgeler ötesi tabii

kaynaklarının batıya yöneltilmesiyle, dünya çapında bir emtia faaliyetinin başlaması, denizasıırı imparatorlukların kurulmasına paralel olarak Avrupanın iktisadî, ticarî, askerî ve ilmi gelişmelerine yol açar. Coğrafi keşifleri yol açtığı yeni gelişmeler ve bunların sonuçları açıklanmadan kapitalizmin gelişimi, sanayi devrimi ve günümüz dünyasının uluslar arası meselelerinin temelini teşkil eden doğu-batı, güney-kuzey yahut karadeniz düalizminin tahlilinin yapılabilmesi mümkün değildir.

1400'lerde dünyanın tanınırlığı, yâni bir anlamda dünya haritaları, eski fantastik dünya ile henüz tahminlere dayanan son derece sınırlı bir mekânı kapsıyordu.¹⁶ Ancak bunu takibeden ikiyüzyıl içinde Colomb'un Atlantik'i geçmesi ve Portekizlilerin Ümit Burnundan Çin ve Japonya'ya kadar ilerlemeleriyle, Pasifik aşılarak dünyanın çevresi dolaşarak, bu tanınırlılık oldukça genişleyecektir. Gerçi, bundan önce uzun menzilli denizasıırı seyahatler (14.ve 15.yy'lar) Arap, Çinli, Hintli, Vikingler ve Polinezyalılar tarafından gerçekleştirilmiş olmasına rağmen, "modern çağın"¹⁷ belirleyicisi sömürgecilik gayesinden uzak, sınırlı bir ticarî faaliyeti aşmamıştır. Diğer taraftan Avrupalı coğrafyacıların seyahatleri, dünya okyanuslarının tek bir denizcilik sistemine bağlanması ve bu denizlerde sağlanan hakimiyetin Avrupanın her meskûn kıtaya etkisinin nihai yayılımına (sömürgeciliğe) temel teşkil ettiğı gibi, daha ileride ortaya çıkacak olan ideolojik ayrım ve modern çağların uluslararası çatışma veya paylaşım alanlarının da teorik temellerini atacaktır. Ancak, Avrupayı yine de bu coğrafi keşiflere yönelten başka etkenler vardı ki, bunların başında Avrupa

15 Jeopolitiğin temel unsuru coğrafya olmakla beraber, tarih, kültür ve hukuk da bunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu unsurların bazen biri, bazen de hepsi belirleyici olabilmektedir. Meselâ, Türkleri tanımlayan en önemli jeopolitik olgu, tarihinin yaşı, devlet kurma yeteneğı ve bozkırlı hayat tarzıdır.

16 "Modern çağ" ve "Modern zamanlar" kavramları birbirinden farklı anlamlar taşımakta olup, günümüz siyaset felsefecileri ve siyaset bilimcileri, özellikle sistem karşıtı neo-marksist düşünürler "modern çağı", ticarî kapitalizmden, ekonomik kapitalizme geçişten itibaren (Bknz., Emanuelle Wallerstein, Jeo-kültür, İstanbul), bazıları, Endülüs Devletinin yıkılması ve Yahudilerin İber yarımadasından topyekun sürülmesinden (Bknz., Jack Attali, 1492, İstanbul, 2001), bazıları Kdom ve Copernik'le başlayan coğrafi keşiflerle başlatıp, 20.yy'la (Hiroşima'ya atılan atom bombası ile) sonlandırırılar (Bknz., John Cechte, Elli Çağdaş Düşünür, s. 319, İstanbul, 2006)

17 Fantaziyle, yarı gerçeğin bir karışımı olan Orta Çağ haritalarında Avrupa, Hristiyanlığın manevi merkezi olarak, bilinen kara parçaları Kudüs'ün çevresinde dizilmiş halde resmedilir. Oryantalist çalışmalarda sık sık karışımıza çıkan bu haritalandırma ve dünya algısı, daha sonraki yüzyıllarda rasyonel hale getirilerek, gerçek bir sömürgecilik siyasetinin de başlangıcı olacaktır. Bknz., Edvard Said, Oryantalizm, 1986, İstanbul.

nüfusunun üçte birini, hâtta daha fazlasını kıran (1348-1349), iktisadî hayatı tahrip eden veba salgınıyla, “küçük buzul çağı” adı verilen ani iklim değişikliği¹⁸ ve Doğudan gelen bozkırlı/göçebe akınlarıyla,¹⁹ Ortadoğuya hakim olan İslâm gücü Avrupayı kıtada gittikçe sıkıştırmaktaydı.

Bir yanda coğrafyanın (iklim, nüfus ve ticaret), bir yandan tarihi olayların kaderini belirlediği Avrupa, iktisadî hayatın canlanması ve hayatiyetini devam ettirebilmek için bu kuşatmayı yarmak zorundaydı. O dönemin ticaret yollarının konumu gözönüne alındığında Avrupanın durumu daha iyi anlaşılacaktır. Bu yollar bilindiği gibi Baharat ve İpek yolu olup, her ikisi de Avrupalı olmayan iki farklı gücün (Asyalı bozkır kavimleriyle, Ortadoğulu Araplar) kontrolü altındaydı. Bu güçlerden biri 8.yy’dan itibaren adım adım ilerleyip, göreceli de olsa hakimiyetlerini 15.yy’a kadar Batı İberya’ya kadar devam ettiren Endülüs Emevileri, diğeri 10.yy’dan itibaren Asya’dan kopup gelen göçebe Türklerin Küçük Asyada iskânlarıyla, eski Roma’nın kalbi olan Akdeniz limanlarına hâkim olan Memluklulardı. Çeşitli savaşlar ve imparatorlukların yıkılışıyla kesintiye uğramasına rağmen, Akdeniz ticaret hayatını besleyen ipek, baharat ve kıymetli taşlar ve diğer ürünler Asyadan, Akdeniz üzerinden Avrupaya ulaşan bu yollar, şimdi barbar denen bozkır/göçebe güçlerin elindeydi. İpek ticaretinin önemi, Avrupanın kendi ürünlerini geliştirmesi sonucu azalmış olmasına rağmen, Asyanın baharatının yerine ikamet edeceği bir şeyi yoktur. Daha önce Asyadan kara yoluyla yakın Doğu ve Karadeniz’e kadar Moğol güvencesi altında devam eden “Baharat yolu” Moğolların yıkılmasıyla,²⁰ Türklerin ve Memluklülerin eline geçmiş, bu arada baharat ticareti sayesinde başta Venedik ve Cenova gibi İtalyan şehir devletleri ekonomik açıdan zenginleşmişlerdir.²¹ Bu arada Memluklülerle iyi ilişkiler içerisinde bulunan Kudüs Haçlı kontluluğunun himayesindeki limanlarda ticari faaliyetleri, antik döneme özgü takas usulü ticaretle, değişim aracı olarak kullanılan gümüşün, ticarî ve malî etkinlikleri gittikçe artan Avrupanın belli başlı ticaret ve liman şehirlerinin değişim aracı olarak parayı altına çevirmelerine sebep olacaktır.²² Kaldı ki, Avrupa gerek iç ekonomiyi canlandırmak, gerekse doğuyla ticareti geliştirmek için daha fazla altına ihtiyaç duyuyordu.

Avrupanın bu arayışlar peşindeyken, Asyadan gelen yeni bir atlı göç dalgası (Türkler), Akdenizin doğu ucunda itibaren 15. ve 16.yy’larda atağa geçerek, 1453’te Doğu Roma imparatorluğunu, 1516-1517’de Memluklülere yıkarak, 1571, İnebahtı (Lepanto) yenilgisine rağmen, Akdeniz’i kontrolleri altına almışlardı.²³ Karadan giriştikleri taaruzlar Karadeniz, Balkanlar ve Orta Avrupadan Viyanayı zorlayan bu güç, Avrupanın yeni keşif ve fetih yolu bulmasını da zorunlu hale getiriyordu.²⁴ Elbette

- 18 8.ve 14.yy arasında hüküm süren göreceli sıcak iklim şartlarında yerleşim ve tarım, Kuzeyde ve Batıda daha ileri seviyede idi. Vikingler, İzlanda ve Grönland’da koloniler kurup, Amerika anakarasının Kuzey-Doğu kıyılarında Vinland’a ulaşmışlar, ancak Arktik buzullarının Güneye doğru ilerleyişi Vinland’a giden Kuzey yolunu kesip, Grönland ve İzlanda ile ilişkiyi tehlikeye sokmuştur. David Arnold, Coğrafi Keşifler Tarihi, s. 17, İstanbul, 2003
- 19 Konuya nüfus ve iskân açısından bakan coğrafyacılar için, Avrupanın iskân tarihine yön veren tarihi verilerdir. “Burada sözkonusu tarihi veri, Türk istilasından kaçan halkın, ovalardan dağlara sığınmış olmalarıdır” Bknz, Pierre George, Géographie de la population, p. 23, Paris, 1990
- 20 Geç ortaçağ dönemine rastlayan Moğol hâkimiyeti, bütün yıkıcılığına rağmen, ilginç bir şekilde uluslararası ticaret ve ticaret yollarını emniyet almasıyla dikkât çeker. Hâtta bu konuda Moğol imparatorunun en ağır cezalarından biri, ticaret kervanlarına saldıranlara karşı acımasız ceza uygulamalarıdır. Konu hakkında Bknz. L. Gumilyev, Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları, İstanbul, 2003
- 21 İtalyan şehir devletlerinin zenginliği ve buna bağlı idari yapının, iktisadî gelişmeye uygun olarak yeniden şekillenmesi beşeri coğrafyacıların olduğu kadar, diğer sosyal bilimcilerinin de tartıştıkları önemli konulardan biridir. Ortaçağ şehirlerinin teşekkülü için daha teferruatlı malûmat için, Bknz, Henri Pirenne, Ortaçağ Şehirleri, Paris, 1971 ve günümüzde dünyasındaki tartışmalar için.
- 22 Floransa ve Cenova 1252’de, Venedik 1284’ten itibaren altın para basmaya başlamıştır. Avrupanın en fakir ülkesi olan Portekiz bile paralarını aynı prestijli temele dayandırma arzusunda idi. Almanya ve Macaristan’da gümüş çıkarılıyor, eskiden altın çıkarılan madenler ise tükenmiş durumdaydı. Bknz, David Arnold, a.g.e., s.23
- 23 Bknz., Roger Crowley, İmparatorluklar Denizi Akdeniz, İstanbul, 2008
- 24 Bknz., İ. Hami Danişmend, C. II, Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul 2011.

bunun yanında ticaret ve gemicilik tekniğinin gelişmesi, bankacılık ve mali alandaki genişleme, fakat diğer yandan birtakım tarım ürünlerinin kıtlığı, Avrupa ticarî hayatına bağlı yayılmacılığın ve coğrafi keşiflerin dinomосу olmuştur. Nitekim altın ve baharat karşısında dikkâtlardan kaçan Avrupanın temel ihtiyaç maddesi olan hububatı, Fas ve Atlantik adalarından (Azor, Madeira ve Kanarya adaları) ithal edilmesi, Araplar tarafından tanıtılan şeker tüketiminin yaygınlaşması ve Batı Afrikadan (Gana) Arap, Berberi ve Yahudi tüccarlar tarafından getirilen altın Avrupalıların ticaret hırslarını kamçılıyordu. Bunun tabii sonucu olarak artan talebi karşılama noktasında hububat için 14.yy'ın sonlarıyla 15.yy'ın başlarından itibaren Kuzey Afrika Avrupalı göçmenler tarafından işgal edilip ekilecek, şeker Gine körfezinden, Atlantikin öte yakası; Brezilya, Batı Hint adalarına kadar uzayacak, Büyük Sahra hücumu uğrayacak ve tabii olarak Avrupanın ihtiyacını karşılayacak olan tarihi köle ticareti başlayacaktı. Konu hakkında çalışanlardan Arnold, erken dönem keşif seferlerinin Batı Afrika sahillerinden aşağıya yönelişi esnasında, Portekizlilerin malikânelerinde çalıştırılmak üzere, daha sonraları da Atlantik adalarındaki genişleyen şeker ekonomisinin iş gücünü karşılamak için köle satın almaları veya avladıkları hususunda şöyle diyecektir; "Avrupalıların yayılmacılık, şeker ve kölelerle ilgili denizaşırı sömürü konusundaki ortak hareketi, 17. ve 18.yy'ların vahşi bir özelliği olup, bu durum daha Colombus'un 1492'de Atlantik'i geçmeden önce başlamış bulunuyordu.²⁵ Avrupanın denizaşırı keşif seferleri, pek tabii olarak başlangıçta Avrupanın tabii ihtiyaçlarını karşılama ve ticaret sistemini ayakta tutmak için yapılırken, sonuçta gelişen ticarî kapitalizmle birlikte sömürgecilığe dayalı yeni bir dünya düzeninin haberini veriyordu. Bu arada Avrupalıların Doğu'dan edindikleri denizcilik tecrübeleriyle, teknik araçları geliştiri-

rip kullanma yeteneklerine uygun olarak coğrafi denizcilik olduğu kadar, deniz hâkimiyetinin de Avrupaya geçtiğini gösteriyordu.

Nitekim 15.yy'ın başlarında Büyük Sahra ile, Batı Afrikada altın kaynaklarının kontrolüyle ilgili kurulan Portekiz kaleleri (1445'te Arguin, 1482'de Elmina, 1503'te Aksim kaleleri inşası), ardından Hint adaların keşfiyle Uzakdoğuya yöneliş ve sürekli bir insan kaynağı olan köle avcılığı²⁶ ve ticaretinin cazibesine 1562'de Sir John Havkinsk'le İngilterenin, 1590'larda Hollanda'nın da katılmasıyla genel bir histeriye dönüşüyordu. Avrupanın ilke olarak maksadı ticaret olan bu köle ticareti ve temel ihtiyaç maddelerinin temini, daha sonraları adından sıkça bahsettirecek olan jeopolitik olgunun temeli olan coğrafyanın yeniden tanımı ve coğrafyaya hâkim olma hedefinin ilk nüvelerini taşıyordu. Bu nüve ırk, din, renk ve dil farklılıklarını dikkâte alan Avrupa anlayışını teşkil ediyordu ki, o dönemde bunun en çarpıcı örneğini Portekizliler ve İspanyolların başını çektiği karşı din İslâm ve farklı renkten hemen bütün Afrika, Hint, Çin ve Amerikanın yerli halkları oluşturuyordu. Bu anlayıştan hareketle, Portekizliler daha 1494 gibi erken bir tarihte Etiyopya (Kipti) hristiyan krallığına ulaşmış, 1541-1543'te müslüman istilâsına karşı direnişeye yardım etmek için, Portekizli asker göndermiş, diğer taraftan Afrikalı yöneticilerle, halkın dinini değiştirmek, hristiyanlaştırmak ve Avrupalılaştırmak doğrultusunda çaba sarfetmeye başlamışlardı.²⁷

Bu hususta Portekiz, İspanyol, Fransız deniz güçlerinin ani ve çarpıcı bir şekilde Doğuda (Asya ve Amerika) nasıl olup da hükümlanlık kurdukları sorusu sorulmuş ve cevaplandırılmaya çalışılmışsa da, bu egemenliğin içeriğinden ziyade, şekil üzerinde durularak, onun kazançlı bir deniz imparatorluğunun (buna sömürgecilik daha uygundur) aslında hiçte talepkâr olmadıkları kara imparatorluğuna tercih etmekle izah

25 David Arnold, a.g.e., s. 25

26 Afrikanın Batısında Portekizlilerin ilgisinin devam ettiği tek ticaret köle ticaretiydi. Başlangıçta, köleler sahil boyunca gerçekleştirilen saldırılar sonucu (avlanma) elde ediliyordu. 1480'lerde köle ticareti artık Portekizlilerin Afrikalılarla yapılan ticaretin önemli bir kısmını oluşturuyordu. 1450-1500 yılları arasında Avrupaya satılmak üzere Lizbon'a 150 bin köle getirilmişti. Bknz., David Arnold, a.g.e., s. 49

27 Bknz., Edvard Said, Oryantalizm, İstanbul, 1986

etmeye çalışmışlardır. Oysa çalışmamızın teması açısından daha ileride üzerinde sıklıkla durulacağı üzere bu egemenliğin varlık sebebi, bir tercih olmaktan öte, Batının dünyayı algılama ve anlamlandırma biçimiyle alâkalıdır. Meselâ, gücünü deniz üzerine kuran imparatorlukların bütçesi deniz aşırı sömürgelere bağlı olup, bu sebeple bir ülkenin deniz gücünün geniş anlamda desteklenmesi başlıca amaçlardan olmasına karşılık, hemen aynı dönemde Avrupalı deniz gücünün saldırılarına maruz kalan (1526'da kurulan) Kuzey Hindistandaki Babür Devletinin zenginlik kaynağı, deniz ticaretinin esas olan deniz sömürgeciliğine değil, kendi kendine yeten, iç ticaretten doğan “kara imparatorluğu” esasına dayanmasını nasıl açıklayabiliriz.²⁸

Portekizlilerin Doğu'ya olan bu hızlı açılışına, Colomb'un keşfinin ardından İspanyolların önce Küba adalarına, (1513'te Vasko Nunez de Balbao'nun Pasifik kıyılarına, Magellan'ın (1521) de Filipinlerde öldürüldükten sonra conquistadorlar (profesyonel macera ve fetihçiler) vasıtasıyla çılgın bir altın arayışı içinde Orta ve Güney Amerikayı işgalleri, Aztek ve İnka imparatorluklarının yıkılma ameliyesine 1600'lü yıllardan itibaren İngiltere, Hollanda ve Fransa da katılacaktır. Tarihi ipek ve baharat yolu coğrafi keşiflerle neredeyse anlamını yitirmiş, conquistadorların (1540'lı yıllarda Meksika ve Bolıvy'a'da (Patusa bölgesi) geniş gümüş yataklarını keşfetmeleriyle birlikte, Avrupanın kendi ekonomisi dışında, gümüş Avrupanın Asya ile yaptığı baharat ve tekstil ticaretinin genişlemesine yol açarak, Avrupalı bir dünya ekonomi çağı başlamıştır. Bu çağ, artık ticarî coğrafyadan, modern kapitalist iktisadî coğrafyaya geçiş çağıdır.

Günümüz Avrupsasının ilim, teknik ve iktisaden ilerlemesinde coğrafi keşifler belirleyici olmak kadar, yerküre coğrafyasının tanınması, kara ve

denizci milletler arasındaki fark,” Vasco de Gama çağı”nın ikiye böldüğü doğu ve batı dünyası arasında ayırım, artık tarihi belirsiz bir uçurumun açılması kadar, ebedî bir düşmanlığın da habercisi demektir. Avrupalıların bu gözüpek keşif hareketlerinin ticarî ve siyâsî tutkularıyla sorgulayıcı ve akılcı yaklaşımların belirgin itici gücü olmasına karşılık, diğer taraftan özellikle 15 ve 16.yüz yıllarda teknolojik olarak birbirine yakın olan Çin, Hint ve İslâm dünyasının neden bu yarışta geç kaldıkları yahut daha erken davranmadıkları sorusu sorulabilir. Bu soruyu Çin'in iktisadî ve kültürel olarak yeterliliğine bağlarken, İslâm ve Hint dünyasına dair bir açıklama getirilemez. Biri içe dönük tabiatla uyum içinde yaşamağa, diğeri dışa dönük tabiatla hâkim olmaya yönelik iki ayrı dünya sözkonusudur: İktisadî açıdan, kendi kendine yeten “geçimlilik ekonomisi”ne karşılık, diğer tarafta “tüketime” yönelik bir iktisadî hayat.²⁹ Dolayısıyla daha önceleri Çinli veya İslâm denizcilerinin keşifleri, fethetmek ve sömürgeleştirme hedefi üzerine değil, karşılıklı mal mübadelesi “takas ticaretine” dayalıdır. Nitekim, 16.yy'daki kara imparatorluk gücünün zirvesine ulaşan Osmanlı Devletinin coğrafi “imperium espirisini” de burada aramak gerekir. 1600'lerden sonra Hollanda ve İngiliz yönetiminde coğrafya araştırmaları ve ticaret yollarının emniyet altına alınmasının ardından deniz aşırı ticaretten sağlanan servet birikimi, “kara” imparatorluklarından daha ileri seviyede modern “zaman”ların ulusötesi imparatorlukların inşası, finansman ve sanayi devriminin gerçekleşmesiyle, 20.yy'ın ilk yarısından itibaren modern kapitalizmin hâkim hale gelmesine yol açacaktır.

Coğrafi keşif bağlamında bir “kara” gücü olan Osmanlı Devleti ise, kıtasal yayılmada farklı bir yol (ya da batı karşısında farklı) politika izleyerek, yayılcılığını “kara” fetihleri üzerinden, kay-

28 Batılı deniz güçlerinin (Portekizliler) Hindistana varmaları konusunda çeşitli tarihçilerin, Asyalı geçmişleriyle ilişkilerini kesin olarak koparmanın sembolü olarak, Hintli tarihçi K. M. Panikkar'ın 1498'de başlayan ve Avrupa imparatorluklarının 2. Dünya savaşıdan sonra Asyadaki çöküşüyle sona eren bir “Vasco de Gama Çağı”ndan söz etmesi oldukça ilginçtir. Bknz., David Arnold, a.g.e., s. 51

29 İktisadî coğrafya açısından bir kara devleti olan Osmanlı Devleti ve toplumunun iktisadî hayatını belirleyen zihniyet dünyası hakkında daha teferruatlı malûmat için, Bknz., A. Güner Sayar, Osmanlı İktisadının Çağdaşlaşması, İstanbul, 1986

naklarını tüketim, arz-talep ve iktisadî birikimi kapitalist gelişmeye uygun biçimde dönüştürmemesi, egemenliği altında tuttuğu bölgelerde mali veya kapitalist birikime (artı değer) yol açabilecek kaynakların henüz keşfedilmemiş olması, Osmanlı devlet ve toplumunu kapitalizmle eklemlenme aşamasında saf dışı bırakmıştı.³⁰ Bu haliyle, Osmanlı Devleti, gerçekte zamanına göre, ömrü epeyce uzamış, geç kalmış bir Ortaçağ imparatorluğu hükmü taşımaktadır.

Osmanlı devleti için “Coğrafya”, Memalik-i şahanenin muhafazası, reayanın emniyeti ve gelişiminin teminiyle, klâsik bir “kara” devleti olarak, savaş strateji alanı ve bu alanın kontrol edilmesi, hükümler olunması olarak görülür.³¹

Erken Dönem Denizcilerin Tasfiyesi

Coğrafyanın zaman ve politikayla ilişkisinde karşımız “jeopolitik” olarak çıkan olgu dikkâte alındığında diğer bazı imparatorluklara nazaran oldukça erken bir dönemde coğrafyanın keşfine çıkan ve bundan sonuna kadar yararlanan “deniz” güçlerinin gittikçe güçlerini yitirdikleri, hatta denizaşırı sömürgelerini rakiplerine kaptırdıkları görülür. İşte tam da burada çoğu modern tarihçinin “neden” sorusunun cevabını da coğrafyanın belirlediği “jeopolitik”in kapsamı içinde aramak gerekmektedir. Bu bağlamda Portekiz, ticarî hedefler peşinde olup, kendileri adına mücadele eden hükümdarlarla ittifak kurarak, yerel iktidarlar arasındaki rekabet avantajından yararlanmaktadır. Daha da önemlisi, Portekiz

bir “kara” imparatorluğu kurmak için ne insan, ne silah kaynağı, ne de geniş toprakları fethetmek gibi bir idealleri vardı.³² Durum Hollandalılar için de çok farklı değildir. Gerçi 1602’den itibaren Hollandalılar, Portekizlilerin ellerinden aldıkları nakliye sektörü ve kazandıkları sermaye kaynaklarıyla Avrupanın önde gelen tüccar milleti olmuşlar, fakat bu kârlı kazançlar aynı zamanda, bu büyük deniz gücünün kaybolmasına da yol açmıştır. Mesela, iktisadî yönden Hollanda Cumhuriyeti kısa sürede, senet tahsili, para değişimi ve yatırımlara kredi temini gibi konularda uluslararası bir üne kavuşturmuş,³³ Amsterdam’ı Avrupanın başkenti haline getirmiş, fakat devlet borçlarından düzenli olarak gelen faizler Holladayı “kara” rantier bir iktisadiyat içine sokmuş, yâni bir anlamda Holladayı “kara” imparatorluğu olma yolunu kesmiştir.³⁴

İspanyollar için durum biraz daha farklı olup, kendisinden bir kaç katı büyüklüğünde Amerika kıtasını ele geçiren İspanyollar, Portekizlilerden farklı olarak, Amerikada devralabilecekleri veya kısmen kontrol edebilecekleri mevcut bir sistem bulamamalarına karşılık, onları cezbeden kıyı ticaretinden ziyade, zengin iç bölgelerin fethedilmesi ve yağmalanmasını tercih etmişlerdir. Nitekim, 1520-1550 arası And dağlarını aşan İspanyollar, Amazon boyunca Arjantin ve Şili’yi geçip, Missisipi havzasına ulaştıklarında umdukları altını bulduklarında, bir “kara” imparatorluğu oluşturmak için gerekli olan (Avrupa haritalarında göstermek üzere) büyük bir coğrafyanın

30 Osmanlı Devletinin henüz hakimiyetini kaybetmediği özellikle orta Avrupa coğrafyasında sömürülecek kaynağı hemen hemen hiç yoktu. Macaristan’ın gümüş yatakları çoktan ömrünü tüketmiş, mali piyasalarda değişim aracı, altın üzerinden işlem görüyordu. Ayrıca, Devlet hâkimiyetini devam ettirebilmek için egemenlik alanlarının altyapı hizmetleri, lojistik ve idari hizmetleri daima yenilemek zorundaydı.

31 Konuyla ilgili olarak P. Kennedy, “... Türk yöneticilerinin uğraşmak zorunda oldukları meseleler ve eksikliklerin çoğunu-aşırı stratejik genişleme, kaynaklardan etkili bir şekilde yararlanamama, dini gelenekçilik veya askeri itibar uğruna ticarî girişimciliğin bastırılması” olarak izah eder. Bknz., P. Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşü*, s. 67, İstanbul, 1990

32 Portekizlilerin, Doğu sömürgelerini elde tutamamalarının sebebi, iç karışıklıklar ve dış saldırılara maruz kalmanın yanında, sömürgelerle, merkez arasındaki olağanüstü coğrafi uzaklığı da etkili olmuştur. Sözü gelişi, Batı Hindistandan Goa’ya gidiş geliş altı ay, Goa’dan Lizbon’a gidiş geliş onsekiz ay sürüyor, bu seferlerde kaybedilen gemi ve insan kaybı, imparatorluğa kazançtan ziyade zarar oluşturuyordu. Bknz., D. Arnold, a.g.e., s. 56

33 Parker’den, *Modern Maliyenin Ortaya Çıkışı ve Modern Dünya Sistemi*, C.2, s.57’den aktaran P. Kennedy, a.g.e., s. 93

34 Wilson, “Hollandanın Gerileyişi”, *Economic History and the Historien: Collected Essays*, s. 22-47, London, 1969’dan aktaran P. Kennedy, a.g.e., s. 93

sahibi olmuşlardı.³⁵ Elbette İspanyolların “kara” imparatorluğu olmalarında onları güdüleyen sadece coğrafyanın keşfi ve ticari emtia değil, Kastilya İspanyasının kendisini tartışmasız bir Haçlı savaşçı ruhuyla donatmış olmasının son derece önemi vardı.³⁶ Bu harekete daha sonra katılan (1600’leri takiben) İngiltere ve Fransa ardarda yaptığı ataklarla sömürgeciliğin ilk öncülerini açık arayla öne geçerek, “kara imparatorluğu”³⁷ kurma yolunda hızla ilerleyeceklerdir. Bu yolda İngilterenin kendinden çok uzakta bulunan sömürgelerinin anavatana (İngiltere) bağlı kalması için İngiltere “deniz” gücünü daha da pekiştirecek sağlam deniz üsleri kurarken, İspanya ve Fransa yedi yıl savaşlarıyla güç kaybedecektir. Keza diğer yandan İngiltere ve İspanyanın (Meksika ve Peru’da) manifaktürü, Portekizlilerin sahip oldukları toprakların Brezilya altınıyla satın almalarıyla elli yıl gibi kısa bir sürede İngiltere lehine el değiştirmesi³⁸ öncülerini bir yıkıma götürecekti. Aynı mücadelede Fransa, İngiltere ile olan savaşın (1672) ardından (Louis dönemi) yavaşlamaya başlayan Fransız deniz gücü, İngiltere ile ittifaka girerek İspanya donanma ve tersanelerini yok etmesine rağmen, siyâsetin geçici safhası 1726’da kral vekilinin ölümünü takiben, 1760’a kadar deniz gücü önemini kaybetmiş görünüyordu. Bu durum Fransanın kıtasal yayılmada yanlış bir politika uygulaması sonucu olarak Fransanın

kaynaklarını tüketip, sömürgelerin ve ticaretini korumasız bırakmış, küçük filolar ve ticaret gemiciliği ortadan tamamen silerken, sömürgeleri olan Kanada, Martinique, Guadeloupe ve Hindistan İngilterenin eline geçmiştir.³⁹

Coğrafi keşiflerin somut sonuçlarından olmak üzere, Asya, Afrika ve Amerikanın işgaliyle, buraların kıymetli madenleri, tarım ürünleri ve köle ticaretiyle zirveye tırmanan Batı Avrupa emperyalizmi, mevcut durumunu korumak kadar, devam ettirme noktasında daha fazla argümanlar geliştirmek zorundaydı. Bunun için önceleri karşılıklarına çıkan güçleri sürpriz düşman olmanın avantajlarıyla, mahalli şartları değerlendirdiler. Kendilerine karşı direnişin olduğu yerlerde, mahalli şartların da gereği olarak kimi zaman yerel düşmanlıkları (kabile) kullanarak, kimi zaman yerel ayrılıklar yaratmak için ihtiras ve iktidar peşinde olanları desteklemeyi tercih ettiler. Ancak bütün bunların belli bir sistem dahilinde işlemesi, açıklanması, anlamlandırılması ve imparatorluk ideolojisi hâline gelmesi “jeopolitik” kavramıyla yeni bir disiplin sayesinde anlam kazanacaktır. Dolayısıyla, meslekten bir coğrafyacı için olduğu kadar, dünyayı kavrama ve anlamlandırma peşinde olan dünyanın önde gelen her düşünür ve devlet adamı için “coğrafya”, iktidar olma, devlet ve millet hayatının devamında temel disiplin olarak kalmaya devam edecektir.

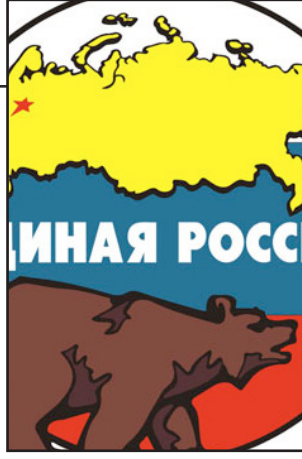
35 David Arnold, a.g.e., s, 64

36 Doğu-Batı arasında olan mücadele kadar, sömürgecilikle ilgili olarak kilisenin rolüne özellikle vurgu yapan J. Attali’ye göre İtalyan ve İspanya kilisesinin bu konudaki kararlı tutumunun tarih boyunca hiç değişmediğini belirtir. Bknz., Jack Attali, 1452, Ankara,

37 Kara imparatorluğu, burada tarihi bir kavramsallaştırmayı kolaylaştırmak için kullanılmış olup, aslında İspanya, İngiltere başta olmak üzere, İspanya, Hollanda, Fransa ve Portekiz jeopolitik anlamda birer deniz imparatorluğudur. Almanyanın geç bir tarihle bu yarışa katılması ve saf dışı kalması, mecburiyetten dolayı karaya yönelttiğini akılda tutmak gerekir.

38 A. T. Mahan, Deniz Gücünün Tarih Üzerine Etkisi, s, 83, İstanbul, 2003

39 Konu hakkında Mahan ismini zikretmediği bir Fransız yazara atfen şöyle diyecektir: “Fransa, Alman savaşında yaptığı gibi, ilgisini ve devlet gelirlerini donanmasından uzak tuttu...Alman savaşındaki çarpışmaları, onun sömürgelerinin savunmasından geri çekmesi, neredeyse yok olmuş ticaretini korumaktan uzaklaştırdı... Fransa, 7 Yıl savaşlarında, 37 adetlik gemi hattı ve 56 fırkateynini kaybetti ki, böylesi bir kuvvet, yelkenli gemiler döneminde, Birleşik Devletlerin bütün donanmasından üç kat daha fazlaydı. Bknz, a.g.e., s, 111-112

Rus Avrasyacılığı: İdealist Bir Hareket mi, Pragmatist Bir İdeoloji mi?

Mehmet Volkan Kaşıkçı

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra tekrar popüler bir siyasi proje haline gelen Avrasyacılık, ülkemizde de geniş destek bulmuştur. Putin döneminde Rusya'nın gücünü tekrar pekiştirmesi ile Rusya merkezli bu akımın da önemi giderek artmaktadır. Bu makalede, konu hakkında yazılmış ikincil literatüre göz atılarak Rus Avrasyacılığı'nın tarihi gelişimi ve nasıl Rus emperyal ideolojisinin pragmatik bir aracı olduğu gösterilmeye çalışılacaktır. Güncel tartışmalar, "Yeni Avrasyacılık"ın klasik Avrasyacılık'la olan ilişkisi üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Avrasyacılık, Rusya, Rus Emperyalizmi

Avrasyacılık kavramı Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'da yeniden çok gözde bir konuma geldi. Aslında eski Sovyet ülkeleri ile beraber Türkiye'de de popülerlik kazandığını söylemek gerek.¹ Ülkemizde birçok eski Marksist-

komünist bu dönemde "Avrasyacı" olarak ortaya çıkarken, aslında Rusya'dakine benzer bir şekilde Sovyetler Birliği özelemlerini maskeleymeye çalışıyorlar. Fakat Avrasyacılık kavramının sadece eski komünist çevrelerde popüler olduğunu söylemek

¹ Sovyetler Birliği'nin dağılması akademik tarihçilik açısından da bir kimlik krizi yaratmıştı. Son yirmi yılda "Avrasya" kavramı tarihçiler tarafından da yoğun bir şekilde kullanıldı. Mark von Hagen, Avrasya kavramının Sovyet sonrası dönemde bir anti-paradigma olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. Rus İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği'nin hakim olduğu coğrafyanın tarihi, ya da Rusya ve Sovyetler Birliği tarihi, geçmişte belli başlı iki paradigmanın etkisinde kalmıştı. Bunlardan birincisi Rusya'nın istisnai karakterine vurgu yapan, ve klasik Avrasyacılar'ın eserleri tarafından beslenen Rusya/Doğu paradigması, diğeri ise modernleşme teorisinin etkisiyle Stalin sonrası dönemde etkili olan Sovyetler/modernleşme teorisi idi. Anti-paradigma olarak Avrasya kavramı ise birinci paradigmanın (ve de Avrasyacılar'ın) monolitik ve değişmez kültürel determinizmlerine karşı çıkarken, ikinci paradigmanın kendisine konu edindiği muazzam değişim sürecini ve bu sürecin sonuçlarını anlamak için uzun vadeli ekolojik, demografik, iktisadi ve kültürel yapıların önemine dikkat çekmekte. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mark von Hagen, "Empires, Borderlands, and Diasporas: Eurasia as Anti-Paradigm fort he Post-Soviet Era", The American Historical Review, 2004, 109 – 2.

yanlış olacaktır.² Ancak, diğer kesimlerin konuyu sadece basit bir anti-Amerikancılık üzerinden algıladıkları görünüyor. Kavramın halk kitleleri arasında popüler olmasının sebebi de Amerikan hegemonyasına karşı Türkiye'nin de içinde bulunacağı ve başını Rusya ile Çin'in çekeceği bir çeşit blok veya birliğin dünyayı kurtaracağı yönündeki naif ve genellikle hiçbir ayrıntıya yer vermeyen fikirde yatıyor.

Türkiye'de pek bilinmese de Avrasya ve Avrasyacılık fikirlerinin derin tarihi ve fikri temelleri bulunuyor. Elbette ki bu tarih Rusya'nın tarihi ile çakışıyor. Avrasyacılık fikrinin kökleri Büyük Petro'nun Batılılaştırıcı reformlarına kadar uzanır. "Avrasya", sadece coğrafi bir kavram değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi bir terimdir. Büyük Petro'nun reformları Avrupa ve Asya

arasındaki ayrıma tamamen yeni bir anlayış kazandırmıştır. Petro'nun coğrafyacısı Tatişçev, Ural dağlarını Avrupa ve Asya arasındaki yeni sınır olarak belirlemiştir.³ Bunun temelinde Petro'nun ülkesini "Avrupalı" yapma arzusu yatmaktadır ve siyasi coğrafya yoluyla da Rusya artık "daha çok Avrupalı"dır.⁴ Daha sonra II. Katerina da Avrupa'nın üstünlüğü fikrini ve Batıcı reformları sürdürmüştür. İşte bu reformlar Avrasyacılık'ın bir tepki olarak doğmasına vesile olan temel nedenlerdir.

"Slavofillik" in⁵ ve "Pan-Slavizm" in en önde gelen temsilcilerinden Danilevski⁶, Avrasya'yı Asya ve Avrupa'dan bağımsız (Asya ve Avrupa'nın toplamı değil), ayrı bir kıta olarak tanımlayan ilk kişidir.⁷ Avrasyacılar, Rusya'nın Avrupa'dan farkı üzerinde durmuş⁸ ve genellikle

2 Aslına bakılırsa, Avrasyacı fikre sıcak bakan insanlar son yirmi yılda milliyetçi – ülkücü çevreleri de kapsayacak şekilde geniş bir yelpaze oluşturmuştur. Türkiye'nin iç dinamikleri ile de yakından ilgili olan bu durum, bir "komünist – Türkçü" ittifakına bile yol açarak "Kızıl Elma koalisyonu" diye bilinen oluşumu doğurmuştur. Eski komünist kesimden özellikle Doğu Perinçek'in başını çektiği İşçi Partisi grubu ve yine Banu Avar, Anıl Çeçen gibi kendini yeni dönemde Kemalist – Avrasyacı olarak konumlandıran gruplar bu akımda öne çıkmıştır. Bu ikinci grup aslında Attilâ İlhan'ın takipçisi gibi görünse de, bir Stalin hayranı olan Banu Avar ile Sultan Galiyevci Attilâ İlhan arasında dağlar kadar fark vardır. "Türkçü" kesimden ise başını Arslan Bulut gibi Yeniçağ Gazetesi yazarlarından bir kısmının ve Suat İlhan gibi bazı "stratejist"lerin çektiği bir grup bu "Türkçü – komünist" ittifakını desteklerken, bununla yakından ilişkili olan Avrasyacılık fikrine de sempati ile bakmıştır. Avrasyacılık fikri ordu içinde de büyük ilgi uyandırmış, özellikle Tuncer Kılınç bu fikrin ordudaki sözcüsü olmuştur. Ancak Avrasya fikri bu gruplarla sınırlı kalmamış, Gülen cemaatinin dergilerinde Dugin ile röportajlara yer verilmiş, Akkan Suver'in başını çektiği Marmara Grubu da Avrasyacılık'ın ekonomik boyutunda önemli bir rol oynamıştır. Ancak unutulmaması gereken, herkesin "Avrasyacılık" fikrini kendine göre okuduğu, tek ve değişmez bir ideolojiden söz edemeyeceğimizdir. Örneğin, Türk halkları arasında yakınlaşma için çalışan gruplar da zaman zaman Avrasya kelimesini kullanmaktadır. Burada amaç, dış politikada Rusya'nın (ve bazen Çin'in) öfkesini kabartmamak; ülke içinde ise "Türk dünyası" tabirinin büyük bir kesim için taşıdığı olumsuz ve sert anlamdan sıyrılmaktır. Aslında Avrasya teriminin bu kullanımı da bir anti-paradigma yaklaşımına benzemektedir. Avrasyacılık'ın Türkiye'deki gelişimi konusunda ayrıntılı bilgi için bakınız: Marlene Laurelle, "Russo-Turkish Rapprochement through the idea of Eurasia: Alexander Dugin's Networks in Turkey", The Jamestown Foundation Policy Paper, 2008

3 Mark Bassin, "Russia between Europe and Asia: The Ideological Construction of Geographical Space", Slavic Review, 1991, 50 - 1, s. 5. (Aslında Avrupa ve Asya'yı ayıran doğal bir coğrafi sınır yoktur. Bu kavramlar daha ziyade kurgudan ve siyasi-kültürel terimlerden ibarettir.)

4 Petro o kadar büyük bir Avrupa hayranıydı ki, kendi inşa ettirdiği şehrin adını bile Rusça (Petrograd) değil Almanca (Peterburg) olarak koymuştu. Petro'nun Batıcı reformları Rusya tarihindeki en önemli dönüm noktalarındandır.

5 Slavofillik Pan-Slavizm ile aynı manaya gelmez. İkincisi bir siyasi proje iken, ilki kültürel ve tarihi olarak Slav halklarına duyulan hayranlığı ifade eder (zaten manası da "Slav seven"dir), siyasi olma zorunluluğu yoktur. Ancak çoğu durumda bu ikisi iç içe geçmiştir.

6 Danilevski aynı zamanda çok önemli bir toplum ve tarih felsefecisidir. Pitirim Sorokin meşhur eserinde Danilevski'ye de yer vermiş ve onu ülkemizde de çok popüler olan Oswald Spengler, Arnold Toynbee gibi Batı egemenliğinin son bulmak üzere olduğunu iddia eden düşünürlerle beraber ele almıştır. Bakınız: Pitirim Sorokin, Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri, (İstanbul: Salyangoz Yayınları, 2008), Çeviren: Mete Tunçay, s. 73-99

7 Matthew Schmidt, "Is Putin Pursuing a Policy of Eurasianism", Demokratizatsiya, 2005, 13 – 1, s. 2

le kültürel olarak muhafazakâr ve siyasi olarak otoriteryen, Rus veya Slav milliyetçisi bir çizgide ortaya çıkmışlardır. Avrupa'dan fark mevzuunda ise, en temel unsur Rusya üzerindeki Asya etkisidir. Avrasyacılık fikrinin en önemli isimlerinden olan tarihçi Vernadski⁹, Moğol işgalini¹⁰ Rusya tarihinin en önemli olayı olarak ele alır. Bu “felaket” Rusya'yı Avrupa'dan farklı yapan temel nedendir. Ancak Moğolların etkisi Vernadski için her zaman olumsuz değildir, aksine bu devir Rus devletinin gelişiminde büyük etkiye sahiptir ve Rusya'yı Katolik Avrupa'dan kurtarmıştır.¹¹ Fakat bu Asyalı karaktere rağmen Vernadski'ye göre Rusya ve Avrupa arasında herhangi bir karşıtlık yoktur. Rusya kültür ve ırk olarak Avrupalıdır. Avrasyacılık fikrinin gelişme döneminde birçok kişi Rusya'nın “Batı”dan ayrılan yönlerinin “Doğu” ile arasındaki farklarla kıyaslandığında önemsiz kaldığını iddia etmiştir. Bu da aslında Avrasyacılık'ın idealist Avrupa karşıtlığını çok erken bir dönemde bıraktığını ve dolayısıyla Asya'ya verdiği önemin çok önceden azaldığını göstermektedir.

Kerr'in söylediği gibi, Avrasya, 20. asra kadar jeopolitik bir kavram olarak ortaya çıkmamıştır. Bu, özellikle 1920'lerdeki Rus göçmen çevrelerinde gerçekleşmiştir.¹² Avrasya'nın sınırları kişiden kişiye değişse de, bütün Avrasyacılar'ın anlaştığı bir nokta vardı. “Avrasya” olarak adlandırılan bu coğrafya Cengiz Han'dan beri tek bir otoriter lider tarafından yönetilmekteydi ve de yeni Cengiz devleti Rusya idi. Ayrıca Avrasyacılar, her zaman şiddet ve zulüm içeren Avrupa emperyalizminin tersine Rus yayılmasının organik ve doğal bir süreç olduğunu da hararetle savunmuşlardır.¹³

Diğer bir Avrasyacı Trubetskoy, Ruslar, Fin-Ogurlar ve Volga Türkleri'nin hem Slavlarla hem de Turanî doğu ile bağlantılı bir kültürel kuşak oluşturduğunu iddia etmiştir. Fakat hangi bileşenin daha önemli olduğu ona göre belirsizdir. İşi “Türk kanı Ruslar'ın damarlarında Fin-Ogur ve Slavlarınki ile beraber akmaktadır” demeye kadar vardırır. Ayıca bir “Avrasya milleti, “Avrasya ülkesi” ve “Avrasya milliyetçiliği”nden bahsederek Avrasya'nın her halkının bu “Avrasya kimliği”nin bilincinde olması gerektiğini ileri

- 8 Avrasyacılık ideolojisi Rus kimliğinin tanımlanması noktasında belirmiştir. Aslında, Rusya'nın Asya ile Avrupa arasındaki kimlik krizi, ülkemizin Batılı mı Doğulu mu olduğu şeklinde asırlardır sürüp giden tartışma ile birçok benzerlik taşır.
- 9 Vernadski'nin çok önemli iki kitabı Selenge yayınları tarafından Türkçe'ye kazandırılmıştır: George Vernadsky, Moğollar ve Ruslar, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2007), Çeviren: Eşref Bengi Özbiler; George Vernadsky, Rusya Tarihi, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2010), Çeviren: Egemen Çağrı Mızrak / Doğukan Mızrak. Bu kitaplar çok önemli olmakla birlikte, dilimize Rusya tarihinin önemli eserlerinin hemen hiçbiri çevrilmediği ve nitelikli Rusya tarihçilerimiz neredeyse yok denecek kadar az olduğu için, ülkemizde Rusya tarihi hakkında yukarıda bahsi geçen birinci paradigmanın, yani klasik Avrasyacı anlayışın hâkim olmasına da bir şekilde katkı yapmaktadırlar.
- 10 Rusya'yı işgal eden Moğol ordularının büyük çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Nitekim bu coğrafyada kurulan Altın Orda devleti, çok kısa bir zaman diliminde hem Türkleşmiş, hem de Müslümanlaşmıştır. Bu nedenle “Moğol hâkimiyeti” denen devir aslında büyük oranda Türk halklarının hâkimiyet devridir. Rusya üzerindeki Moğol, Türk-Moğol veya Tatar hâkimiyeti kavramları eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.
- 11 Charles J. Halperin, “George Vernadsky, Eurasianism, the Mongols, and Russia”, *Slavic Review*, 1982, 41 - 3, s. 479-485.
- 12 Ayrıntılı bilgi için bakınız: David Kerr, “The New Eurasianism: The Rise of Geopolitics in Russia's Foreign Policy”, *Europe-Asia Studies*, 1995, 47 - 6.
- 13 Rus emperyalizmi ile ilgili ayrıntılı çalışmaların bir araya getirildiği bir eser için bakınız: Michael Rywkin ed., *Russian Colonial Expansion to 1917*, (London: Mansell Publishing Limited, 1988). Çok-etnili Rus devletinin oluşumu, ve Çarlık yönetiminin Rus olmayan gruplara ilişkin politikalarının dönemlere göre değişimi ve tanımlanması konusunda bakınız: Andreas Kappeler, *The Russian Empire: A Multiethnic History*, (Essex: Pearson Education Limited, 2001), Almanca'dan çeviren: Alfred Clayton. Yazar, özellikle modernleşme, merkezileşme ve ulus fikirlerinin girişiyle Rus devletinin azınlık politikalarının nasıl değiştiğini ortaya koyarken, genel olarak Rus İmparatorluğu'nun Batı Avrupa'nın sömürgeci imparatorluklarından ayrılarak, Habsburg ve Osmanlı İmparatorluğu gibi klasik imparatorluklarla daha benzer olduğunu iddia eder.

sürmüştür.¹⁴ Lamanski de Avrasya'da tek inanç, tek dil (elbette Rusça) ve tek milliyetten bahsetmiştir.¹⁵ Ancak ilginç olan bütün bu fikirlerin ve Türk halklarına karşı sempatik yaklaşımların (!) I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmış olmasıdır. Avrasyacılar'ın tek amacı Ruslar haricindeki milliyetlerin Rus İmparatorluğu'ndan ayrılmasını önlemek olmuştur. Daha önce de olduğu gibi Avrasyacılık Rus emperyalizmini meşrulaştırmanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Avrasyacılık'ın zamana göre değişkenliği de bu akımın pragmatist yanını açıkça ortaya koymaktadır. Rusya'yı birleşik tutmak için aşırı zorlama iddialarda bulunup esas amaçlarını gizlemişlerdir. Avrasyacılık daha birçok yeniden yoruma maruz kalmıştır. Mesele 1920 ve 1930'ların Avrasyacılık'ı fanatik Rus milliyetçisi iken¹⁶, Trubetskoy aşırı milliyetçi bir Rus'u bir Ukraynalı veya Azerbaycanlı ayrılıkçı ile eş tutmuştur. Ona göre aşırı milliyetçilik daha küçük bir Rusya doğuracaktır.¹⁷ Burada da Avrasyacılık yine Rus emperyalizminin ideolojisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Trubetskoy 1919 Versay konferansından sonra daha da ileri giderek Romano-Cermen gücüne karşı koymak için Slavlar, Çinliler, Hintliler, Araplar ve Zenciler'i içeren bir Avrasyacılık'ı ileri sürmüştür.¹⁸ Trubetskoy, o dönemde Avrupalılarca potansiyel bir sömürge olarak görünen Rusya'yı savunmak için yine Avrasyacılık'a sarılmıştır. Bir diğer Avrasyacı Savitski, Avrasya'yı kuzeyden güneye tundra, orman, bozkır ve çöl kuşakları olmak üzere dört "doğal" kuşağa ayıran bir teori öne sürmüştür. Bassin, Savitski'nin bu teori ile Danilevski ve Lamanski'nin Avrasya vizyonlarından dikkatli bir şekilde dışlanan Türkistan'ı da Rusya-Avrasya'ya doğal ve integral

bir parça olarak kattığına işaret etmiştir.¹⁹ Bu sayede Türkistan'ın ayrılıkçı taleplerine bilimsel (!) cevaplar verilmeye çalışılıyordu. Avrasyacılık'ın en doğru tanımını Milyukov yapmıştır. Ona göre Avrasyacılık'ta evrensel dinden dar milliyetçiliğe, içinde bulunulan zamanın realist bir değerlendirmesinden geleceğin ütopyacı bir inşasına, Emperyal Rusya'nın savunulmasından Bolşevizmin meşrulaştırılmasına kadar herkes istediği şeyi bulabilir.²⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından "Yeni Avrasyacılık" denen şey güç kazandı. Hudson 1990'ların başındaki Rus halkını şöyle tasvir ediyor: "Büyük bir travma geçirmiş, büyük olasılıkla aşağılanmış hisseden ve ülkenin dağılmasının ardından kesinlikle belirsizlik içinde olan bir halk".²¹ Ona göre bu dönemde Rus halkı için temel soru şuydu: "Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından ayırt edici olarak Rus olan nedir?".²² Sovyet vatandaşlığı ve sınıf kimliği bir anda yok olmuş, Rus halkı Sovyetler içindeki ayrıcalıklı konumunu (teorideki eşitliğe rağmen) kaybetmişti. Emperyal gururun yıkılmasının yanında bu dağılma, eski birlik ülkelerinde 25 milyonluk bir Rus diasporası veya azınlığı oluşturmuştu.

Bu noktada devlet politikası olarak seçilecek Avrasyacılık veya Batıcılık sadece bir dış politika sorunu değil aynı zamanda Rus kimliğinin yeniden yapılandırılması ile ilgili bir sorundu. Tolz, Sovyet sonrası dönemde Rus devletinin meşruluğunu sağlayacak üç ana revizyonist akımın doğduğunu ileri sürer. Birincisi, Rusya'nın yeni bir Sovyetler Birliği oluşturması gerektiğini savunurken, ikincisi Slav ülkeleri arasında bir birlik ve üçüncüsü de, komşu ülkelerdeki Ruslar'ın yaşadığı topraklar da dâhil olacak şekilde, etnik

14 Mark Bassin, "Classical Eurasianism and The Geopolitics of Russian Identity", http://www.dartmouth.edu/~crn/crn_papers/Bassin.pdf

15 Mark Bassin, "Russia between Europe and Asia", s. 12

16 Mark Bassin, "Classical Eurasianism", s. 1

17 A.g.e., s. 4

18 A.g.e., s. 7

19 Mark Bassin, "Russia between Europe and Asia", s. 1515

20 Boris Ishboldin, "The Eurasian Movement", *Russian Review*, 1946, 5 - 2, s. 72-73.

21 George E. Hudson, "Russia's Search for Identity in the Post-Cold War World", *Mershon International Studies Review*, 1994, 38, s. 240.

22 A.g.e., s. 236

bir Rus devleti istemektedir.²³ Tüm bu akımların yanında ise Putin'in iktidara gelmesi Rusya'da bir anda her şeyi değiştirmiştir. Sovetler Birliği'nin yıkılmasının asrın en büyük faciası olduğunu ifade eden Putin²⁴ otoriter rejimi ile Rusya'yı tekrar bir süper güç haline getirmek için hem içte hem de dış politikada birçok sert ve etkili tedbire başvurmuştur. Genel olarak görünen Rusya'nın Putin zamanında Batıcılık ile Avrasyacılık arasında bir denge aradığıdır. Yeni ve eski Avrasyacılık arasındaki en önemli fark ise iktisadi faktörlerdir. İktisadi olarak Batı ile yakın ilişkiler kurmanın Batı'nın değerlerini kabul etmek anlamına gelmediğinin altı çizilerek özellikle Avrupa ile işbirliği yoluna gidilmiştir.

Bu dönemde Rusya'da Avrasyacılık'ın en önde gelen teorisyeni ise kuşkusuz devlet politikaları üstünde de çok etkili olan Alexander Dugin olmuştur. Dugin, Rusya, Almanya, Japonya ve İran arasında kurulacak bir anti-Amerikan ittifakının yollarını aramıştır. Görüldüğü gibi "Yeni Avrasyacılık"ta düşman tanımı Avrupa'dan Amerika'ya kaymış ve Avrupa (özellikle Almanya) potansiyel bir müttefik olarak görülmüştür. Dugin'e göre eski Sovyet ülkeleri de yeni

bir Avrasya Devleti altında birleşmelidir. Yeni Avrasyacılık'ta Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de özel bir yere sahip olmuştur. Putin'in "yakın çevre" politikası ile Kafkasya ve Orta Asya'da Rusya'nın baskısı artmış, bu bölgeler Rusya'nın savunmasının başladığı alanlar olarak görülmeye başlanmıştır.²⁵ Dugin, Türk halklarının Avrasya kimliğine katkısı ve önemi konusuna da vurgu yapmıştır. Ancak, bu Avrasyacılık'ın tekrar pragmatist kimliğe bürünmesinden başka bir şey değildir. Zira Dugin'in önceki yıllarda Türk halklarını "barbar Asyalılar" olarak nitelediği ve Kazakistan'ın kuzey bölgelerinin Rusya'ya katılmasını hararetle savunduğu yaygın olarak bilinmektedir.²⁶

2008 yılında yayınlanan ayrıntılı bir çalışma, Avrasyacılık'ın söylemdeki "Asya" vurgusunun aslında ne kadar pragmatik olduğunu ve bunun "Mesihçi" bir üçüncü yol çağrısı üzerinden uygulanmaya çalışılan Rus emperyal ideolojisinden başka bir şey olmadığını daha net ortaya koydu.²⁷ Ayrıca makalede göstermeye çalıştığım gibi klasik Avrasyacılık'ın Türkiye ile uzaktan yakından bir ilgisi yokken (daha doğrusu Danilevski gibi birçoğu Türkiye'yi sadece bir düşman olarak gö-

23 Vera Tolz, "Conflicting Homeland Myths" and Nation-State Building in Post-Communist Russia", *Slavic Review*, 1998, 57 - 2, s. 268

24 Putin kişisel olarak enerji politikalarında uzmandır. "Rus Ekonomisinin Gelişmesi Stratejisinde Madeni Ham Maddeler" başlıklı doktora tezinde Rusya'nın petrol ve gaz kaynaklarının sadece ülkenin ekonomik gelişimini güven altına almayacağını, aynı zamanda Rusya'nın dış politikasında da çok önemli bir araç olacağını ve bu sayede yeniden bir süper güç olarak ortaya çıkabileceğini yazmıştır. Bakınız: Martha Brill Olcott, "The Energy Dimension in Russian Global Strategy, Vladimir Putin and the Geopolitics of Oil", The James A. Baker III Institute for Public Policy of Rice University, 2004, s. 17.

Ukrayna'daki "Turuncu Devrim" in ardından Rusya'nın enerji kaynaklarını nasıl bir stratejik silah olarak kullanabileceği de daha net ortaya çıkmıştır.

25 Rusya'nın "yakın çevre" politikası neticesinde Putin sadece Orta Asya ve Kafkasya'ya değil Orta Doğu'ya da büyük önem atfetmiştir. Daha fazla bilgi için bakınız: Robert O. Freedman, "Russia and the Middle East Under Putin", *Ortadoğu Etütleri*, 2010, 2 - 3.

Rusya'nın bu politikasının, Kafkasya ve Orta Asya'ya büyük önem veren Türkiye ile bir rekabet doğuracağı birçok uzman tarafından öngörülmüştür. Ancak geçen zaman içerisinde Türkiye'nin Rusya'nın bu bölgelerdeki üstünlüğünü kabul ettiği ve ona göre politikalarını yeniden şekillendirdiği görülmüştür. Bu sayede Türkiye ve Rusya arasındaki işbirliği her geçen gün daha yüksek seviyelere gelmektedir. Rusya'nın "yakın çevre" politikasının Türkiye'ye etkileri üzerine bakınız: İdil Tunçer Kılavuz, "The Security Policies of Russian Federation: The "Near Abroad" and Turkey", *Turkish Studies*, 2000, 1 - 2.

26 Dugin'in Türk halklarına karşı düşmanca tavrını geçiştiriveren bir makale olsa da Dugin'in Avrasyacılığı'nda Orta Asya'nın yeri konusunda bakınız: Dmitry Shlapentokh, "Dugin, Eurasianism and Central Asia", *Communist and Post-Communist Studies*, 2010, 40.

27 Daha fazla bilgi için bakınız: Marlene Laurelle, *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*, (Woodrow Wilson Center Pres, 2008).

rürken) Orta Asya Türk halkları da çoğunlukla aşağılanmış ve ancak Rusya'nın bütünlüğünü korumak söz konusu olduğunda Avrasya kavramına dâhil edilmişlerdir. Bütün Türk halkları arasında yalnız Volga (İdil) Türkleri kendilerine Avrasyacılık içinde bir yer bulabilmişlerdir. Yeni Avrasyacılık ise Dugin'in erken dönem fikirleriyle hem Orta Asya Türk halklarına hem de Türkiye'ye karşı düşmanlığını yine gizleyememiş, yalnızca 2000'lerden sonradır ki Orta Asya ve Türkiye ile ilişkilere vurgu yapmıştır. Dugin (ve dolayısıyla Yeni Avrasyacılık), tıpkı Orta Asya Türk Cumhuriyetleri konusunda olduğu gibi Türkiye hakkındaki fikirlerini de 2000'lerde değiştirdi. Daha önce Türkiye'yi Amerika'nın İslam dünyasındaki en önemli müttefiki (dolayısıyla bir düşman) ve kültürel olarak Batılılaşmanın simgesi olarak görürken 2000'den sonra Türkiye de potansiyel bir müttefik olarak görülmeye başlandı.

Bütün Rus Avrasyacıları içinde Türk halklarına ya da genel olarak "Doğu"ya sempati ile bakanlar Barthold, Lev Gumilev gibi Rus oryantalistleri olmuştur. Burada not etmek gerekir ki, Avrasyacılık fikrinin gelişimi için de bir altyapı sağlamış olan Rus Oryantalistleri birçok açıdan Batılı Oryantalistler'den ayrılırlar. İçlerinde ülkemizde de çokça okunan (ve birçok erken dönem tarihçimizle doğrudan ilişkisi bulunan) Barthold'un da bulunduğu bazı Rus Oryantalistler, Avrupalı oryantalistlerin diğer toplumları aşağılayan ve Batı'yı tarihin tek öznesi olarak algılayan yaklaşımlarını şiddetli bir şekilde eleştirmiş, Batı dışı toplumlarının tarihlerinin anlaşılması için Ba-

tılı kavram ve değerlerin yetersiz olduğunu öne sürmüşlerdir. Vera Tolz, Edward Said'in meşhur eseri Oryantalizm'den on yıllarca önce, aynı eleştirilerin Rus Oryantalistleri tarafından yapıldığını iddia eder.²⁸ Bunun dışında Avrasya'da Türk ve Slav halklarının eşit ve barış içinde yaşamasını savunan önemli isimler ise Türk halkları arasından çıkmıştır. Aslında farklı yönleri daha baskın olsa da çoğu kimse tarafından ayrıca Avrasyacılık'ın önemli temsilcileri sayılan İsmail Bey Gaspıralı ve Mirsaid Sultangaliyev bunlardır. Yine son dönemde Türkiye'de Attilâ İlhan ve çok daha önemlisi Kazak aydını Oljas Süleyman bu gruptan sayılabilir. Bütün bu fikir adamları, Avrasya fikirlerini, Rus Avrasyacılarının aksine, Rus hegemonyasına karşı milletlerin eşitliği temelinde ortaya koymuşlardır (ve bu anlamda Avrasyacılar'ın monolitik ve statik determinizmlerine karşı Avrasya fikrini bir anlamda anti-paradigma olarak kullanmışlardır). Modern Avrasyacılık'ın en önemli temsilcilerinden biri de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev olarak görülmektedir.²⁹ Nazarbayev'in de çabalarıyla Rusya, Belarus ve Kazakistan arasında yeni bir gümrük birliği kurulmuştur. Gerek Putin'in gerek Nazarbayev'in söylemleri de Avrasya fikrinin daha da önem kazanacağına işaret etmektedir. Yakın zamanda bu gümrük birliğinin genişlemesini ve yeni birtakım oluşumların ortaya çıkmasını da bekleyebiliriz.

Şahsi kanaatim, Avrasya diye tabir edilen coğrafyanın öneminin giderek arttığı ve ülkemizin sadece Türk Cumhuriyetleri ile değil Rusya ile de çok yakın ilişkiler içine girmesinin ve barış içinde

28 Ayrıntılı bilgi için bakınız: Vera Tolz, *Russia's Own Orient: The Politics of Identity and Oriental Studies in the Late Imperial and Early Soviet Periods*, (Oxford: Oxford University Press, 2011).

Belirtmek gerekir ki, Ruslar'ın Doğu algısı tarih boyunca Avrupalılar'dan farklı olmuştur. Asırlardır "Doğulu" toplumlarla bir arada yaşamının getirdiği tecrübe, özellikle moderniteden önce fikri ve kültürel olarak Doğu'ya daha sempatik bakılmasına neden olmuştur. En azından Ruslar Doğu'yu Avrupalılar'a göre çok daha yakından tanıyorlardı. Bu da Vera Tolz'un işaret ettiği gibi şarkiyatçılık alanında da kendini göstermiştir. Barthold'un kitapları ülkemizde hala büyük bir sempati ile okunmaktadır.

Ancak elbette Rus Oryantalistleri'nin bu yaklaşımları siyasetçilerin ve ideologların elinde kaybolup gitmiştir.

29 Aslında Nazarbayev ve Kazakistan'ın dış politikası da pragmatik ve çok yönlü olarak gelişmektedir. Bir tarafta Türkiye ve genel olarak Türk dünyası kavramına vurgu yapılmakta, bir tarafta Avrupa ile ilişkiler gelişmekte, bir tarafta da Avrasyacılık adı altında Rusya ile yakın ilişkiler sürdürülmektedir. Kazakistan'ın dış politikasının ülkenin iç dinamikleri ile yakından ilgili olduğu ve bağımsızlıkta ülkenin % 46'sının, bugüne yaklaşık % 30'unun hala Ruslar'dan müteşekkil olduğu unutulmamalıdır.

yaşamalarının zaruri olduğu yönünde. Son yıllarda Rusya ile artan işbirliği de sevindirici bir gelişme. Hatta Rusya ile rekabet eden bir Türkiye'nin değil, işbirliğine giden bir Türkiye'nin Türk dünyası ile ilişkilerinde daha başarılı olacağı görülüyor. Ancak otoriter rejimi ile gerek Rusya içindeki etnik grupların haklarını kısıtlayan, gerekse dış politikada şiddet içeren bir tutum benimseyen Putin'in "Avrasya Birliği"nin, ifade edilen coğrafyadaki halkların eşitlik ve kardeşliğine dayanacağına inanmak en hafif tabirle safdillik olacaktır (Nazarbayev'in gümrük birliği içindeki aktif rolü Putin'i dengeleme politikası olarak da yorumla-

nabilir). Putin'in başını çektiği Rus Avrasyacılığı tarihin tekrar ve tekrar gösterdiği gibi bu, Rus emperyal ideolojisinin yeni bir versiyonundan ibaret kalacaktır. Rus Avrasyacılığı Türkiye'ye neredeyse hiç önem vermezken, ülkemizde birçok kişi Putin'in peşinden gitmeye hazır görünmektedir.³⁰ Amerikan hegemonyasına karşı başını Rusya ve Çin'in çekeceği bir bloğun oluşması gerçekten bu basit ifadeyle kulağa çok hoş geliyor gibi. Ancak bunun arkasında Putin'in niyetleri, Rus emperyal ideolojisinin mirası ve diğer çeşitli faktörleri hesaba kattığımızda bu iddialar fazlasıyla iyimser ve naif kalmaktadır.

30 Kemalîst Avrasyacılık olarak nitelenen ülkemizdeki yeni akım ile ilgili olarak bakınız: Emel Akçalı ve Mehmet Perinçek, "Kemalist Eurasianism: An Emerging Geopolitical Discourse in Turkey", *Geopolitics*, 2009, 14.

Tez-Antitez

Bağlamında Avrasyacılık: Diyalog mu, Çatışma mı?

Kâmil Veli Nerimanoğlu (Prof. Dr)

Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasından sonra dünya iki kutuplu olmaktan çıkmış ve tek kutupluya dönüşmüş, Rusyanın stratejik önemi ciddi bir şekilde azalmıştır. Dünya siyasi dengelerini oluşturan politik ve askeri doktrinler de tabii olarak değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliğin en önemli konularından biri, Avrasya kıtasının geleceğine ilişkin fikir ve politikaların tartışmaya açılması olmuştur. Netice olarak, uluslararası politik çevrelerde Atlantikçilerle, Avrasyacılar arasında cereyan eden bu tartışmalar, akademik çevrelerde yeniden klasik Doğu-Batı çatışmasını gündeme getirmiştir. Gerek Atlantikçilik, gerekse Avrasyacılık açısından dünyanın yeniden yapılandırılmasına yönelik bu tartışma ve çabalar, stratejik olmaktan ziyade daha köklü toplumsal ve kültürel problemleri beraberinde taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler

Avrasyacılık, Atlantikçilik, Rusya

Yeni askerî veya askeri-politik, Batı -Doğu ekseninde Avrasya problemi Batı-Doğu ilişkilerinin (savaşının veya barışının) ayrı ayrı sayfaları sayılabilir. Batı'nın ve Amerika'nın Anglosakson ve Yahudi aksanlı Doğu ve Batı (Yahudilerin de aslında Doğulu olduğu hatırlandığında) İran, Arap dünyası ve kısmen Doğu Asya, Rusya,Türkiye (Kafkasya ve Türkistan) gibi Batı karışımı ülkelerin varlığı her zaman politik ve jeopolitik çemberin içinde varolagelmıştır. Batı-Doğu arasındaki bu sınıflandırmayı göreceli olarak kabul ederek, salt Batı ve Doğu kavramları doğru sayılmaz. Keskin, dil, kültür ve fikir sınıflandırmalarından kaçınarak salt coğrafya (mekân felsefesi)

ölçütleriyle Hun, İskit, Ahmeni Sogd, İran, Turan, Türk-Slav-Arap, Türk Moğol, Osmanlı ve Rusya İmparatorluğu kapsamında, başka bir deyişle ilmi ideolojiye soy, millet felsefesine devlet fikri mantığına dayanarak tarih felsefesi ışığında Avrasya adlı probleminin çözümüne yönelebiliriz. Bu yöneliş, tam bir çözüm olmasa da, yine de konuya belirli bir aydınlık getirebilir. Burada, Sümer formatının, rasyonel ve sistemli temellerini, Yunan-Roma eksenli medeniyeti, İslâm ve Türk Moğol devlet modelini, Avrupa rönesans ve teknolojisini, modernizmi ve post-modernizmi dikkâte almadan Avrasya kavramının şeklini ve içeriğinin işlev ve felsefesini anlamak zordur. En büyük

bilge halktır. “Dünyaya sığmayan İskender, bir mezara sığırdı” diyen halk, ölümsüzlüğüne inanan Cengiz’e mezar bulamamıştır. Fetihlerine şaman inancı ile başlayan Cengiz ve oğulları Türk, Slav-Rus medeniyetlerinin temelini atmakta önemli rol üstlenmiştir.

İran-Turan münakaşası, bin yılların coğrafi, tarihi, siyâsi iktisadî, dinî ve kültürel savaşıdır. Biz dünya tarihinin savaş tarihi olduğunu kabul edemediğimiz gibi, onun barış tarihi olduğuna da inanmıyoruz. Dünya tarihi, savaşların ve barışların bütünüdür. Değişen sınırlar, alınan ve yığılan servetler, yükselen ve dağılan devletler, parlayan ve sönen medeniyetler dünya hayatının tabii olduğu kadar, gerçek manzaralarıdır. Tarihin üstündeki bulutları tarihin kendisi değil, insanlar yaratmıştır. Sebepler ve sonuçlar göreceli olmuş, tarih yaşanan gün ve istikbâl için yorumlanmış ve her zaman her soruya cevap verememiştir. Bazen “Kara kutu” bazen “Fildişi Kule” ‘rolünü oynamaya yönlendirilmiştir. Bu sebeple bizim yorumumuz da şüphesiz gerçeği bulmak iddiasından uzaktır. Bu yorumların sıradan olduğunu vurgulayarak, birkaç bakış açısı üzerinde durmayı faydalı olacağına inanıyoruz.

Bilindiği gibi Avrasya meselesi veya meselelerini L. Gumilyev, Etnogenez “Yerin biosferi” adlı eserinde nisbeten açıklamıştır. Avrasyacılık düşüncesinde L. Gumilyev’in rolü bu açıdan son derece önemlidir. Materyalist-maddeci takıntılar L. Gumilyev sisteminin sınırlı ve çelişkili olduğunu göstermektedir. Gerçekten de bio-sosyoloji gücünün yayılması ve kuralları, tarih felsefesi için oldukça önem arz etmektedir. İşin ilginç tarafı L. Gumilyev’in bakış açısı da, ona karşı olanların bakış açılarının kökeni de İbni Haldun’a dayanır. Zira, başlangıçtan iki karşıt fikir oluşması sosyal-diyalek ve kurallara göredir. L. Gumilyev ile beraber, Trubetskoy’un, P. Savçinski’nin, P. Savitski’nin, N. Alekseyev’in, G. Filokovski’nin, G. Vernandski’nin, M. Şahmatov’un, N. Naroçnitskaya ve K. Senefontov’la bunların yanında, O. Süleymanoğlu, M. Aci, A. Dugin gibi isimlerin bakış tarzlarını dikkâte almadan

Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık meselelerini anlamak mümkün değildir. Batı’da, özellikle

Fransa’da R. Guenon’un, M. Laruelle gibi isimlerin eserleri Avrasyacılığın tarihini ve bugünü öğrenmek ve araştırmak yönünden oldukça önemlidir. Konuya ilişkin olarak burada üç temel miras ve üç aşama şunlardır:

Üç temel miras:

- 1- Roma(Bizans)
- 2- Cengiz İmparatorluğu
- 3- Ortodoks (Rus kimliği ve Büyük Rusya ideası)

Üç aşama:

- 1-Turani bakış
- 2- Klasik bakış
- 3- Yeni Avrasyacılık

Rusya politikalarının, Putin başta olmak üzere, Rus entellektüellerinin çabasının sonucu olarak ortaya çıkan yeni-Avrasyacılık fikri, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra meydana gelen yeni stratejiyle, Yeni Avrasyacılık, Sovyetler Birliğinin ihyasından ve yeniden yapılmasından başka bir şey değildir.

Biz, uzun zamandan beri kullanılagelen Turancılık, Türkçülük, Avrasyacılık terimlerinin daha sivri olduğu kanaatindeyiz. Bizce, savunma sıkıntısı olmayan alanlarda, özellikle ilmî araştırmalarda Türklük, Avrasyacılık ilmi terimleri daha uygun sayılabilir. Turan terimi daha fazla tarihi anlamda kullanılabilir. (Meselâ, İran-Turan karşıtlığı gibi) Diğer tarafta dialog, anlayış, paylaşım içinde olmak, batıcı gibi terimlerin kullanılması da isabetli sayılabilir. Çağdaş demokrasilerde, ırk, din, dil ayrımı yapmamanın hedeflendiği için sömürücüler, şovinizm, pan-Slavizm, pan-Germenizm, aşağı ırk, yüksek ırk v.b. gibi terimlerin ise önemini yitirdiği kanaatindeyiz. Ortak olacak her şeyi yeniden düzenlemeye ihtiyaç olduğundan, burada cepheleşme ortamı yaratmaya ilim adamlarının hakkı yoktur. Bu sebeple siyâset dünyasında da terim ve üslup, yeni düzen ve sisteme uygun hale getirilmelidir.

Biz Türkiye’de İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsünün ilmî faaliyetlerinden olan Avrasya çalışmalarını değerlendirmekle beraber, bu faaliyetlerin koordine edilmesi ve işbirliğinin değerlendirilmesini temenni ediyoruz. Balkanlar ve Kafkaslarla, Çin ve Uzak Doğu ülkeleriyle, özellikle Güney Kore, Japonya ile Avrasya konuların-

da işbirliğinin vazgeçilmez olduğunu özellikle vurgulamak istiyoruz.

Her şeyden önce Avrasya Araştırmalarında bibliyografyaya, arşiv ve kütüphane çalışmalarına ciddi ihtiyaç olduğunu belirtmekte fayda var. Bu bakımdan Altay bilim, Türkoloji, Rus-Slav Avrasyacılığı, Avrupa, Çin, Güney Kore ve Japon Avrasyacılığının tesbiti ve bunların bütünleştirilmesi, toplanan malzemenin (Harita, fotoğraf, belge, film, v.b.) arşivlenmesi ve bilgisayar ortamında afişe edilmesi çağdaş talep olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bakımdan Avrasya ilim sistemi birinci dereceden önem arz etmektedir. Diğer taraftan Avrasya olimpiyat müsabakaları, kültür ve spor etkinliklerinin gerçekleştirilmesi, dialog ortamının güçlenmesine, siyasetin keskinleştirdiği meselelerin yumuşatılmasına, barışçı bir ortama hizmet edecektir.

Avrupa Birliği modeli Avrasya için mutlak bir model değildir. Bununla beraber Avrupa Birliğinin eşitliğe, iktisadî işbirliğine dayalı ilkelerinin önemli olduğu da unutmamak gerekir. Her barış veya bütünlük sürelerinin birtakım siyasî, sosyal, iktisadî ve psikolojik problemler yaşaması tabiidir. Bu sancı ve sıkıntıların ortaya çıkardığı bunalımlar, fırsat olarak değerlendirilebilir. Küreselleşen dünyanın yaşadıklarını bu veya başka şartlar içinde Avrasya Birliğinin de yaşaması tabii olmakla, böylesi dönemlerde siyaset ve ilim adamlarının görebileceği işler ön plânda olmalıdır. "Farklılık zenginliğimizdir" konsepti, sadece kültür için değil, sosyal hayatın, inancın, gelenek ve göreneklerinin hepsi için geçerlidir. İnsanın insana üstünlüğü antropolojik, psikolojik, kan ve kafatasıyla ilişkili olmayıp, üstünlük, insanlık değerlerinde, kültürün derinliği, genişliği ve müsamahadadır.

Avrasya'nın Merkezi Neresidir?

Kim nerede yaşıyor, devleti nerede yapıllaştırmış, hangi cepheden Avrasyanın bir yanına bakarak, gözlem ve iş yapıyor, kültür alışverişinde bulunuyorsa, orası Avrasyanın merkezi sayılabilir. Bu göreceli sistem içinde Rusya için Moskova, Türkiye için İstanbul, Çin için Pekin, Japonya için Tokyo da merkez niteliğindedir.

Tarih sadece olaylar örgüsü olmadığı gibi, ne sadece savaş tarihi, ne barış tarihi ne de sadece felsefi bir idrak da değildir. Çağdaş tarih açısından Avrasya meselelerinin masaya yatırılması ve tartışılması oldukça önemlidir.

İstanbul Üniversitesi, Avrasya Enstitüsü'nde 19 Haziran 2013'de gerçekleştirilen Avrasya çalıştayı, Avrasyacılık konularında yeni bir sayfa olarak değerlendirilebilir. Pek tabi burada maksadım oradaki konuşmalarımı tekrar etmek veya orada konuşulan konuları uzman ilim adamlarının fikirlerini aktarmak değildir. Çünkü o ilim adamların hepsinin eli kalemli ve fikirlerini en iyi biçimde aktarabilme becerileri de kuşkusuzdur. Ben sadece Avrasya Enstitüsü ve onun başarılı, iyi niyetli çalışmalarına değinirken, kendi fikirlerimi serdetmek istiyorum. Bu fikirlerin Avrasya Enstitüsünün gelecek çalıştay ve planları içinde faydalı olabileceğinden şüphem yok.

Sözlerime başlamadan ilk önce tezimi belirtmek istiyorum.

Tez: Avrasyacılık, iyi niyet, hoşgörü, karşılıklı ilişki ve ortak değerlerin arayışıdır.

Karşıtı: Avrasyacılık, karşı duruma savaş stratejisinin hatırlanması bahis konusu coğrafyada, tarihî ve kültürel sistem farklılığının askerî stratejik güçlerin varlığıdır. Bu düşünce ve stratejiler; Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler v.d. disiplinleri kapsamında gerçekleştirilir.

Karşı tezi şöyle tanımlayabiliriz; Avrasyacılık, soğuk ve sıcak savaş ortamında üstünlük, zafer, baskı, asimile içeren her türlü alan ve ilimi kapsar.

Tez: Avrasyacılığın ilim ve düşünce olarak temelini antik Yunan, Roma, Arap, Fars, Türk ve Avrupa, Rus seyyahları, bilim adamları ve yazarlar koymuşlardır. Onların içinde Herodot, Strabon, Marco Polo, Evliya Çelebi, İbni Fadlan, Savitski, V. Trubetskoy ve L. Gumilyev gibi isimleri zikretmek gerekir.

Karşı Tez: Avrasyacılık, bir Rus düşüncesidir ve kavram olarak Rusyanın ortaya koyduğu bir değerdir.

Tez: Avrasyacılık, çok merkezli bir kavramdır. Nereden bakılırsa, göreceli olarak orası Avrasya merkezi sayılabilir ki, bu bakımdan Türkiye,

Rusya, Çin, Japon merkezli Avrasya çok daha yaygındır diyebiliriz.

Karşı Tez: Avrasyacılık tek merkezlidir. Bu merkezi, Rus ilim ve siyâset adamlarıyla Rusya, Türk ilim ve siyâset adamlarıyla Türkiye saymaktadır.

Tez: Avrasyacılık; Avrupa Birliği, Atlantikçi blok ve Afro-Asya birliklerinin alternatifi değildir.

Karşı Tez: Avrasyacılık, Avrupa Birliğinin alternatiftir.

Tez: Avrasyacılık, kutuplaşmayan, karşı karşıya gelmeyen küreselleşen dünya modelinin önemli kısımlarından biridir.

Karşı Tez: Avrasyacılık bir kutuptur ve kutuplaşan dünya modelinin bir parçasıdır.

Tez: Avrasyacılık ortak devlet, ortak bayrak, ortak dil, federasyon, konfederasyon değerlerine ve ortaklık modellerine öncelik tanır.

Karşı Tez: Avrasyacılık federasyon, konfederasyon modellerini değil, coğrafi faktörü ön plânda kabul etmekle, sınırlı iktisadî ilişkileri savunmaktadır.

Avrasyanın ortak dili, Türkçe ve Rusçadır.

Avrasyacılık sınıflandırılması ayrı ayrı ilkelele bağlanmakla, bu sınıflandırma Avrasyacıların Avrasyacılık üzerine yönelik bakış açılarına dayanmaktadır.

- 1- Rus-Slav merkezli Avrasyacılık
- 2- Türkiye ve Türk Dünyası merkezli Avrasyacılık
- 3- Çin merkezli Avrasyacılık

Hayat tarzı bakımından Avrasyacılık

- 1- Göçebe Avrasyacılığı
- 2- Yerleşik Avrasyacılığı
- 3- Kuzey Avrasyacılığı
- 4- Güney Avrasyacılığı

Araştırma tarihi, devlet politikaları ve tarihi bakımdan Avrasyacılık

Turan Avrasyacılığı, Göktürk, Karahanlı, Cengiz ve Cengizogullarının kurduğu devletleri merkezleştirilmiş Rus devletlerini kapsamaktadır. Avrasyanın sahibi şüphesiz Avrasyalılarıdır. Artık Türkiye (aslında Türk Dünyası kaynaklı)

“Adriyatikten Çin Seddine” duygu ve hamaset yüklü sloganların ortaya koyduğu karışık dış politikalar, askeri antlaşmalar ve politikalar, ittifaklar; himaye, çekilme, etnik savaş kavramlarına karşı barış arayışları, işbirliği, kültürel ilişkiler içeren kavramlar ortaya çıkmıştır.

Tarihi, stratejik, jeopolitik, iktisadî, kültürel, eğitim analizi içerikli bu yazıların içinde Avrasya’ya yöneliriz. Bu konuda Türkiye’de bir takım kimseler geçmişte Avrasya ile ilgili olarak; “Türk Dış ilişkilerinde Türkçülük ve Avrasya”, “Avrasyacı yaklaşımın Türkiye çeşitlemeleri ve Türk Dünyasının Geleceği” ile Türk Devletinin Avrasya jeopolitiğinde Avrasya Jeopolitiğinde yeni stratejik vizyon ve işbirliğine ilişkin olarak bir takım çalışmalarda bulunmuşlardır. Burada niyetimiz bu çabaları tenkit etmek veya onlara bir şeyler ilave etmek değildir. Nihayetinde bunlar on yıl, hatta daha fazla zaman önce kaleme alınmış çalışmalar olup, değerli yönleri olmakla beraber, bazı ileriye yönelik analizleri de barındırmaktadır. Küreselleşen dünyanın Avrasya’ya getirileceği ve götürüleceği yaşanan on yıldaki değişimleri hem olumlu, hem de olumsuz istikamette ortaya çıkmış, kurumsal ilkeler de kısmen değişmiştir. Ancak biz burada Avrasyada somut şekilde analiz edilmesi gereken hususları vurgulamak istiyoruz. Şimdi Türkiye-Rusya, Türk Dünyası-Rusya-Çin bağlamında ilişkilerin mevcut durumunun en az 10 veya 20 yılını ilmi şekilde araştırılmasına ihtiyaç artmış durumdadır. Türkiye’de sol veya millici kesimin Avrasyaya yönelik teşebbüs ve hamleleri sona ermiş olsa da, ilim ve sanat adamları Avrasya barışını korumaya çabalamaktadırlar. Meselâ bu hususta kanaatimize göre şair, yazar ve fikir adamı Atilla İlhan’ın konuyla ilgili bakış biçim ve fikirlerindeki vurgular, gelecekte de varlığını koruyacaktır.

Demokrasi hareketlerinin ve kültür etkileşimlerinin bu süreyi hızlandırabileceği kanısındayız. Türkiyede TİKA ve Türksoy gibi sivil toplum teşkilatlarıyla, elbette üniversitelerin bu istikametteki rolleri daha da önem kazanmaktadır.

Sovyetler Birliğinin 1991 yılında dağılmasından sonra dünya iki kutuplu olmaktan çıkmış ve tek kutupluya dönüşmüş, Rusyanın stratejik

önemi ciddi bir şekilde azalmıştır. Nitekim bu konuda V. Putin'in Yeni Avrasyacılık politikası, Sovyetler Birliğinin yeniden yapılandırılma teşebbüsünden başka bir şey olmadığına dair yapılan değerlendirmelerin sayısı da az değildir. Elbette, Yeni Avrasyacılığın en kısa adı ve sözü Sovyetler Birliğinin yeniden yapılandırılması olsa da, bu dönem jeostratejik açıdan daha derin ve geniş problemleri beraberinde getirmektedir. A. Çadayev'in "Putin ve ideolojisi" isimli çalışması ve V. Putin'in Cumhurbaşkanlığına ikinci defa seçilmesinden sonraki resmi konuşma ve açıklamalarıyla, aktüel politikası bunu açık bir şekilde göstermektedir. V. Putin'in politikası ve jeostratejisi yalın ve soyut teoriyi gerçekliğe kavuşturmadır. "Neoavrasyacılık" jeopolitikte kara ile okyanusun yeni güç dengesinin yeni boyutunu kuracak (A. Dugin) fikrinin somut ifadesi, günümüzde Rusyanın Suriye konusunda takibettiği politikalarla, Azerbaycan'a uygulamakta olduğu siyâsî, iktisadî ve diplomatik baskı siyasetiyle, Orta Asya Cumhuriyetlerinden, özellikle Kazakistan, Türkmenistan ve Ermenistan ile birlikte atılan adımlarda açıkça görülmektedir. Akdeniz ve Karadeniz'de gerçekleştirilen deniz kuvvetleri tatbikatı, aslında Amerika ve NATO'ya karşı gövde gösterisidir.

Rusyanın, Azerbaycan, Ermenistan, Pridnstrovye, Gürcistan, Abhaziya, Güney Osetiya, Özbekistan ve Kırgızistan ilişkilerindeki çelişkili ve çifte standarta dayalı politikaları bu ülkelere baskı politikasının temelini oluşturmaktadır. Rusya'da çalışmaya ve günlük ekmeğini kazanmaya mecbur olan yüzbinlerce göçmen ve kaçak Azerbaycanlı, Özbek, Kırgız, Tacik...işçilerle, bu ülkelerin işadamları, Rusya vatandaşı olan etnisite çevresi de Rusyanın Yeni Avrasyacılık politikasına ön ayak olan güçler olarak değerlendirilebilir. Post-Sovyet mekanında olan ülkelerde hukuk, insan hakları ve demokrasi boşlukları, rüşvet gerçekliği resmi Rusyanın elini-kolunu açmakta ve demokratik olmayan ülkenin demokrasiden uzak ülkelere baskısı tabii olmaktan daha benzer ve özdeşleşmiş değerlerin oluşturduğu sosyal felâket olarak ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar tarihin tekerliğini geri çevirmek mümkün olmasa da, bu

imkânı kullanmakla güç kazanmak mümkündür.

Rusyanın tuttuğu bu yola karşı Batının direnişi yeterli sayılmaz. Çin, İran, Orta Doğu bağlamında ABD ve Avrupa Birliğinin Rusya'ya karşı politikalarının temelinde hukuk, insan hakları ve demokrasi değerlerinin yerleşmesi ve güçlenmesi birinci dereceden önem taşımaktadır.

Karabağ probleminin güçlü hukuk devleti, sosyal adalet, insan haklarına saygı olmayınca, adil seçim gerçekleşmedikçe çözüme kavuşması imkânsızdır. Dağlık Karabağ, Azerbaycanın ayrılmaz bir parçasıdır. Orada yaşayan ve yaşayacak Ermeninin de, Azerbaycan Türkünün de demokratik ve hukuk devletinde yaşaması onların en tabii insani, vatandaşlık hakkıdır. Malesef, Azerbaycanın otoriter rejiminde demokrasi ve hukuk problemleri devam etmektedir.

Demokratik ilkelerle yönetilmeyen ve hukuk meseleleri yaşayan ülkelerin Avrasya şemsiyesi altında bir arada yaşaması veya Avrupa Birliği modelinde herhangi bir federasyon veya konfederasyon kurması imkânsızdır ve hiç bir anlam ifade edemez. İnsan haklarının olmadığı, baskı, korku ile yönetilen birlik ve Yeni Avrasya adlı yeni sömürgecilikten başka bir şey sayılmaz. Son yirmi yılda Avrasya ve Avrasyacılık kavramı, Avrupa Birliğinin alternatifi olarak sunulmaktadır. Avrupa Ekonomik Birliği de entegrasyon modelinin birinci bölümü, bu ülkeler vizesiz giriş çıkış, gümrük birliği ve diğer entegrasyon modelleri de ikinci aşama sayılır. Üçüncü aşama, tek merkezli (başka bir ifadeyle Moskova merkezli) yönetim ve kılıfını değiştirse de, kendisini, amacını, siyâsî mahiyetini değiştirmemiş yeni bir SSCB'den başka bir şey olmayacaktır. Post-Sovyet ülkelerin bağımsızlığına, milli kimliğine son verilmez. Ne Rusyanın yeni emperyal politikaları, ne de A. Dugin ve diğer teorisyenlerin içi boş lafları, ABD fobiya ve Avrupa Birliği korkusundan başka bir şey değildir. Yeri gelmişken Şangay Anlaşmasını da bu yolda politik bir temeli olmayan anlaşma olarak saymak mümkündür. Sosyalist sistemle, pazar ekonomisini bir araya getirerek yeni bir model olarak takdim eden Çin Halk Cumhuriyeti de, Rusya ve diğer Post-Sovyet ülkeleri gibi ağır

demokrasi ve insan hakları problemleri yaşayan ülkelerdendir. Dugin'in belirttiği; "Avrasyacılık, kendi siyâsî tercihinde mutlak görecelik örneğini sergiler" fikrinin kabûl edilmesi zordur. Çok kültürlülük, antropolojik çoğulculuk daha fazla hukuk, daha fazla fedakârlık ve müsamaha istemektedir. Avrupa Birliği de ideal bir model değildir. Fakat küreselleşme ve birlikte eşit haklara sahip olarak yaşama ve adalet istemektedir. Millî kimlikle, birlik modeli çelişkili olmamalı, her yönüyle sergilemelidir.

Jeopolitik bakımdan Avrasya'da yeni süper güç Çin sayılmaktadır. Çin ile Rusya, ABD arasındaki ilişkiler sabit ve devamlı olmadığı gibi, karmaşık politika fırtınasındaki ilişkiler de dengeli ve garantili de değildir. Karmaşık politika fırtınası içinde Çin-Orta Asya ilişkileri de kıfayet kadar problemler doğurmaktadır. "Şangay İşbirliği" (Rusya, Kazakistan, İran, Tacikistan ve Türkiye, Hindistan, Japonya... gibi ülkeler için de cazip olması veya en az jeopolitik alternatif olması da dikkat çeken meselelerdendir. Bu bağlamda Çinin iktisadî yükselişi ve gücü, Avrasya için tehdit oluşturamaz. Küreselleşen dünya faktörü ve Çinin yaşadığı çelişkili durum (sosyalist sistem ve kapitalist ekonomi ve sosyal hayat olgusu) soru altında kalmaktadır. Bizce, Çinle, Avrasyanın ilişkileri optimal şekilde kurulabilir. Çin'i Avrasya için tehdit unsuru olarak görmek de doğru sayılmaz. Şangay Antlaşmasının geleceği Avrasya entegrasyonu için temel rol de oynayabilir. Bu bir varsayım olmakla beraber, diğer yandan NATO ve Avrasya Birliğinin karşısında durabilen güç odağı da "Şangay beşlisi"dir.

Tehdit ve zorbalık güçleri bir şekilde birbirini dengelemiş durumdadır. Dünyamızda ABD, Rusya, Çin, Almanya, İngiltere... gibi büyük güç merkezleri artık silâh dilinde konuşmanın önemsiz olduğu anlamışlardır. Enerji ile beraber gıda ve su problemi dünyayı daha çok rahatsız etmektedir. Çağdaş dünyanın ister istemez çelişkilerinin

den askeri eksenden, ekonomik, jeopolitik eksene geçmesi tabiidir.

Avrasya kavramını ABD politikaları bağlamında ekonomik ve siyasi yönlerden ele alanların başında gelen Zbigniew Brezinski, Avrasya gerçeğini şu şekilde ifade etmektedir: "Dünyanın siyâsî olarak etkili ve dinamik devletlerinin çoğunluğu Avrasya bölgesinde bulunmaktadır. Global güç olmayı hedeflemiş tarihi devletler Avrasyadan çıkmıştır. Dünyanın bölgesel hegemoni adayı ve en kalabalık olan Çin ve Hindistan bu bölgede yer alırken, Amerikan üstünlüğünde ekonomik ve politik açıdan meydan okuyan potansiyel güçler, keza bu bölgede bulunmaktadır. ABD'den sonra dünyanın altı büyük ekonomisi ve askeri gücü ve bir tanesi hariç olmak üzere dünyanın gizli ve açık nükleer güçleri bu bölgede bulunmaktadır.

Avrasya dünya nüfusunun yüzde 75'ini, GSMH'nin yüzde 60'ına sahip olduğu dikkâte alındığında bu bölge, ABD gücünü bile gölgede bırakabilecek bir potansiyele sahiptir.

Dünyanın süper kıtası olan Avrasyaya hakim olan herhangi bir güç, dünyanın iktisadî olarak en verimli üç bölgesinden Batı Avrupa ve Doğu Asyanın teşkil ettiği iki bölge üzerinde muazzam bir nüfuz kurabilecektir. Dünya haritasına kısaca bir bakmak bile bize hemen Avrasyaya hakim olacak gücün Orta Doğu ve Avrupayı da doğrudan kontrol edeceği ipucunu vermektedir. Bir jeopolitik satranç tahtası konumundaki Avrasya ekseninde ayrı ayrı birer Avrasya ve Avrupa politikası dizayn etmek mümkün değildir. Avrasya ekseninde güç dengelerindeki herhangi bir değişikliğin Amerikanın küresel üstünlüğü ve tarihi mirası üzerinde can alıcı etkileri olabilecektir"

Avrasyacılık ve yeni Avrasyacılığı kurumsal problemleri ve uygulama şartları üzerine araştırmaların devam ettirilmesi ciddi önem taşımaktadır. Günümüz Avrasyacılığının siyâsî, iktisadî, jeostratejik, kültür ve eğitim problemlerinin masaya yatırılması, ilmi müzakerelerin gerçekleştirilmesi ciddi önem arz etmektedir.

1800'lü Yıllarda Anadolu'nun Turan'a Açılan Doğu Kapısı Kars Kalesi Tarihine Notlar Kars'ın Ruslarla Savaşları

Aydın Ayhan

Tarihi ve coğrafi komşumuz Rusya ile olan ilişkilerimizin uzun bir bölümünü Ruslarla yapılan savaşlar oluşturur. Bu savaşların en uzununu, sınır şehrimiz olan Kars'ta cereyan eden savaşlardır. Balkanlar istisna tutulursa, Türk-Rus ilişkilerinin belirleyici vasfını Kars ve Kafkasyadaki mücadeleler oluşturur. Osmanlı Devletinden, Türkiye cumhuriyetinin kuruluşuna kadar devam eden bu mücadele, geçmişini anlamak kadar, geleceğe yön vermek açısından da son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler

Türk-Rus, Kars Savaşları, Kafkasya

Kuruluşundan beri Osmanlı Ordusu'nun bel kemiği olan, o devirlerde dünyanın en iyi profesyonel ordusu olan Yeniçeri Ocağı, çok kesin kurallar ve kanunnamelerle yönetilmiştir. Devşirme sistemi ile ocağa alınan çocuklar, önce toplu olarak sünnet ettirilerek devletin güvendiği bit Türk aile yanında birkaç yıl çalıştırılarak Türkçe ve İslâm dini öğretilir, sonra da "Acemi Oğlanlar" kışlalarında asker olarak eğitilirdi. Ocağa alındıkları tarihten itibaren bunlar artık anne ve babaları devlet olur, devletin çocukları, devletin oğulları kabul edildiğinden, "Oğul" tabiriyle anılırlardı.

Yeniçerilerin, askeri hizmette bulunmaları hasebiyle, vergi muafiyetinde olmaları, belli bir "tekaüt" emekli maaşlarının olması, öldüklerinde mallarının miras olarak Ocak Bey'tül Mâlî'ne kalması dolayısıyla birbirlerine ölümüne bağlılıkları her zaman gıpta edilmiştir.

Kanunî Sultan Süleyman'ın torunu olan Sultan 3.Murat, babasının ölümü üzerine 1574 de tahta geçmişti. Devletin en güçlü olduğu döneminde özellikle doğuda İranlılara karşı mühim başarılar ve zaferler kazanılmıştı.

1582 de çocuklarına yaptırdığı muhteşem sünnet töreninde hüner gösteren bazı kışile-

rin mükâfat yerine, vergiden muaf olmak gibi bir takım ayrıcalıklara kavuşmak için, Yeniçeri Ocağı'na kaydedilmek istemeleri üzerine, bunun kanunda yeri olmadığını beyan eden Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa hemen azledilerek, yerine tayin ettiği yeni ağaya emrederek, askerlikle ilişkisi olmayanların ocağa kayd ettirerek, ocak kanunlarını çiğnemişti.

Bundan sonra, rüşvetle veya hatır için ocağa kaydolun askerlikle ilgisi olmayan bir grup ocağın kısa sürede bozulmasını, yoldan, erkândan ve kanundan çıkmasına sebep olmuştu.

Osmanlı profesyonel ordusu olan yeniçeriler yüzyıllarca Memalik-i Alî Osman'ın her yerinde kalelerde, derbendlerde, şehirlerde, hudutlarda devleti korumuştur.

Ocak'ın bozulmasının bir başka mühim sebebi de; Yeniçerilere verilen "mevacip" denilen ve "ulufe" adı ile yılda dört defa verilen maaşlarının uzun süreler verilememesiydi. Yeniçerilerin mevacipleri, çok karmaşık ve adeta soygun şeklini alan vergi düzeni ile çoğu zaman verilemiyor, karınları devlet tarafından doyurulup giydirilen bu askerler, çoğu zaman şikâyet bile etmeyerek her türlü yokluğa tahammül ederek hudutlarda ve devletin her tarafındaki kalelerde hizmet ediyorlardı.

Yeniçerilerin maaşları olan "ulufe" adı ile üç ayda bir verilen "mevacipleri" umumî bütçeden değil belli bölgelerin, cizye ve vergilerine bağlanmıştı. Meselâ; Bosna Kalesi muhafızları Yeniçerilerin mevacipleri Halep Muhassallığından¹, Özi

Kalesi Muhafızlarının mevacipleri Çankırı ve Aydın Vilâyetleri vergilerinden geliyordu².

Kuraklık, yangın, çekirge felâketi, salgın hastalık, eşkıya soygunu gibi bir takım olumsuzluklarla mevacipler gelmeyince bunlara bağlı olarak ulufeler verilemiyordu. Meselâ İzvornik Kalesi yeniçerilerine 1772den 1778e kadar yedi sene³, Ahıska Kalesindeki yeniçerilere 1768 den 1778 e kadar on sene⁴, Bağdat Yeniçerilerine 1772 den sonra yedi sene⁵, Belgrad Kalesi yeniçerilerine 6 senedir⁶ mevacip verilmediği görülmektedir. Bazı yerlerde ise yeniçerilerin maaş durumu çok daha felâket halindedir. Van Kalesi yeniçerilerinin 1782 de on beş senedir mevacip alamadıkları⁷, hatta daha da korkuncu 1804de Erzurum Kalesi yeniçerilerinin 1775den beri otuz senedir maaş alamadıkları beyan ediliyor⁸.

Son derece mühim olan devlet görevi olan kale muhafızlığını, hiç fütursuz adeta boğaz tokluğuna yapan kale muhafızı yeniçerilerin pek çoğu, çoğu kere alacakları olduğu mevacipleri devlete bağışlıyorlardı. 1797 de Sakız Kalesi muhafızları yeniçeriler 1773den 1793 senelerine kadar alacaklı oldukları mevaciplerini⁹, İbrail Kalesi yeniçerileri 1779dan 1793 yılları arasındaki on dokuz senelik mevaciplerini¹⁰, Bozcaada Kalesi yeniçerileri 1773 den 1780 arasındaki yedi yıllık mevaciplerini¹¹ devlete (mirîye) terk (teberru) eylemişlerdi.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen kalelerimizde on binlerce yeniçeri vazifelerini sürdürüyordu. Bu sıkıntılar karşısında; bazıları soygunlara, kendi başlarına haraç almalara, eşkıyalık yapmaya da başlayabiliyor, ya da esnafılık yaparak

1 BOA.AE.SMHD.I.dosya:6 gömlek:425 – 29 Zilhicce 1161 (20.12.1748)

2 BOA.AE.SMHD.I.dosya:10 gömlek:658 – 29 Zilhicce 1161 (20.12.1748)

3 BOA.C.AS.dosya:1146 gömlek:50935 – 27 Safer 1192 (27.03.1778)

4 BOA.C.AS.dosya:378 gömlek:15695- 22 Rebiülevvel(09.04.1779)

5 BOA.C.AS.dosya:1164 gömlek:51834-29 Şevval 1193(09.11.1779)

6 BOA.HAT.dosya:20 gömlek:930 – 29 Zilhicce 1200 (23.10.1786) "Belgrad Kalesi yeniçerilerinin 6 senelik müterakim mevaciplerini miriye terkeyledikleri ve badema mevaciplerinin Musul ve Diyarbakır mevaciplerinden verilmesi hakkında Bağdat ve Basra Valisi Süleyman Paşa'nın yazısı üzerine Yeniçeri ağasıyla müzakere ve defterdarın mufassal takriri arz edilmiş olduğu cihetle, bundan böyle dahi bu makule hususların tesviyelerine çalışılacağı telhis edilmiş olup, üzerinde Abdülhamid I'nın memuniyetinin paşaya yazılmasına dair hattı vardır"

7 BOA.C.AS.dosya:956 gömlek:41565 – 29 Safer 1202(10.12.1787)

8 BOA.C.AS.dosya:280 gömlek:11648 – 05 Safer 1219(26.05.1804)

9 BOA.C.AS.dosya:694 gömlek:29121 – 23 Zilhicce 1211(18.06.1797)

10 BOA.C.AS. dosya:766 gömlek:32386 – 18 Safer 1212(12.06.11.797)

11 BOA.C.AS.dosya:422 gömlek:17491 – 29 Cemaziülevvel 1212(19.11.1797)

bir bakıma geçimlerini temin ediyorlardı. Bazı guruplar aralarında birleşerek sayıları on binlere varan kalabalıklar meydana getirerek devlete kafa tutabiliyor¹², bazı kentleri ve kasabaları ele geçirerek buralarda yapmadıkları rezalet bırakmıyorlardı.

Rumeli'de Deliorman bölgesinde ve Tuna Boylarında "Dağlı Eşkıyası" galesi ile devlet çok uzun süre uğraşmıştı.¹³

Bunların dışında bazı yerel beyler, güçlü, dışlı, hanedan kişiler vergiden muafiyet, devlet otoritesini kendi çıkarları için kullanma hevesleri gibi düşüncelerle bir takım farklı yollarla "yeniçeri" yazılıyor ve bulundukları bölgelerde görevlendiriliyordu.

Yeniçeri Ocağı kanunlarının bizzat Sultan 3.Murad tarafından çiğnenmesiyle "yeniçerilik" de farklılaşmağa, değişmeğe, giderek bozulmağa başlamıştı, devlet-i Ali Osman'ın uzak kalelerine giden pek çok yeniçeri neferi buralarda evlenerek mahalleler kurmuş, yer değiştirmek istemedikleri, buralara da gönderilecek askerlerin pek gönüllü olmamaları sebebiyle yeni bir askeri sınıf oluşmuş, buna da "yerli yeniçeriyân" denmişti. Bu evliliklerden doğan çocuklar da Ocak'a yazdırılarak, bu sınıfı pekiştirmişlerdi. Bunlar da genellikle yerli yeniçerilerin kızlarıyla ile evlendirilirler, böylece adeta bir "yeniçeri" soyu meydana getirirlerdi. Bunlara "yerli kulu" da denirdi.¹⁴

1800'lü yılların hemen başlarında, Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarında en güçlü, uç, serhat kalesi olan Kars Kalesi; başta İranlılar olmak üzere, Ruslar ve bağımsız bazı zorba aşiretler ve eşkıyalar tarafından daima sıkıştırılırdı.

Bu aşiret ve eşkıyalar, da çoğu kere kendilerini her bakımdan destekleyen ve kışkırtan zorba beylere tabi olurlardı. Kars Kalesi bütün bu tehlikeli unsurlara göğüs gerer ve her zaman da gereğini yaparak, Osmanlı'nın gücünü temsil ederdi. Kars Kalesi muhafızlarının esasını yeniçeriler meydana getirmişti. Kars Kalesi'nde yeniçerilerden başka, topçular, top arabacılar, humbaracılar, lağım-

cılar, yerliyân (yerli askerler) ve yerli yeniçeriyân bulunurdu. Osmanlı Devleti, son derece stratejik bir mevkiinde bulunan Kars Kalesi'nin savunulması için çok önem vermiş, Kars ve çevresindeki kaleleri her zaman savunmaya elverişli sağlamlıkta tutmağa özen göstermişti.

Ruslar ve İranlılar vaziyete göre daima ikiyüzlü oynarlar, bazen İranlılar Ruslarla ittifak ederek Osmanlı Devletine saldırır, Bazen Osmanlılar la birlik olan İranlılar Ruslara saldırırlardı. İran Devleti'nin buralarda merkezi bir otoritesi yoktu. Hudutlardaki hareketlerde tamamen yerel prensleri valiliği ve güçleri hâkimdi.

Osmanlı Devleti hudutlarındaki kalelerde de buna benzer bir durum söz konusu idi. Bazı yerel beyler ve yerel kale kumandanları; merkez ile danışmadan duruma göre bazen Ruslara, bazen de İranlılara yardımlarda bulunabiliyorlardı. Osmanlı Devleti yetkilileri kendilerini sıkıştırınca da adamlarıyla, veya bağlı bulundukları aşiretleriyle hemen karşı tarafa sığına biliyorlardı.

1807 de Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa¹⁵ İran'a sığınmış, Bağdat Valisi Ali Paşa onu takip ve tedip etmek, Abdurrahman Paşa'yı almak için harekete geçerek İran sınırından içeri girmişti. İran Sınır Kumandanı Mutemed'üd

12 Ahmed Cevdet Paşa- Tarih-i Cevdet C. 6 s, 140, 141,334,394, v.d.

13 İ.Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:73,74

14 BOA.İE.AS.dosya:4 gömlek:300 – 17 Ramazan 1057 (18.10.1647)

15 Ahmed Cevdet Paşa- Tarih-i Cevdet c:8 s:70

Devle Muhammed Sefî Han İstanbul'a bir mektup yazarak; İran'a karşı harekete geçen Ruslara Kars ve Bayezid muhafızlarının yardımı bulundugunu şikâyet edince, kendisine aralarındaki ittifaka göre böyle bir şeyin olamayacağı cevabı verilmişti.¹⁶

1807 baharında Ruslar, General Nesvatef kumandasındaki bir ordu ile Şürgel Sancağında Kars Valisi Hatunoğlu Mehmet Paşa kumandasındaki bir tümenlik Osmanlı ordusunu bastırdı ve bozguna uğrattı. İstanbul'dan da Sultan 3.Selim'in bir ihtilâl ile devrildiği ve öldürüldüğü haberleri gelince ne yapacağını şaşırarak Serasker Yusuf Ziya Paşa, bozgunun müsebbibi olarak gördüğü Kars Valisi Hatunoğlu Mehmet Paşa'yı öldürttü. Bunun üzerine Yusuf Ziya Paşa seraskerlikten azledildi.

Kars Valisi Hatunoğlu Mehmet Paşa'nın idamı Hatunoğulları ve yandaşlarıyla devlet arasında uzun yıllar süren gailelere yol açtı.

Ruslar Harekâtlarını ilerletip Kars'a saldırdıysa da bozguna uğradılar. Kars Valisi Hatunoğlu Mehmet Paşa'nın kardeşleri ve akrabaları, Mehmet Paşa'nın haksız yere öldürülmesi sebebiyle, Devletin başına çok uzun yıllar hep bir çiban başı olarak yaşadılar.

Ruslar harekâtlarını geliştirip Kars'a karşı da saldırdıysa da bozguna uğradılar. Bu yenilgi üzerine ikinci bir defa olarak Kars'a saldırmadılar. Ama Ahılkelek'i ele geçirdiler. 1812 de yapılan Bükreş Antlaşmasıyla Ruslar Ahılkelek ve Faş kalelerini de boşaltıp geri verdiler.¹⁷

1800 lerde yerel zorbalardan birisi olan Şerif Paşa; 1806 da Kars civarına Kaskatlu eşkiyası ile Revan Hanı'nı ve Revan Kürtlerini musallat etmiş, Kars Muhafızı Hatunoğlu Mehmet Paşa

bunlarla savaşarak Bayezid tarafına kaçırmıştı. Kars Muhafızı Hatunoğlu Mehmet Paşa; bunlara hadlerinin bildirilmesi için Vali Mahmud Paşa'ya emir verilmesi ve kendi uhdesine Çıldır taraflarının da verilmesini istemişti.¹⁸

Devlet-i Ali Osman sınır boylarındaki bütün tebaasını asker olarak kabul etmiş ve bölgenin savunulmasında "gönüllü ağalığı" olarak¹⁹ teşkilatlandırmıştı.

1809 senesinde Ruslar, Kars Kalesi'ne saldırma ve zapt etme hazırlıkları sırasında, İranlılar, Şehzade Mehmet Ali Mirza²⁰ kumandasında bir İran kuvveti Ruslara saldırıya geçince Rus saldırısı yapılamamış, Gence havalisinde Rus askerleri ile diğer Şehzade Abbas Mirza²¹ kuvvetleri arasındaki harekât, Kars Kalesi muhafızlığına zaman kazandırmıştı,

Kars Muhafızı Seyyid Abdullah Paşa, Erzurum'a, İran'dan yerel prensler arasındaki sürtüşmelerde mağlup olarak firar edip adamlarıyla Osmanlı Devletine sığınan Şehsuvar Bey'e ve eski Kars Muhafızlarından maktul Mehmed Paşa'nın kardeşi Hatunoğlu Kara Bey'e mektup yazarak Kars'ı takviye etmelerini istemişti.²²

Hemen bütün kuvvetiyle Kars'a gelen Hatunoğlu Kara Bey'den şikâyetler artınca²³ Kars Muhafızı Abdullah Paşa, Hatunoğlu Kara Bey'in ikadı (oturması) emredilen edilen Magezberd (Malazgird) Kalesi'ni teslim etmeyince aralarında büyük bir çatışma yaşanmış²⁴, Abdullah Paşa mağlup olmuş²⁵, görevden alınarak yerine ve Şark Serdarlığına halkın sevdiği Trabzon Valisi Şerif Paşa tayin edilmişti.²⁶

Bu sırada Ruslar; sulh ve mütareke talep ederek Kars Kalesi'ni savunacak olan Osmanlı askerlerini gafil avlamak istemişlerse de, Revan Serdarı

16 BOA.HAT.dosya:161 gömlek:6704 – 29 Zilhicce 1221(09.03.1807)

17 Kırzioğlu M. Fahtettin – 1855 Kars Zaferi – s:23 İstanbul 1955

18 BOA.HAT.dosya:79 gömlek:3300 – 29 Zilhicce 1220(20.03.1806)

19 BOA.C.AS.dosya:116 gömlek:5228 – 22 Receb 1223(13.09.1808)

20 Ahmed Cevdet Paşa- Tarih-i Cevdet c:9 s:253

21 Ahmed Cevdet Paşa- Tarih-i Cevdet c:8 s:69

22 BOA.HAT.dosya:1002 gömlek:42087 – 25 Receb 1224(05.09.1809)

23 BOA.C.DH.dosya:162 gömlek:8079 – 07 Şaban 1224(17.09.1809)

24 BOA.HAT.dosya:800 gömlek:37084/H – 29 Zilhicce 1224(04.02.1810)

25 BOA.HAT.dosya:800 gömlek:37084/B – 29 zilhicce 1224(04.02.1810)

26 BOA.HAT.dosya:800 gömlek:37084/G – 29 Zilhicce 1224(04.02.1810)

Hüseyin Han, Erzurum Valisi Behram Paşa'ya bir mektup yazarak, Rusların Kars ve Ahıska tarafına taarruz hazırlıkları içinde olduklarını, uyanık ve hazırlıklı bulunulmasını bildirmişti.²⁷

Yıllardır süren sürtüşmeler; halkın hayvanları otlatamamaları, tarım yapamamaları, eşkiya ve asi aşiretlerin hayvanları gasp etmeleri gibi sebeplerle 1809 yılında Kars'ta büyük bir kıtlık baş göstermiş, halk çaresiz bir halde kalmış, Devletin yardım elini uzatmasını istemişler, 1810 baharında Erzurum tarafından erzak gelinceye kadar bu kıtlık sürmüştü.²⁸

Hatunoğlu Kara Bey, etrafına pek çok şahıs toplayarak Kars Muhafızı Abdullah Paşa'ya kafa tutmağa başlamış, durumunu düzeltmesi için uyarılmıştı.²⁹

1810 baharında Mirimirân İlbasanlı Mahmut Paşa Kars Kalesi muhafazasına tayin edilmiş, mahiyeti elli piyade ve elli süvari ile gelmişti.³⁰

İran Veliahtı Mirza Abbas, Şark Seraskeri ve Erzurum Valisi İbrahim Paşa'ya bir mektup yazarak, Rusların her hazırlıklarını yaptığı ve pusuda oldukları, Ahıska ve Kars'a saldıracaklarını, Ruslara birlikte karşı koymalarını istemişti.³¹

Gerçekten de Ruslar çok geçmeden saldırıya geçerek Ahıska Kalesi'ni muhasara ettiler. O sırada Erzurum'a gelen ve anlaşmalar muvacehesinde İran'a gitmek üzere bulunan Erzurum Gümrük Emmini Mehmed Emin Efendi, daha vezareti gelmeden üç, dört bin askeri Ahıska üzerine yollamış, arkasından kendisi de yola çıkmıştı. Giden askerlerle savaştan Ruslar mağlup olarak çekilmişlerdi.³²

Eski Kars muhafızı Mehmet Paşa'nın kardeşi Kara Bey ile Abdullah Paşa arasındaki sürtüşme

ve kavga büyüdüğünden hudut boylarının savunulması sekteye uğramaya başladığından durum Erzurum Valisi Mehmed Emin Paşa'ya³³ şikâyet edilmişti.³⁴ Bu arada Ruslar Bayezid, Malazgird ve Muş taraflarına hücum ederek hayvanları yağmalamış ve çapul yapmışlardı.³⁵

Muhafız Abdullah Paşa'nın vefatı Revan Serdarı Kara Bey ile aralarında sürmekte olan sürtüşmeyi bitirmişti. Abdullah Paşa'nın yerine halk Alay Beyi Süleyman Ağa'yı vekâleten seçmişlerdi.³⁶

Savaşların on yıldan beri sürüp gitmesi, Kars'ta kıtlığı felâket boyutlarına getirmişti. Zahire almak için Revan'a giden halk, İranlılar tarafından esir edilip soyuluyordu.³⁷ Üstelik Revan'da da zahire kıt idi ve pek verilmiyordu.

02 Aralık 1809 da Rumeli'de Silistre yakınlarında Tararice denilen yerde büyük bir yenilgiye uğraması üzerine Kafkasya Rus Ordusu kumandanını da barış istemek zorunda bırakmıştı.³⁸

27 BOA.HAT.dosya:787 gömlek:36735 – 29 Zilhicce 1224(04.02.1810)

28 BOA.HAT.dosya:3 gömlek:76 – 29 zilhicce 1224(04.02.1810)

29 BOA.C..DH.dosya:70 gömlek:3452 – 19 Rebiülevvel 1225(24.04.1810)

30 BOA.C.AS.dosya:705 gömlek:29568 – 21 Rebiülahir 1225(26. 04.1810)

31 BOA.HAT.dosya:786 gömlek:36683 – 30 Cemaziülevvel 1225(03.07.1810)

32 BOA.HAT.dosya:1004 gömlek:42120/C – 15 Zilkade 1225(12.12.1810)

33 Ahmed Cevdet Paşa- Tarih-i Cevdet c:9 s:255

34 BOA.HAT.dosya:716 gömlek:34161 – 29 Safer 1226(25.03.1811)

35 BOA.HAT.dosya:1004 gömlek:42115/A – 23 Şevval 1227(30.10.1812)

36 BOA.HAT.dosya:722 gömlek:34392/E – 25 Muharrem 1228(28.01.1813)

37 BOA.HAT.dosya:792 gömlek:36831/A – 25 Rebiülahir 1228(27.04.1813)

38 İ.Hami Danişmend- İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:99,100

Bu arada hem Osmanlı Devleti hem de İranlılarla sürtüşmeli bulunan, ve İranlıların sürekli tacizlerinden bunalan Rusların isteği üzerine karşılıklı olarak ateşkes ilan edilerek mütareke yapıldı. Yapılan barış anlaşması üzerine Ahıska ve Kars taraflarında memur edilen Dergâh-ı Ali Topçular Ocağı'nın Dokuzuncu Ortası da 1813 yılı sonunda vazifelerinin bitmesi üzerine Erzurum'a geri döndü.³⁹

Kars Muhafızı Abdullah Paşa'nın ölümü üzerine Kars'a hakim olan Hatunoğlu Kara Bey, Osmanlı Devleti aleyhine Ruslar ve İranlılarla gizli görüşmelere başlamış olduğu duyulmuştu. Pek çok Kars ileri gelenlerini de hapsedip mallarına el koyması üzerine Padişah'a arzuhal yazılarak yapılan şikâyetler artmıştı.⁴⁰

Bunun üzerine Mart 1815 de Hatunoğlu Kara Bey'in idam edilmesine dair ferman Kars Muhafızı Mahmud Paşa'ya gelmişse de, onun da Hatunoğlu Kara Bey'in yakını olması sebebiyle, bu emre aldırış etmemişti.⁴¹ Kendisine defalarca yazılmasına karşı emre uymaması üzerine Erzurum Valisi Pehlivan İbrahim (Baba) Paşa işi bizzat üstlenmişti.⁴²

Mahmut Paşa azl edilmiş, yerine Hacı Mustafa Paşa tayin edilmişti. Temmuzda sefere başlayarak, Kars ve hudut boylarını düzene sokan Pehlivan İbrahim (Baba) Paşa, Hatunoğlu Kara Bey'i de ele geçirerek idam ettirmişti.⁴³ Hatunoğlu Kara Bey'in adamları dağıtılmıştı.

Hatunoğlu Kara Bey'in kardeşleri ve adamları bir süre sonra gene ortaya çıkarak, intikam alma duygusuyla halka eziyet etmeğe ve zorbalığa başlamışlardı.⁴⁴ İranlılar ile de ilişki kuran bu kişilerle bir türlü başa çıkılamıyordu.

Bu arada Kars Yeniçeri Ağası Zağarcıbaşı Koç Ali Ağa Kars Muhafızı olarak tayin edilince, mütegalibeden, etrafı çok geniş bir zorba olduğundan halk tarafından istenmemişti.⁴⁵ Koç Ali Ağa'nın İranlılar ile müttefik olduğu herkes tarafından söylene gelmekteydi.⁴⁶

Kars Yeniçeri Ağası Koç Ali Ağa, gizliden İranlılarla temasa geçmiş, bu temaslar sırasında Revan Serdarı Hasan Han'ın Ali Ağa'ya yazdığı farsça mektuplar ele geçerek, Erzurum'a Devlet yetkililerine iletilmişti.⁴⁷ Bu mektuptan sonra devlet istihbaratı dikkatini Ali Ağa'nın hareketleri ve temaslarına yoğunlaştırmıştı.

Çok geçmeden Ali Ağa'nın Hasan Han'a gönderdiği, kendi mührünü bastığı bir mektup daha yakalanınca, Sivas Vali'sinin bir sorusuna cevap vermesi istenmiş, gelen cevap ile yakalanan mektupta bulunan mühürler karşılaştırılınca, her iki mektubun da Ali Ağa'nın mührü ile mühürlendiği görülmüş ve böylece Koç Ali Ağa'nın ihaneti ortaya çıkmıştı.⁴⁸

Koç Ali Ağa'nın Revan Serdarı'nın kardeşi Hasan Han'a gönderdiği mektubunda "Kars Muhafızlarından Hüsrev Paşa'nın Karacaviran'da, Osman Paşa'nın ise İç Kale'nin tamiri ile meşgul olduğunu, bir gece baskını ile muvaffak olabilecekleri.." bilgisini ihtiva ediyordu.⁴⁹

Çok gizli yürütülen soruşturmalardan sonra, ihaneti açıkça görülen Koç Ali Ağa, hemen yeniçeri ağalığından azledilmiş ve gelen ferman mucibince 1822 Eylülü başında idam edilmişti.⁵⁰ Ali Ağa'nın idamı üzerine ele geçen evrakları arasında, ihanetini kanıtlayan pek çok belge daha ele geçmişti.

39 BOA.C.AS.dosya:532 gömlek:22255 – 29 Muharrem 1229(21.01.1814)

40 BOA.HAT. dosya:804 gömlek:37129/C – 29 Zilhicce 1229(12.12.1814)

41 BOA.HAT.gömlek:1226 gömlek:47910/B – 13 Cemaziülevvel 1230(27.04.1815)

42 BOA.HAT.gömlek:662 gömlek:32276/A – 17 Cemaziülahir 1230(27.05.1815)

43 BOA.C.AS.dosya:243 gömlek:10257 – 06 Rebiülevvel 1231(28.02.1816)

44 BOA.C.ZB..dosya:44 gömlek:2160 – 29 Şaban 1234(14.09.1817)

45 BOA.HAT.dosya:671 gömlek:32873 – 29 Zilhicce 1236(27.09.1821)

46 BOA.HAT.dosya:749 gömlek:35356 – 07 Şevval 1237(27.06.1822)

47 BOA.HAT.dosya:817 gömlek:37302/F – 10 Muharrem 1237(08.10.1821)

48 BOA.HAT.dosya:793 gömlek:36833 – 24 Ramazan 1237(14.06.1822)

49 BOA.HAT.dosya:793 gömlek:36833/A-29 Zilhicce 1237(16.09.1822)

50 BOA.HAT.dosya:494 gömlek:24278/B-19 Zilhicce 1237(06.09.1822)

Çok küçük yaşlardan itibaren devşirilen ve anne ve babası olarak devleti bilen, kendini devletin oğlu hisseden yeniçerilerden, açıkça düşmanla ihanet boyutunda muhabere etmesi düşünülemezken Kars Yeniçeri Ağası Koç Ali Ağa'nın ihaneti onun devşirme olmayıp, vergiden muaf olma ve yeniçerilik şemsiyesine sığınarak her türlü bozuk hareketine dokunulmazlık sağlama niyetiyle, bir şekilde Ocak'a kaydını yaptırma, yeniçeri olma yolunu bulanlardan birisi olduğunu gösteriyor.

Üstelik İran ile yapılacak yazışmaların farsça olması da onun bu çevreden bir sergede olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Aynı bölgede uzun yıllar kalmanın, burada evlenip mülk sahibi olmanın da çevre üzerinde baskı unsuru olmayı kolaylaştırması da görüldü. Taraftarlarının ve kardeşlerinin güçlü olması da Ali Ağa'nın Kars'ı hükmü altına alabilecek, halka eziyet etmesine kimsenin mani olamayacağı birisi olduğu anlaşılıyor. Bütün ölümlüler gibi onlar da unutulup gittiler.

Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasını takip eden yıllarda, Yeniçerilerin esnafılık, Anadolu ve Rumeli askerlerinin de çiftçilikle meşgul olmaları, askeri düzeni tamamen bozmuş, batının askeri tekniklerine uyamayan ve bir işe yaramayan topluluklar haline gelmeleri üzerine, yeni askeri arayışlara giden Sultan 3.Selim Han 1793 de Osmanlı "Nizam-ı Cedid" adıyla yeni bir askerî teşkilat kurdu.

1807 de bir isyan ile 4.Mustafa padişah oldu. Sultan 3.Selim'in katledilmesi bu isyanın en kanlı yönü oldu. 1808 de Tuna boylarından hareketle İstanbul'a ulaşan Alemdar Mustafa Paşa, Sultan 2. Mahmud'un tahta geçirilmesini sağladı.

Aynı yıl "Sekkân-ı Cedid" ismiyle "Nizam-ı Cedid" yeniden ihya edildi.⁵¹ Bu teşkilatlanma içinde belli yerlerin askerleri, belli yerlerde görevlendirilmeğe başlandı. Bu teşkilatlanma içinde

Canik ve Acere bölgelerinin askerleri Doğu hududunda, bilhassa Kars Kalesi ve civarında görevliyidiler.⁵²

Eyalet sistemi içinde Trabzon Valisi, ayrıca Erzurum ve Kars çevresinin de yönetiminden sorumluydu. 1822 yaz aylarında Sultan II.Mahmut'un iradesiyle Erzurum'dan Kars'a gelen, buradaki askeri durumu tetkikten sonra geri dönmekte olan Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'ya, Rus Hududu dahilindeki Rus Ordusu'nun hareketliliği göz önüne alınarak Trabzon'da değil Erzurum'da kalması bildirildi.⁵³

O yıllarda Kars havalisinde büyük bir kıtlık yaşanmaktaydı. Halk perişandı. Kars ve çevresindeki askeri birliklerin durumlarını denetleyip tetkik eden Hüsrev Paşa, burada görev yapan "delil" denilen hafif süvari öncü birliklerin bazılarını gereksiz görüp, harçlıklarını (maaşlarını) kesince bunlar da yiyecek ve hayvanlarına yem bulmak üzere çevre köylere dağılarak köylüyü zor durumda bırakmışlardı. Zaten bir süredir aç olan halk tamamen perişan olmuş, bu sefer de köyleri korumak için oralara asker gönderilmek zorunda kalınmıştı.⁵⁴

Tam o günlerde Karsı muhafaza için gönderilen beş, altı yüz askerin, köylerin muhafazası için onar onar köylere dağıtıldığını öğrenen Revan Serdarı Hüseyin Han üç bin kadar Acem ve Kürt atlı ile Arpaçay'ı aşarak askerleri dağıtarak⁵⁵ Kars köylerini yağmaya başlamıştı. Hüsrev Paşa yanındaki asker ve Kars'tan aldığı takviyeyle bulara karşı koymak istediye de yetersiz kaldığından Erzurum Valisi ve Şark Canibi Rauf Paşa'dan asker istemiş⁵⁶, gelen kuvvetlerle düşman kovulabilmişti.

Gerek düşman ve gerekse Osman Paşa'nın askerlerinin yağmalamalarından bıkan köylü Kars'a dolmuştu.

Eski Kars Muhafızlarından Hatunoğullarından Mehmet Paşa'nın kardeşi Kara Bey, haksız

51 İ.Hami Danişmend – İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:95

52 BOA.HAT.dosya:801 gömlek:37089/A – 15 Safer 1238 (21.08.1822)

53 BOA.HAT.dosya:795 gömlek:36872 – 11 Muharrem 1238 (28.09.1822)

54 BOA.HAT.dosya:802 gömlek:37099/A – 15 Muharrem 1230 (02.10.1822)

55 BOA.HAT.dosya:794 gömlek:36841 – 15 Safer 1238 (01.11.1822)

56 BOA.HAT.dosya:515 gömlek:25171 – 15 Safer 1238(01.11.1822)

ve suçsuz yere idam edilen intikamını alma niyeti ile, Kars'ı İranlılara teslim etme düşüncesiyle, pek çok muzurluk yaptığı için idam edilmişti.

Kars ahalisi içinde çok güçlü derebeyi durumlarında olan Hatunoğulları Osmanlı yönetiminin kendi otoritelerini kabul etmemesini bir türlü içlerine sindiremediklerinden İran yönetimiyle görüşüp, Kars'ı kendilerine teslim edebileceklerini bildirmeleri üzerine harekete geçen İran güçleri Kars'ın iki buçuk saat kadar mesafeye gelmeleri üzerine⁵⁷, Kars Muhafızı Osman Paşa, Erzurum Valisi Rauf Paşa'dan yardım istemişti.⁵⁸

Hatunoğlu Mehmet Paşa'nın kanının davası kardeşleri ve akrabaları tarafından bir süre daha sürdürüldüyse de gerek 1855 deki gerekse 1877 deki muharebelerde Hatunoğulları Kars'ı Ruslara karşı savunmak için canla başla çalıştılar ve pek çok şehit verdiler.

Erzurum'dan ve çevreden Kars'a yardım gelmeğe başlayınca, İran tarafından gelen bir tekifle Kars'ta bulunan İranlı esirlerle İran'da olan Kars esirleri değiştirilmiştir.⁵⁹ Hafız Ali Paşa almış iki süvari ve Hayta Baş Mahmut Ağa iki yüz kırk süvari ile Kars'a gelmesi üzerine İranlılar Kars'ı ele geçirme teşebbüslerinden çekinmişlerdi.⁶⁰

İranlıların Kars üzerindeki emellerinden vazgeçmemiş olduğu casuslar vasıtasıyla öğrenilince, Kars'ın savunulması için bazı hazırlıkların yapılması, tedbirlerin alınması gereği ile planlar yapılmış, ayrıca Kars ahalisinin de savunmaya karar verdikleri memnuniyetle görülmüştü⁶¹. Muhtemel bir savaş için Kars'a daha tecrübeli ve dirayetli olan Ocakîzade Hasan Paşa tayin edilmiştir.⁶²

1826 - 1829 Osmanlı - Rus Savaşı'nda

Kars Savunması

1826 de Yeniçeriliğin ilgası ile ilgili ferman Memalik-i Ali Osman'ın her tarafına gönderilince, Kars Muhafızlığı'nda bulunan yeniçeriler de askerlik hizmetlerinden çıkarıldılar⁶³.

1827 de Rus Hududu yeniden hareketlendi Ruslar Revan'ı alıp ilerlemeğe başladılar. Türk tarafında da muhtemel bir Rus saldırısı tehlikesi bildirildiğinden, bu çevredeki kaleler takviye edildi.⁶⁴ Rusların Revan'ı işgali neticesinde 71 hane Revanlı Türkiye'ye sığındı. Bunlar Kars ve Bayezid taraflarına iskân edildiler.⁶⁵ 1826 yılında İran'ın saldırmalarıyla başlayan Rus-İran harbi sonunda Rusya karlı çıktı. Rusya için Anadolu'nun yolu doğrudan açılmış oldu.

General Paskoviç(Paskiyeviç), Türkleri aldatmak için, yeni bir sefere başlamayacağı konusunda sanki hiç hazırlık yapmıyormuş gibi davrandı. Halbuki Rus generaller bütün kış yeni bir sefer planlaması ve sefer tertibatı yaptılar.⁶⁶

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılıp yerine kurulan Asaker-i Mansure-i Muhammediye, talimsiz ve harp tecrübesi olmayan kumandanlar tarafından iyi eğitilemediklerinden, üstelik Osmanlı Devleti donanmasının Navarin'de 1827 de yakılarak yok edildiğinden, Osmanlı Devleti'nin ordusunun büyük kısmının Mora'daki Yunan işgali ile meşgul olduğundan istifade ile Rusya 26.04.1828 de Osmanlı Devleti'ne harp ilan etti.⁶⁷

General Paskoviç'in(Paskiyeviç) kurnazlığı sonunda aldanan Kars Muhafızı Paşa, eskisi gibi halka ürünlerini Gürcistan'da satma müsaadesi verince Rus ordusu bu sayede sefer için erzak da temin etmiş oldu.⁶⁸

57 BOA.HAT.dosya:771 gömlek:36180/U – 27 Safer 1238(17.11.1822)

58 BOA.HAT.dosya:771 gömlek:36180/P – 09 Rebiülevvel 1238 (24.11.1822)

59 BOA.HAT.dosya:768 gömlek:36167/H – 21 Rebiülevvel 1238(06.12.1822)

60 BOA.HAT.dosya:768 gömlek:36167/3 – 24 Rebiülevvel 1238(09.12.1822)

61 BOA.HAT.dosya:819 gömlek:37332 – 29 Cemaziülevvel 1238(11.02.1823)

62 BOA.HAT.dosya:796 gömlek:36936 – 29 Zilhicce 1238 (06.09.1823)

63 BOA.HAT.dosya:290 gömlek:17393 – 25 Zilkade 1241(01.07.1826)

64 BOA.HAT.dosya:804 gömlek:37130 – 11 Rebiülahir 1243(01.11.1827)

65 BOA.HAT.dosya:768 gömlek:36162 – 23 Cemaziülevvel 1243(12.12.1827)

66 Ali Rıza Seyfi – Bir Milletin Bir İmparatorlukla Savaşı(1828-1829 Türk-Rus Harbi) s:71 İst. Kanaat K. 1940

67 İ.Hami Danişmend – İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:113

68 Ali Rıza Seyfi – Bir Milletin Bir İmparatorlukla Savaşı(1828-1829 Türk-Rus Harbi) s:71

Bu gelişmeler dikkatle izlenirken, Rus General Paskoviç(Paskiyeviç), Kars Muhafızlığına bir mektup göndererek, Rusların Osmanlı Devletine ilân-ı harb ettiklerini bildirdi.⁶⁹ Türkler herhangi bir hazırlığa başlamamıştı bile.⁷⁰ Ruslar 14 Haziran 1828 de 23.393 piyade ve 4 süvari tugayı(6.197 süvari) ve 130 top ile Arpaçay'ı aştı. Rus Ordusunun ayrıca ihtiyat olarak da Rus Ordusunda 13860 piyade, 2.391 süvari ve 42 topları vardı.⁷¹ Kısa süre sonra Kars'ı kuşattılar. Türkler şehre hakim tepelerden Kars Çayı solundaki kule etrafına mevzi kazarak ordugah haline getirip koruma tedbirleri almışlarsa da bazı tepeleri boş bırakmışlardı. Ruslar hemen bu tepelere yerleşmeğe çalıştılar. Ve buraya dört batarya kurmayı başardılar.

Türkler bir hücum ile onları bu tepelerden atmak istedilerse de muvaffak olamadılar. Bu kuleye yapılan saldırıları Türkler ordugah ile yanındaki mezarlıkta çok şiddetli boğuşmalarla savunmaya çalıştılar. Rusların son bir saldırısı ile geri çekildiler. Bu mevziler birkaç kere el değiştirdi.

17 Haziran'da Soğanlık Dağlarında Serasker Salih Paşa ve Hakkı Paşa tam bir bozgun yaşadılar. Hakkı Paşa esir düştü.⁷²

23 Haziran'da tam kırk gün süren bir kuşatmadan sonra Amiral Mencikof ve amiral vekili Geigh kumandasındaki bir Rus ordusu, Anapa Kalesi'ni, daha sonra Poti ve diğer Kafkasya kalelerini ele geçirdiler.⁷³

Osmanlı Devleti'nin bütün hazırlıklarına rağmen, yeni meydana getirilmeğe çalışılan orduda acemi ve korkak bir takım insanların bulunması sebebiyle 1828 Temmuzunda başında Kars Ruslar tarafından istilâ edildi.⁷⁴

Önce Azerbaycan ile İran'a saldıran Ruslar İran ile bir süre harp ettikten sonra anlaşma ile savaşı durdurdular. Bu sefer de hem Rumeli hem de Kars üzerine saldırıya geçtiler. Yeniçeriliğin kaldırılması ile birlikte ne Ahıska'da ne de Kars'ta talimli askerimiz yoktu. Halktan acele ile derlenmiş bir takım "başıbozuk" ile Rus sürülerine karşı koymağa çalıştık.⁷⁵ 26.06.1828 de General Paskoviç(Paskiyeviç) kumandasındaki Rus Ordusu Kars'a hücumla başladı. 01 Temmuz'da Ruslar Kars'ı kuşattı.

Kars Kalesin'de 11.000 asker ve 150 top bulunuyordu.⁷⁶ Çok kanlı muharebelerden sonra 07 Temmuz 1828 de Kars kale duvarlarından atlayarak giren Ruslar tarafından kapısı açılınca Rus Ordusu tarafından işgal edildi.

İçkale'ye çekilen Mehmet Emin Paşa, Kars müftüsü, şehremini ve bazı ileri gelenlerin ihaneti ve Erzurum'dan gelecek yardımdan umudunu kesilince 15 Temmuz 1828 de teslim oldu.⁷⁷ Rus Ordusu 09 Temmuz 1828 de Kars'a girdi. 1828 felaketinde kaybımız 15.000'i buldu. Uzun boğuşmalar sonunda, top ateşiyle açılan gediklerden giren Ruslar doğu sınırımızın en önemli kalesi Rusların eline geçti.

Ruslar Kars Kalesi'nde 129 top, 22 havan, 33 bayrak, oldukça çok erzak ve cephane de ele geçirdi.⁷⁸ Sadece beş ay süren savaşta "Üç Paşalık" diye isimlendirilen Kars, Ahıska, Beyazıt ile birlikte 313 top, 195 sancak, 11 tuğ ve 8000 askerimiz Rusların eline geçti.⁷⁹ Rusların da yarısı hastalıktan ve salgından 5000 kayıpları oldu. Ele geçirdikleri cephanelerin değeri 5 milyon rubleyi bulduğundan savaş masrafları da biraz azalmıştı.

69 BOA.HAT.dosya:1050 gömlek:43274/K – 01 Zilhicce 1243 (14.06.1828)

70 Ali Rıza Seyfi – Bir Millet'in Bir İmparatorlukla Savaşı(1828-1829 Türk-Rus Harbi) s:72

71 Cemal Kutay –Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi c:5 sayı:11 sayfa 2717

72 Cemal Kutay –Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi c:5 sayı:11 Eylül 1958 s:2612

73 Nikolae Jorga – Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c:5 s:284 Yeditepe Yayın – İstanbul 2009

74 BOA.HAT.dosya:1073 gömlek:43929 – 01 Muharrem 1244 (14.07.1828)

75 M.Karsaklı – Türk-Rus Savaşlarında Karşılıklar – Türk Kültürü sayı:22 s:172

76 Fatma Yelda Gök – 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu –İnternette yayınlanmış yüksek lisans tezi (Dumlupınar Üniversitesi) s:22

77 Fatma Yelda Gök – 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu s:23

78 Ali Rıza Seyfi – Bir Millet'in Bir İmparatorlukla Savaşı(1828-1829 Türk-Rus Harbi) s:75

79 Virginia.H.Aksan-Kuşatılmış Bir İmparatorluk – Osmanlı Harpleri(1700-1870) s:495 – İş Bank.Y. İst 2011

Çeşitli bahanelerle Rus tarafına gönderilen memurlar ve casuslar Rusların 1828 Mayıs veya Haziran aylarında Kars cihetine hücum edecekleri, bunun için durmadan hazırlık yaptıkları, tedarikatta bulundukları öğrenilince, Erzurum'da bulunan askerlerimizin böyle bir muhtemel saldırıya hemen mukabele etmek için hazırlıkla yapıldı.⁸⁰

Kars'ın geri alınmasını bir namus meselesi sayan Erzurum'daki ordu yetkilileri, her taraftan takviye alarak hazırlanmağa başladılar. Ruslar Kars'ı ele geçirince 20 gün savaşa ara verdiler. Bunu değerlendiren Köse Mehmet Paşa 30.000 ni düzenli asker olmak üzere 50 000 askerlik bir ordu toplayabildi.⁸¹

Kars Kalesi'ni düşmana teslim ederek ihanet eden Voyvoda Şerif de bu arada mahkeme edilecek idam edildi.⁸²

General Paskeviç(Paskiyeviç), 12 000 nizami asker, 12 Kazak alayı ve 6 000 düzensiz asker toplamıştı. 13 Haziran'da taarruza başlayan Ruslar 19 Haziran'da Osmanlı ordusunu bozdu.⁸³

Erzurum üzerine beklenen muhtemel bir saldırı hazırlıklar sürerken, Rus Ordusunda beliren bir hastalık, Rus askerlerini kırmağa başlayınca Rusların Erzurum üzerine harekâta cesaret edemedikleri anlaşıldı.⁸⁴ Trabzon Valisi Hazine-daroğlu Osman Paşa, Lazlardan emrindeki bir kuvvet toplayarak Paskiyeviç ve Bursov üzerine harekete geçirdi. Bursov, Byaburt Kalesi önündeki bir çatışmada ölünce Ruslar Erzurum'a hemen geri döndüler.⁸⁵

14 Eylül 1829 de Edirne'de yapılan muahe-deyle Rusların Bayburt, Erzurum, Muş, Eleşgert, Bayezid, Kars ve Ardahan'dan çekilmeleri karar-

laştırıldı. Rus ordusu içinde zuhur eden "veba" askerlerini perişan edince,⁸⁶ 1830 Nisanında Paskiyeviç'in ordusu Kars'tan çekildi. Rus Ordusu çekilirken pek çok yeri yıkıp tahrip etti.⁸⁷

Bu arada, Erzurum Valisi ve eski sadrazamlardan Mehmed Said Galip Paşa, her ne kadar ordu seraskerliğini gayretle ve iyi niyetle yapmağa çalıştıysa da Kars ve Ahıska Kalelerinin düşman eline geçmesini önleyemediği için görevden alınarak Gelibolu'ya sürülmesine, yerine Bozok Mutasarrıfı Salih Paşa tayin edildi.⁸⁸

Salih Paşa hemen asker toplamaya başladı. Hemen 10.000 asker topladı.

Bu arada Ruslar harekâtlarını devam ettirerek 08 Temmuz 1829 da beş asırdır düşman yüzü görmemiş Erzurum'a da girdiler. Bunun üzerine barış yapmak ve Rusların girdikleri yerleri tahliye etmelerini sağlamak için Halil Rıfat Paşa ve Süleyman Necip Efendiler Petersburg'a girerek Çar ile görüşüp 14 Eylül 1829 da Edirne'de Erzurum ve Kars'ın boşaltılması için bir anlaşma yapıldı.⁸⁹

Bu anlaşma üzerine Ruslar Erzurum'dan ve Kars'tan çekildiler.⁹⁰ Rusların çekilmesi üzerine yurtlarından ayrılarak muhacir olan halk yerlerine döndü.⁹¹

Rusların, Kars üzerine geldiği ihbar olunması üzerine Erzurum'da bulunan Kars Muhafızı Emin Paşa ağırlığını Erzurum'da bırakarak kendisi Kars'ın imdadına koşmuş ise de karşılamaya gelen voyvoda kendisini yanlış yoldan götürdüğü için Kars'a varması gecikmiş, bu sebeple Kars düşman eline düşmüştü. Bu durumun o voyvodanın ihanetinden ileri geldiği anlaşılınca idam edilerek başı gönderilmişti.⁹²

80 BOA.HAT.dosya:1088 gömlek:44264/O – 01 Zilkade 1243(15.05.1828)

81 Virginia.H.Aksan-Kuşatılmış Bir İmparatorluk – Osmanlı Harpleri(1700-1870) s:496

82 BOA.HAT.dosya:1071 gömlek:43848/H – 17 Muharrem 1244 (30.07.1828)

83 Virginia.H.Aksan-Kuşatılmış Bir İmparatorluk – Osmanlı Harpleri(1700-1870) s:496

84 BOA.HAT.dosya:1011 gömlek:42442 – 21 Muharrem 1244 (03.08.1828)

85 Nikolae Jorga – Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c:5 s:291

86 Fatma Yelda Gök – 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu s:25

87 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:25-32

88 Fatma Yelda Gök – 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu s:39

89 BOA.HAT.dosya:1186 gömlek:46761 – 29 Zilhicce 1245 (21.06.1830)

90 BOA.HAT.dosya:660 gömlek:32222/A – 27 Muharrem 1246 (17.07.1830)

91 BOA.HAT.dosya:1040 gömlek:43065/S – 07 Rebiülahir 1246 (15.09.1830)

92 BOA.C.HR..dosya:12 gömlek:571 – 29 Zilhicce 1255(04.05.1840)

Rus Hükümeti ile yapılan anlaşmadan sonra, İranlılar da Devlet-i Ali Osman'a karşı yalnız kaldığı için anlaşma istemiş ve yapılan anlaşmaya uyarak, hudut tecavüzlerini durdurmuştu. Fakat bu sefer de İran'daki idari yönetime uygun olarak yerel yöneticiler olan hanlar birbirleriyle savaşıyorlar, bazı hanlar da anlaşmaları hiçe sayarak, Türk hududunu aşarak Kars köylerini yağmalamayı sürdürüyorlardı.⁹³

Sultan 2.Mahmut, yeniçerilerin asi kolunu kırmış, yeni bir ordu oluşturmak, şartlara ve nizamla daha kolay alışacaklarına inandığı için çok genç yaştakileri askere aldirmıştı. Ama karşılarında pişmiş, muntazam, eğitilmiş ve iyi teçhiz edilmiş Rus ordusu vardı. Türkler ise acele ile toplanmış başıbozuklardan ibaretti. 1828 ve 1829 yıllarında göstermiş oldukları gayret ve başarı herkesi hayrete düşürmüştü.

Ruslar hem Rumeli'de hem doğuda başlattıkları bu savaşı Sultan Mahmud'un askeri teşkilatını sağlamlaştırmaya daha fazla vakit vermemek için açmışlardı.⁹⁴

Kars'ın Anadolu'nun kapısı olması, gerek İran gerek Ruslar tarafından her zaman bir saldırıya maruz kalabileceği düşüncesiyle, Erzurum'daki ordu merkezi tarafından sürekli takviye ediliyordu. 1844 Mart ayında Erzurum'dan Kars'a beş büyük top, 170 varil barut ve pek çok askeri malzeme gönderildi.⁹⁵

1848 yılı yaz aylarında Kars ve kazalarında çekirge felâketi yaşandı. Bütün ekili ürün mahvoldu. Yiyecek buğdayları bile kalmayınca İstanbul'dan yardım istendi.⁹⁶

1853 – 1855 Osmanlı - Rus Savaşında

Kars Savunması

Ruslar, kutsal yerleri bahane ederek 1853 baharında üç defa Bab-ı Ali'ye nota vermişler, 03 Temmuz 1853 de Prut Nehri'ni aşarak Boğdan ve Eflak'ı istilaya başlamışlardı.

1854 yılı başlarında Rusların Kars havalisine saldıracakları anlaşılınca Kars Kalesi hızla takviye edildi. Halk da büyük bir coşkunlukla muhtemel bir saldırıya hazırlandı. Bu sırada Ruslar doğu hududumuza tecavüzleri sıklaştırmıştı. 05 Kasım 1853 de Ardahan kumandanı Ali Rıza Paşa, Ahıska muhacirleri, Ardahan gönüllüleri ve bir nizami alayla düşmana saldırdı. Ruslar büyük zayıyat vererek Ahıska Kalesi'ne kapandılar.

Bir başka Rus birliği 11 Kasım'da Ahılkelek'ten Çıldır'a geldiler. Ardahan Kazası Müdürü Hüseyin Bey, orduyu beklemeyerek topladığı üç-dört yüz başıbozuk ile Ruslara saldırarak bozdu. 12 Kasım'da Mirliva Ali Paşa Rusları dağıtarak Ahıska zaferini kazandı.⁹⁷

Süregel Kazası Müdürü Hatunoğlu Meded Ali Bey Rusların geleceği yolları kesmeğe yollandı. Başarılarından dolayı Meded Ali Bey'e "kapıcıbaşı"lık rütbesi verildi.

Gümrü'ye kadar ilerleyen Ordumuz kış mevsiminin gelmesiyle düzenli olarak geri çekildiler. Müşir Abdi Paşa ordusunu Kars'a çekmek fikrindeydi. Ahmet Paşa da baharda saldırıp "müşir" olma hevesiyle ordusunu çekmeyerek Süregel köylerine dağınık halde yerleştirdi. Düşman casuslarla Türk Ordusunun korumasız olduğunu öğrenince hemen saldırdı. Ahmet Paşa'nın ordusunu dağıttı. Erzak, cephan ve toplarını ele geçirdi.

Ama bu durum İstanbul'da yanlış değerlendirildiğinden Abdi Paşa azledilerek Ahmet Paşa'ya "müşirlik" verildi. Durum bir müddet sonra bir müfettişin gelmesiyle ortaya çıkınca Ahmet Paşa azledildi. Kars'a ise önceden bu işi beceremeyeceğini söyleyip istifaya kalkışan, ama kabul edilmeyen Mustafa Zarifi Paşa tayin oldu.⁹⁸ 1853 yılında üç başkumandan değişikliği gören Kars Cephesine bu sefer de katiplikten yetişme Zarifi Paşa geldi.

93 BOA.İE.HR..dosya:11 gömlek:1103 -29 Zilhicce 1255(03.03.1840)

94 Ali Rıza Seyfi – Bir Millet'in Bir İmparatorlukla Savaşı(1828-1829 Türk-Rus Harbi) s:140

95 BOA.C....dosya:940 gömlek:40778 – 22 Safer 1260(13.03.1844)

96 BOA.A}MKT. Dosya:145 gömlek:69 – 05 Şevval 1264 (04.09.1848)

97 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:63

98 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:73-76

19 Kasım'da Ali Rıza Paşa'nın beceriksizliğinden dolayı Azgur Boğazındaki kuvvetlerimiz bozuldu. 26 Kasım'da gene aynı kumandanın beceriksizliğiyle Ahıska muharebesinde de bozulduk. Ruslar binlerce Ahıska Türk'ünü kılıç ve süngü ile katletti. Mallarını yağmaladı. Bunun üzerine Ali Rıza Paşa İstanbul'a çağırılarak yargılandı ve ordu müşiri Ahmet Paşa ile birlikte Magosa'ya sürüldü.

1 Aralık 1853 de yapılan muharebede Osmanlı ordusu tam bir hezimet yaşadı ve Kars Kalesi'ne çekildi. Ağır silahlarının yarısını kaybetti. 6 000 ölü ve yaralı verdi.⁹⁹

28 Mart 1854'de Fransa ve İngiltere müttefikimiz olarak Rusya'ya harp ilan edince bu devletler Kars'a asker yerine birkaç subay ve uzman istihkâmcılarla bazı profesyonel askerler gönderdiler. Bunların bazıları Türkleri o kadar sevdiler ki Müslüman bile oldular ve uzun yıllar Osmanlı Ordusunda hizmet gördüler.

Bunların bir kısmı şunlardı:

Macar Kmety (İsmail Paşa), Macar Kolman (Feyzi Paşa), Alman Baron dö Schwartz, Alman Teğmen Koch, Fransız General Guyon, Fransız General Kont dö Mifre, İngiliz-Macar Hurşit Paşa(Guyon), İngiliz General William Fenwick¹⁰⁰, Yüzbaşı Dr.Humphrey Sandwich, İtalyan Miralay Clanderli (İstihkam), Leh Mühendis Mahmut Efendi, İngiliz Miralay Atwell Lake, Alman Schwarzenburg, İngiliz C.C.Teesdale, İngiliz Rennison, Alman Keih Schemrin, İngiliz Yüzbaşı Henry Langhorne Thompson, Avrupalı subaylar da harp meclislerine katılırlar, fikirlerini beyan ederler, rey kullanırlardı. Rusları onlar da sevmezlerdi.¹⁰¹

Bunlar bir ölçüde orduyu düzene soktular. Bu arada İstanbul'dan Ferhad Paşa da geldi. Kars

Ordusu'na takviye asker gerekeceği için Sivas ve Arabistan'dan da asker sevk edildi. Bu arada Varna'dan gemi ile Trabzon'a çıkarılan toplar da gelmeğe başladı.

1854 kışı boyunca Ahmed ve Abdi Paşaların aralarındaki rekabet ve yapılan yolsuzluklar askere de yansdı. Kars'taki askerin durumu daha da bozuldu. Şubat 1854 de Hayrettin Paşa başkanlığında bir heyet yolsuzlukları araştırmak için Kars'a geldi. Yolsuzlukları tesbit etti. Ahmet ve Abdi Paşaları yargılanmak üzere İstanbul'a gönderdi.¹⁰²

1854 Mayıs'ında General Osipoviç Bebutov idaresindeki Rus Ordusu Arpaçay'ı aşarak köyleri ve karakolları basıp yakmağa başladı. Harp yeniden başlamıştı.

29 Temmuz 1854 de düşman taarruzu baskın şeklinde olmasına rağmen Bayezid düzlüğünde ve Karabulak yolundaki birliklerimiz hemen toparlanarak direndiler. Ne yazık ki yardım da gelmeyince dağıldılar. Selim Paşa beceriksizlik gösterip kuvvetlerini Bargiri Kalesine çekince Bayezid düşman eline düştü. Ruslar bir gece sonra buradan çekilerek Sarısu Boyuna yerleşti. Selim Paşa bu hadise üzerine görevinden azledildi.¹⁰³

Kısa süren çarpışmalar, kayıplara yol açıyor da 06 Ağustos 1854 de düşmanın sağ koluna hücum ettik. Kanlı çarpışmalar sonunda düşman yenilerek çekildi. Tam o sırada düşman ihtiyatlarını ileri sürdü. "Düşmanı yendik" diye hazırlıksız duran askerimizi çembere alarak pek çoğunu esir etti.¹⁰⁴

Kürekdere, Paldıran ve İncedere'de¹⁰⁵ Ruslar ile yaptığı muharebelerde galip gelen askerlerimizin geri çekilişine, bu muharebelerde takati tükenmiş olan Rus kuvvetleri mani olamamıştı. General Bebutof yeni takviyeler toplarken, Dağıstan'da

101 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:89

102 Virginia.H.Aksan-Kuşatılmış Bir İmparatorluk – Osmanlı Harpleri(1700-1870) s:502 (Hem Hayrettin Paşa hem General Williams'ın tesbitlerine göre, Ahmet Paşa asker sayısını defterlerde 30 000 göstererek gelen erzak ve malzemeyi müteahhitlere satmış, ekmek için gelen ödeneği cebine indirmişti. Müteahhitler bu yüzden askere çok kötü ekmek yediyordu. Kumandanların ve esnafın rüşvetçiliği yüzünden asker, soğuktan donmak, açlıktan ölmek üzere idi. Ahmet Paşa yargılandı ve görevini kötüye kullanmaktan 1860 da idam edildi.)

103 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:85

104 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:90

105 BOA.A.}MKT.UM..dosya:162 gömlek:17 – 15 Zilkade 1270

yıllardır mücadele eden Şeyh Şamil'in Tiflis'e sekiz saat mesafeye kadar geldiği öğrenilince Ruslar acele ile Tiflis'e çekildiler.¹⁰⁶

Bu arada Mehmet Zarifi Paşa azledilerek yerine herkesin sevdiği Abdülkerim Nadir Paşa getirildi.¹⁰⁷

1854 de Kars Kalesi'nin korunması tedbirlerini güçlendirmek gayesiyle inşasına lüzum görülen tabyaların yapımına başlandı.¹⁰⁸ Son derece stratejik bir durumda olan Kars savunmasının güçlendirilmesi, buradaki güvenliğin artırılması bakımından mühimdi.

Her ne kadar hudut komşuları devletlerle hudut güvenliği anlaşmaları yapılıyorsa da, özellikle yarı otonom beyler rakiplerini takip, soygun, talan gibi çeşitli sebeplerle, hududu aşıp çevre köyleri rahatsız ediyorlar, güvenliği ihlâl ediyorlardı.

İngiliz subay¹⁰⁹ ve uzmanların yardımları ve yol göstermeleriyle Kars Kalesi etrafındaki tabyalar ve tahkimat güçlendirilmiş ve tamamlanmış, savunmaya hazır hale getirilmişti. Bunlardan yan yana üç tabyaya "İngiliz Tabyaları" adı verildi.¹¹⁰ Kars'ı çevreleyen tabyalardan bazılarının isimleri şunlardı: Veli Paşa Tabyası, İngiliz Tabyaları, Arap Tabya, Karadağ Tabyası, Hafız Paşa Tabyası, Tahmas Tabya, Feyzi Paşa Tabyası, Laz Tabya, Vasıf Paşa Tabyası, Leyk Tabya, Yüksek Tabya, Kanlı Tabya, Cim Tabya, Gürcü Tabya, Yusuf Paşa Tabyası, Boğaz Tabya Rus kumandanı, Türk Ordusunun Kars Kalesine kapanmış olduğunu anlayınca 3 Haziran 1855 de karargâhını Kars'a 8 km mesafedeki Mağaracık Köyüne intikal ettirdi.¹¹¹

Temmuz ayı başında General Wrangel ordusu, tahkim edilmiş Doğu Bayezit'e girdi. General Bebutov'da Kurukdere Muharebesini kazandı.¹¹²

Padişah, Kars'ı kurtarmak için Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Paşa'ya tam yetki tanıdı. Ve İstanbul'daki bütün kaynakları emrine verdi. Ömer Paşa, Kars'a yardım için kısa zamanda 14 vapur,

50 yelkenli gemi hazırlamayı başardı. Planına göre bunlarla Sohumkalé'ye çıkacak Kütais-Tiflis hattında ilerleyerek Kars'ı muhasara eden Rus ordusunu iki ateş arasında bırakacaktı. Ancak Kütais'e yapılan saldırı başarısız oldu. Ömer Paşa, Kars Kalesine haber yollayarak; "20 gün sonra geleceklerini, dayanmalarını" bildirdi. Ama beklenen yardım ulaşamadı. Üstelik erzaklar da sona ermek üzereydi. Kars Kalesi'nde olağanüstü şartlar sürerken Padişah'tan; "Kahraman askerlerin ölünceye kadar savaşmalarını beklediği.." şeklinde bir de emir gelmişti.

15 Temmuz 1855 de Kars Rus ordusu tarafından kuşatıldı. Büyük kuşatmaya kadar Kars 2 ay 16 gün muhasarada kaldı.

1855 yılındaki kuşatmada Kars'ı savunan Türk ordusu; 600 Artvin (Livana) gönüllüsü, 11.000 nizami ve redif asker, 4.000 başıbozuk, 2500 Kars ahalisi toplam 17.500 kişi idiler.

Rus Ordusu; 15.000i süvari olmak üzere 45.000 asker idi.

Türk Ordusunun kumanda kadrosu; , Anadolu Ordusu Kumandanı Mehmet Vasıf Paşa, Anadolu Ordusu Erkân-ı Harp Reisi Abdülkerim Paşa, Kumandan İsmail Paşa, Baş Kumandan Vekili Şükrü Paşa, Veli Paşa, Behlül Paşa, Çerkez Hüseyin Paşa, Ali Paşa Kars Tabyaları Kumandanları: Karadağ Tabyası Kumandanı Miralay Kadri Bey, İngiliz Tabyaları Kumandanı Miralay Lake, Veli Paşa Tabyası Kumandanı Miralay Yanık Mustafa Bey, Laz Tabyası Kumandanı Macarlı İsmail Paşa, Gürcü Tabyası Kumandanı Binbaşı Teesdale, Tahmas Tabyası Kumandanı Miraliva Hüseyin Paşa, Yusuf Paşa Tabyası Kumandanı Baş Kumandan Vasıf Paşa ve General Williams, Boğaz Tabya Kumandanı Abdülkerim Paşa, Arabistan Ordusu mirlivalarından Hasan Paşa(1855 de şehit oldu)¹¹³

106 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:93

107 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:95

108 BOA.}MKT.NZD. dosya:114 gömlek:25 – 10 Ramazan 1270(07.06.1864)

109 BOA.C.HR.dosya:173 gömlek 8608 – 15 Cemaziülevvel 1271

110 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:99

111 Genel Kurm.Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı – 1853-1856 Osmanlı Rus Kırım Harbi-Kafkas Cephesi s:73 Kültür Bak. Yay. Ankara 1981

112 Nikolae Jorga – Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c:5 s:397

113 BOA.A.}MKT.NZD. dosya:116 gömlek:78 – 19 Zilhicce 1270

Diğer kumandanlar; Diyarbakırlı Başibozuk Kumandanı Hacı Temur Ağa, Kaymakam Hattunoğlu Kurd İsmail Bey Rus Ordusu kumandanları: Seyyar Rus Ordusu Kumandanı General Bebutov görevden alınınca yerine General N.N Muravyef getirildi. Diğer kumandanlar: General Leytnant Brimmer, General Khomutof, 13.Piyade Tümen Kumandanı General Kovalevski, General Major Graf Nirod, General Leutnant Knyaz Gagoni, General Baklanof, General Suslof, General Neverovsky, General Mojor Kukolevsky, General Mandel, General Gagorin, General Bahlumef, General Bazin, General Andrenikof, Miralay Kamkof, Miralay Khreşşatitsky, Miralay Loris-Melikof, Miralay Dundukof-Korsakov, Miralay Yadigarof, Miralay Ungern, Miralay Tarkhanof, Miralay de Saje, Miralay Gonetsky, Kaymakam Briskorn, Kaymakam Kaufmann

Rus Ordusundan kaçan Türk asıllı bir subay, Türk Ordusu içindeki Rus casuslarının yakalanmasını sağladı. Rusya hesabına casusluk yapan Molla Şirin Ali Bey(Gürcüden dönme), Ordu müteahhidi Hacı Hüseyin Ağa, Seyit Hacı Ahmet Efendi yakalanarak yapılan mahkemeleri sonunda idam edildiler.¹¹⁴

28 Eylül 1855 gecesı Rus Ordusu hücum geçti. Bütün yokluklara rağmen Kars Kalesi iyi tahkim edilmişti. Karanlıkta ilerleyen Rus askerleri gecikerek baskın şeklinde yapmayı düşündükleri taarruzu yapamadı. Gün ışıyınca zaten beklemekte olan Türk askerleri tarafından ateşle karşılandılar. Rusların büyük kısmı Yüksek Tabya önüne düşmüştü. Bunlar Türk topçusunun öldürücü ateşine maruz kaldılar. Çakmak Tabya ile Veli Paşa Tabyası arasında iyice yaklaşmaları beklenen düşman kuvvetleri kesin bir yenilgiye uğradılar.¹¹⁵ Yedi saat süren muharebede Ruslar pek çok ölü ve yaralı bırakarak perişan bir şekilde çekildiler.¹¹⁶

Bu savaşın görgü tanığı olan İngiliz Doktor Sandwith hatıralarında şunları anlatıyor: “*Kerim Paşa kılıcını çalıyor, askeri düşmana yaylım ateşi açıyor. Kmety ve arkadaşları “Süngü.. Süngü..” diye bağırarak ileri atılıyor. Teesdale, bozulmuş olan düşmana msket yağdırıyor. Düşman sendeliyor. Kahraman bir Çerkez olan Hüseyin Paşa elinde kılıçla saldırıyor. Düşman sarsılıyor.*

Ruslar ve Rus süvarileri, saldırı üzerine saldırı tertip ediyorlarsa da Türk topçuları onları dağıtıyor. Bataryalar hiç susmuyor. Türk yaylım ateşi devam ediyor. Türkler bir ara geriye gitmek üzereyken, gelen takviye onları yeniden harekete geçiriyor.

Rus ordularının bütün tabyaların önündeki “Hurra”ları, kaplan gibi çarpışan ve mütemadiyen süngüleyen Türklerin naralarına karışıyordu. Ak sarıklı şehirlilerin(Karslıların) ellerinde palalarla, etrafı biçerek cenge daldıkları görüldü. Çevik ve korkunç Lazistan(Artvin) gönüllüleri de tüfek dipçikleriyle vuruyor, yahut ilerleyen düşmana taşlar fırlatıyorlardı. Muharebe yedi buçuk saat sürdü. Düşman itaate alışmış olduğundan defalarca hücum yeniledilerse de püskürtüldüler.

Atlı, yaya, karmakarışık bir şehirli kafilesı çekilen Rus taburlarına ateş ederek takip ediyordu. Ruslar çekildiler. Vasıf Paşa’nın yazdığına göre 4481 Rus askeri gömüldü. Üçüncü güne kadar bu sayı 6250ye çıktı.¹¹⁷”

Bu haber İstanbul’da büyük sevinç meydana getirdi. Gerçekte Türk Ordusunun durumu çok kötüydü. Atlarımızın çoğu açlıktan ölmüştü. Üstelik şehirde ve ordumuzda kolera salgını baş göstermişti.

Kars’ın bu zaferi üzerine İstanbul’da darphanede Kars adına 1272 tarihini taşıyan Anadolu’da ilk şehir adı taşıyan madalya olan altın, gümüş ve bronz madalyalar bastırılmıştı. Şehre “Gazi” unvanı verilmiş, halkı üç yıl vergiden ve askerlikten muaf tutulmuştu.¹¹⁸

114 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s 141

115 Genel Kurm.Askerı Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı – 1853-1856 Osmanlı Rus Kırım Harbi-Kafkas Cephesi s:76

116 BOA.A.}MKT.UM.dosya:211 gömlek:4 – 22 Muharrem 1272 ve İ.Hami Danışmend – İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:173

117 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s163-164

118 Kırzioğlu M.Fahrettin- İslâm Ansiklopedisi “Kars” maddesi MEB.1997 – c:6 s:363

Ömer Paşa, yardım kuvvetleri Sohumkale'ye çıkmış, ama ileri harekâta henüz başlamamıştı. General Muraviev, bozguna uğradığı halde, Ömer Paşa'nın yetişemeyeceğini hesaplayarak Kars'ı yeniden kuşattı.

Ordu müşiri Kars'ı tahkim için mevcutları güçlendirip yeni tabyalar yaptırırken bir hata ile yüzlerce ton ordu erzakını Kars'a yollamayarak Erzurum karayolu üzerinde Soğanlıdağlar eteklerinde depo ettirmişti. 1855'deki altı ay süren Rusların Kars kuşatmasında askerimiz açlıktan teslim olmak zorunda kalacaklardı.¹¹⁹

Kars'ta erzak tamamen tükenmişti. Açlıktan ölen kadın ve çocuklar her yerde görülüyordu. Askerlerin çoğu tüfeklerini kaldıramayacak kadar dermansızlaşmışlardı. Ölüp gömülmüş hayvanlar bile çıkarılıp yenmeğe başlanmıştı.¹²⁰

Açlıktan kent sakinleri de dahil günde yüz kişiden fazla insan ölmeğe başladığı 06 Kasım günü Kars Ordumuzdaki İngiliz Yüzbaşı Teesdale,¹²¹ beyaz bayrakla kaleden çıkarak Rus Başkumandan Muravyef ile görüşerek teslim şartlarını tespit ettiler. Bu protokole göre:¹²²

1. Kahramanca müdafaalarıyla düşmanının bile hürmet ve takdirini kazanan Türk zabitlerinin kılıçları alınmayacaktır.
2. Gönüllü ve başıbozuk efrad silahlarını bırakıp yerlerine dönmekte serbest olacaklardır.
3. Askeri doktorlarla gayri-muharib memurlar serbest bırakılacaklardır.
4. Camilere, evlere ve ahaliye dokunulmayacaktır.
5. Şehir yağma edilmeyecektir.
6. bu şartların takarrübünde üç gün sonra yani işte bu yani 28 Teşrinsani/18 Rebiülevvel Çarşamba günü askerler silahlarını çatıp teslim

olacaklar, ve kumandanlarıyla beraber esir ittihaz edileceklerdi.

7. 25 Kasım'da Kars'ı eline geçiren Ruslar, İç Kale'ye kapanan Türk kuvvetlerine hücum üzerine hücum ettiler de Ruslar kışın yaklaşması üzerine Kars'ı savunan Türk askerlerini serbest bırakarak,¹²³ Sivastopol'un düşmesi ve ordusu içinde kolera çıkması üzerine Kars'ı terk ettiler.

Rusların bozulup çekilmesi üzerine,¹²⁴ daha sonraki günlerde muharebe meydanından kokmanın diye toplanan düşman cesetleri ile bu sayı 6486'ya yükseldi.

Türk şehitleri ise şöyleydi: Askerler: 407 şehit, 443 yaralı. Kars ahalisinden altı kadın, dokuz alim ve toplam 70 şehit ile bütün şehitlerin sayısı 573'dür.

Kars müdafaası ve Rusların şehri tahliye edip çekip gitmeleri¹²⁵ İstanbul'da ve yurdun her tarafında memnuniyetle karşılandı, toplar atıldı, şenlikler yapıldı.¹²⁶ Karşılara o sene vergiden ve askerlikten muaf tutuldu, Kars savunmasında kahramanlık gösteren Karşılara, subay ve askere nişan ve hediyeler verildi.¹²⁷

1855'deki Rus saldırısı sırasında Ortodoks Ermeniler Rusların yanında yer alır ve gönüllü casusları olurken, Katolik olan Ermeniler, Ortodoks Ruslara karşı Osmanlı Devleti yanında yer almışlar ve çok yararlılıkları görülmüş, hatta Kars Katoliklerinin temsilcisine bundan dolayı Mecidiye Nişanı verilmişti.¹²⁸

1859 yaz aylarında Doğu Anadolu büyük bir depremle sarsıldı. Erzurum ve Kars çevresi büyük hasar gördü.¹²⁹ Kars ve çevresindeki köyler geçici olarak vergiden ve kuradan muaf tutuldu.¹³⁰

119 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi – s:99

120 Genel Kurm.Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı – 1853-1856 Osmanlı Rus Kırım Harbi-Kafkas Cephesi s:78

121 Virginia.H.Aksan-Kuşatılmış Bir İmparatorluk – Osmanlı Harpleri(1700-1870) s:508

122 İ.Hami Danışmend –İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:173

123 BOA.A.}AMD. Dosya:64 gömlek:64 – sene 1271

124 BOA.A.}AMD.dosya:60 gömlek:61 - sene 1271

125 BOA.İ..DH..dosya:351 gömlek:23165 – 07 Zilhicce 1272

126 BOA.A.}MKT.NZD.dosya:167 gömlek:3 – 01 Safer 1272

127 BOA.HAT. dosya:1648 gömlek:2 – 20 Safer 1272

128 BOA.A.}MKT.uM.dosya:373 gömlek:7 – 25 Rebiülevvel 1276 (23.10.1859)

129 BOA.A.}MKT.MHM.dosya:759 gömlek:45 – 03 Muharrem 1276 (02.06.1859)

130 BOA.A.}MKT.MHM.dosya:162 gömlek:88 – 18 Muharrem 1276 (15.08.1859)

Gazi Şeyh Şamil'in Ruslara esir düşmesinin ardından Rusların ifsad ve tefrika maksatlı tekliflerine itibar etmeyip malını, mülkünü, memleketinde bırakarak ailesi ve yakın çevresiyle geldiği Kars'ta Mehmed Emin Paşa'nın yanında bir yıldır ikamet ettiğinden ve artık parasının kalmadığından Nakşi-Kadiri meşayihinden (şeyhlerinden) Dağıstan ahalisinin mürşidi, Seyyid Cemaleddin'in kendisine ve aynı tarikat halifelerinden Hacı Mehmed Efendi'ye istekleri üzerine maaş tahsisi edilmişti.¹³¹

Kafkasya'da Rusların baskı altında yaşamak istemeyen İslam ahali her fırsatta Osmanlı Devleti topraklarına sığınıyordu. Bunlardan bazıları da Hacca gitmek üzere Rusya'dan pasaport alarak Kars'a gelip, sığınma talep ediyorlardı.¹³² Bu muhacirler geçici olarak Eleşkird, Hınıs, Tekman, Pasin-i Ulya ve Süfla'ya yerleştiriliyordu.

1863 de Kars'ta bir telgrafhane açıldı. Erzurum – Kars arasına telgraf hattı çekilerek Kars'ı İstanbul'a bağladı.¹³³

1293 (1877 -1878) Osmanlı Rus Harbi ve Gazi Kars'ın Kara Günleri

Erzurum ciheti itibarıyla Anadolu harp hattının sağ cenahını Karakilise ve Eleşgirt, merkezi Kars, sol cenahını Ardahan teşkil ediyordu.¹³⁴

Erzurum Valiliği ve Doğu Cephesi kumandanlığına tayin olan Ahmet Muhtar Paşa 07 Nisan 1877 de Erzurum'a geldi. Doğu hududunun savunulması için herhangi bir tedbirin alınmadığını gördü. Hatta elimizde hudut boyunun doğru dürüst bir haritanın bile olmadığı fark edildi.¹³⁵ Osmanlı Ordusu'nun muhtemel bir Rus taarruzuna karşı önceden belirlenmiş bir planları yok-

tu. Ancak arazi şekillerinden yararlanarak Rus saldırılarını durdurma esasına dayalı bir taktik üzerine bir takım esaslar tespit edildi.¹³⁶

Rusların saldırı ihtimali kuvvetlendiğinden hududun en önemli kalesi Kars'ın durumunu görmek için 16 Nisan 1877 de Kars'a doğru yola çıktı. Kars Kalesi' için gerekli tedbirleri aldırdıktan sonra Erzurum'a döndü.¹³⁷

Yaptığı küçük bir incelemede Ordu kadrosunun yaşlı olduğunu, gençlerin ise cahil olduğunu gördü. Serasker'in bildirdiğine göre kağıt üzerinde Erzurum Valisi Kurt İsmail Paşa emrinde 32 tabur vardı. Hakkari'den Şeyh Abdi (Ubeydullah) Efendi 50.000 atlı¹³⁸, Mirliva Musa Kundukov Paşa Kafkas Muhaciri Çerkezler'den dört alay ile gelecekti. Üstelik 4.Ordu'ya 100 tabur toplanmıştı.

Erzurum Valisi Sâmih Paşa, herhangi bir Rus saldırısı olabileceğini düşünmeden, Rus tüccarların Kars ve civarından zahire toplayarak, Rusya'ya götürmelerine izin vermişti. Ordu'muza çok lazım olan zahireyi gaflet içinde adeta Rus ordusuna yollamıştı. Uyarılara da aldırmadığından İstanbul'a yapılan şikâyet üzerine görevden alınmıştı.¹³⁹

Ahmet Muhtar Paşa, seraskere bunun mümkün olmadığını söylediyse de bir türlü dinlemedi. Ahmet Muhtar Paşa yaptırdığı yoklamada ancak 57.560 asker ve 97 top olduğunu, bunlarında iyi talim görmemiş olduğunu anladı¹⁴⁰. 300km lik bir cephede hasta ve geri hizmetliler çıktıktan sonra sadece 48.000 askeri olduğunu gördü. Rusların asıl hedeflerinin Erzurum ve Van olduğunu, ama geçici hedeflerinin Ardahan, Kars ve Bayezid olduğunu hesapladı.¹⁴¹

24 Nisan 1877 de padişah iradesiyle hazırlanan bir kanun ile "İlân-ı harb" kararı halkın

131 BOA.MVL. dosya:408 gömlek:15 – 13 Şaban 1279 (07.03.1860)

132 BOA.A.}MKT.UM. dosya:649 gömlek:82 – 03 Ramazan 1276(26.03.1860)

133 BOA.MVL.dosya:709 gömlek:30 – 17 Safer 1282 (10.07.1865)

134 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:221

135 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:99

136 Enver Ziya Karal – Osmanlı Tarihi 8.Cilt s:52 – Türk Tarih Kurumu Ankara 1983

137 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:69 Milliyet Y.İstanbul 1976

138 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:236 (Gerçekten Şeyh Ubeydullah Efendi gelmiş, ancak iki ay sonra, iki, üç bin süvari ile gelerek Eleşkirt Fırkasına Bayezid Ordusuna katılmıştı.)

139 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:95-96

140 İ.Hami Danışmend –İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:300

141 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:72

önünde okundu. Bu arada, düşman sınır aşarak saldırıya geçti. Karakol görevinde bulunan, 2.Süvari Alay'ını gafil avlayarak esir etti.¹⁴²

27 Nisan 1877 de Arpaçay'ı aşarak Anadolu'ya saldıran General Loris-Melikof'un idaresindeki Rus Ordusunda 25 tabur piyade, 48 bölük süvari ve 96 top vardı. Yahniler'i aşip Vezinköy'e gelen Ruslar 28 Nisanda Kars'ı kuşatmağa başladılar. General Hugaossof kuvvetleri Doğu Bayezit, General Oklobijo kuvvetleri Ardahan üzerine yürüdüler.¹⁴³

Kars'ta Hüseyin Hamî Paşa kumandasında 20 tabur halinde 17.000 asker bulunuyordu. 28 Nisanda başlayarak 08 Temmuz'a kadar süren 1.Kars muhasarasında gönüllü halk büyük yararlık gösterdiler. Bunların başında Ahmet Muhtar Paşa'nın binbaşı rütbesi verdiği Karapapak boyundan Mihralı Bey'in emrinde 500 gönüllü bulunuyordu. Hatta bu gönüllüler Alaca bozgununda Ahmet Muhtar Paşa'yı mutlak bir esaretten kurtarmışlardı.¹⁴⁴

Rusların Kafkas Ordusu mevcudu 148.825 kişi 189 top idi. 28 Nisan 1877 de Ruslar kuzeyden ve güneyden saldırıya geçtiler Hedefleri Soğanlı Dağı'ndan Erzurum'a mevsim itibarıyla açık kalabilen üç geçitten birisini ele geçirmekti. Ahmet Muhtar Paşa elindeki kuvvetlerle Soğanlı'ya gelerek, burada ordugâh kurdu.

İlk anda düşmanın hedeflerine ulaşmalarına engel oldu. Ama bahar gelip diğer geçitler de açılınca karargâhını hünkâr düzlüğüne naklederek ordusunu düzenlemeğe devam etti.¹⁴⁵ Kars'ta Hüseyin Hamî Paşa kumandasında otuz dokuz tabur piyade ve altı batarya seyyar top bulunuyordu.¹⁴⁶

Ordu Mühime Kâtibi Erzurumlu Mehmet Arif Bey'in yazdığına göre; Kars halkı düşman toplarının güllerinden başka beceriksiz ve idaresizliğiyle Kars Kumandanı Hüseyin Hamî Paşa'dan da zulüm görüyordu.¹⁴⁷ Ahali buna rağmen elinde silahla askerlerin yanında düşmana karşı cesaret ve kahramanlıkla savaşıyordu.¹⁴⁸

Kars'ın düşman tarafından muhasara edildiği duyulunca; "Kars ahalisi genci, ihtiyarı, orta hallisinin elinde tüfek, kimisinde bir tek tabanca, kimisinde balta, kimisinde sopa, Şehrin ve istihkâmların dışına uğramışlar, akın akın askerlerin ve Kumandan Paşa'nın olduğu tarafa 'Allah.. Allah' zikriyle ve sair tahlil ve tekbirlerle koşuşup gidiyorlardı... Bakın gayrete ki, bu cemaatin içinde ellerinde ekmek sepetleri, su testileri olduğu halde yer yer kadınlara da rastlanıyordu. Bu kadınların söylediği teşvik edici sözler erkeklerin hamiyetine dokunuyor, nazarlarında hayatın kıymeti kalmamış gibi görünüyordu."¹⁴⁹

Muhtar Paşa, Kars'tan Bozkale'ye doğru çekilirken Kars Kumandanlığında Hüseyin Hamî Paşa'yı, erkân-ı harbiye reisliğinde Mirliya Hasan Kazım Paşa'yı bıraktı. Ordunun umum erkân-ı harb reisi Ferik Fevzi Paşa Muhtar Paşa ile beraberdi.¹⁵⁰

Ruslar 30 Nisan 1877 de Ardahan'ı kuşattı.¹⁵¹ Emiroğlu Tabyasında Miralay Kaptan Mehmet Bey kumandasındaki askerlerimiz yiğitçe çarpışmalarına rağmen 17 Mayıs 1877 de Ardahan Rusların eline geçti. Şehir üç gün yağmalandı. Ahaliden 800 çocuk, yaşlı, genç katledildi.¹⁵² Muhtar Paşa'nın vaktinde ikaz etmiş olmasına rağmen Faik Paşa'nın korkaklığı ve tedbirsizliği yüzünden Ardahan elimizden çıkmıştı.¹⁵³

142 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:111

143 Enver Ziya Karal – Osmanlı Tarihi 8.Cilt s:53

144 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi –37

145 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:74

146 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:101 Tercüman 1001 Temel Eser - İstanbul

147 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:250 – 251

148 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi –38

149 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:123

150 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:1 s:129

151 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:78

152 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi –39

153 Enver Ziya Karal – Osmanlı Tarihi 8.Cilt s:54

Rus General Tergoukassof, 21 Haziran 1877 de Karakilise yakınlarında Haylaz mevkiinde Ahmet Muhtar Paşa kuvvetleri önünde bozularak geri çekildi.¹⁵⁴

Ruslar ileri hareketlerini devam ettirince Ahmet Muhtar Paşa ordugahını Çakır Baba'ya çekti. Samsun'dan Musa Paşa komutasında gelen bir miktar süvariye Kars'a yolladı. 31 Mayıs'ta karar-gahı Zivin'e çekti.¹⁵⁵

Anadolu'ya saldıran Rus Ordusunun gerisini tehdit etmek üzere Fazıl Paşa komutasında bir tümen Sohum limanına çıkarıldı. Bunlarla birlikte sarayda hizmet eden ve bazı "Saraylı"ların, akrabaları olan Abaza beylerini "Müslümanlık" gayreti propagandası ile ayaklandırmaya çalışmaları, hiç değilse onları Osmanlı Devleti yanına çekmeleri hayli etkili olmuştu. Bir çok yerde Rus askerleri "düşman" olarak kabul edilmeğe başlandı.

Ruslar, Gümrü'den getirttikleri ağır muhasara toplarıyla 08 Hazirandan itibaren Kars'ı dövmeğe başladılar. Aynı gün Eleşgerd'i işgal eden General Der Hugaossof kuvvetleri, Erzurum yolunu kesen Ahmet Muhtar Paşa Ordusunu, doğudan ilerleyen General Loris Melikov kuvvetleri arasında ezmek için ilerledi. Ama Zivin Köyü batısında Horum Tepesini tahkim eden kuvvetlerin başına Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'yı geçiren Ahmet Muhtar Paşa, General Der Hugaossof'un önünü kesmeğe koştı.

Ruslar 21 Haziran 1877'de Halyazı Düzlüğünde ağır bir yenilgiye uğradı. General Loris Melikov kuvvetleri de aynı gün Zivin'de bozguna uğrayınca¹⁵⁶, Ahmet Muhtar Paşa ile gelen ordunun Kars'a yaklaşması üzerine¹⁵⁷ 07 Temmuz 1877 de Kars kuşatmasını kaldıran¹⁵⁸ Ruslar sınır gerisine çekildiler.¹⁵⁹

Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa, General Der Hugaossof ordusunu takiben hududu aşp 04 Ağustos 1877 de Iğdır'a girdi. Kars eşrafından olan ve Revan Türklerinden pek çok ahabı, dostu, kirvesi olan Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa'nın buradaki Türkleri ayaklandıracığından korkan Ruslar 23 Ağustos 1877 de 8 tabur askeri Iğdır üzerine yolladılar. Ahmed Muhtar Paşa bunlara hücum edip Başgedikler'de bozguna uğrattı. Hatunoğlu Kurt İsmail bu savaşta destansı bir kahramanlık gösterdi. Sultan bu zafer üzerine Ahmed Muhtar Paşa'ya "Gazi" unvanı verdi.¹⁶⁰

Fakat Gedikler'de yenilgiye uğrayarak geri çekildi. Bu savaşta gösterdiği kahramanlıktan ötürü Kaptan Mehmet Bey'e Ahmet Muhtar Paşa rütbesini "Mirliva"lığa terfi ettirdi.¹⁶¹ Bu savaşta yararlığı görülenler Ahmet Muhtar Paşa tarafından bir telgrafla İstanbul'a bildirildi. Bunlar: Ferik Gedik Ali Paşa, Ferik Ahmet Fazıl Paşa, Mirliva Haşim Paşa, Erkân-ı Harp reisi Hasan Kâzım Paşa, Mirliva Naci Paşa, Miralay Mehmet Bey, Miralay Ömer Bey, Miralay Hamdi Bey, Dağıstanlı Gazi Şamil Paşa, Mirliva Çerkez Musa Paşa, Kolağası Dağıstanlı Mehmet Bey, Zeydanlı Aşireti Reisi Ahmet Ağa, Camekânlı Aşireti Reisi Maksut Ağa...¹⁶²

25 Ağustos 1877 de Ferik Gedik Ahmet Paşa ve Kaptan Mehmet Paşa'nın emrindeki askerlerimiz, Kızıltepe'ye hücum edip, buradaki Rusları temizledi.¹⁶³ Ruslar, Kızıltepe'ye bütün güçleriyle saldırarak kaybettikleri yeri yeniden ele geçirmek istediler. Zaten Ahmet Muhtar Paşa'nın da beklediği bu idi. Burada Rusları bozguna uğrattı. Ruslar geri çekildiler. Türklerin bu başarısı, Rus ana kuvvetlerini zedeleyemedi.

Türk ordusunda erzak ve cephaneye azaldığından çekilen Rusları takip edemediler. Bu zafer

154 İ.Hami Danişmend – İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:300

155 Dr.Rifat Uçarol – Gazi Ahmet Muhtar Paşa – Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:79

156 Enver Ziya Karal – Osmanlı Tarihi 8.Cilt s:55

157 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:2 s:355

158 Dr.Rifat Uçarol – Gazi Ahmet Muhtar Paşa – Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:82

159 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi –40

160 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:2 s:552

161 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:2 s:492-493

162 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:2 s:499-500

163 İ.Hami Danişmend – İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:301

tarihe “Gedikler Zaferi” olarak geçti. Bu Rusları ancak üç ay kadar geciktirdi.

Ruslar sürekli asker takviyesi ve erzak, çok sayıda top ve cephane alırken, Türk ordusuna hiç yardım gelmedi.¹⁶⁴ Üstelik aylardır hiçbir zabıt, memur ve askere hiç maaş verilememişti. Askerin üstü başı perişandı, çoğunun ayakkabısı bile yoktu.¹⁶⁵

Ruslar yeni takviyelerle Eylül 1878 de 300 top, 56.000 askere ulaştı. Türklerde ise 26.000 asker ve 66 top bulunuyordu.

Ahmed Muhtar Paşa'nın sürekli yardım taleplerini Seraskerlik, “yardım gönderemeyeceklerini” bildirerek geri çevirmişti.¹⁶⁶ Üstelik takviye alamayan Türk ordusu mütemadiyen erimişti.

Köylüler, Eylül ayında Rus Ordugâhında her zamankinden farklı olarak olağanüstü faaliyetlerin başladığını bildirdi.

Bu arada, Sultan'ın iradesiyle Ahmed Muhtar Paşa'ya “Gazilik” unvanın tevcih edildiği bir telgrafla bildirildi. Sultan çektiği uzun telgrafta; “He'yet-i devlet-ü milletle heyetinize teşekkür ederim.... Silah arkadaşlarınıza ferden ferdâ selam ederim.”¹⁶⁷ yazmıştı.

03 Ekim 1877 de Ruslar 70.000 asker ve 140 top ile hücumla geçti. Ahmed Muhtar Paşa emrinde 34.000 asker ve 88 top bulunuyordu.¹⁶⁸

Sürekli yenilen Ruslar takviye olarak Küçük Yahniler Tepesine 04 Ekim 1877 de saldırdıysa da çok zor duruma düştüler ve gene püskürtüldüler. Sürekli top ateşleriyle Yahniler Tepesi sürülmüş tarla gibi olmuştu. Ordumuz üç gündür bir şey yememişti. Üstelik susuzluğa bir türlü çare bulunamıyordu. Yahniler Tepesi zaferi haberleri İstanbul'da sevinçle karşılandı.¹⁶⁹

Havaların mevsim icabı soğuması ve hastalıkların artması sebebiyle Ahmed Muhtar Paşa geri çekilmeyi uygun gördü. Kızıl Tepe'yi bırakıp çekilirken 08 Ekimde 30.000 askerimizin üzerine 80.000 asker ve 254 top ile Ruslar saldırıya geçtiyse de gene püskürtüldüler. Ahmed Muhtar Paşa yeni bir savunma hattı kurmak istedi. Emrinde ancak 30.000 asker ve 78 top kalmıştı.

Ruslar sürekli takviye alıyordu. Yeni takviyelerle Rus ordusunda 70.000 asker ve 254 top vardı. 10 Ekimde Ruslar harekete geçti. Ahmed Muhtar Paşa geri çekilme kararı verdi.

Bu sırada Alacadağ'da kuşatılan Ferik Ömer Paşa 16 Ekimde yedi paşa, 252 subay ve 6500 asker bütün silah ve cephaneleriyle teslim oldu.¹⁷⁰ Musa Paşa teslim olmayı reddederek askerleriyle Kars'a sığındı. ¹⁷¹ Ahmet Muhtar Paşa da Alacadağ'da Zivin Muharebesi kaybedilince Kars'a çekilmek zorunda kaldı.¹⁷²

Hemen savunmaya geçen kuvvetlerimiz 15 Ekim 1877 de arkadan da çevrilince, 40 tan fazla Rus topunun sürekli ateşi karşısında bozulduk.¹⁷³ Bunun üzerine Kars'a çekilen Ahmed Muhtar Paşa bozgunun önüne geçti. Kars'ta gerekli tedbirleri aldırarak, 25.000 asker bırakıp Erzurum'u korumak, gerekli tedbirleri almak için 27.000 askerle Erzurum'a gitti. Kars'ın savunmasını Hüseyin Hami Paşa'ya bıraktı.¹⁷⁴

O sırada Rumeli'de de bozguna uğrayan Devlet, Ahmed Muhtar Paşa'nın yardım taleplerine rağmen Doğu Cephesine yardım gönderemeyince Ahmet Muhtar Paşa, Kars'ta 18.000 asker ve 300 top bırakarak Erzurum'a döndü.¹⁷⁵

General Loris Melikof Kars'ı kuşatırken, General Heinemann'ı da Ahmet Muhtar Paşa'yı takibe yolladı.

164 Enver Ziya Karal – Osmanlı Tarihi 8.Cilt s:55

165 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:2 s:531

166 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:88-89

167 İ.Hami Danişmend –İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi c:4 s:301

168 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:94

169 Ali Fuat Türkoglu – Mesâil-i Mühime-i Siyasiye c:2 s:31 (Türk Tarih Kurumu –Ankara 1987)

170 Enver Ziya Karal – Osmanlı Tarihi 8.Cilt s:55

171 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:100

172 Nikolae Jorga – Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c:5 s:481

173 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:3 s:673-674

174 Dr.Rifat Uçarol –Gazi Ahmet Muhtar Paşa –Bir Osmanlı Paşası ve Dönemi S:102

175 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi –40-41 ve Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:3 s:686

Erzurum üzerine saldıran Ruslar'a karşı kadın, erkek bütün Erzurumluların savunma savaşıyla 09 Kasım 1877 de Aziziye Tabyası önünde bozularak geri püskürtüldü.

Bu yenilgi üzerine Ruslar bütün güçleriyle Kars üzerine yöneldiler. Kuşatmayı daralttılar. Kaleyi sürekli top ateşine tuttular. Ruslar Kars'ı kuşattıktan¹⁷⁶ sonra kale kumandanı Hüseyin Hami Paşa'dan teslim olmasını istedilerse de hemen reddedildi. Kasım ayı başında çarpışmalar şiddetlendi. 17 – 18 Kasım gecesi yedi koldan Kars'a saldırdılar. 35.000 yaya, 35 bölük süvari, 146 sahra topu ile kuşatılan Kars, bir aydır yapılan bütün "teslim" tekliflerini reddediyordu. Kars artık kadın- erkek bütün herkesin katıldığı bir boğazlaşma yeri oldu.

18 Kasım sabaha karşı saat 04 de şehre giren Ruslar, 02.30 da İç- Kale'yi de düşürdüler. Sukapı Mahallesinden Deli Fatma ve Tahmas Tabyası'nda üç şehit ananın cesetleriyle karşılaştıklarında şaşırarak Ruslar, burada rastladıkları herkesi öldürerek şehre hakim oldular. 19 Kasım 1877 günü kahramanca bir savunmadan sonra Kars teslim oldu.¹⁷⁷ Kars ile birlikte beş paşa, sekiz yüz subay, 17.000 kadar asker ve 300 top ve pek çok mühimmat düşman eline geçti.¹⁷⁸

Grandük Michael Kars'a yerleşti, 17.000 Türk'ü esir olarak Rusya'ya götürdüler. Bu "eşi benzeri olmayan bir mağlubiyetti".¹⁷⁹

Kars'ın düştüğü haberi Ahmet Muhtar Paşa'ya üç gün sonra geldi. Ve hemen bir telgrafla durum İstanbul'a bildirildi.¹⁸⁰ Düşmanın Kars'ı ele geçirmesi İstanbul ve bütün yurttaki "milli bir felâket" olarak kabul edildi. Bu felâketin sorumluları hakkında tahkikata başlandı.¹⁸¹ Artık Karşılıkların tabiriyle "Kırk yıllık kara günler" başlamış oldu.¹⁸²

Kars'ın düşman eline geçmesi Türk halkında büyük üzüntü meydana getirmiş, gelen haberler ve raporlardan da büyük ihmaller, sorumsuz ve korkakça davranışlar, hatta ihanetler olduğu öğrenilince hemen sorumlular ve kabahati olanların örnek olarak cezalandırılmaları cihetine gidilmişti.

Öncelikle Kars Kalesi'nin Ruslara teslimini haber veren Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan gelen telgraf üzerine yapılan tahkikat ve mesul tutulan Ferik Hacı Paşa hakkında askerlikten ihraç için Meclis-i Vükelâ kararı Sultan'a arz edilmişti.¹⁸³

Kars'ın düşman eline geçmesinin infial haline gelmesi, Kars'tan kaçabilen bazı subaylar ve askerler, Trabzon üzerinden İstanbul'a geldiklerinde hemen tevkif edilmişlerdi. Bunun üzerine; "Kars muharebelerinin Ruslarla cereyan eden ve birçok galibiyetle neticelenmiş muharebelerden addedildikten sonra Alacadağ mağlubiyetinde esir olmanın sebepleri gösterilmiş, zabitan, ümera ve erkanın şan ve namus-ı askerimizi muhafaza için fevkalade çalışmış oldukları, halbuki vapurdan çıkar çıkmaz bunların tevkif edilmesi muvafık-ı şefkat ve adalet olamayacağı hakkında tafsilatı havi ve Gazi Ahmet Muhtar Paşa vasıtasıyla padişaha arz edilmişti."¹⁸⁴

Yapılan mahkemelerde; Dördüncü Ordu Redif Altıncı Alayı Miralayı Hacı Ahmed, Topçu Miralayı Arif Bey Topçu Binbaşı Abdi Efendi ile Hassa Ordu 3. Nizamiye Alayı Miralayı Hasan Bey'e Deveboynu ve Kars Muharebelerindeki korkaklık ve firarlarından dolayı,¹⁸⁵ Kars Kalesi ile Feyzi Paşa tabyasını zaruret olmadığı halde Ruslar'a teslim eden Miralay Hüseyin Raşid ve Kaymakam İsmail Hakkı Bey hakkında,¹⁸⁶ Kars Kumandanı Ferik Hüseyin Hami Paşa ile Kars

176 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:3 s:820-821

177 Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:3 s:828

178 Enver Ziya Karal – Osmanlı Tarihi 8.Cilt s:57

179 Nikolae Jorga – Osmanlı İmparatorluğu Tarihi c:5 s:481

180 BOA.Y.EE.dosya:84 gömlek:108 - 17 Zilhicce 1294 ve Mehmet Arif – Başımıza Gelenler C:3 s:832

181 BOA.İD.DH.dosya:750 gömlek:61277 – 24 Cemaziülahir 1294

182 Kırzioğlu M.Fahrettin – 1855 Kars Zaferi –42

183 BOA..EE..dosya:84 gömlek:108 – 17 Zilhicce 1294

184 BOA.Y.EE..dosya:44 gömlek:66 – 07 Ramazan 1295

185 BOA.Y.PRK.ASK.dosya:2 gömlek:38 – 16 Zilhicce 1295

186 BOA.Y..PRK.BŞK.dosya:2 gömlek:44 – 15 Safer 1298

istihkamatından Hafız Paşa Tabyası kumandanlığında bulunan Kaymakam Ahmed Hamdi Bey hakkında,¹⁸⁷ Divan-ı Harp'teki yargılanmalarda çeşitli cezalar verilmişti. Bu arada bazı suçluların cezaları da, bir takım nüfuzlu araçların devreye girmesiyle affedilmişse de, kamu vicdanını yaralayacağından ceza bira hafifletilerek uygulanmıştı.

Mesela; Kars istihkamatının müdafaasında tekasül ve rehaveti görüldüğünden suçlu olarak divan-ı harbe verilip mahkeme neticesinde beraatine karar verilen Mirliva Mehmed Naci Paşa'nın tahliye edilmişti.¹⁸⁸

Gene, Kars muhasarasında kumandanı bulunduğu tabyayı bırakarak kaçan, idama mahkum olduğu halde bazı hatırlı araçlarla padişahın affına mazhar olarak askerlikten tard edilen Kaymakam Hakkı Bey, bu sefer de rütbesinin iadesinin istemişse de Harbiye Nezareti tarafından kabul edilmemişti.¹⁸⁹

Kars, ancak 1917 Ekim devrimi neticesinde Çarlık Rusyası'nın yıkılmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin Bolşevik Rusya ile yaptığı Brest-Litovak Muahedesi ile yeniden hürriyetine kavuştu.

* * *

Aşağıda Kars'ın düşman eline geçmesi hakkında 1926 yılında Askeri Mecmua'da yayınlanan Atıf Bey'in Harbiye Nezareti'ne verdiği rapor, her şeyi daha açık göstermektedir.

Kars savunmasında bulunan Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Atıf Bey'in Harbiye Nezareti'ne sunduğu rapordur: (*)

1293 Senesinde Kars'ın Sükûtu Sebepleri Hakkında Erkân-ı Harbiye Kaymakamı Atıf Bey'in Raporu ¹⁹⁰

Abd-i acizleri, min gayr-ı liyakat ol vakit erkân-ı harbiye binbaşı olduğum halde, bundan beş seneyi mukaddem “Kars” istihkamatının

res'en memuriyetiyle “Kars” canibine gitmiş ve ves-i acizanemin yettiği mertebe ifâyı vazife-i memuriyetle mesaî ve ikdâm etmiş olduğum gibi, bidâyet-i mesaile-i harbiyede dahi “Kars”da bulunan askerlerin erkân-ı harb refaketinde tayin buyurulduğum cihetle, ehemmiyeti der-kâr olan şu memuriyetin, aid olduğu emvarın cümlesinde de ne yolda hüsn-ü icra ve muhafaza vazifesiyle çalışıp çabaladığımı, orada kumandanlıkla bulunan ferikân-ı kirâm hazretlerinin taht-ı tasdikinde olmasına ve esas maksad-ı acizânem ise hidamat ik'a-yı bendegânımın şayan-ı takdir olduğunu arz ve hikâyeden ibaret olmayıp, ancak “Kars” gibi metin ve ra'dîn(cömert)olan ve düşmana pek çok telafat ve zayıat verdirmedikçe teslimi gayr-ı kabil bulunan istihkamatın böyle kolaylıkla düşman tarafından istilasına bais olan ahval-i müteessifenin ağraz-ı nefsaniyeden berî olarak beyan ve tadadına müstenid bulunmasına ve oranın birinci muhasarasında ve seyyar ordunun ileriye hareketinden ikinci muhasaraya kadar kâffe-i muhasarada bulunarak hakaik-i ahvalle kesb-i vukuf edilmesine mebni zîrde başka başka olarak arzına cesaret olunmuştur.

Birinci madde:

20 Teşrînevvel 93 tarihli Anadolu'nun “Kars” cihetinde vaki seyyar ordunun mintarikâha düçar olduğu hal-i felâket istimalinden sonra, ordunun bakiyesi ile müessir Müşir Devletli Ahmed Muhtar Paşa Hazretleri “Kars”a gelerek, iki gün ikâmetle Rusyalının “Erzurum”a doğru harekâtını görür görmez, orayı muhafaza etmek ve kuvayı askeriye'nin miktarını tezyid(arttırmak) ve teksir eylemek mülâhazasıyla, on tabur piyade ve bir mikdar topçu ve süvari neferatı bil istizahab, “Erzurum” tarafına azimed buyurmuş ve “Kars”ın emr-ü kumandasını Ferik Saadetlü Hüseyin Hamî Paşa Hazretlerine havale etmişti.

Ferik müşarüleyh hazretleri derkâr olan lüzum ve ehemmiyet üzerine, “Kars”ın muhafazası için mevcut bulunan ümeradan Saadetlü Naci Paşa'yı

187 BOA.Y..MTV.dosya:21 gömlek:42 – 10 Zilkade 1298

188 BOA.Y.A..RES. dosya:5 gömlek:28 – 15 Safer 1297

189 BOA.Y..MTV.dosya:21 gömlek:176 – 19 Şevval 1303

190 Askeri Mecmua - Sayı:4 Kanunevvel 1926 – 63 numaralı Askeri Mecmua'ya mülhak olarak neşr olunmuştur.

“Karadağ” ve “Kara Patlak” cephesine, ve Mirliya Saadetli İbrahim Paşa’yı “Tahmaz” ve “Diktepe” ve “Çakmak” istihkâmetlerine, ve Süvari Miralayı İzzetli Hurşid Bey’i Veli Paşa Hazretlerine ve Piyade Kaymakamı İzzetli Atıf Bey’i “Muhaz Paşa” ile “Balum Paşa” istihkâmlarına, ve Süvari Miralayı İzzetli Şakir Bey’i “Hafız Paşa Cebhanesi”ne, ve Piyade Kaymakamı İzzetli Hakkı Bey’i “Kızı Paşa Cebhanesi”ne, ve Süvari Mirlivası müteveffa Davud Paşa’yı “Kanlu Cephane”ye, ve Piyade Kaymakamı müteveffa İsmail Bey’i “Süvari Tabyası”na, ve Piyade Kaymakamı İzzetli Akif Bey’i dahi ihtiyat taburuna kumanda nasb ve tayin edilib, cebhe-i istihkâmiyenin cesamet ve ehemmiyetine göre iktiza eden müstahfızın sevk ve lazım görünen karakol ve sairenin tertibatı icra olunarak, herkesin vazifesi alel neferad gösterildikten çend (birkaç) gün sonra Rusyalı kuve-i mevcudiyesiyle “Kars”ın cenub erbaşını ihata ederek, muvasalat ve muharebatı kat’ etmiş ise de, alel’hamd ve el minne, ilân-ı harb olunmazdan mukaddem askere tam istihkâk verildiği halde, dört, beş aylık mirî anbarlarında medâr zahire ve ağnam(koyun) ve rûgân(yağ) ve bu gibi şeyler esbak 4.Ordu Müşir-i Celilî Devletli Semih Paşa Hazretleri’nin himmet-i âliyeleriyle tedarik edilmesinden dolayı, kâmilan mevcut olduğu gibi, ahalinin malı olub, yedlerinde bulunan zahair ve sairelerini de orduya itamı, ve her hal-ü kârda ikamet ve himaeti(himmetleri) kâbil-i inkâr olmayan Kars Mutasarrıfı Saadetli Şefik Paşa Hazretlerinin ithaz eylediği tedabir cemmiyle, üzerine müttehazan belde-i bitemin taht-ı teahhüd ve temhir(mühürle tasdik) aldırmasına mebni, erzak cihetince cümleye imtiyad-ı kemâle hasıl olmuş ve bunun suret-i tevziî ve itâsı kumandanın emrine kalmış idi.

İkinci madde:

Cenab-ı Hak, bir daha göstermesin. Seyyar ordunun düçar olduğu felâketten sonra, Kars’da toplanan sınıf-ı muhtelifenin, mevki-i mezkûrun muhafazası emrinde, istihkâmata taksimiyle, tertibatı icra olunan tabyalar, ber veçhe zî maruzdur:

Şöyle ki: Kars’a tecmîr eden(toplanan) piyade taburlarının mevcudu gayet dün(az ve noksan) ve

zabitanı noksan bulunduğu gibi, mevcut bulunan müstahfız taburları zabitanının dahi kifayetsiz ve nizamsızlığı cihetiyle mûzaf ve mukaddem ve tâlî ve sânis taburlarının mevcudları altışar yüze iblağ, ve noksan zabitanın ikmali için, birkaç müstahfız taburlarının lağvıyla, mezkûr taburlar oldukça dolgun ve muntazam bir hale ercû ederek Karadağ ve Kara Patlak istihkâmlarında ikişer ve iş bu taburlar aralarındaki ittisalât(ulaşma) siperlerinde bir, ve Karadağ Koltuk Tabya ile sonradan inşâ kılınan siper için bir ve ihtiyat olmak üzere bir, ki icmâlen yedi tabur piyade askeri, mirlivası Saadetli Naci Paşa kumandasına ve Hafız Paşa istihkâmı için iki ve İhtiyat ve Hafız Paşa ile Karadağ arasındaki insilât(bağlantı) siperlerine bir, cem’en dört tabur Piyade Kaymakamı İzzetli Hakkı Bey’e ve Kanlı istihkâmına iki, sağ taraf ittisalât(ulaşma) siperine bir tabur, ki cem’en üç tabur dahi Süvari Mirlivası Saadetli Davud Paşa kumandasına ve Süvari Tabyasına bir tabur İsmail Bey’e ve Cim Tabyası ile Veli Paşa Tabya-mezkûra ittisalâtına(ulaşma) iki tabur Süvari Kaymakamı Yusuf Bey kumandasına, ve bir buçuk tabur Tahmas’a ve bir tabur Dik Tep’e ve bir buçuk tabur Çakmak Tabyasına ve bir tabur bunların ihtiyatı, ki cem’en beş tabur Piyade Mirlivası Saadetli İbrahim Paşa kumandasına ve bir buçuk tabur Veli Paşa’ya(tabyasına) Süvari Miralayı İzzetli Hurşid Bey kumandasına ve Balum Paşa(tabya) ile ittisalâtına(ulaşma), Bir ve İkinci Tabyası ve Tahmas Paşa Tabyasına, yeni bir tabur da bunların ihtiyatına cem’en beş tabur Piyade Kaymakamı İzzetli Atıf Bey kumandasına, dört buçuk tabur ile istihkâm bölümü ihtiyatı olarak Piyade Kaymakamı İzzetli Akif Bey kumandasına olarak, ova cihetinin vasâlatında ve Feyzi Paşa Tabyasının altı yüz hatve gerisinde bunlara mahsus inşâ edilmiş olan siperde ve süvari askeri, iş bu ihtiyatların sağ tarafında bir batarya ve süvari topçusu, Süvari Tabyasıyla Kanlı Tabyanın gerüsünde inşâ kılınan siperde ve bir batarya Hafız Paşa Tabyası gerüsünde tertib ve tayin kılınmıştır.

Bu hususta mevaki-i mezkûrede otuz sekiz tabur piyade ve bir alay kadar nizamiye süvarisi ve iki bölük seyyar topçusu ve istihkâm bölümü

ve yüz yirmi kadar Adana Zabtiyesi mevcut olub, elhasıl ibtida-i muhasarada kâfe-i sınıf-ı muhtelifin mevcudu iki bin beş yüz hasta ve yaralıdan başka yirmi üç bin beş yüz reddelerinde olarak, sonardan havalar kesb-i bürüdât(soğumasıyla) etmesiyle çamaşır ve iki bine karib neferatın yağmurluklarının olmaması ve mamafih hastane ce lüzum görülen eczayı tabiyenin bulunmamasıyla beraber hastanelerde yatanlardan başka iki yüzü karib hasta vuku bulub, taburcu olan efrad bunun rabiî derecesinde bulunmaları ve yövmiye elli, altmış kadar vefat vuku bulması mevcudu bittabi tedenni edüb, düşmanın hücum eylediği giceden bir gün evvel öğlen, harbiyeye verilen jurnallardan tahmin kılındığına göre dört bin kadar hasta ve yaralı ve üç bin kadar zayıf neferat ve üç bin kadar hastane ve fûrun ve sairede müsdah-tem olan yedi bin kadar piyade ve süvari ve topçu mevcut olduğunu arz ederim.

Üçüncü madde:

Kars istihkâmatının ova cihetinde vaki süvari ve Cim Tabyaları ilerisinde bulunan süvari karakolları üzerine düşman Kazakları tarafından her gece ateş edilmekte bulunduğu halde geçen 93 senesi teşrinsanisinin 5. gecesı saat üç reddelerinde yine düşman tarafından ateşe ziyadece devam edilmiş ve karakolların geriye çekilip istihkâmatan top ateşine başlanması, düşmanın hakiki hücumuna ima eylediğinden ova ciheti istihkâmatının en zayıf noktası bulunan süvari tabyasına, bir tabur piyade askeri gönderilmesi hakkında derkâr olunan lüzum ve ehemmiyet taraf-ı kumandaniyeye arz ile, alınan emir üzerine ihtiyattan bir tabur mezkûr tabyaya sevk edilmiş olup, fakat bu tabyanın sol tarafında vaki Kanlı Tabyanın gündüz düşman tarafından hedm(yıkma) ve tahrib edilen mahallerinin tami-rini icra etmek ve düşman danesinin(top güllesi) tesiriyle yıkılmak reddesine gelmiş olan müdafaa kıışlasının yüzüne siper inşa etmek için müstahfız asakire liecl(maksadıyla) el'muavene ihtiyaten bir tabur piyade ve bir miktar istihkâm asakeri, müsaid bir reddelerinde oraya gönderilmesine ve artık iş bu cephelerin kuvvetleri derece-i matlûbede olduğuna, imtiyad-ı kemale hasıl edilmesine bi-

naen, bir saat kadar sonra düşman avcısı Feyzi Paşa ve Hafız Paşa ve Tahmas ve Çakmak ve Diktepe cihetlerinde ateşe başlayıp, bizim taraftan top ve tüfenk ve düşman canibinden dahi yalnız tüfenk ateşine devam olunmakta bulunmasıyla, fenn-i harb iktizasınca topçulara ait olan vezayif-i askeriye, düşmanın hakiki veya sahte olan hücumlarını anlamak ve cemiyetli(toplanılmış, kalabalık) olan mahalleri nerede ise, oralara top endaht etmek için aydınlık kalesi(aydınlıkma fişekleri) istiamalı(kullanılması) kazıyyesi(tek-lif edilmiş) iken, şu tedbir-i teslise icra olunmuştur.

Halbuki kale kumandanlığına evvelce yazılan evamir-i mahsusada(özel emirlerde), böyle gece vakitleri, düşmanın vuku bulacak hücumlarına istimâl olunmak üzere, her istihkâmda, miktar-ı kâfi aydınlık kalelerinin bulunması, luzûmen iş'ar olunmuş, ol veçhile kalelerin gönderildiğine dair cevap alınmışken, şu geceki muharebede böyle aydınlık kalesi atılmayıb da keyf-i ma'el'tefik(öğrenildiğine göre), icra edilen top atışları düşmana matlub (istendiği gibi) veçhile huzur vermediği gibi, zabitanın hakkıyla kumandanlık vazifesi ifâ edememeleri dahi, düşmanı istihkâmatatta takrible(yaklaştırma) beraber Süvari ve Feyzi Paşa istihkâmlarına hücumu sebebiyet vermiş ve oradaki cebhe kumandanlarıyla zabitanın metaniyetsizliği dahi, efradın bütün bütün sebatsızlığına badi(sebep) olmuştur.

İşte bu yolsuzluklarla askerlerin yorgun bir halde kasabaya doğru firar etmesini düşman görüp, beyan olunan tabyaların ikisi de bilâ-manî zabt eylemiş ve eğerçi iş istihkâmlar düşmanın hücumuyla zabt olunacağına hiçbir vicdanın hükm edemeyeceğini derkâr bulunmuş ise de vazife-i askeriye icab ettirdiği derecede sebat ve mukavemet edilmediği dahi kabil-i inkâr olmayıb, çünkü emr-i sebat ve mukavemette ednâ mertebe-i himmet ve gayretin vukuu, şu hücumda düşmana ziyadece telafât verdireceği halât-ı (haller) sefeden (akılsız hallerden) ve şu yolsuzlukları kâfi delâildir.

Mamafih sebatsızlık belâsıyla bulundukları noktayı bırakıb kasabaya gelen efradın önünü almak ve gerideki siperleri tâabaye(güçlendirmek) ettirmek, üzere, derhal ihtiyattan mikdâr-ı malûm

asker sevk edilerek hattâ istihkâm bölüğüyle zabitanı, bir çok uğraşmış ve kasaba derununda ve karakolluk hizmetinde bulunan mustahfız taburunun dört bölüğü dahi celb ile bozgun askerin kazaya girmelerini men eylemek ve gerideki siperleri tutmak için gönderildiği gibi, bizzat tarafı kumandaniyeden dahi bu hareketin icrası emri ehemmiyette pek çok ikdamatta(gayrette, sebat) bulunulmuş iken islâhkâr görülmeyib asakerin karışık bir halde kasabaya firar etmeleriyle beraber düşmanın zabt etmiş olduğu tabya ve devre siperlerinde mütemadiyen ateş etmiş, artık ova cihetinde mukavemetten Paşa Hazretleri kat'i imdat ettirmiş ve binaenaleyh dağ cihetinin merkezi mesabesinde bulunan Vali Paşa tabyasına çekilmekliği mecburiyeti hasıl olmuştur.

O kalabalık arasında, rukûb- u çâkeraneme (benim binmeme) mahsus olan hayvanatı, hizmet-i acizanemde bulunan nefer, erzak ambarına götürmüş olduğu cihetle, oraya gidip hayvanımı ararken, düşman süvarisi, Kumandan Paşa Hazretlerinin bulunduğu mahaldir, diyerek, erzak ambarının etrafını abluka etmesiyle, Erkân-ı Harbiye Mirlivası Münib Paşa ile ihtiyat kumandanı Kaymakam Akif Bey ve süvari kumandanı miralay Rahmi Bey ve merkez kumandanı Süvari Kaymakamı Hüseyin Bey ve kılavuz(burada tercüman) ve erkân-ı harb refakat zabitanıyla hademe ve yirmiden mütecaviz yaralı neferatla mahzur kalmıştı.

İki saat sonra, yani gece saat sekiz reddelerinde Hafız Paşa tabyasında bulunan Hakir Tabyayı tahliye ederek Karadağ Tabyasından kasabaya çekilmiş, ve iş bu istihkâmat dahî her ne kadar düşmanın yeddine(eline) geçmiş ise de, Kars istihkâmatından Karadağ ve İç Kale ve Tahmas Tabyaları ova ciheti istihkâmatının hakimi olduğu, ortalık ağardıktan sonra, düşmanın iş bu tabyalardan tard ve teb'idi(uzaklaştırması) mümkün olduğu halde, hücum ile zabtı mümkün olan Karadağ İstihkâmı hiç harp etmeksizin, evvel gece düşmanın avcıları tarafından zabt olunmuştu.

Ertesi gün taht-ı esarete olduğum halde, Rusyalının erkân-ı harb mirlivalarından Ceneral Rurir, istihkâm ambarlarıyla mahall-i saireyi ahali tarafından yağma ettirilmemek ve kendülerine

lâcil el teslim gösterilmek üzere, kulunuzu nezdi-ne celb ve davet edilip, vuku bulan istifsar(sorgu) üzerine ambar ve imalathane mevki gösterildikten sonra, çünkü ceneral mamuleyh zaten kılavuzu (tercüman) tanımış bulunmasından, yani ilân-ı harb olunmazdan mukaddem Grandük Mişel, Gümrü'ye geldiği sırada Kars Mutasarrıfı Saadetlû Şefik Paşa Hazretleriyle kılavuz müsarüleyhin istikbaline memuren Gümrü'ye gidib karşılaşmış olmasından naşı kılavuza bir iltifat ve medar-ı teselliyet olmak üzere h31n-i mülâkaddaki ifâdatı şundan ibaret bulunmuştu:

“Sizi ziyade müteessir görüyorum. Vakıa çaresiz esef olunur ise de, böyle şeyler askerlikte başa gelinir. İnşallah yakında müsâlih(sulh) olur. Lâkin size teacüb(şaşılacak) olunacak bir şey söyleyeyim. Bu ihşam(utandıran olay), bizim Kars üzerine tertib ettiğimiz hakiki ve sahte hücum kollarından. Hakiki hücum edilen mevkillerin ekserisinde ziyade mukavemet görülerek, kolaylıkla zabtını me'mul ettiğimiz(umduğumuz) için sahte hücum tertib ettiğimiz Karadağ istihkâmına bizim yirmi dört nefer avcılarımız girerek, istihkâmın boş olduğunu görüb haber verdi. Ve bu veçhile zabt edildi. Orada sizin askeriniz yok muydu? “ deyince, kılavuz : “Nutkum tutuldu. Sükûtta başka bir cevaba muktedir olamadım.” demişti. İş bu istihkâm bu veçhile düşmanın yedd-i zabtına geçtikten sonra, Kara Patlak Tabyasında sabaha kadar sebat olunub, Karadağ istihkâmına irade-i havan endah olunur ise de, bu Karadağ istihkâmı düşman elinde bulundukça, Kara Patlak istihkâmının ol kadar ehemmiyeti olmayacağından, bu sebatla faidesiz kalmıştır.

Düşmanın Karadağ istihkâmını zabtından sonra, bir tabur kadar piyade askeri Karadağ'ın gerisinde vâki sırt üzerinden İç Kale'ye doğru ilerleyip, etrafına takarrüb (yerleşmiş) etmişse de, kale-i mezkûrenin metinat(sağlamlık) ve resaneti(dayanıklılığı) herkesin malumu olarak alel'husus sükkâradan(orada oturanlar) vuku bulan tahkikat-ı acizaneme göre, bir tabur kadar piyade askeri İç Kale'ye dahil olduğu ve yirmiyeye karib muhtelif çapta top ve dâne ve şarapnel ve piştov ve el hamulesi ve düşman aley-

hine istimal olunacak(kullanılacak) mühimmat-ı nâriye(yangın çıkaracak malzeme) ve erzak-ı saire mevcut bulunduğu halde, sair istihkâmata muavenet şöyle dursun tekarrüb eden piyade askerlerinin el hamulesiyle tard ve teb'id etmek mümkün iken, ol gece İç Kale'den otuz kadar top endahıyla iktifa olunub(yetinilip), daha sair tabyalar düşmanın yedd-i zabtına geçmezden ve düşman tarafından ateşle tatbik edilmeden mukaddem, kale miralayı İzzetlü Hüseyin Bey menafi-i zatiyesine aid bazı mukavele serdiyle kale kapılarını küşâd ile(açarak) düşmana teslim olmuş ve Kanlı Tabya'nın kumandanı bulunan süvari mirlivası müteveffa Davud Paşa, mezkûr tabyayı teslim ettiği gibi, Kara Patlak dahi sabahleyin teslim edilmişti.

Tafsilat-ı maruzadan müstefid(faydalanılacağı) olunacağı üzere, Kars Çayırının orta cihetinde vaki kalede ve istihkâmatta, evvel gece vuku bulan halet ve harekât-ı müteessife, bundan ibaret olub bazı nevakısatı(noksanları) diğer maddelerde arz edilmiştir.

Dördüncü madde:

Düşmanın hücum gecesı, dağ tarafından vakâ, Cim Tabyasından sabaha kadar fevkalâde düşmana mukavemet gösterib, şu mevki muhafaza edilmiş ve hîn-i düşman, Tabyanın cephesinden, etmiş oldukları hücumlardan bir netice istihsal edememiş olduğu misüllü, sabahleyin dahi, kasaba cihetinden ve istihkâmın arka tarafından hücum göstermiş ise de, yine muvaffak olamamış ve Tahmas ve Diktepe ve Çakmak istihkâmlarında sabaha kadar düşmana sebat ve mukavemet olunarak, Muhlis Paşa ve Balum Paşa ve Vali Paşa Tabyaları üzerine, ol gece düşman tarafından taarruz vuku bulmadığı cihetle muharebe olmamıştır.

Yalnız İç Kale'yi düşmanın zabt ettiklerini gördüklerinde, ordudaki efraktan bir mikdarı da Tahmas'a doğru toplanmış ise de, Kumandan Vali Paşa Hazretleri, Karadağ ile İç Kale'nin düşman tarafından kolaylıkla zabt olduğunu haber alır almaz, yalnız başına Tahmas tarafının bir işe yaramayacağını hissetmesiyle, orada toplanmış olan asker, sekiz, on taburla bir mikdar süvariye,

düşmana esir etmeyerek, belki Erzurum cihetine sevk ederim, zeamiyle (fikrine kapılarak), Kars'ı terk etmiş olduğu halde, esnâ-i rahda(yolda) askerinin nizamsız ve iteatsizliği cihetle muntazam surette geriye çekilmesi muvaffak olmayarak, düşman süvarisinin takibiyle, piyade askeri esir edilib süvariler kurtulmuştur.

Müşarüleyh Kumandan Paşa Hazretlerinin bu câbanet (korkaklık) ve adem-i tedbirândan (tedbirsizlikden) neşed (çıkışmış) etmiş bir şey olmayıb, müşarüleyhin cesaret ve gayretleri yâr ve ağıyarın taht-ı tasdikindedir.

Beşinci madde:

Arz ve beyandan müstağni olduğu üzere, böyle müstahkem bir mevkinin hîn-i muhasarasında, ara sıra, hakikî veya sahte vuku bulacak hücumlara, muhasirîn(kuşatanlar, muhasara edenler) tarafından, ziyade gayret ve mukavemetle olunduktan başka, muhasirînin az bir vakitte, ameliyet-i hafriye(kazı çalışması), inşasıyla, istihkâmata tekarrüb edib, topa tutmasına meydan vermemek ve hiç olmazsa muhasara müddetinin temdidine medar olmak için, düşmanın böyle bir hareketi his olunduğu takdirde, istihkâmata devre-i müdafaası dahilinde açığa çıkılarak, düşmanla çarpışmak lazım geleceği bedihî idüğünden(açıkça belli olduğundan), iş bu hareket düşmanın Kars istihkâmâtından, ova cihetinde vaki hafız Paşa ile Kanlı istihkâmlar ilerisine, top metrisi mübaşeret(tutuşma, başlama) eylediği sırada, mümkün olduğu derece, icra ettirilmiş ve haylice istifade ile vakit dahi kazanılmış olduğu halde, müstahfız bulunan taburların, ekseri perakende efratdan ve alel husus hayvanları olmayan süvari neferlerinden teşkil edilmiş oldukları ve mamafih Hafız Paşa istihkâmâtı kumandanı bulunan Süvari Miralay Şükrü Bey'in müdafaasını taahhüd etmiş olduğu Hafız Paşa istihkâmına, kendi süvari alayından müteşekkil süvari taburunu; "İş gördüdürüm." Diyerek, tabya-i mezkûreye müstahfız olub, düşman iş bu tabyaların üç bin hatve kadar ilerisine metris inşasına bed'eylediği(başladığı) sırada, harice çıkarılan taburların meyanında, tesise süvari taburları da, sonradan bu tabyanın haricine

sevk olunmasıyla, ol gün ova cihetinin her tarafında muharebe sabahtan akşama kadar devam edib, eğerçi Kanlı cihetinde düşman tard ve te'bid edilmiş ise de, Hafız Paşa cihetinde taburlarıyla, Diyarbakır salis taburlarının gayrı muntazam geriye çekilmeleriyle, ortalığın kararmasından düşman istifade ederek, bunları takible Hafız Paşa istihkâmına takrîb ettiği(yaklaştığı) görülmesi üzerine, gerçi o sırada jimnastik adımla içtimâ borusu çaldırılmış ve bir taraftan da kumandan olarak herkesin istihkamatında vaki yerlerini tutmasına uğraşmış ise de, efradın acemiliğinden ve binaenaleyh vukua gelen batâet(yavaş) hareketlerden naşi, herkes istihkâmattaki yerlerini tutacak iken, mekûr tabyanın şu sahrası üzerine toplanarak, havaya doğru ateş etmeğe başladıklarını düşman görerek, bu nizamsızlığı fırsat itti-haz ile, tabyanın henüz mustahfız vasil olmayan cebhesine hücumla, evvel cebhenin hendeği natamam ve hendek ıstihârları (çukurları), şu tabya gibi olduğundan, doğruca tabyanın içerisine girib, yüzü mütecaviz efradı ve kumandan mamuleyh Şükrü Bey'i şehid edip, eğerçi iş bu mevkie imdâd gönderilmek elzem ise de, ihtiyad taburları evvelce sair mahallere sevk olunduğundan, henüz yerlerine gelmedikleri ve bir tabur gelir gelmez, hemen sevk olunub, taraf-ı kumandaniyeden, evvel Mirliya Saadetli Münib Paşa gönderilmiş ve sonradan da dört bölük daha sevk edilmiş olmasıyla, düşman tabya-i mezkûreden tard ve te'bid olunmuş ise de, ol vakit düşman hücum etmek efkârında olmayıb, olsa bile hücum edecek kadar kuvvetli olmadığı halde, böyle kolaylıkla tabya içerisine girmeye fırsat bulmuş olmaları, kendilerini gereği gibi teşci eylemiş ve hattâ mesele-i mazide görmüş oldukları inhizamı(bozgunluğu) bile, ferâmûş(hatırdan çıkarma) ettirilmiş olduğundan ve artık istihkâmâtın işgal ve metanetini dahi anladıktan, yirmi bir gün bombarduman edildikten sonra, geceleyin hakiki hücumla karar vermiş ve buna ise balâda arz olunan nizamsızlıkların sebebiyet verdiği, şüpheden azâde bulundurmuş, yoksa müstahkem bir mevkinin gece vakti hücum ile zabtı, şimdiye kadar vuku bulan muharebatta pek nadiren zuhura geldiği,

Tevarih-i harbiyeye eşna' olarak(çirkin olarak) meczumudur. (kesinleştirilmiştir.)

Altıncı madde:

Kars muhasara altına girdiği zaman, en hakim olan Karadağ Kale ve Tabyası ve kapalı istihkâmı olan Kanlı ve Hafız ve Vali Paşalar istihkâmlarında, düşmanın şiddetle hücumu vukuunda, açık istihkâmlardan birini zabt ile kasaba ile istihkâmın yollarını katl(kesmiş) etmiş olsa bile, iş bu istihkâmatta nihayet derecelerde sebat ve mukavemet olunmak üzere müstahfızının üç günlük idarelerine kâfi peksimet ve su vaziyeti için ambar ve mahzenler tedarik olunarak, beher tabur için de yüzer sandık ihtiyat cebhanenin icab eden mahallerden ahzıyla, keyfiyetin acilen bildirilmesi hususu, ol vakit ba-evamir-i mahsusa mevakî-i mezkûre kumandanlarına işmar edilmişken, Karadağ istihkâmında bulunan müstahfızın tarafından, değil üç gün, üç saat bile mukavemet olunmadığı, hamiyet ve gayret-i milliyesi olan ümera ve zabitanın taht-ı tasdikinde olmasıyla, mevki-i mezkûrede bulunan zabitanın istiğfar-ı hakikat ve muamelatı tayin edenlerin cezalandırılması Anadolu Divân-ı Harb-i Umumiye-i Âliyesi'nin rey' ve iradesine ve işte ve şayet bunlar ceza-i sezalarını görmedikleri takdirde, maazallah, teali-i istikbal için sû-i teanniri(kötü özenç) görüleceği şüpheden vares-tedir.

Yedinci madde:

Sırbınun ilân-ı isyanı sırasında Kars'ın sınıfı mukaddem(öncü) taburu silâh altına alınarak, oraya sevk edilmiş olduğu halde, bilahire tabur-u mezkûr efradı vatanlarına iade kılınmış ve bu da, mücerred akraba ve taallûkatları ile görüşüp, bir harb vuku bulduğunda, Kars havalisinde düşmana mukavemet eylemek için, yine hizmet-i askeriyede istihdamları amâline müstenit bulunmuş idüğü derkâr ise de, bunlar Bosna ve Arnavudluk ahalisi gibi cesur ve silâhşör olmayıb, muhafaza –i vatan-ı şerefînâkın neden ibaret olduğunu idrak etmediklerinden ilân-ı harb ile Rusyalı "Ardahan" ve havalisini zabt ve istilâ eder etmez, mukaddem ve talî ve salis taburlarından beher yövme bir hay-

li efradın ar-ı firara irtikâb etmekte oldukları, vürûd eden jurnallerden müstebân(anlaşılarak) olunarak, bunlardan derdest edilenler hesâb el kanûn kurşuna dizilmekten geri durulmamış ise de cebânet-i fitriyeleri (fitrî korkaklıkları) iktisasınca, yine firarın önü alınamamış, Kars'ın zabtı gecesi, kasaba efradı hanelerine ve civar kurâ efradı dahi karyelerine firar edib, bunların şu hareketleri ile Rusyalı, Kars'ı zabt ile, dûcâr-ı esaret(esir düşen) olan zabitanı Kars'a sevk ederken, bu Kars taburlarından yüzü mütecaviz efrad teessürlerini esna-i rahda göstermesiyle derin ratibe-i sübut olmuştur.

Sekizinci madde:

Bundan yirmi bu kadar sene evvel Rusya ile vuku bulan muharebede, Kars'ta mahsur bulunan müstahfizi, erzak kalmaması ve bu yüzden terk-i silâh mecburiyeti hasıl olması sebebiyle, tanzim edilen şerait-i teslimiye mukavelenamesinde mi, yoksa sair surette mi, nasıl idiye, ol vakit, efrad-ı redifenin cümlesine haneleri tarafına gitmeği, Rusyalı tarafından ruhsat verilip, yalnız nizamiye efradı esir edilmiş olduğu cihetle, şu muharebede de, gayret ve hamiyet-i milliyesi olmayan efrattan bazıları, Rusyalunun casusları iğvasına kapılarak, düşman mevki zapt ettikten sonra, evvelki gibi rediflere müsaade olunur zeamiyla, lüzumu derecede mukavemet göstermedikleri, düşman tarafından en şiddetli hücum edilen cebhe-i istihkâmiyede vuku bulan telâfattan da zahir(açık) ve hüveyda(meydanda)olub, hafî(gizli) değildir ki, muharebât ve ikâmede muharebat-ı vakıada nail-i muzafferiyet, kuvve-i askariyenin kesretine(çokluğuna) mütevakıf(bağlı) olmayıp faide-i harbiyeye Tefvik-i hareket ve kalben hasıl olarak kemal-i saffet üzerine, bulundukları mevkillerde sebat ve düşmana mukavemetle, hayyîz(işgal) husule gelerek, velev ki istihkâmatta kesb-i itkâ(dayanacak yer) etmesiyle bile sebat ve mukavemetin netcesi cezve(ateşli) bir kuvvetle düşmanın kuve-i külliyesine galebe çaldıracağı, delâil-i adide(basit deliller) ve ikâ(yapılmış) ile sabit olup, ez-encümle Kars'ın zabt olduğu gece, mevki-i mezkûre istihkâmatından olub, en zayıf bulunan ve hendeksiz bir "ay tabyadan"

ibaret olan Cim Tabya üzerine ol gece düşman tarafından şiddetle vuku bulan hakikî muhacim üzerine, tabya-i mezkûrede müstahfız bulunan Nizamiye Altıncı Alay'ın Üçüncü Taburuyla, müstahfız taburları, düşmana sabaha kadar mukavemet ederek, binden mütecaviz telâfat ve tabi bir o kadar da mecruh(yaralı) verdirerek, mezkûr tabyayı hüsn-ü muhafazaya muktedir oldukları görülmüş ve bu sebatta mücerred(yalnız) ora(sı) kumandanı ile avf-i(çoğu) müstahfız taburunun bakiyesini ve Nizamiye Taburu'nun binbaşı vekili olan Kolağası ve topçu zabitanının himmet-i milliyeye ve gayret-i askeriyelelerinden ileri gelerek(geldi), yoksa hüsn-ü tedabir ve sebat icrasız bırakıldıkça, mevki-i müsahkemim asla faidesi olmayacağı umûr-u tabidendir.

Dokuzuncu madde:

Kars'ın birinci muhasarasında ve Rusyalı Karadağ ve Kara Patlak istihkâmları ilerisinde ve dört bin beş yüz hatve mesafede vaki Kapak Tapa mevkiinde bir metris inşasıyla, on beş santimlik şışhane topuyla, istihkâm-ı mezkûreyi dövmeye başlayarak cent(birkaç) gün sonra, dört bin hatve mesafeye dört topluk üç metris daha ilâvesiyle ateşini tezyid(arttırmıştır) eylemiştir. Düşmanın bu veçhile ilerlemesine manî için, Karadağ ve Kara Patlak Tabyaları ilerisine lüzum-ı inşasını Dördüncü Ordu Müşiriyet-i Celilesine takdim ettiğim lâyhâ-i acizanemde beyan olunan istihkâmatın inşası tehiriyle, mezkûr tepenin sol tarafına dört topluk bir metris inşa olunarak ve ilerisinde dahi, müstahfız efradının muhafazası için lâzım gelen avcı siperleri, bir gece zarfında ikmal edilerek, düşmanın birkaç gündür ilerlemesi men edilmiş ve bir hayli hasar verdirilmiş ise de, muhasara-yı mezkûrda Kars süvari askerinin bulunması hisabiyle, az vakitte düşman istihkâmından üç bin hatve mesafeye kadar takarüb edib(yaklaşıp), dörder topluk yedi kıta metris ve bunların muhafazası için iktiza eden piyade siperlerini ikmal edinceye kadar, birkaç gece uğraşmış olduğu halde, yine bunların ikmaline muvaffak olmasıyla, iş bu metrislerden şiddetle ateşe başlayarak, gerek istihkâmat ve gerekse kasabaya, yövmî üçüne kârib büyük çapında dâne endah-

tıyla, külli hasar vermekte bulunduğundan ve düşmanın bu kadar tekarüb cihetiyle inşa etmiş olduğu ileriki metrislerine inkılâd(değişim) icrası mümkün olmadığından, ona mukabil olmak üzere Muhas Paşa Tabyası ilerisine bir metris inşa kılınıp, iş bu metristen endaht olunan mermiyat da düşmana bir hayli hasar vermiş idi. Düşman bu tabyayı köreltmek şiddetiyle mevcut bulunan süvarilerinden iki yüz kadar neferatın, biltefrik gerilerine bir miktar piyade ve süvari askeri tayin ve tertiple, biz dört bölük piyade askeriyle muhafaza olmakta bulunan Muhlis Paşa istihkâmıyla hemen tüfenk menzili mesafede, iki tarafı Kars Çayı'nın kıyılarıyla muhatâ(çevrilmiş), yalnız bir tarafından düşman gelmesi me'mul(umulan) top tabyasına hücum edip, muhafız tayin kılınan dört bölük müdafî sebat gösterip, dere cihetine çekilerek, düşman atlıları tabya-ı mezkûrun içerisinde bulunan topçu efradının bir kaçını şehid ederek ve topların kama ve nişangâhlarını alarak geriye çekildikleri. Meşhûd olmasıyla, Mahaz Paşa Tabyasından alelacele bir tabur, Vali Paşa Tabyasından Miralay İzzetlü Ahmed Bey ile, dahî bu taburlar sevk ve tertib edilmiş ise de, netice-i matluba istihsal edilememiştir. Binaenaleyh Kumandan Paşa Hazretleri bu halâta teamikiyle(görmezden gelerek) bad'el hakik kurşuna dizilmesi için Ferik Saadetlü Ali Paşa Hazretleri nezareti ve Mir-liva Saadetlü Ahmed Rıfâd Paşa riyasetiyle, iki miralay ve düşmana mukavemet göstermeyen taburun binbaşısı ve sair iktiza eden, zabitanın mürekkeb bir divan-ı harb teşkil kılınıp icra olunan tetkikatta, bu tabyanın muhafızı bulunan ve dört bölüğün kumandanı olan kolağasının su-i hareketi anlaşılmış ise de, mumaileyh şu vak'ada şehid olduğu ve bölük yüzbaşlarıyla topçu mülâzımı dahî düşmana mukavemet göstermeyip dere içine gizlendiklerini ikrar eyledikleri cihetle, bunların Ceza Kanunname-i Hümayûn ahkâmınca kurşuna dizilmesi ve hiç olmaz ise tard olunması umûr-u manzumeden(düzen, sistem) bulunmuş ve hadd-i inkârda cezasız bırakıldığı halde, ileride daha ziyade fenalığın vukuuna mübit(uzaklaştıracığı) vereceğine dair Saadetlü Kumandan Paşa Hazretleriyle taraf-ı acizanemden bazı mak'al(söz) dahi irâd(söyleme) olunmuş-

ken, "Zivin" tarafındaki ordunun muzafferiyetle ilerlemesi araya karışarak, nasıl ise "divan-ı harb fezlekesi" temhir edilip, yalnız zabitan mamuleyhin taht-ı tevkifine alınmış ve üç mah sonra; "Ceza kâfidir." Denilerek af edilmeleri, pek çok fenalığa sebebiyet verdiği gibi, şu hal belki "Alaca" bozgunluğunun dahi ma'mûl olunmaz derecede zuhura gelmesine ba'di(olma) olmuş olacağı istibahtan(mübah sayma) varestedir.

Onuncu madde:

Arz be beyandan müsteğni olduğu üzere, bir mevki ne kadar müstahkem ve metin olursa olsun ve evvel mevkiye tayin kılınan kumandan ne derece cesur ve gayyur bulunursa bulunsun, evvel mevkinin muhafazası için, tertip kılınan cephe kumandanlarının, icra-i vazifede hüsn-ü hal ve hareket ve düşmanın hücumunda cansiperane sebat gayretleri munzam olmadıkça, evvel mahallin muhafaza ve düşmanın tard ve müdafası kabil olmayacağı bedihî ve ezcümle "Kars" gibi müstahkem bir mevkide inşâ kılınmış olan istihkâmatın fenn-i harb iktizasınca mutlaka yekdiğerine irtibatı ve bunların da mevki-i hakimesi, müstahfızının nokta-i halak(mahvolma belirtileri) olmak lâzım gelir iken, hem tabî-i vaziî müstahkem olan ve hem de kâffe-i(bütün) istihkâmata hâkim ve faik bulunan Karadağ ve İç Kale'nin düşman tarafından kolaylıkla zabt olması Ertek-Tahmas cihetinde ne kadar müdebbirâne ve fedakârane hareket edilirse edilsin, onun katiyyen bir hiss-i semeresi görülemeyeceği emr-i celilidir. Bu ne kumandan meşarüleyh hazretleri tarafından ol vakit icrasına hasıl olan mecburiyet, ya esir olmak veyahut esaretten kurtulmak için, meydan var ise firâr etmek, hareketlerinden ibaret olarak, müşarüleyh hazretlerinin kumandanlık vazifesini deruhte edilenden beru ve sırf mahasıl gayrette kusuru görülmemiştir.

Balâda beyan ve tadâd olunan Kars istihkâmatının böyle kolaylıkla yedd-i adûya (düşman eline) geçmesi ise, esbab-ı mâaruzdan bazı zabitanın betaet (harekette yavaşlık, üşengeçlik) ve cebanet (korkaklık) ve doğrusu sû-i hareketlerinden ileri geldiği güneş gibi aşikâr ve geçen Rusya muharebesindeki edilen fedakârlık hatıra

getirilirse, bu muharebede ve Cim Tabyası'nda düşmana verilen bini mütecaviz telâfattan başka, hiçbir tabyada, ol kadar işâr-ı muvaffakiyet görülmediği ve muharebe-i sabıkadan Kars'ın bir hayli zaman muhasarada kalması ise, ol vakit alet ve edvat-ı nariye, tarih-i ikâilenin(söylenen tarih) hal-i terakkide olmamasından ileri geldiği nümadâr(gösterilmiş) olub, yoksa bu defaki muharebede vuku bulan birinci ve ikinci muhasarada olduğu gibi, yövmiye düşman tarafından üç bini karîb dane endaht olunarak tazyik edildiği, gayr-ı münker(inkâr edilemez) ve hücumu mukavemet bahsinde(konusu) de tüfenk ateşiyle ve iktizasına göre süngü süngüye gelmekle vücuda geleceği, emr izhar olub, fakat muharebe-i sabıkada kaval tüfenklerle düşmana mukavemet olunub da, sekiz bine karîb telâfat ile perişan edilmesine, büyük bir fedakârlık sezâ(uygun), ve şimdi saat gibi martini ve iğneli tüfenklerle düşmanın mecmuû tüfenkinin üç bine balı olmaması dahî, bütün gayret ve sebatsızlıktan mütevellid bihâl-i esef istimal olunduğu hüveydadır.(besbellidir)

On birinci madde:

Balâda arz olunduğu veçhile, akvâ-i nâriye-i şekile(ağır telafat veren, güçlü yakıcı maddeler) az bir vakitte fevk'el had(büyük ölçüde) terakkisi cihetiyle, Kars istihkâmatından, kapalı istihkâmların boğaz hatlarına ve yahud orta yerlerine üç metris makarında evvelce inşa edilmiş olan kârgir müdafaa kışlalarının düşman tarafından topa tutulduğu esnada, işe yaramak şöyle dursun, pek çok maruzatları görüldüğünden, başka topa tutulan istihkâmatın kâmilten müdafaa kışlaları düşman dânesiyle hedm olub(yıkılıp) ve istihkâmat hendeklerinin düşmana manî-i kuvâ olur derecede ümkâları(derinliği) bulunmayıp, alelhusus ovanın iki mahalline lüzumu inşası evvelce Dördüncü Ordu Müşiriyet-i Celilesine verdiğim lâyiha-yı acizanemde beyan olunan dörder bölüğün bölük havuzlarının yaptırılmaması ve düşman ova cihetindeki Süvari Tabyasıyla Feyzi Paşa Tabyasını zabt ettikten sonra, gece münasebetiyle artık ovada önüne manî-i kuva olur bir şeye tesadüf eylememesi, kasabaya doğru yayılmasına sebebiyet vermiştir.

Şu hal ile beraber, Süvari ve Feyzi Paşa ve Devre siperlerinde ve Hafız Paşa ile Karadağ arasındaki insilât(bağlantı) siperlerinde vaki taburların düşmanın az bir alâişi(gösterişi) ile terk-i siper eylemeleri, hakikaten, şân-ı askeriye'nin ahlâkı ve gayret ve hamiyetsizliğin âsarı olduğu da hafî olmayıp, çünkü iş bu mevkide bulunan taburlar ve kumandanlar, ziyade müstahkem mevkide bulunanlar bile, sebat etmeyecekleri, ol geceki vuku bulan cebanet(korkaklık) hareketlerinden müstebân olmuştur(açık olarak anlaşılmıştır.)

On ikinci madde:

Kars cihetinde bulunan ümera ve zabitanın nâil-i mükâfat olarak, içlerinden bazılarının terfi-i rütbe etmekteği istihkâkı(hakkı) olmadığı, belki ceza görmek reddesinde cürm ve kabahatı bulunduğu halde, her nasılsa lüzumu olan münhal mahallere terfi-i rütbe ile yerleştirilip, bihakkın mükâfata şayân olanların ekserisi mahrum kalmış, ve şu hal ise şecî ve gayıyûr olanların, arzu ve gayretlerine, biltabî nakis(zayıflatmış, eksiltmiştir) getirmiştir.

Meselâ Kars'ın birinci muhasarasında devlet ve milletine oldukça fedakârane hizmet eden ve bir maha(aya) karîb düşmanın şiddetli top ateşi altında asla fütur göstermeyerek mukavemet gösteren, Karadağ ve Kara Patlak ciheti kumandanı bulunan Mirliva Saadetlü Halim Paşa ile birkaç ümera ve zabitan ve topçu kolağası Sabri Efendi ve sonradan şehid olan topçu zabitanından bazıları, nihayet derecede canlarını feda eder bir surette vazife-i askeriyelerini ifâ etmiş olmalarıyla, sairlerini teşvik ve tergib(isteklendirme) için ümera ve zabitanı-ı mamuleyhın taltif ve tatyib(hoşlandırılma) olmaları adeta derece-i vücûb (mümkün olmama) olduğu halde her ne sebep ve hikmete mübtenî(dayanıyorsa) ise, rütbe-i hâlileriyle bırakıldığı nazar-ı teessüfle görülmüş ve şu haller tamamiyle ifâ-i vazife edenlerin yeis ve füturunu mucib olmuştur.

On üçüncü madde:

Kars'ın birinci muhasarasında hüsn-ü hizmet eden ve gayretleri görülen ümera ve zabitanın taltifleri için kumandan müsarüleyh Hazretle-

ri tarafından yazılan inhânın(terfi için yazılan yazı) icrasız kalması, zabitan mamuleyhin yeis ve füturuna mucib ve şu hal ikinci muhasarada da müşarüleyh Hazretlerinin bir dereceye kadar nüfuzlarının tesirsizliği müstevcib olmuştur.(icab etmiş, sebep olmuş)

Efradın iteatsizliği cihetine gelince, ol havlinin mevsimi icabınca, elyövm-i şitâda pek çok berk ve boran nüzul ve soğuk da, sair mahalden ziyadece bulunmasını efrad-ı askeriye muhafazalica bulundurulması tabiat-ı müsaide iktizasınca olduğu halde, bilakis elbise ve yağmurlukla beraber, ilân-ı harb tarihinden mevki-i mezkûrenin zabitanına kadar yedi mah müddet zarfında yarım aylıktan ziyade para, müteessefeden(maalesef) münbais olmamıştır. (gönderilmemiş)

On dördüncü madde:

Kars mevkiinin cesamet ve ehemmiyetine göre, derûnunda ikâmet-i askeriye elverişli mahaller olmayıp, yalnız inşaat komisyonu tarafından, askerin ikâme ve bütün ihtiyacaâtı için, bir kaç istihkâmla dörder bölüklük ve mecmu üç taburluk olmak üzere müdafaa kışlası ve karakolhanesi tahsis olmuş ise de, bunlar derûn-u istihkâmda olduğundan, il3an-ı harb olmazdan mukaddem, asâkerin mevki-i mezkûra içtimalarında lüzum görülen hastahane-i umûmî için, müşarüleyh Salih Paşa Hazretlerinin ümeralar ile çend seneden beri inşa kılınmakta olan nâ-tamam süvari kışlası hastahane haline ırcı edilmiş(döndürülmüş) ise de, bu da derece-i kifayede olmadığından, kasaba derûnunda münasib mahaller bil iştira(satın alınarak) hastahane ithaz olunmuş ve onlar ile idare olunmakta bulunmuştu. Mahazâ seyyar ordunun muzafferen ilerlemesiyle tabii mevcudun ve alel-husus ara sıra küçük ve büyük muharebelerde vuku bulan yaralılarından hastanelerin mikdarı tezayüd edib(artarak), vakıa bunlar mekâri(yük hayvanı) tedarik olunduğuça “Erzurum”a gönderilmekte ise de, “Alaca” bozgununa yakın, pek çok ve büyük muharebeler zuhura gelmesiyle vuku bulan yaralıların nakl edilmeyerek, tabi Kars’ta kalmıştı.

Mevki-i mezkûrun bidayet muhasarasında hemen dört binden ziyade hasta ve yaralı mevcut

bulunup, bunları kasaba derununda vakaa inaye-i cesime (büyük iyilik) ve haneler istimaya (dinlenmek için evler) gayrı-kâfi olduğundan, bir çok haneler tedarik olunarak, hastahane ithaz olunmuş ise de, hastahanelerde bulunan on sekiz kadar tabib, hastahanelerde mevcut bulunan hastagânın ziyade ve perakende olmasından, alelhusus doktorların idareye kâfi surette olmasıyla beraber, iktiza eden tiftik ve sargı bezlerinin mefkûd bulunmasından, bilcümle hastagân ve yaralıları vaktiyle tedavi edilmeyerek, bunların pek çoğu kangren olmasıyla terk-i hayat etmişler ve mamafih muharebede yaralanıp hastahaneye gelerek, iki üç gün kadar yarasına bakılmamasından dolayı, yaralarından kanlar akarak, bir çok efradın vuku-u vefatı bizzat müşahade olunmuştur.

Bunların bakılmaması esbabı hakkında vukû bulan suallere doktorların verdiği cevaplarda; tiftik ve sargı bezleri olmadığından ibaret olup, filhakika Kars muhasara olmazdan çend gün mukaddem, Erzurum’dan tiftik diye gönderilen on kadar çuvalların derûnunda bir takım boş çuvalar zuhur ettiği, yine doktorlar tarafından ifade ve şikâyet olunarak, işte şu hallerde umumun yeis ve füturunu mütezim olduğu, câ-yi inkâr (şüphe) değildir.

On beşinci madde:

Kars mevkisinde vaki idare-i askeriyesini Süvari Kaymakamı İzzetlü Hayrettin Bey’in “Kars”ın hîn-i muhasarasında bazı güne(türlü) rehavetinden dolayı tebdiliyle, yerine seyyar ordunun idare reisi Kaymakam İzzetlü Süleyman Bey’in tayin buyurulması hususuna dair Kars’ta bulunan bilcümle ümerayı askeriye tarafından mâkam-ı kumandaniye takdim kılınan mazbata üzerine, mamuleyih tebdil kılınarak, yerine Kaymakam İzzetlü Süleyman Bey idare reisi kılınmıştır.

Düşman mevki-i mezkûru zabt edib, zabitanı esir götürdüğü sırada mamuleyih, hîn-i vefatına kadar esarete kulunuzla birlikte bulunup, mütevafi(vefat etmiş olan) mamuleyhin ifadesine göre, idare-i askeriye sandığı iki tane olup, bir yövmiye vukû bulan mübayaat ve tevizâte verilmek üzere derûnunda bir, iki bin guruşu

1855 de Macar İsmail Paşa Kırım Harbi sırasında Kars savunmasında görev aldı.
Asıl adı György Kmety (Felsőpokrógy, 24.5.1813- Londra, 25.4.1865.) 1848 Macar İhtilalinde
Türkiye'ye sığındı ve Osmanlı hizmetine girdi. (Tosun Saral Arşivinden)

havî olan sandığa, daima idare komisyonu olan mevkide ve diğeri beş, altı bin aded Fransız ve Osmanlı altınıyla beyaz mecidiye ve bir yük kadar; beşlik, altılık olarak on bir yük gुरुş kadar kaime ve ü ziyade “üç yük gुरुştan ziyade “Alaca”da esir olan taburların bazılarının tabur sandıklarındaki teslim kılınan akça ile, muhalefat akçasıyla mecmu iki milyon gुरुştan ziyade durumda akçe olan sandığa, İç Kale'nin emin olduğu cihetle, orada muhafaza olunmak üzere, kale miralayı İzzetlü Hüseyin Bey'e teslim olunmuştu. Hal bu ki, İç Kale'nin düşman tarafından istilâ olunduğu hengâmede, mezkûr sandıkların dahi, yedd-i zabta geçtiğini, esir olup kalede tevkif edilen ümera ve zabitan, mumileyhe ifade etmiş ise de, bunun mahiyeti kulunuzca meçhul olub,

şu kadar ki, mumileyh Hüseyin Bey, kaleyi teslim etmezden mukaddem, sandık-ı mezkûredeki akçayı her tarafa saklamak mümkün olduğu halde, saklamaması ve yahud zabitanı tevzi etmemesi gibi hallere bakılınca, bu akçanın, pek de zabitanı hükmedemeyib, mamafih ümeranın içinde en makbul kale miralayı İzzetlü Hüseyin Bey olub, hattâ esir olan bilcümle zabitan malumatdârdır ki, İmparator'un bir grandükü, Mişel Vurusmiy'in Kars cihetinde bulunan fırkayı askeriyesi kumandanı bulunan Lursmelikof'un tarafından, ol vakit kendisine pek çok iltifat olunmuştur. Ve vicdan-ı çâkerânım bu halleri pek çok şûbhât-ı daimi olub, çünkü mevcut zabitanıdan Süvari Miralayı Hurşid Bey ile birlikte bulunanlardan başka hiçbir zabitan, üzerlerinde bulunan elbise-

lerden başka bir şey almadıkları halde mumileyh Hüseyin Bey'in kâfi eşyası iki arabaya tahammül olarak (yüklenerek), ve Rusya soldatlarından dahi üzerine bir nefer nöbetçi tutularak kalenin içerisinde muhafaza olunduğu, bazı zabitanın malumu olub, bunu hikâyeden maksad-ı acizanem dahî, idare sandığının, bu işler meyanında hıfz edilmiş olduğunu imadan ibarettir.

On altıncı madde:

Kale Miralayı İzzetlü Hüseyin Bey meselenin iptilâlarında “livâ” olmak ve Kars'a kesb-i nüfuz etmek için, pek çok hüsn-ü hizmet ve gayret ettiği, emre mûnker olmayıp, hattâ uhdesinde birkaç fahrî memnuniyet dahî ihdâ olunmuştu, Ol zaman kâfi alay ve taburlar debboylarının kasaba derûnunda bir takım hane icrası verilmesi için, cümlesinin bir mahalde bulunmasına karar verilerek, bu da mumileyhin taht-ı nezaretine verilmiş olduğu halde, düşman mevki-i mezkûru hîn-i zabtında, İç Kale ambarlarında binden ziyade yağmurluk, beş, altı bin kadar çorap ve sair, bu gibi eşyayı askeriye zuhuruyla, zabt etmiştir.

Alaca Muharebesinden evvel, Dersaadet'ten gönderilmiş olan bir hayli yağmurlukların askere tevziine vakit kalmayarak, düşmanın eline geçtiği ve Kars'da mevcuttan iki bine yakın ef-

radın yağmurlukları bulunmadığı cihetle, bunlara tevzi olunması lâzım gelirken, verilmemesi, mumileyhin tebdil-i hal ve hareketine delâlet edeceği, beşihyatdan (fenalıkdan) ve alehusus esir olan kâffe-i ümera-ı Kafkasiye'den pek çok içeriye gönderilip, mumileyhin ümera ve zabitanından sonra “Tiflis”e izâmı ile orada kalması ve masmuata (iştirakine) göre: “Kale kumandanıdır.” Diyerek, “livâ” yövmiyesi alması dahi istibahı (mübah sayması, calib-i mevaddan (dikkati çeken husus) bulunmaktadır.

Balâda muharrer mevad-ı müteahhide (değişik hususlar) münderecatı kezûb-i dürûğdan (yalanlar) ve ağraz-ı nefsaniyeden (insani garezlerden) berî (kurtulmuş) olduğu cihetle, bu bâbda tahkikat-ı lüzûme, bilahire beyan edilecek ahval-i sahîheye göre iktiza-i muadeletin ifâsı, Anadolu Divan-ı Harb-i Umumiye-i Âliyesi'nin îrâ-i saibesine menva't (bağlı, müteallik) bulunmuş ve taburların esamisiyle ve bulundukları mevaki-i daire tanzim olunan cedveli dahi merbûten takdim kılınmış olmakla - vesikaya merbud olduğu cedvel budur.- ol bâbda emir ve ferman Hazret-i min Alel Emîrindir. 9 Teşrinsani 1294

Kaymakam-ı Erkân-ı Harb

Mehmed Atıf

Malezya'nın Karanlık Yüzü: Malaya Komünist Partisi ve Chin Peng (1924-2013)

Mehmet Özay

Modern Malezya, sergilediği ekonomik başarılarla sadece bölgesinde değil, aynı zamanda dünya genelinde de zaman zaman ilgi odağı olurken, ülkenin siyasi tarihi bu görece iktisadi gelişmişliğin gölgesinde kalıyor. Bunda, bağımsızlık öncesinden başlayan ve zaman zaman çatışmalar boyutuna varan etnik gerginliklerin payı olduğu düşünülebilir. Bu çerçevede, Malaya Komünist Partisinin varlığı ülke modern siyâsi tarihin gizli sayfaları arasında yer aldığına tanık olunuyor. Söz konusu Parti, sadece bir siyâsi parti olarak kalmamış, aynı zamanda önce dönemin İngiliz yönetimi, ardından da yoğunluğu giderek azalsa da, Malezya devletine karşı gerilla savaşı vermesiyle dikkat çeker. Bu çalışmada, söz konusu bu gizli tarihin baş aktörü konumundaki Chin Peng'in geçenlerde hayatını yitirmesi üzerine Malaya Komünist Partisi üzerine kısa bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Malaya Komünist Partisi, Chin Peng, Malezya.

Malaya Komünist Partisi lideri Chin Peng 16 Eylül 2013 tarihinde Bangkok'da 89 yaşında bir hastanede hayatını kaybetti. Dönemin yayın organlarında adı "dünyanın en gizli devrimcilerinden" biri olarak geçen Ching Peng'in asıl adı "Ong Boon Hua" (The Straits Times 1989: 2). Bu bağlamda, Peng'in ölümü ailesi ve yakınlarıyla sıyrılmış bir 'veda' töreniyle sonlanmadı.

Ching Peng, İngiliz sömürgeciliği döneminde Perak Eyaleti'ne bağlı Sitiawan'da dünyaya gelmesi nedeniyle ailesi ve yakın çevresinin talebiyle rağmen, Başbakan Necip tarafından doğduğu topraklara gömülme talebi reddedildi. Bunun

temel nedeni olarak da, Ching Peng'in aşağıda değinilecek "anlaşmaya" rağmen, ülkedeki "icraatlarından" dolayı düşman kabul edilmesinde yatıyor. Bu bağlamda Chin Peng'in bu konuda düşüncesini özlü bir şekilde dile getiren yaklaşımı ise şöyle olmuştur "... Evet doğru, pişman değilim. Adalet için savaştığım şeyden pişmanlık duymam" (Peng 2007: 9).

Bu vesile ile pek değil, hiç bilinmeyen Malaya Komünist Partisi üzerinde kısaca durmak gerekiyor. "Malaya" derken elbette, bugünkü Malezya'yı değil, içinde Singapur'un da olduğu coğrafyayı kastediyoruz. Bir başka deyişle İngiliz sömürge

döneminde British Malaya'sı olarak adlandırılan toprak parçası, Modern Malezya'da yakın tarihin önemli hadiseleri içerisinde yer alan bu ve benzeri hadiselerin bilinmemesi üzerine kurulmuş bir ideolojik şekillenme olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu görüşü destekleyecek bir başka örnek, komünist gerilla hareketi liderinin tam zıddı kutupta bulunan Dato Onn bin Cafer'in bugün ne kadar bilinip bilinmediğini sorgulayarak gündeme getirebiliriz. Hem de bunu, kendisiyle yakın geçmişte görüşme fırsatı bulduğumuz Dato Onn'un yıllarca sekreterliğini yapmış Mohamad Abid söylüyorsa ortada gerçekten "sıkıntılı" bir durum var demektir... Kaldı ki, Malaya topraklarında doğan Komünist Partisi üyeleri bu oluşum içerisinde çoğunluğu oluştursalar da, sadece Çinlilerden müteşekkil olmadığı (Soong 2011: 31; Leng 200 2011: 51), aksine içinde Malay ve Hintlilerin de olduğu bilinmektedir. Yâni bu oluşumla, Malezya'nın bağımsızlık öncesinde başgösteren ve bağımsızlık sonrasında varlığı devam eden bir legallikten illegalliğe dönüşmüş bir siyâsî hareket sözkonusudur. Meselâ, önde gelen oluşum içerisinde Musa Ahmad, Rashid Maidin (oluşumun Genel Sekreteridir), Abdullah Sudin, İbrahim Mohamed, Wahi Anuar ve Shamsiah gibi üst düzey görevlerde bulunmuş olanlar da var (Chin 1995: 116; Abdullah 2009: 196; Mahathir 2011: 111). Tabii bu girişte Modern Malay milliyetçiliğinin babası ve "Birleşik Malay Milli Birliği"nin kurucusu ve ilk başkanı (UMNO) Dato Onn'u Chin Peng ile birlikte zikretmek bazılarına garip gelebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, 1948 yılı Ağustos ayında bu hareket Malaya Komünist Partisi olarak faaliyetlerine başladığında, bu girişimden en çok rahatsızlık duyanlardan biri Dato Onn olmuştur. Gerilla hareketinin hedefleri arasında olan Malay köylerinin kendini savunabilmesinin yollarını ararken, öte yanda Çin kökenli kitlelerin çıkarlarının, tıpkı diğer çoğunluk Malay ve azınlık Hintlilerin ki gibi korunmasını dile getirebiliyordu. Komünist Partisi'nin faaliyetlerine başlamasından sadece birkaç ay geçtikten sonra, 1948 yılı Aralık ayında Cohor'da içerisinde Çinli

grupların da olduğu Malayadaki toplam 21 farklı oluşumu biraraya getirmeyi başaran Dato Onn olmuştur (Anwar 2011: 137, 181).

Hemen burada ifade edelim ki, Malaya Komünist Partisi'nin varlığı, faaliyetleri, hedefleri bağımsızlık öncesi ve sonrası Malay toplumsal yapısının ve bunun siyâsî karşılığının farklı bir vecheden okunmasına imkân tanıyacak boyutlardadır. Bu bağlamda, söz konusu bu topraklarda hakim ideoloji olarak beliren ve bir şekilde bağımsızlık sonrasına intikal eden İngiliz siyâsî varlığı ve ideolojisine bağlılık kadar, kendi başına bir varlık olma hedefi taşıyan İslâmcı unsurların gelişmekte nasıl zorlandığının da bir nebze olsun anlaşılmasına kapı aralayacağı kanaatindeyiz.

Malaya'da o dönem olup bitene bakmadan önce bir arka plân izlenimi edinmekte fayda var. Arka plândan kasıt, komünist hareketin Güneydoğu Asya topraklarında yayılma alanıdır. Güneydoğu Asya toprakları iki temel medeniyete ev sahipliği yaptığını hatırlatmakta fayda var: Bunlardan ilki, Budist/Hindu geleneği, diğeri ise İslâmiyettir. Bu iki ana akım, medeniyet ve geleneğin sınırları da çok belirgin bir şekilde çizilmiştir. Bu bağlamda, Malaya yarımada ve takımadalar¹ ağırlıklı olarak İslâm medeniyetinin unsurlarını taşıırken, kara bölümünde yani, Hind-i Çin'inde çok farklı etnik yapılar ve inanç unsurlarına rağmen, başat medeniyet frekansının Hinduizm/Budizm eksenli gelişme gösterdiği dikkât çeker.

Güneydoğu Asya'nın denize bakan yüzü yani, Takımadalar ile karaya bakan yüzü Hind-i Çin'i, 19. yüzyıl Avrupa sömürgeciliği altında yeni siyâsî akımlarla yüzleşmek zorunda kaldı. Bu yüzleşmenin çeşitli boyutlarda ortaya çıktığı görülür. Meselâ, söz konusu sömürge yönetimlerinin açtığı okullar veya Eski Kıta Avrupasına gönderilen 'saray' çevresi ve seçkin ailelerin çocuklarının Avrupa görmüşlüğü ve Avrupa'da neşet eden ideolojilere sempati besleyerek, bizzat bu ideolojilerin içinde aktivist olarak yer almaları bunun somut örneklerindendir. Avrupa'da neşet eden ideolojiler basın yayın faaliyetleriyle ortaya

1 Takımadalardan kasıt, günümüzdeki Endonezya topraklarıdır.

çıktığı gibi, bazı siyâsî hareketler, dernekler ve hâtta partiler bağlamında da gündeme geliyordu. Avrupa menşeli ideolojilerin Güneydoğu Asya topraklarına taşınmasında kayda değer bir diğer unsur ise, hiç kuşku yok ki, sömürge idaresinde yer alan-sayıları az da olsa-Avrupalı çalışanların anavatanlarından ihraç ettikleri fikirleri, şahsi gayretleriyle 'yerlilere' aktarmalarıydı. Bu çerçevede milliyetçiliğin, sosyalizmin/komünizmin etnik farklılık göstermeksizin bölge ülkelerdeki toplum içerisinde yer bulduğuna tanık olunur. Bu temayül, aynı zamanda yine bizatihi sömürgeciliğin nedenlerinden biri olarak, köklü dini/gele-neksel toplumsal kırılmanın da bir sonucudur.

Malaya topraklarında bu durum, karşımıza ilginç bir toplumsal yapı ortaya çıkarmaktadır. Adına İngilizlerce Malaya denilen ve Malay Yarımadasını, yâni Cohor Boğazı'ndan Patani'ye kadar olan bölgeyi içine alan ve dokuz Malay Sultanlığı ile, kadim Patani Sultanlığı topraklarını içine alan bir bölgedir.² Malayların islâmiyetle ilişkilerinin erken dönemlerde başladığı göz önüne getirildiğinde, bu topraklar aynı zamanda İslâm toprağı olarak anılmayı da hak etmektedir. Bununla birlikte, İngilizler, o dönemde Bengal Körfezi ve Malaka Boğazı'nda dümen kıran önde gelen denizci ve tüccarlardan Francis Light marifetiyle 1786'dan yâni, Penang Adası'nı³ dönemin Kedah Sultanlığı'ndan 'cüz'i bir bedelle kiralamalarından başlayarak (Brown 1963: 5, 7), bölgenin ihtiyaç duyduğu insan işgücü ihtiyacını karşılamak maksadıyla, Çin ve Hindistan'dan gönüllü/zorunlu göçlerin gündeme gelmesi, bölgenin demografik yapısı üzerinde kayda değer bir değişime yol açmıştır. Bu çerçevede daha sonra ortaya çıkacak olan siyâsî hareketlerin, Çin kökenlilerin ağırlıkta olduğu bir hareket olması, dolayısıyla Malaya Komünist Partisi'nin doğuşunu, İngiliz

sömürgeciliği-göç-köksüzlük ilişkisinin bir ürünü olarak ortaya görmek mümkündür.

Bölgedeki bu siyâsî hareket, asıl adı Ong Boon Hua ve daha çok takma adıyla tanınan 'Chin Peng' liderliğinde kurulan gerilla hareketi olarak, önce Japon işgali döneminde Japon güçlerine karşı "Japon Ordusu Karşısı Malay Halkı" (MPAJA)⁴ adıyla İngilizlerle birlikte ittifak kurarak mücadeleye girişmiş, akabinde bu gerilla hareketi yönünü savaş sonrasında Malaya'da yeniden hakimiyet kurmak isteyen İngilizlere karşı çevirmiştir. Peng bu konuya ilişkin olarak; "Savaşın akabinde İngilizlerin kaybedilmiş toprakları ve onurlarını geri almak adına Malaya topraklarını yeniden 'işgal edeceklerini' ve bu hedefe ulaşmak adına da o dönem MPAJA adıyla faaliyet gösteren 'komünist' güçlerle işbirliği yapmaktan başka alternatifi olmadığını" dile getirir (Peng 2007: 11).

Bu dönemde İngilizlerin kayda değer bir yasal desteği olduğu görülür (Kheng 2009: 133). Tam da burada bir kez daha Burmalı Aung San'ı hatırlamamak ne mümkün!

Chin Peng hareketinin, 1948-1960 yılları arasında azımsanmayacak uzun bir süreyi kapsadığı düşünüldüğünde, ülkenin bugüne kadar süregelen çeşitli politikalarına tesir etmediği söylemek mümkün değildir. Bu tarihler arasındaki gerilla hareketiyle mücadele için ne İngilizler, ne de akabinde Malaya Federasyonu yönetimi tarafından 'savaş' kelimesi kullanılır. Aksine, her iki yönetim tarafından, 19 Haziran 1948'de başladığı öne sürülen bu siyâsî hareket ve eylemler 'Emergency'⁵ olarak adlandırılır (Leng 2011: 51). Bunun gerekçesi de, tıpkı bugünlerde birtakım resmi çevrelerin sözcüsü kabul edilebilecek gazetelerde yazıldığı gibi, hedef bu topraklarda yabancı yatırımcıları kışkırtmamaktır! (New Straits Times). Tam da bu noktada, Montesquieu'nun meşhur; *Kanunların Ruhu*'nda İngiltere'yi tarif ederken kullandığı

2 Bu topraklar başkenti Singapur olan Straits Government adıyla yönetiliyordu. Bkz.: The Straits Times, 20 Mart 1869, "The Malay Peninsula", Microfilm NL1968, Singapur: Lee Kong Chian Referans Kütüphanesi, s. 1.

3 İngilizler bu adayı adından başlayarak İngilizleştirmenin bir aracı olarak 'Prince of Wales Island' adını vermişlerdir.

4 MPAJA: Malayan People's Anti-Japanese Army.

5 Onüç yıl devam eden bu dönemin siyasi ve askeri yapılanması dikkate alındığında bu kavramı 'Sıkıyönetim' olarak Türkçe'ye çevirmek mümkündür.

ifadeyi hatırlatmaktadır ki, o da; diğer milletlerin aksine İngilizlerin ticaret ve siyaseti birbirinden ayırmalarıdır.⁶ Dolayısıyla Malaya topraklarında neşet eden bir siyâsî hareketle, bunun silâhlı boyutunu savaş eksenine kaydırmamak için azami çaba sarf edilmiş olduğudur.

Komünist Hareket'in başlangıcının 1948 yılı olmasının elbette tesadüfi olmayıp, bir anlamı vardır. Çünkü bu yıl, Birleşik Millî Malay Teşkilâtı (UMNO) ile İngilizler arasındaki anlaşmaya bağlı olarak, 'Malaya Federasyonu' adıyla yeni bir yönetimin hayata geçirildiğine şahit oluyoruz. Dönemin gazetelerine göz atıldığında; 'Anlaşma'da azınlıklara vatandaşlık hakkı konusunda kayda geçirilen maddelerin gerilla hareketinin başlamasındaki rolü gözardı edilemez (The Straits Times, 1947: 6) denilmektedir. Gerilla hareketinin hedefinde İngilizler olsa da, sömürgeci güçle, en azından yukarıda ifade edildiği üzere azınlıkları 'dışlayıcı' politikalar çerçevesinde çıkarlar uğruna aynı safta yer alan Malay saray çevreleri de bu hedefin içinde yer aldığı görülür (Kheng 2009: 133).

Burada yine de kaçınılmaz olarak Dato Onn'un o dönem geliştirdiği, ancak kabul görmeyen bütün ırkların birliğini öngören siyâsî yaklaşımına atıfta bulunmak gerekir. Malay milliyetçisi olması kadar, bu toprakların karşı karşıya kaldığı meselelere pragmatik ve pratik çözümler bulma ve bunları hayata geçirme noktasında da epeyce bir entellektüel mesai harcayan Dato Onn öyle anlaşıyor ki, yaşadığı dönemin 'şartlandırmalarının' ötesine geçebilmiş bir düşünce adamıydı. Ortaya koyduğu siyâsî mücadele, sadece o döneme kadar bölük pörçük Malay toplumunu biraraya getirmekle kalmamış, aynı zamanda sömürgeciliğin doğurduğu sebeplerle, bu topraklarda varlık süren azınlıkları da içine alacak bütünlükçü bir yaklaşım ortaya koymuştur (Abd. Samad 2011: 287). Zaten bu yüzden birkaç yıl sonra (1951) UMNO'dan ayrılmak zorunda kalan Dato Onn gibi bir siyâsî zekânın ürettiği fikirleri hazmedemeyen çevrelerin bugün ülkede hâlâ

karşı karşıya kalınan meselelerle mücadele etmek zorunda olmaları oldukça mânidir.

Dönemin en önemli gazetesi ve Malaya'nın başkenti konumundaki Singapur'da yayınlanan The Straits Times'a 1 Mayıs 1952 tarihinde başına 250.000 Dolar ödül konulduğu haberiyle kapak olan Chin Peng ise uzun yıllar güvenlik güçlerinden kaçmayı başarmıştı. Bu arada Partinin (Malaya Komünist Partisi), 2 Aralık 1989 tarihinde, Tayland hükümeti aracılığıyla Malezya hükümeti ile Komünist Parti arasında Tayland'ın güneyindeki Hat Yai şehrinde imzalanan anlaşmaya kadar fiili olarak varlığını sürdürmüş bir gerilla hareketi olduğunu hatırlamak gerekir (The Straits Times 1989: 2). Bu anlamda, tıpkı Burma'da Aung San'ın metodunun bir benzerinin Malaya'da gerçekleştirildiğini görürüz. Ching Peng'in savaş sonrasındaki gayesi, gerilla hareketini dönemin siyâsî lideri ve Malezya'nın kurucu babası ve ilk Başbakanı Tunku Abd'ulrahman tarafından daha bağımsızlık öncesinde tanınmamasıdır. Bu konu Tunku'nun yanı sıra, Singapur yönetiminden sorumlu İngiliz David Marshall'ın da katıldığı 1955 yılının son günlerinde yapılan Baling Müzakereleri'nde de gündeme gelmiştir (Peng 2007 368; The Straits Times 1959: 2).

Chin Peng'i Malaya'da önemli kılan unsur, başında bulunduğu gerilla hareketinin hedefidir. Nedir bu hedef? Bu hedef, Malaya topraklarında İngiliz sömürgeciliğini sona erdirip, bir Çin Komünist Devleti inşa etmektir. Peng, Malaya'da verilen savaşta sorumluluğu 'Beyazların aç gözlü hesaplarından' kaynaklandığını ifade eder (Peng 2003: 369). Dönemin Malay lideri Tunku Abd'ulrahman'ın Malaya Komünist Partisi'ne yönelik yaklaşımı kayda değerdir. Abd'ulrahman'a göre Çin'in kendine özgü şartlarında komünizm başarılı sonuçlar vermiş olabilir, ancak Malaya'da şartlar tamamıyla farklı olup, Malaylar, girişilecek bir 'sıcak mücadeleden' ziyade, vatanseverlik (*patriotism*) ve mücadele ile bağımsızlığı İngilizlerden alınacağı şeklindedir (The Straits Times, 1955; Arifin&Isa 2009: 41). Tabii, Tunku'nun 'Malaya şartları' derken neyi kastettiği önemlidir.

6 "The Rights of the Netherlands Vindicated Against The Encroachments of Great-Britain Concerning the Treaty Concluded Between The Two Kingdoms", on the 17th of March 1824, (Felemenkçe'den çeviri), Amsterdam, A Zweesaardt, 1836, s. 1.

Müslüman Malayların kır ağırlıklı yerleşim ve toplumsal ilişkilerine karşın, göçmen Çinlilerin kasaba ve şehirlerde hayat sürmeleri ve iktisadî faaliyetlerinin çeşitliliğine mi atıfta bulunuyordu acaba? Aralarında çiftçiler kadar, madenciler, inşaat sektöründe çalışanlar gibi şehir hayatının ihtiyaç duyduğu işlerle meşgul olan ve kayda değer sendikacılık faaliyetleri sergileyen Çinlilerin, yönetimi elinde bulunduran İngilizlerden taleplerinin farklı olacağını düşünmek mümkün (Keyes 1995: 213; Mohamad 2011: 113). Ancak yine de burada durup, Çin azınlığının elinde gelişip büyüyen bir Avrupa ideolojisinin, Malaya gibi Müslüman 'hakimiyetinde' bir toprak parçası üzerinde nasıl gerçekleştirileceği meselesi oldukça önemliydi.

Avrupa ile özdeşleştirilmeye gidildiğinde, bu ideolojiyi besleyecek alt yapının burjuva/işçi ikilemi yerine, ataerkil/feodal yapının varlığı karşımıza çıkmaktaydı. Yani, Sultanlar/soylular ile bunların 'kulu' addedilen halk (*rakyat*). Chin Peng, bu ideolojiyi pratiğe dökmesine dönecekti, fakat bu toprakların asli sahipleri olan Malay-Müslümanların kayda değer desteği olmadan bir başarı elde etmenin de mümkün olamayacağını okuyamamıştır. Bu destek, sadece maddi anlamda ortaya çıkmadığı gibi, mânevî bir destek de bulmak hayli zordur. Çünkü Malay ruh halinde yönetici yani, İslâm öncesi dönemde Kral, İslâmlaşma ile birlikte Sultan vazgeçilmesi mümkün olmayan, seküler bir yöneticinin karakteristiklerinin çok ötesinde bir anlama sahipti. Bu noktada Saray çevreleri ve elitinin daha işin başından itibaren İngiliz yönetimiyle olan ilişkilerinin derinlemesine anlaşılması gerekir. Ardından Saraya, yani Sultana bağlılığı neredeyse bir varoluş nedeni olarak kabul eden Malay halkı arasında-en azından büyük çoğunluğu için-komünizm veya bir başka ideolojiye yaslanmak mümkün değildi. Dr. Mahathir'in (2011: 115) ileri sürdüğü üzere o dönem, Malaya'da halkın kahir ekseriyeti komünizm karşıtıdır.

Burada Chin Peng'in başını çektiği bu parti ve gerilla hareketi içinde yer alan Malayların ne anlam ifade ettiklerine gelince: Bu noktada, özellikle 20. yüzyılın ilk on yıllarında, gerek Penang-Singapur'daki yayın faaliyetlerinde, gerekse yine aynı dönemde Hollanda sömürgeciliği altındaki-bugünkü Endonezya-topraklardaki çeşitli yayın organları ve öncü entellektüel figürler etrafında

neşet eden, içinde İslâmcılığın da çeşitli renkleriyle şekillendiği gözlemlenen 'Malay milliyetçiliği' eksenli oluşumları dikkât çekiyordu. Aslında bu, şu anlama gelmekteydi: Sömürgecilik karşısında Batı eğitilmiş Malay seçkinlerinin tutundukları ideolojiler, adı ne olursa olsun, 'bağımsızlık' adına gerçekleşmesiydi. Öyle ki, bu ideolojiler daha 'Soğuk Savaş' yılları yaşanmadan bu topraklarda kendini ortaya koymaya başlamıştı. Meselâ, bu ideolojiler arasında dönemin Ortadoğu çevrelerinde eğitim görmüş dinî eğitilmiş öncülerin İslâmcılık akımları sömürge yönetimlerince 'sıkı takibe' alınırken, gerek bu akım içerisinde yer alanlar, gerekse dışında yer alanların buluşabildikleri ideolojiler kimi zaman milliyetçilik, kimi zaman komünizm şeklinde tezahür ettiği kanaatindeyim. Bu konuda, şimdilik bu kadarla yetinip, teferrutlu görüşleri bir başka çalışmaya havale ettiğimi söylemeliyim.

İşte bu nokta, yani Malay-Müslüman kitlelerine ulaşamama, Chin Peng ve hareketinin-belki de-tıkandığı nokta olarak kabul edilebilir. Tabii İngiliz askeri gücünün varlığını da unutmadan. Öyle ki, bu güç 13 yıl aktif olarak, ancak varlığını Malaya Komünist Partisi ve Malezya hükümeti arasında Tayland yönetimi arabuluculuğunda imzalandığı 2 Aralık 1989'a kadar devam ettiren harekete karşı sadece Hindistan'dan, Doğu Afrika'dan ve Fiji'den getirilen askerlerden ibaret değil, haddi zatında bölgedeki en önemli Anglo-Sakson siyâsî güç olan Avustralya gibi Yeni Zelanda'dan da destek aldığı unutulmamalıdır (Peng 2007: 26, 396; Kheng 2009: 132).

Ancak bütün Avrupalı bağlantılarına rağmen, Chin Peng hareketini Avrupa ile özdeşleştirmek hatalı olur. Çin gibi güçlü bir siyâsî kültür yapısından gelen Chin Peng ve diğerleri, yaban ellerde göçmen olarak bulunmalarına rağmen, içinden çıktıkları geniş Çin toplumu ve onun ideolojilerini taşımasını bilmişlerdir. Bu anlamda, Malaya topraklarındaki mücadelenin kayda değer bir yönünün Çin-Japonya arasında tarihî husumetin bir uzantısı olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Bu husumetin son dalgası 1920'li yılların ikinci yarısında başgösteren, 1930'ların başlarında sıcak savaşa evrilen ve daha çok 'Mançurya Savaşı' olarak bilinen mücadelenin Japonların galibiyetinde görülür. Yani, her ne kadar II. Dünya

savaşı öncesinde sosyalist/komünist hareketlerde bir kıpırdanma olsa da, asıl kızıışmanın Japonların bu topraklara girmesiyle ortaya çıktığı görülür. Malaya Komünist Partisi'nin kurulmasında rol alan etkenlerin başında 1930'larda küresel anlamda yaşanan iktisadî buhranın bu topraklara, yani Malaya'ya yansımalarının etkisi vardır muhakkak ki. Özellikle kalay madenciliği, kauçuk gibi temel ihraç maddelerinin dünya piyasalarında karşılaştığı değer kaybı, bu sektörlerde çalışan kitleler arasında 'safların sıklaştırılmasına' sebep olmuştur.

Bu bağlamda Malaya Komünist Partisi 1930'ların başında kurulmakla birlikte bir siyâsî ve silâhlı güç olarak ortaya çıkması, Japonlara karşı İngilizlerle 'ittifak'a dayanır (Barr 2000: 18). İngilizler tıpkı diğer milletlere mensup savaşçılar gibi gerilla hareketi içinde yer alan Çinlileri de Japonlara karşı ön cephede savaştırmasını bilmiştir. Chin Peng'in kaleme aldığı "My Side of History" adlı eserde dile getirdiği üzere bu dönem, tamı tamına Çin'deki gelişmelere, özellikle de dönemin Çin-Japon çekişmesinde Çin'de gündeme gelen ideolojik, yani *Kuomintang* (milliyetçi) ve Komünist ayrışmalarına paralel olarak ilerlemiştir (Peng 2007: 42). Aslında bu silâhlı 'birliktelik' bile, komünist hareketin, Çin azınlığı içinde güçlü bir yeri olmasına rağmen, Malaya topraklarında açıkça bir tehdit unsuru olmasının şartlarının oluşmadığı ve bu hareketin-kırsalda bazı Malay köylerine saldırılar görülmekle birlikte-geniş Müslüman Malay kitleyi hedef almadığı-ya da böyle bir hedefi olsa bile, maddî olarak en azından böyle bir imkân erişmediği-aksine hedeflerinin öncelikle Çin milliyetçileri ile güvenlik güçleri olduğu dikkât çekmektedir (Leng 2011: 58). Savaşın getirdiği farklı çıkar ilişkilerinin sonucu olarak, İngilizlerle kurulan ilişkinin bir yanında yaşadıkları toprakları 'vatan' bilmenin de olduğu gözlemlenir (Mohamad 2011: 111). Azınlıkların, özellikle de Çinlilerin Malaya topraklarını 'vatan bilme' argümanı ne dün kabul edilebilmiştir, ne de bugün hakkıyla çoğunluk/azınlık ikileminde yerli yerine oturabilmiştir. Bunun yıllar sonraki göstergesi, Malay toprakları üzerinde Komünist Malay Devleti inşasında kanıtlanır. Malaya'da ortaya çıkan ve bu topraklara yabancı komünist

hareketi belki bu noktadan değerlendirmek gerekir. Yani, bir yanda Chin Peng gibilerin gelip yerleştikleri topraklarda hayat sürmenin kendilerinde doğurduğu 'sahiplenme' duygusu, öte yanda anavatanda sürgit devam eden dış saldırılar karşısında ideolojik ayrışmaların 'Batı sömürgeciliğine' yönelmesidir. Bu noktada, Çin'e atıfta bulunan Chin, milliyetçilerin Japonya karşısında Batı'dan yardım alma taleplerine karşılık, komünizm taraftarlarının buna karşı çıkışına dikkât çeker. Tabii bir de Malaya'nın İngiliz sultanı altında bulunmasının Çinli azınlık üzerinde nasıl bir etki yaptığı da unutulmamalı. Tıpkı Amerika'da zencilere yapılan muamelenin Malaya topraklarında 'Asyalılara' uygulandığı ve sosyal etkileşimi 'Beyazlarla' sınırlandıran kapılarında "Asyalılar Giremez" (No Asians Allowed) yazılı kurumların varlığı ile iktisadî alanda uygulanan 'kapitalistleştirme' çabalarıdır (Peng 2007: 38, 48). Bu ayrışmanın Malay Müslümanlar üzerinde, özellikle Malay entellektüellerinin yaklaşımlarında, Çinli benzerleri ile etkileşimlerinde neler olup bittiğini maalesef bilemiyoruz. Zaten bu nedenledir ki, girişte 'bu ve benzeri konuların pek de gündeme getirilmediğine' değinmiştik.

Söz konusu bu gerilla hareketi, dönemin Çin lideri Mao tarafından 'taltif' edilmekle kalmaz, sömürgeciliğe karşı mücadelede bir dönem açıkça desteklenir de. Öyle ki, 1950'lerin sonunda, bağımsızlıktan sonra dahi, Malaya topraklarında yaşayan Çinlilerin, 'ana vatan' Çin'den ilham almaları çağrıları yapılır. Öte yandan, Endonezya Komünist Partisi'yle ilişki geliştirilmeye çalışılsa da, o dönem Endonezya ordusunun istihbarat biriminin başındaki Suharto'nun 30 Eylül 1965 darbesiyle akamete uğrar (Chin 1995: 116). Bu hareketin sona ermesinde önce İngilizlerin, ardından modern Malezya hükümetinin çabalarının yanı sıra, Çin hükümetinin bölge ülkelerindeki 'komünist parti' hareketlerine verdiği desteği çekmesinin de payı gözlerden uzak tutulmamalıdır (Kwang&İbrahim vd. 2011: 258). 1930'larda başgösteren, önce Japon işgâline, ardından sömürgeci İngilizlere yönelen gerilla hareketinin Malaya topraklarında ve nihayetinde modern Malezya'da bıraktığı izlere dair araştırmalara ihtiyaç var.

Kaynaklar

Abd. Samad, Paridah. (2011). **The Myth of Dato' Onn Jaafar: The Forgotten Hero**, Kuala Lumpur: Partisan Publication.

Abdullah C.D. (2009). **Memoir Abdullah C.D.: Bahagian III, Perjuangan di Sempadan dan Penamatan Terhormat**, Selangor: Strategic Information and Research Development Centre.

Anwar, Zainah. (2011). **Legacy of Honour**, Yayasan Mohamed Noah, Kuala Lumpur: Noah Foundation.

Arifin, Zainul&Isa, Mohammad. (2009). (ed.). **Tunku in His Own Words**, From the Pages of the NSTP Publications, Kuala Lumpur: NSTP Resource Center.

Barr, Michael D. (2000). **Lee Kuan Yew: The Beliefs Behind the Man**, Kuala Lumpur: Curzon Press.

Brown, M.Stubbs. (1963). **A History of Penang: 1805-1819**, Master Tezi, April.

Chin, Aloysius. (1995). **The Communist Party of Malaya: The Inside Story**, Kuala Lumpur: Vinpress.

Keyes, Charles. (1995). **The Golden Peninsula: Culture and Adaptation in Mainland Southeast Asia**, School of Hawaiian, Asian&Pacific Studies, Honolulu: University of Hawai'i Press.

Kheng, Cheah Boon. (2009). "The Communist Insurgency in Malaysia, 1948-90: Contesting The Nation-State and Social Change", **New Zealand Journal of Asian Studies**, 11, 1 (June, 2009): 132-52.

Kwang, Han Fook; Ibrahim, Zuraidah; Hoong, Chua Mui; Lim, Lydia; Low, Ignatus; Lin, Rachel; Chan, Robin. (2011). (ed.) **Lee Kuan Yew: Hard Truths To Keep Singapore Going**, Singapore: Straits Times Press.

Leng, Yuen Yuet. (2011). **Nation Before Self: And Values that Do Not Die**, 2nd Print, Kuala Lumpur: MPH Publication.

Mohamad, Mahathir. (2011). **A Doctor in The House: The Memoirs of Tun Dr. Mahathir Mohamad**, Selangor: MPH Publishing.

Peng, Chin. (2007). **My Side of History**, 4th Reprint, Singapore: Media Masters.

Soong, Kua Kia. (2011). **Patriots&Pretenders: The Malayan Peoples' Independence Struggle**, Selangor: Suaram.

New Straits Times; <http://www.nst.com.my/channels/learning-curve/perspective-lessons-from-the-malayan-emergency-1.351271>

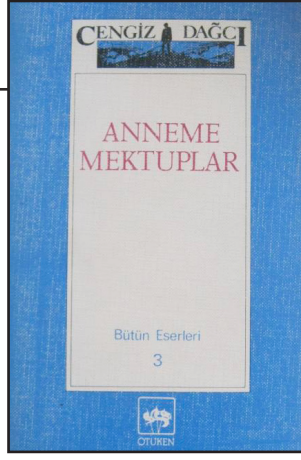
The Rights of the Netherlands Vindicated Against The Encroachments of Great-Britain Concerning the Treaty Concluded Between The Two Kingdoms, on the 17th of March 1824, (Felemenkçe'den çeviri), Amsterdam: A Zweesaardt, 1836.

The Straits Times, 13 November 1989, "Chin Peng To Sign Accord", Microfilm NL 16862, Singapur: Lee Kong Chian Referans Kütüphanesi.

The Straits Times, 27 October 1959, "No Peace Talks With Chin Peng: Tengku", Microfilm NL 4023, Singapur: Lee Kong Chian Referans Kütüphanesi.

The Straits Times, 13 January 1947, Communist Party Rejects Federation, Microfilm NL 5058, Singapur: Lee Kong Chian Referans Kütüphanesi.

The Straits Times, 20 Mart 1869, "The Malay Peninsula", Microfilm NL 1968, Singapur: Lee Kong Chian Referans Kütüphanesi.

Cengiz Dağcı'nın "Anneme Mektuplar"ında Kozmosun Simgesi Olarak Ağaç

Mehmet Aça*

"Anneme Mektuplar", Cengiz Dağcı'nın son romanlarından olup, mektup tekniği ile kaleme alınmıştır. On beş mektuptan oluşan roman, yazarın anıları, duygu ve düşüncelerinin yanı sıra, Kırım Türklerinin geleneksel dünya görüşünü de yansıtmaktadır. Yaşanılan ağır bir trajedi sonrasında Kırım'dan ayrılan ve hayatının sonuna kadar da bu kutsal toprağa (başka bir deyişle "kozmos"a) hasret kalan Cengiz Dağcı'nın kozmos ve kaos anlayışında toprağın yanı sıra, ağaç da anlam ve işlev yönünden bir değer taşımaktadır. Makalede, Cengiz Dağcı'nın kozmos ve kaos algılaması ile ağacın kozmos algılamasındaki yeri, "Anneme Mektuplar" romanı üzerinden tespit edilip yorumlanmıştır. Romandaki kozmos algılamasının merkezinde Kızıltaş'ın yer aldığı ve bunun Kızıltaş'tan sürgünle birlikte kaosa dönüştüğü; kaos ve kozmos algılamalarının bireysel olduğu kadar toplumsal bir yönünün olduğu da görülmüştür. Dağcı'nın kozmos algılamasında başta badem ağacı olmak üzere, ihtiyar meşe ve salkım söğüdün önemli bir yere sahip olduğu, bu ağaçların kaos ve özellikle de kozmosla olan ilişkilerinin Türk boylarının geleneksel dünya görüşleriyle örtüştüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Cengiz Dağcı, Anneme Mektuplar, Kırım, ağaç, kozmos, kaos.

Giriş

Makalede, Cengiz Dağcı'nın "Anneme Mektuplar"ında yer alan "badem", "salkım söğüt", "meşe" ve "akasya" gibi ağaçları kaos ve kozmosun (özellikle de kozmosun) ifadesi açısından ele alıp yorumlamadan önce, Dağcı'nın kaos ve kozmos (özellikle de kozmos) anlayışı hakkında

anılan romanını esas alarak bilgi verdikten sonra bu anlayışı hem sürgün bir bireyin psikolojisi, hem de geleneksel Türk dünya görüşündeki kaos ve kozmos algılaması açısından yorumlayacağız. Dağcı'nın kaos ve kozmos anlayışıyla ilgi tespit ve yorumlarımızı, onun mektup tekniğiyle kaleme aldığı "Anneme Mektupları"ndaki ağaçların

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi. mehmetaca@balikesir.edu.tr

kozmos simgeçiliği açısından taşıdığı anlamlarla ilgili tespit ve yorumlarımız izleyecektir.

“Anneme Mektuplar”daki Kaos ve Kozmos

“Anneme Mektuplar”, Cengiz Dağcı’nın anneye yazılan on beş mektup üzerinden merkezinde Kızıltaş ile Akmescit’in Fontannaya Sokağı’nın yer aldığı geçmişe dönüşler üzerine kurulmuştur.¹ Kahraman, anlatıcının gündeme getirdiği bu geçmiş, sürgünden önce Kızıltaş’ta yaşanan huzur, mutluluk, dirlik ve düzen dolu yıllarla (başka bir deyişle, düzen ya da “kozmos”la) sürgünden sonra yaşanan sıkıntı ve bunalımlarla (diğer bir deyişle, düzensizlik ya da “kaos”la) yarım kalmışlıktan oluşmaktadır. Romanın omurgasını Safiye Akimova ile kahraman anlatıcı arasındaki aşk hikâyesi oluşturmakla ve geri dönüşlerde bu aşk sık sık gündeme getirilmekle birlikte², kaos bunalımı ve kozmosa duyulan özlem, romana damgasını vuran iki temel unsurdur. Annesine yazdığı on beş mektupla kozmosa ya da bireysel ve toplumsal düzene duyduğu kişisel özlemi doğrudan ya da dolaylı bir şekilde sıklıkla dile getiren kahraman anlatıcı (yazar), ışık ya da kozmosun ezeli düşmanı olan karanlık ya da kaosa da ışık ya da kozmos kadar temas etmiştir. Kahraman anlatıcının kozmosa, yani ışığa duyduğu kişisel özlem, aslında karanlığa sürgün edilen Kırım Tatarlarının ortak özlemidir. Kahraman anlatıcının

mahkûm edildiği karanlıkla ilgili duygu ve düşünceleri de tıpkı ışığa duyduğu kişisel özlem gibi, toplumsal bir boyuta sahiptir.

Bu noktadan itibaren söze, Dağcı’nın “Anneme Mektuplar” üzerinden nasıl bir kozmos ve kaos anlayışı ortaya koyduğu tespit edilerek devam edilecektir. Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, Dağcı’nın kozmos anlayışının merkezinde çocukluğunun geçtiği ve ailesiyle birlikte terk etmek zorunda kaldığı Kızıltaş yer almaktadır. Kahraman anlatıcının Kızıltaş anıları ve betimlemeleri ile annesinin Kızıltaş’a dair özlemlerine yönelik ifadeleri, kahraman anlatıcının kozmos ve kaos anlayışını ortaya koymasında birinci dereceden etkilidir. Ailesiyle gelip yerleştiği Fontannaya Sokağı’nın da kahraman anlatıcının hem anılarında hem de âşık olduğu öğretmen Safiye Akimova ile birlikte kozmosu yeniden inşa etme çabalarında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Nedir Dağcı’ya (ya da kahraman anlatıcıya) göre kozmos? Kozmos, mavisî annenin gözlerinin mavisinden Gurzuf Denizi, Ayı Dağı, Gelin-kaya, Topkaya ve Adalar, Sarı Çömez’in tarlası, avludaki sıvalı fırın ve Pilibaşı; her bahar akların en akıyla çiçek açan elma ağaçları; Hıdırellez’de mezarlık duvarı dibinde çiçek fideleri diken kızlar; Derviza günlerinde³ bayrak tutan delikanlılar; serçeler, saksağanlar, karatavuklar; Kasım’da yaylaya yağan ilk kardır.⁴ Kozmos; annenin, Emi-

1 Roman hakkındaki kapsamlı bir değerlendirme için Bknz., İbrahim Şahin, Cengiz Dağcı’nın Hayatı ve Eserleri, Kültür Bak. Yay., Ankara, 1996, s. 126-158.

2 Şahin, a.g.e, s. 127.

3 Her 23 Eylül’de kutlanan bağbozumu bayramıdır. Birinci Kırım Dervizası, 1923’te Sudak Bölgesi’nin Kutlak Köyü’nde yapılmıştır. Bu Derviza’ya Kırım’ın her köşesinden katılanlar olmuştur. Derviza’nın açılışını Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Başbakanı Veli İbrahim yapmıştır. Kırım’ın en meşhur oyuncusu Hayri Emirzade de kendi oyunu ile Derviza’yı güzelleştirmiştir. İkinci Kırım Dervizası, 1924’te Kırım’ın en büyük köyü sayılan Üsküt’te yapılmıştır. Veli İbrahim’in heyecanlı konuşması ile başlamıştır. Derviza, Kırım Tatarları sürgüne uğradıktan sonra da kutlanmıştır. 1968’de Taşkent yakınlarındaki Çirçik şehrinde büyük bir Derviza yapılmıştır. Aynı şehirde ikinci bir Derviza yapılmak istenmişse de polislerle Kızıldoru askerleri, Kırım Tatarlarının bir araya gelmesini engellemek için itfaiye araçları ile halkı dağıtmış, karşı çıkanları dövmüş ve hapse atmıştır. Vatanlarına dönen Kırım Tatarları, 1990 yılında Büyük Özenbaş “İ. Gözaydın Vatan Dervizası”nı düzenlemişlerdir. Derviza’ya vatanlarına dönen Kırım Tatarlarının neredeyse tamamı katılmıştır. Bugün Derviza Kırım’da kutlanmakta olup, Kırım diasporasında görülmemektedir. Derviza günlerinde başta milli kuşak güreşi, at yarışı (at çapısı) gibi oyunlar oynanmış, yarışlar düzenlenmiş, şarkılar (yırlar) ve maniler (çınlar) söylenmiş, çeşitli eğlenceler düzenlenmiştir. Günümüzde bir festivale dönüştürülen Derviza günlerinde, bu geleneksel oyun ve yarışlara konserler, tiyatro gösterileri, şiir dinletileri, resim ve el sanatları sergileri ve Kırım Tatar yemeklerinin ikramı da eklenmiştir. (Kaynak: <http://tr.wikipedia.org/wiki/Derviza>)

4 Cengiz Dağcı, Anneme Mektuplar, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 10.

5 Dağcı, a.g.e, s. 12.

ne Teyze'nin, faytoncunun mutlu olduğu yer ve zamandır. Kozmos, Kızıltaş gençlerinin Osman Topkayacı'nın Topkaya şirketine ait aşevi önündeki *ihtiyar meşenin* gölgesine atılı ahşap peykede karpuz yeme yarışmasına katılmalarıdır.⁵ Kozmos, kahraman anlatıcının Yaltalı Saniye ile birlikte Pilibaşı duvarı dibindeki karınca öbeklerinin üstünde günlerini geçirdiği, eski kuyunun çevresine taşmış sular içinde yüzen kurbağalara taş attığı, bağın asmaları arasında kertenkeleleri kovaladığı, kopan kertenkele kuyruklarını Saniye'nin üzerine attığı, Saniye'yle birlikte asmalar arasında koşuşturduğu⁶, başka bir deyişle hayatın organik yapısıyla devam ettiği zamanlardır. Yurdundan, yuvasından uzak kalan bir anne için hava, su, ekmek ve Mekke olan Kızıltaş'tır kozmos. Kızıltaş'ın sıvalı fırınları, bostanın kıyısındaki yıldız çiçekleri, ayva ve kızılıncık tatlıları, bostanın taş duvarlarını örten kabak sürgünleri, kırlangıçların saçak altına ördükleri yuvaları, Gurzuf pazarında satılan yumurta ve domatesler, yine Gurzuf'tan satın alınan güzelim pencere örtüleri, Hastalar bağının üzümleridir kozmos.⁷ Saniye ya da Selma ile evlenmek; Pilibaşı'nın yakınlarında bir ev kurmak; tarlaya tütün ekmek, bağın kütüklerini budamak; akşamları sırtta bir arka odunla ahıra bağlı inek için bir koltuk otla eve dönmek; sofrada bir parça pideyle buğusu üstünde bir çanak etli fasulye yemek; bedenleri sıcacık suyla yıkamak; Saniye ya da Selma'yı döşeğe yatırıp saçlarını, çıplak kalçalarını ve memelerini okşamak ve Ayvasıllı Emine teyzenin özlediği yavruları dünyaya getirmektir kozmos.⁸ Başka bir ifadeyle, olması gerekeni Pilibaşı dibindeki karınca öbekleri, üzümlü bağları, baharda çiçek açan bademleri, bozkaya üstünde güneşlenen kertenkeleleriyle Kızıltaş'ta yaşamaktır. Bir kez daha Topkaya bayırlarına tırmanmak, Soğuksu kıyılarını gezmek, Halide'yle Pilibaşı bağının kıyısında ölü serçe yavrularını gömmek;

mezarlık ve cami başta olmak üzere her şeyi yerli yerinde görmek; kızların Hıdırellezde mezarlık duvarının dibine çiçek fidelerini diktiklerine bir kez daha şahit olmak; evin önündeki Ayvasıllı Emine teyzeyi getiren faytonu, Topkaya Arteli'ne ait aşevi önünde karpuz yiyen gençleri, eşiklerde uyuyan kedileri bir daha görmek; çocuk doğuran kadınların çığlıklarını, minareden okunan ezanın yankılarını sonsuza dek duymaktır kozmos.⁹ Evlerinin, camisinin, yollarının, köprülerinin, çeşmelerinin ve okullarının elle, akılla ve terle yeniden kurulması; bostanlarının sulanması, tarlalarının yeniden ekilmesi, bağlarının budanması, hayvanlarının güdülmesi; mezarlığının yabanıl otlardan temizlenmesi; insanların sürgün yerlerinden getirilip kendi evlerine yerleştirilmesi, çocuklarının okutulması, kızlarının evlendirilmesi gereken Kızıltaş'tır kozmos.¹⁰

Kahraman anlatıcının gidip gölgesinde sevginin, doğumun ve ölümün anlamını bilmeden dinginlik içinde yatabileceği bir badem ağacıdır kozmos:

“Bir taş'tım. Bir kayaydım. Gidip gölgesinde yatacağım badem ağacını arıyordum. Orda hiç kimse incitmeyecekti beni, hiç kimse kanatmayacaktı yüreğimi. Soğuğa ve sıcağa, kara ve yağmura lakayt; kertenkele güneşlenmediği zaman kedi uyuyacaktı üstümde; badem ağacı çiçek açacaktı üzerinde; dallarında cıvıldaşan kuşlar çımkıracaktı üstüme; yatacaktım arada kaskatı ve şiirsiz; sevginin, doğumun ve ölümün anlamını bilmeksizin.”¹¹

Canların sıkıldığı anlarda söylenen huzur verici, ferahlatıcı Kızıltaş türküleridir kozmos: *Var-dım kuyu başına / Yüzük koydum taşına / Ah neler geldi neler geçti / Bu gençlikte başıma...*¹² Namazı, bir sürgüne vatan, kökleri dışarıdaki ağaca toprak bahşeden camilerde kılmaktır kozmos:

“Ben yalnız duada sessizim, Anne. Ama ben namazımı camilerde kılmak isterim. Biliyorum,

6 Dağcı, age, s, 12-13.

7 Dağcı, age, s, 67-68.

8 Dağcı, age, s, 103.

9 Dağcı, age, s, 188.

10 Dağcı, age, s, 133.

11 Dağcı, age, s, 167.

12 Dağcı, age, s, 242.

*camiler kapatıldı. Sen, nerde dua edersen et, Tanrı duyar duanı oğlum, diyorsun. Ama ben gene de camilerde kılmak isterim namazımı; Tanrı büyüğe açsın, açtırsın oğluna camilerin kapılarını.”*¹³

Soğuksu yolunda bulunan yuvarlak çakıl taşına, altında oturan ve dalları çakı ile yontulan söğüde, asmaları üzümle yüklü bağlara, dorukları karlı dağlara, rengini annenin gözlerindeki maviden alan denize, ağaçlara, kayalara, çalılara, kuşlara, kertenkelelere ve kelebeklere “benim” diyebilmektir kozmos.¹⁴

Peki, nedir Dağcı'nın zihnindeki kozmosu bozup dağıtan, onu ve soydaşlarını ışıktan mahrum ederek karanlığa mahkum eden kaos?

Gerçek anlamda kaos, köksüzlük, yönsüzlük, yersizlik ve yurtsuzluktur. Kaos; sürgün hayatıdır, yabancı diyarlarda yaşanan kimsesizlik ve yabancılıktır. Kaos, Kızıldaş'ın yıkılan ve bozulan camisi, yoları, köprüleri, çeşmeleri ve okullarıdır. Kaos, Kızıldaş'ın sulanmayan bostanları, ekilmeyen tarlaları, budanmayan bağlarıdır. Kaos, yaban ellerde sürgün hayatı yaşayan Kızıldaşlıların kendi evlerine dönememeleridir. Kaos, Kızıldaş çocuklarının kendi okullarında okuyamamaları, kızlarının evlenip yuva kuramamaları ve öz yurtlarında çocuk doğuramamalarıdır. Kaos, insansız bir tabiat ya da doğal hayattan yoksun bir Kızıldaş'tır:

“Korkunçtu o gece, Anne. Akla sığmaz kâbus rüyalarda bile göremezdi insanoğlu o gecenin Kızıldaş'ı gibi bir Kızıldaş'ı. Bomboştı. Rüzgârda açık kalmış evlerin menteşelerden kopuk kapıları, damlardan devrilmiş bacalar yatıyordu avlularda; pencere camları da kırılmıştı; fırınlar, verandalar, ahırlar çökmüştü; günlerden beri başıboş hayvanlar böğrüşüyorlardı sokaklarda; yabanileşmiş kedi ve köpekler, hazin melemeleriyle sahiplerini arayan koyun ve keçilere saldırıyorlardı; bir zamanlar Topkaya şirketine ait aşevi önünden geçen asfalt

*şose olağanüstü bir aklığa bürünmüştü, ve, gene bir zamanlar Kızıldaş gençlerinin gölgesinde karpuz yedikleri kocaman meşe ağacı cansız ve ışıltısız ama gümüştü bir renge girmişti ay ışığında ve eskiden ahşap peykenin olduğu yerde gebermiş bir beygir yatıyordu dört bacağı havaya dikili, boynu alabildiğine uzalı, ağzı alabildiğine açık, ve açık ağzının çevresinde kokmaya yüz tutmuş etleri yer yer döküktü, ve ak dişleri üstüne yarı uykuda iki tok karga uzaktaki evlerin avlularından gelen aç hayvanların hazin ulumalarını dinliyorlardı.”*¹⁵

Kaos, Kızıldaş'taki ağaçların çiçeklerini kahraman anlatıcı için bir daha açmayacağı, Hıdırellez'deki şarkıların kahraman anlatıcı için bir daha söylenmeyeceği, fırınlarda ekmeklerin kahraman anlatıcı için bir daha pişirilmeyeceği; kahraman anlatıcının denizlere, bozkırlara, tarlalara, gün ışığına, rüzgâra, kara, yağmura her zaman yabancı kalacağı sonu gelmez bir dönemdir.¹⁶

Kaos, aile bireylerinden hiç kimsenin bir daha asla dönemeyeceği Kızıldaş'taki metruk evdir. Kaos, taze mezarların bile kazılıp yerle bir edildiği, bir tek mezar taşının bile kalmadığı Kızıldaş mezarlığı ile meşelerin dibinde görünen kemik ve insan kafatası yığınlarıdır.¹⁷ Kaos, ikamet edilmesi yasaklanan Kızıldaş'tır. Yüreklere bir daha uyanmayacak olan sevgi ve özlemdir; açmayacak çiçek, yanmayacak ışıktır. “Biz”in “biz” olarak yaşama hakkının gaspıdır kaos; sönen ocaklar ve kararan dünya için ağlayan analar, gelinler ve yavrulardır.¹⁸ Sırtlarında bohçaları, sürgün trenlerine doğru yürüyen kadınlar, çocuklar ve şaşkın yüzlü ihtiyarlardır.¹⁹ Çöken evler, kuruyup çöl olan topraklar, göl olan bağlar, kurşuna dizilen, telgraf direklerine asılan insanlar, başka dünyalara alınıp götürülen sürgünler, doğuramayan kadınlar, doğmayan çocuklardır kaos.²⁰ Boşalan köyler, sürülmüş insanlar, yıkılmış camiler, yarım kalan dualar, tutukevlerinde çürüyen şair-

13 Dağcı, age, s. 248.

14 Dağcı, age, s. 273.

15 Dağcı, age, s. 18.

16 Dağcı, age, s. 19-20.

17 Dağcı, age, s. 21.

18 Dağcı, age, s. 51.

19 Dağcı, age, s. 81.

20 Dağcı, age, s. 84.

ler, doktorlar, öğretmenler; sürgün trenlerinde aç yavrularını emziremeden ölen annelerdir. Kaos, kırılmış haysiyettir. Kış-kıyamet günü tüfek dipçikleri altında Kızılaştan sürülen insanların ardından ağlamaktır kaos.²¹ Kızılaştı yıllar sonra hazırlanan Kırım haritalarında dahi bulamamak, görememektir. Kırım’ı ziyaret etmelerine izin verilen Kırımlıların yıkık dökük köylerine geldikten sonra bir tutam yurt toprağıyla boynu bükük bir halde yine sürgün yerlerine dönmeleiridir kaos.²²

Kaos, Kızılaştan sürülen bir annenin oğlunun öz yurdunda evlendiğini göremeyecek, ihtiyarlığında torunlarını sevmeyecek, oğlunun evinin bahçesindeki çiçekleri okşayamayacak, yine oğlunun evinin serinliğinde Kur’an okuyup namaz kılamayacak olmasıdır. Kaos, öz yurtlarından koparılanların başka başka diyarlarda savrulup durması, kendilerini gerçekleştiremeden, bütünleyemeden yarım kalmaya mahkûm olmasıdır. Kaos; yarım kalan aşklar, kavuşulamayan sevgililer, kurulamayan sıcacık yuvalar, yaban ellerde yapayalnız ölmektir.

Kozmosun Simgesi Ağaçlar

Yukarıda “Anneme Mektuplar”ındaki kozmos ve kaos algılamaları hakkında bilgi verdiğimiz Dağcı’nın kozmos ve buna bağlı olarak kaosla ilgili algılamalarında başta badem ağacı olmak üzere, pek çok ağaç rol oynamaktadır. Kahraman anlatıcı, Kızılaşt, Fantannoya Sokağı ve Londra eksensli anlatımlarında sık sık ağaçlardan söz etmekten, onları betimlemekten, duygu ve düşüncelerini ağaçlar üzerinden aktarmaktan kendisini alıkoyamamaktadır.

Dağcı’nın kaos ve kozmosla ilgili algılamalarında “salkım söğüt”, “akasya” ve “meşe” gibi ağaçlara sık sık yer verilmekle birlikte, ilk sırayı badem ağacı almaktadır. Kahraman anlatıcı için Kızılaştta kozmosun (vatanın) ana simgesi olan

badem ağacı, Londra’da iken kozmosa (vatana) duyulan özlemle onu yeniden yaşama arzusunun ana simgesidir. Söze “meşe”, “akasya”, “salkım söğüt” üzerinden devam edileceği için, üzerinde kapsamlı bir şekilde durmayı gerektiren badem ağacı en sona bırakılacaktır. Anılan ağaçlardan söz edilirken, konunun özüne temas edilmesi ve bütün tespit ve yorumların sekiz-on sayfa ile sınırlı tutulması gerektiği gerçeği de unutulmaya- caktır.

Dağcı’nın (kahraman anlatıcının), Kızılaştta sürdürülen ve daha sonra sürgünle kaosa dönüş- türülen gündelik hayat hakkında bilgi verirken Kızılaşt gençlerinin bir zamanlar altında karpuz yeme yarışı yaptıkları kocaman **meşe ağacı**ndan söz ettiği görülmektedir.²³ Osman Topkayacı’nın Topkaya şirketine ait aşevi önündeki ihtiyar meşenin gölgesi, Kızılaştta sürdürülen normal hayatın merkezinde yer almaktadır. Bir aşevinin önünde yer alan ağaç, Türk inanç sisteminde önemli bir yere sahip olan “obanın ağacı”na bir örnektir.²⁴ İhtiyar meşenin bulunduğu yerde huzur, bolluk-bereket, doyum, neşe, mutluluk, umut, canlılık ve normal hayat vardır. Başka bir deyişle, obanın ağacı, kozmosu simgelemekte olup, dünyanın merkezinde yer almaktadır. Nitekim kahraman anlatıcı için de ihtiyar meşenin bulunduğu Kızılkaya dünyanın merkezidir. Türk inanç sisteminde kutsal dağlarla ağaçların simgelediği dünyanın merkezi, yeryüzünün en düzenli, huzurlu, mutlu, kutlu ve canlı yeridir. Kızılaştın merkezinde yer aldığı anlaşılan ihtiyar meşe, kutun kaynağıdır. O varken kut vardır, o yokken kut yoktur. Tanrı kutunun olmadığı yerde ise, kaos ya da karmaşa vardır.

Fontannaya Sokağı’nda 19 numaralı evin yeşile boyalı avlu kapısı önünde yer alan **akasya ağacı**, kof gövdesinde dal budak adına bir şey kalmamasına rağmen her bahar zamana inat çiçek açmaktadır.²⁵ Kahraman anlatıcı ve onun gibi

21 Dağcı, age, s. 207.

22 Dağcı, age, s. 439.

23 Dağcı, age, s. 12, 18.

24 “Obanın ağacı” için Bknz., Pervin Ergun, Türk Kültüründe Ağaç Kültü, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 2004, s. 293-299.

25 Dağcı, age, s. 29.

sürgünler için hayata tutunmanın ve umudun simgesi olarak görebileceğimiz akasya ağacı²⁶, İstanbul Radyosu yayınlarından Kadın Korosu ve Saz Müziği dinleyen çiftin ortalıktan kaybolduğu, Sakacının öldüğü, Eskikırım Sokağı'ndaki havra ile Tokal camisinin kapatıldığı, Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin Birinci Sekreteri İlyas Tarhan'ın tutuklandığı, Yeni Dünya gazetesinin Yeni Kızıl Kırım adıyla çıkmaya başladığı, insanların birbirlerine kimlerin tutuklanıp serbest bırakıldığını fısıldadıkları bir dönemde devrilip yıkılmıştır.²⁷ Zamana inat her bahar çiçek açan ve umudun, hayata tutunmanın simgesi olan ihtiyar akasyanın²⁸ bu tür olumsuzlukların yaşandığı bir dönemde devrilip yıkılması, oldukça anlamlıdır. Evin önündeki ihtiyar akasyanın devrilip yıkılması, sağladığı kutun yitip gitmesine, yitip giden kut ise uğursuzluğa neden olmuştur. "Evin ağacı" olarak nitelendirebileceğimiz kutlu ağaçların, evlerde yaşayanlara kut (canlılık, mutluluk, bolluk-bereket ve huzur) getirdiğine, devrilip yıkılmasının ise o evde yaşayanlara kutsuzluk (uğursuzluk, bereketsizlik, ölüm) getireceğine dair inanç, Türk boyları arasında oldukça yaygındır.²⁹ Uğursuzlukların yaşandığı bir dönemde devrilip giden akasya ağacının, Dede Korkut Kitabı'nın Oğuz alplarının düşman eline tutsak düştükleri sırada yeşermez olan kut kaynağı "kölgelüce kaba ağaç"larını hatırlattığını da belirtmekte yarar vardır.

Hayatını Kızıltaş ve Fontannaya Sokağı'ndan sonra Londra'da sürdüren kahraman anlatıcı, umutlarını Kızıltaş'ı hatırlayarak, oradaki kozmos unsurlarına sığınarak diri tutmaya çalışmaktadır. Özellikle de umutsuzluk anlarında hafızasında canlı tutmaya ve sığınmaya çalıştığı kozmos unsurları arasında Gurzuf Denizi, Ayı Dağı, Gelin-kaya, Topkaya ve Adalar; Sarı Çömez'in tarlası, avludaki sıvalı fırın ve Pilibaşı; her bahar akların en akıyla çiçek açan elma ağaçları; Hıdırellez'de mezarlık duvarı dibinde çiçek fideleri diken kızlar; Derviza günlerinde bayrak tutan delikanlılar; serçeler, saksaganlar, karatavuklar; Kasım'da yaylaya yağan ilk kar ve diğerleri gelmektedir. Her gece *İşte!... İşte!... Geleyatır / Ayağında kırmızı katır / Geleyatır Çora Batır!* türküsüyle gözlerini yuman ve başını örttüğü yorganın altında Eşek İbrahim'in köprüsünde Alim Aydamak'ın ödünü patlattığı on iki dilijans bazergânın alınlarındaki soğuk ter dizilerini sayan, avuçları içinde Hastalar bağında bitip olgunlaşmış üzümleri tutan yazar kahraman, elleri yorulunca Memiş'in deresi üstündeki **salkım söğütü** üzerine çekip gerçeklere meydan okuyan ölümsüz hayaller gibi uykuya varmaktadır.³⁰ "Memiş'in deresi", yani bir akarsu kıyısında bulunan salkım söğüt; sığınılan, canlıların üstünü bir yorgan misali örten, rahatlatan ve güven veren bir mekândır. Altına sığınan canlıları gölgesiyle örten, huzur verici ve rahatlatıcı bir özelliği olan salkım söğüt, romanda kozmosu simgeleyen önemli bir unsurdur. Türk boylarının

26 Nitekim kahraman anlatıcı da annesine yazdığı onuncu mektubun başında kendisini umut ve özlem bağlamında sabırla baharı beleyip de zamana inat çiçek açan ihtiyar akasya ağacına benzetmektedir: "Fontannaya'da evin sokak kapısı önündeki dal budak adına çok şeyi kalmamış o ihtiyar akasya ağacını unutmamışsındır: Kış içinde ağacın ölü olduğunu sanırdık. Ama ağaç yaşardı; ve baharı beklerdi. Ben o ihtiyar ağaç gibiyim işte, Anne. Kış boyunca baharı bekledim. Ve geldi bahar. Özlemler çiçek açtı içimde; gözlerimde renkler belirdi. Aynanın karşısına geçip kendi yansıma baktığım zaman yüzümde, pörsümüş de olsa, gülümsemeler gördüm..." (Dağcı, age, s, 262)

27 Dağcı, age, s, 47.

28 Romanın geneline bakıldığında kahraman anlatıcının özlem, başka bir ifadeyle umut dolu olduğu anlarla umudunu yitirdiği anlarda kendisini ağaçla özdeşleştirdiği görülmektedir. Annesine yazdığı ikinci mektupta "Yıllar yılı dizinde tutup okşadığın filiz, yetişip bir ağaç olmuştu, dal dal, budak budak; ve özlem tohumlarıyla doluydu bu ağaç." (Dağcı, age, s, 32) cümlesiyle umut dolu olduğunu ifade ederken, yazdığı dördüncü mektupta umutsuzluk ve özlemsizliğini şu cümlelerle ifade etmiştir: "Geçen yıl da ezik ve mutsuzdum. Ben her zaman ezik ve mutsuzum. Ama o gün... O günkü mutsuzluğum başkaydı. Yeni filizler fişkırmayacaktı gövdemden. Güneş ışığında ısınmayacaktı yapraklarım. Kuşlar konmayacaklardı dalıma, budağıma. Özlemler uyanmayacaktı içimde. Çiçeklerim açmayacaktı. Ölüm, bir hiçsizlikse eğer, ben ölüydüm." (Dağcı, age, s, 96)

29 Ergun, age, s, 299-302.

30 Dağcı, age, s, 10-11.

ağaç kültüyle ilgili tasavvurlarında gölgesinde oturana ferahlık veren söğüt evin, obanın, çadırın önündeki ağaçtır. Gölgesine sığınmak, Tanrı'ya sığınmak anlamına gelmektedir. Yiğitlerin gölgesinde oturduğu, çadır diktikleri bu kutlu ağaç, Anadolu'dan derlenen masallarda üvey anneden kaçan çocukların sığındıkları ağaçtır.³¹

Kahraman anlatıcının kozmosunun merkezinde yer alan badem ağacı, aynı zamanda onun kozmosu yeniden yaşama umudunun en temel simgesidir. **Badem ağacı**, kahraman anlatıcının Kızıldaş'taki eviyle Pilibaşı arasındaki toprak yolun hemen sağındadır. Badem ağacının gölgesindeki boz kayanın üzerinde kedi ya da kertenkele, bunların olmadığı zamanlarda ise kahraman anlatıcı güneşlenmektedir. Badem ağacıyla boz kayanın bulunduğu yerden her yer görülebilmektedir. Kahraman anlatıcının badem ağacıyla boz kayanın bulunduğu yerden her yeri bütün ayrıntısıyla görebildiğini ifade eden şu satırları, bir Yakut (Saha) destancısının dünyanın merkezinde yer alan yüksek bir dağın tepesinden dört bir yana bakarak yaptığı kozmos tasvirlerini andırmaktadır³²: *“Ben her yeri ve her şeyi görebiliyordum boz kaya üstünden: denizi, Ayı Dağı'nı, Adaları, Gurzuf limanına giren vapuru, Sarı Çömez'in tarlasını, yukarda asfalt şosede Emine teyzeyle kızı Sani'yesini evimize getiren faytonu... ve seni.”*³³ Badem ağacıyla boz kayanın bulunduğu yer, kahraman anlatıcı için dünyanın merkezidir ve buradan yapılan her bir bakış, Kızıldaş'ta yaşanan olağan hayata, başka bir ifadeyle, kozmosa tekrar tekrar tanık olmaktadır.

Kahraman anlatıcının duygu dünyasının merkezinde yer alan badem ağacı, yeni bir hayatın başlangıcı ve bu hayattaki tüm güçlüklerle göğüs gerilebileceği anlamına gelmektedir. Badem ağacı, kahraman anlatıcının kendisi ve toplumu adına bunalımlara girdiği, umutsuzluğa düştüğü

durum ve anlarda sığındığı, kanayan yaralarını sardığı, yeniden moral bulduğu, kozmosu yeniden yaşama ya da kurma umudu ve arzusunu canlı tutabildiği ana mekândır. Kahraman anlatıcının gidip gölgesine sığınacağı badem ağacı, orada kendisini kimsenin incitemeyeceği, hiç kimsenin yüreğini kanatamayacağı; soğuğa, sıcağa, kara ve yağmura lakayt kalacağı, gövdesi üzerinde kertenkele ya da kedinin güneşleneceği, açan çiçeklerle ve ötüşen kuşlarla dolu olan bir mekândır.³⁴ Bu ana mekân, Türk kahramanlık destanlarının başkahramanlarının ağır mücadeleler sonrasında yaralı bir halde sığındıkları ve dallarından akan özsuyla içerek sağladıkları ve yeniden hayat buldukları hayat ağacının bir benzeridir. Badem ağacı, kahraman anlatıcıyı hayata ve geçmişe bağlayan, onun gelecekteki kozmosa olan umudunu diri tutan ana unsurdur. Badem ağacı, kahraman anlatıcının merkezinde çoğu zaman Kızıldaş'ın yer aldığı düşlerinde de önemli bir yere sahiptir. Annesine yazdığı dördüncü mektupta gördüğü bir düşü anlatırken, Kızıldaş'ta her şeyin yok olduğunu, sadece badem ağacının yerinde durduğunu söylemektedir. Düşte gördüğü badem ağacı, kahraman anlatıcının Haluk'u ya da Haluk'a benzer birini bulmak umuduyla koşup vardığı yerdir.³⁵ Badem ağacı, kahraman anlatıcının sadece düşlerinde gördüğü bir mekân değildir. O, yapayalnız yaşadığı Londra'daki evinin camından baktığı gece karanlığında da gözlerinin önünde canlanmaktadır: *“Geceleyin yatağım içinde oturup saatlerce pencere gerisindeki karanlığa bakıyordum. Kızıldaş'ı görüyordum karanlığın içinden. Belirli ve güzel. Pilibaşı dibindeki karınca öbekleri, bağın üzümleri, baharda çiçek açmış badem ağacı, boz kaya üstünde güneşlenen kertenkele elle tutabileceğim kadar yakın ve capcanlıydı.”*³⁶ Kahraman anlatıcı, Kızıldaş'ı dolduran badem ağacı ile diğer varlıkları görebildiği sürece hayattadır. Bu ifade-

31 Ergun, age, s, 242.

32 Yakut destancılarının yüksek bir dağın tepesinden dört bir yanı gözlemleyerek yaptıkları kozmos tasvirinin bir örneği için Bknz., V. O. Karatayev, Yakutskiy Geroişeskiy Epos Moguçiy Er Sogotoh, Novosibirsk, 1996.

33 Dağcı, age, s, 21.

34 Dağcı, age, s, 67.

35 Dağcı, age, s, 82-83.

36 Dağcı, age, s, 132.

den de anlaşılacağı üzere badem ağacı, kahraman anlatıcısı Kızıltaş'a, başka bir ifadeyle hayata, umuda, geçmişe, geleceğe, yeniden kurulması hayal edilen kozmosa bağlayan ana araçtır. Onu hissetmek, hatırlamak ve görmek; yaraların sarılması, dayanılmaz acılar altında ezilen bir yüreğin yeniden umutla dolması, yarınlar için yeniden hayaller kurulmasıdır.

Yapayalnız yaşadığı Londra'daki evinin bahçesine küçücük bir Kızıltaş (başka bir deyişle "sanal bir kozmos") kuran kahraman anlatıcısının kurduğu bu Kızıltaş'ta badem ağacının özel bir yeri vardır.³⁷ Kurduğu bu minyatür Kızıltaş ile binlerce kilometre uzakta Kızıltaş'ı yaşamaya, yüreğindeki umudu diri tutmaya, hayata tutunmaya çalışan kahraman anlatıcı için açan her bir çiçek, yeşeren her bir badem dalı canlılığı, yeniden dirilişi ve umudu simgelemektedir: *"Salonda koltuğa oturup pencere camların ötesindeki badem ağacı üzerinden Soğuksu kıyılarını seyredecektim. Sonra akşam karanlığı içinden sen çıkıp gelecektin odama. Ve omuzlarında ak atkın, ak saçlarında Kızıltaş kokusu, Topkaya kıyılarına yağın karın hafifliğiyle omuzlarımdan üstüne eğilip beni yılbaşı sofrasına götürecektin."*³⁸

Londra'daki evinin bahçesine diktiği badem ağacı, kahraman anlatıcısının seyrederak Kızıltaş'a dair düşler görmesini sağlayan bir ağaçtır. Kahraman anlatıcı, seyrederak Kızıltaş'a, başka bir deyişle kozmosa dair düşler gördüğü badem ağacını çift görmektedir. Bunlardan birisi Londra'daki evin bahçesinde, diğeri ise başka bir yerde, yani Kızıltaş'tadır.³⁹ Son cümleden de anlaşılacağı üzere, bahçedeki badem ağacı, kahraman anlatıcısı kozmosa, yani Kızıltaş'a bağlayan bir köprüdür.

Sonuncu mektupta, kahraman anlatıcısının Kızıltaş'ta iken badem ağacına astığı bebek Haluk'un ağzından, onu Kızıltaş'a, geçmişin güzel günlerine bağlayan, kozmosu yeniden kurma umudunu capcanlı bir şekilde ayakta tutan Kızıltaş'taki badem ağacının kesildiğini öğrenmekteyiz. Kızıltaş'taki badem ağacının kesildiğine dair haber, kahraman anlatıcısının ölümünün habercisidir. Bir tür hayat ağacı olarak nitelendirebileceğimiz badem ağacının varlığı, bütün umutlarını onunla simgeleyen kahraman anlatıcısının da varlığının teminatı gibidir. Onun kesilmesi, kahraman anlatıcısının hayatının son bulmasıdır. Bu, aynı zamanda, onun kozmosa dair hayalleriyle umutlarının sona ermesidir. Kızıltaş'ı, başka bir deyişle kozmosu yeniden yaşamak umuduyla yaşayan kahraman anlatıcı, hayata gözlerini bu umudunu tüketerek yummuştur. Onun için huzur ve sonsuzluk, ancak ölerak kavuşabildiği İye'si, yani öğretmen Akimova ile birlikte yaşayacağı "ak dünya"dadır.

Sonuç

Romanın 492-493. sayfaları arasında yer alan uzunca bir paragrafla⁴⁰ kozmos hayalini son bir kez daha dillendiren kahraman anlatıcı için kaos ve kozmos bireysel ve toplumsal bir boyuta sahiptir. Dağcı'nın "Anneme Mektuplar"ındaki kozmos algılamasında çocukluğunun geçtiği Kızıltaş'taki normal akışında devam eden gündelik hayat ana eksenini oluşturmaktadır. Kızıltaş'tan sürülmekle başlayan kaos sürecini Fantonnaya Sokağında tersine çevirmeye çalışan kahraman anlatıcısının (Dağcı'nın) bu çabası, Londra'daki hayatıyla birlikte kendisine yaşama gücü veren

37 Dağcı, age, s, 134.

38 Dağcı, age, s, 135-136.

39 Dağcı, age, s, 186.

40 "Git be kız! Git! Benim için hayatta olan gerekli şeyleri sen bilemezsin! Defol, git! Defol, git! Beni bana bırak! Yüreğimin acılarına dermanı ben kendimde buldum bunca yıl. Bu akşam da kendi ruhumda arayıp bulacağım. Kızıltaş sandığım kadar uzak değil. Karanlık kalksın hele; karlar erisin hele. Ben Kızıltaş yoluna koyulacağım yine. Toprağında saklı bahar bekliyor beni orada. Al perçemli bulutlar, ılık yağmurlar, gümüş çitler üstünde serçeler, saksıganlar, mutlu matular bekliyor beni orda. Karanlık çözülsün, karlar erisin hele! Gideceğim. Bir zamanlar Kızıltaş kızlarının çiçek diktikleri mezarlık duvarı dibinde Fatihalar okuyacağım ölmüşlerin ruhlarına; Pilibaşı bağının asmalarından barış çelenkleri öreceğim; sevecenlikle eğilip Kızıltaş toprağını kutsayacağım orda. Benim yalnızlığımı sen anlayamazsın. Yalnızlığında yüzbinlerin duasını yazdım yüreğime. Çalma kapımı, git! Yüreğim yorgun bu akşam. Git! Git! Git! Uyuyacağım." (Dağcı, age, s, 492-493)

gerçekleşmesi imkânsız bir hayale dönüşmüştür. Bu hayal; Kızıлтаş’a, anneye, İye’ye dair anılar ve badem ağacıyla beslenen bir hayaldir. Londra’daki evinin bahçesine kurduğu minyatür Kızıлтаş’la bu kozmos hayalini kısmen de olsa gerçeğe dönüştürmeye çalışan kahraman anlatıcının hayata ve umutlara tutunmaya yönelik son çabası da Kızıлтаş’taki badem ağacının kesilmesi ile sonuçsuz kalmıştır. Kahraman anlatıcının (Dağcı’nın) kozmos algılamasının merkezinde meşe, akasya ve salkım söğütü birlikte yer alan Kızıлтаş’taki badem ağacının kesilmiş olması, onu Kızıлтаş’a bağlayan en önemli köprünün yıkılması anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle kaos, kozmosa üstün gelmiştir. Kahraman anlatıcı, merkezinde Kızıлтаş’ın yer aldığı bir kozmos algılamasından vazgeçmek ve İye’siyle birlikte sonsuza dek yaşayabileceği “ak dünya”sına razı olmak zorunda kalmıştır. Fakat yazar kahramanın, yani Dağcı’nın öldükten sonra Yalta’ya bağlı Kızıлтаş köyünde annesinin yanında “yeniden doğmak üzere” toprağa verilmiş olması, güneşin kendisini yutan karanlığın karnını yırtarak yeniden doğacağının önemli bir işaretidir.

Romandaki “badem”, “salkım söğüt”, “meşe” ve “akasya” gibi ağaçlar, yukarıdaki tespitlerden de anlaşılacağı üzere, kahraman anlatıcının (Dağcı’nın) kozmos ve kaos anlayışının biçimlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu ağaçlar, tıpkı geleneksel Türk dünya görüşündeki gibi, varlıklarıyla ve dimdik ayakta duruşlarıyla bulundukları yerleri kutlu mekânlara dönüştürmektedirler. Onlar, vatan toprağı üzerinde yaşanan hayatın dirlik-düzen içerisinde sürdürülmesinin teminatıdır. Onların ortadan kalkması, vatan toprağı üzerinde dirlik ve düzen içinde sürdürülen hayatın sona ermesi; kozmosu bir kez daha yaşama umudunun sönüp gitmesi anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak, Dağcı’nın “Anneme Mektuplar”ında sergilediği kaos ve kozmos algısıyla bu algının merkezinde yer alan “badem”, “salkım söğüt”, “meşe” ve “akasya” gibi ağaçlar, Türk boylarının kaos ve kozmos algısıyla ve dağ, su gibi diğer kutlu varlıklarla birlikte bu anlayışın merkezinde yer alan ağaç kültü inancıyla uyum içerisinde. Bu uyumda, Dağcı’ya mensubiyet duygusuyla milli bir kimlik bahşeden kültür kodlarının önemli bir rolü vardır.

KAYNAKÇA

- DAĞCI, Cengiz. *Anneme Mektuplar*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1992.
- ERGUN, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- KARATAYEV, V. O. *Yakutskiy Geroişeskiy Epos Moguçiy Er Sogotoh*, Novosibirsk 1996.
- ŞAHİN, İbrahim. *Cengiz Dağcı’nın Hayatı ve Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

Turan'ın Grifonları Üzerine Birkaç Not*

Göktürk Ömer Çakır

Makalede eski çağlardan modern zamanlara kadar tasvir sanatlarının popüler bir imgesi olan Grifon figürü, ortaya çıktığı coğrafya ve kaynaklarına, karşılıklı etkileşimlerin ağında değinildikten sonra özellikle İskit sanatı ve bu günkü Kırım coğrafyası esas alınmak suretiyle Yunan sanatıyla ve mitolojisiyle râbitaları zaviyesinden değerlendirilmiş, daha geniş ve malzemeye dayalı çalışmalara bu zaviyeden bir giriş niteliğinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler

Grifon, İskit sanatı, Yunan sanatı, Mitoloji

Ön Asya'da Grifon

Eski dünyâ toplumlarının hayâl dünyâsında fantastik yaratıkların, özellikle kuşların çok önemli bir yer tuttuğunu ve hemen hemen her ulusun mitolojisinde bu tür karışık yaratıkların yer aldığını biliyoruz. Antik çağlardan yakın çağlara kadar pek çok farklı tiplerde ortaya çıkan ve kimi önemli ayrıntılarla kimi küçük nüanslarla birbirinden ayrılan bu canavarlar çeşitli toplumlarca farklı isimlerle anılmışlardır: Doğu'da Farsların *Hümay*, Arapların *Bulah* dedikleri

tayrû'd-devlet (devlet kuşu), yine İran mitolojisinin önemli öznelerinden olan *Simurg*¹, Babil mitolojisindeki *Zu / Anzu*², Sibirya'da *Tomam*, Çin efsânelerinde *Yu-kiang*, Tibet'te *Khyung*, Hint fantezi dünyâsında *Garuda*'dan³ tutun batıda, İrlanda'da *MogRuith*, yeni dünyâda, Maya mitoslarında yer alan *Kiniş Kakmo* gibi pek çok hayâli yaratık insan anlayışının en ilginç yaratımları olarak renkli bir söylence skalasında kendilerine yer edinmişlerdir. Bunların başında da Grifon gelmektedir⁴.

* Antik kaynaklarda Der Kleine Pauly, Lexicon Der Antike (1964), süreli yayınlara ilişkin kısaltmalarda American Journal of Archaeology (AJA) 111 (2007) referans alınmıştır.

1 Nimet Yıldırım, Fars Mitolojisi Sözlüğü, s. 623 – 631; Eva BAER, Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art, s. 38 – 42, lev. 56.99.

2 Akın Temür, Grek Sanatında Karışık Yaratıklar, s. 47, dn. 120.

3 Jorge Luis Borges, Düşsel Varlıklar Kitabı, Çev. Bora Komçez, s. 84; bkz. (1) BAER, s. 45.

4 Metin And, Minyatürlerle Osmanlı – İslâm Mitolojisi, s. 320. Grifon salt antik sanatta değil Orta Kurun ve modern zamanlarda da hem plastik hem edebî yaratımların öznesi olmuştur. Dante'nin Âraf'ından (bkz. Dante Alighieri, İlâhî Komedi, Âraf, Çev. Rekin Teksoy, XXIX. 107; XXX. 6; XXXI. 113, 119; XXXII. 26, 43, 89. Ayrıca bkz. Emilio Santini, "Del Purgatorio. Con Dante e i suoi interpreti", s. 30, 32" Milton'ın Kayıp Cennetine (bkz. John Milton, Paradise Lost, II., 943-950), Modern sonrası edebiyatın Sandman'ine ve klâsik mimârinin gargoyllerine kadar pek çok alanda izini sürebiliriz.

Grifonun, Mısır dilinde, yüklendiği görevle ilintili olarak çeşitli adları bulunmaktadır. Mısır ikonografisinde özellikle kralı düşmanlarına karşı koruyucu işlevi dolayısıyla -t^ht^h- ideogramıyla adlandırılır ve bu “yırtmak”, “parçalamak”, “ezmek” gibi anlamları ihtiva eder. Kelimenin bu anlamda kullanılışını teyid eden Ptolemaioslar Çağından kalma yazıtlar da vardır. Mısır dilinde bir diğer adı, toprağını düşmana karşı koruyan çobanla ilişkilendirilen -šfr-’dir. Üçüncü adlandırma da Grifonu düşman peşinde hızlı bir takipçi olarak nitelendiren -‘hh-’dir ve mükemmel uçan bir kuşla ilişkili olarak tasarlanmış bir ideogramdır. Ayrıca bu ideogramın geçtiği yine Ptolemaioslar Çağına ait bir dekrette, belirtilen anlamıyla örtüşürcesine “*kralın düşmanı bir Grifon gibi arkadan yakalaması*” ifadesi çarpıcı bir sürat hissi uyandırmaktadır⁵. Bu anlamlardan yola çıkarak diyebiliriz ki yaratığın Mısır kültüründe üç asal özelliği ortaya konmaktadır: Yırtıcılık, koruyuculuk (apotropik) ve hız...

Figür, Yunanca’da gagası - veya pençelerine – gönderme yapılarak “kıvrık”, “kancalı” anlamındaki “*gryphos*” kelimesiyle ilintilendirilip eril bir ad olan “*gryps*” (γρύψ) şeklinde isimlendirilmiştir. Pek çok farklı adlarla anılan⁶ yaratık, “*kavramak*”, “*yakalamak*” anlamındaki eski bir Hint

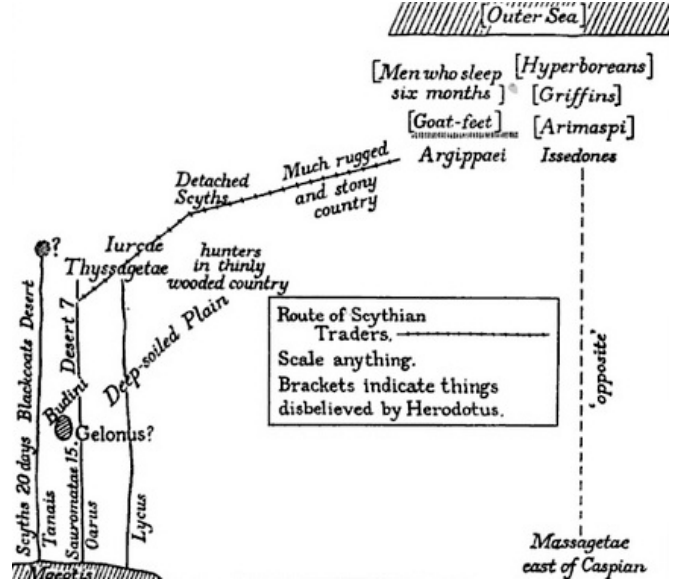
– Avrupai fiil olan “*grabh*”la⁷ bağıntılı olarak Latince’ye “*gryphi/gryphes*” biçimiyle geçmiştir⁸. Sifat olarak “*eğrilmiş*”, “*eğilmiş*” anlamlarının yanı sıra kartal burnu için de kullanılır. Pençe de diğer anlamlardan birisidir. Diğer yandan bir metafor olarak “*gemi çapası*” mânâsını da içerir. Sonek (sufiks) veya içek (infiks) olarak farklı kelimeleri türetmekte de kullanılmıştır⁹. Ayrıca ismin, Semitik bir sözcük olan “*raven*”le (gârib) ilişkili görüldüğü ve Asur sanatının fantastik yaratıklarından olan Kerubi’den (Akadca: kurību/karābu) gelmiş olabileceği de düşünülür ki¹⁰ bu, figürün oryantal kökleri için bir ipucu sağlar. İşlev açısından da Kerubi ve Grifon arasında benzerlik söz konusudur. Her iki yaratık da tanrısal hizmetkâr ve koruyucu olarak karşımıza çıkar¹¹. Aynı şekilde Grifonlar Akadca’daki Şarāpu (Seraph) ile de ilişkili görülür¹². Bununla birlikte Kerubi ilişkisine karşı çıkan bir görüş de mevcuttur. Kerubi’nin Süryani kökenli olduğu ve her ne kadar Grifonla arasında benzerlikler görülse de somut ayrılıkların da bulunduğu ifade edilmiştir¹³.

Yunan sanatında Grifon tasvirlerinin köken olarak Doğudan alındığı yönünde bir görüş birliği vardır; fakat esas kaynağın hangi bölge olduğu konusunda bir tartışma söz konusudur¹⁴. İ.Ö. 4. binde Elam’da ve yine İ.Ö. 3000 civarın-

- 5 H. Frankfort, “Notes on the Cretan Griffin”, BSA: 37, 1936, s, 110; bkz. J. Leibovitch, Le Griffon, Le Caire, 1946, s, 5-6, dn. 3, s, 11, dn. 2; B. Goldman, “The Development of the Lion-Griffin”, AJA: 64, 1960, s, 327; I. Flagge, Untersuchungen zur Bedeutung des Greifen, Richarz, 1975, s, 20; N. Yılmaz, Yunan Sanatı’nda Grifon, Sfens ve Kentauros, İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y.L. Tezi, İstanbul, 1997, s, 24; Temür, a.g.k., s, 40.
- 6 Mısır kültüründe Amon, Tesh-tesh, Monthou, ‘Akhekh, Shedou, Sefer, Sref, Saget, Shay gibi adlandırmalar söz konusudur. Bkz. J. Leibovitch, “Quelques Griffons Demeurés Inédits”, IEJ: 18, 1968, s, 127.
- 7 A. Furtwängler, “Gryphs”, Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie, Band I.2, (1886–1890) s, 1742.
- 8 Örnek olarak bkz. Mela II. 1.1 ve Apul. met. XI. 24; G. Çelgin, Eski Yunanca-Türkçe Sözlük, Kalcı Yay., İstanbul, 2011, s, 135’te maskülen bir sözcük olduğunu belirtir; fakat etimolojisine girmeyerek figüratif tanımını yapar.
- 9 P. Chantraine, Dictionnaire Etymologique de la Langue Grecque, Histoire Des Mots, Klincksieck, Paris, 1968, s, 239
- 10 Chantraine, a.g.k., s, 239; F. D., “Gryps – Gryphus”, Dar Sag, Tome 2, 1896, s, 1668; F. A. Wiggermann, “Mischwesen. A”, RL 1993, s, 243; A. R. Green, “Mischwesen. B”, RLA: 8, 1993, s, 257. Diğer yandan Uygurca-Çince bir sözlükte Kerüdi isimli bir mitolojik kuştan da bahsedilir. Bkz. Bahaddin Ögel, Türk Mitolojisi II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, s, 548.
- 11 K. Ziegler, “Gryphs”, RE, VII. 2, 1912, s, 1902.
- 12 Goldman, a.g.m., s, 328.
- 13 Furtwängler, a.g.m., s, 1742.
- 14 A. Dierichs, Das Bild des Greifen in der frühgriechischen Flächenkunst I-II, Lit, Münster, 1981, s, 275; Temür, a.g.k., s, 40.

da Mısır'da¹⁵, erken hanedanlar döneminde veya hemen öncesinde ortaya çıktığı bilinmektedir ve binyıllar boyunca tasvir sanatlarının önemli bir unsuru olmuştur¹⁶.

Grifon figürünün, Klasik uygarlıkların öncesine uzanan geçmişinde dinsel içeriği yoğun ve son derece yaygın bir tasarım olduğu anlaşılmaktadır. Mısır, Mezopotamya veya Suriye tasvir sanatlarında ilk ortaya çıktığı andan itibaren binlerce yıl sonrasına uzanacak bir betimleme ve anlam bütünlüğüne sahiptir. Suriye'nin güneş tanrısı Malakbel'le, Mısır'da yine güneş tanrısıyla olan bağı Hindistan'da Helios kültüyle ve Yunan dünyasında Apollon'la olan ilişkisi binlerce yıl boyunca sembolik içeriğini bazı çeşitlemeler ve değişiklikler dışında koruyan bir yaratıkla karşı karşıya olduğumuzu ortaya koyar. Karışık bağlantıların ağında Grifonu salt bir resim olarak sanat tarihinin öznelereinden biri şeklinde görüp bu resimler üzerinden spekülasyon yorumlarla anlamlandırmak doğru değildir; zira figürün taşıdığı sembolizmi ve işlevlerini yazınsal izleri aracılığıyla takip edebiliyoruz. Bazı kaynaklar karışık yaratığın ana vatanı olarak, eski bir Apollon kültürünün de bulunduğu Hyperbore ülkesini, İskit atlılarının koşturduğu Karadeniz'in kuzeyindeki puslu bozkırların ötesini işaret ederken, kimi kaynaklar Hindistan'ı gösterir ve orada da bu fantastik özneyi Helios'un kutsal hayvanı olarak buluruz. Aynı şekilde kökeni bu gizemli doğu ülkesine bağlanan Dionysos'la da bağı unutulmamalıdır. Grifon figürü, ilk ortaya çıktığı zamanlardan itibaren belli başlı temel özelliklere sahiptir. Bunlar sözlensel ve yazınsal kaynakların attığı doğal özelliklerdir: Yırtıcılık ve sürat... Bir de bunlardan bağımsız olmayan birtakım işlevlerle yüküdür: Muhafızlık, öte dünyayla ilişkili ruh göçüren (psikopompos) rolü... Eski Yakın Doğu'da kutsal hayatın koruyucusu olan fantastik yaratıklardan

Harita 1: Herodotos'a göre Grifonların yaşadığı varsayılan coğrafya (James Oliver Thomson, *History of Ancient Geography*, s. 61, fig. 15)

birisi de Grifondur. Bu rol, Mısır'da kralın muhafızlığından Yunan dünyasında altın kaynaklarının koruyuculuğuna evrilmiştir. En erken zamanlardan itibaren oynadığı "ölüm kuşu" rolü ise yine Yunan – Roma uygarlıklarına aktarılmıştır.

Mitolojik Bağlamda Turan'da Grifon ve Yunan-İskit Bağlantıları

Türk mitolojisinde kuşların önemli bir yer tuttuğunu biliyoruz. Antik Ön Asya Grifonuyla İç Asya motifleri arasında benzerliklere işaret etmeden önce belirtmeliyiz ki, B. Ögel, "devlet kuşu" motifinin bir Ön Asya tesiri olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan İrânî Hüma kuşu ile Umay arasında da bir ilişkiye değinmiştir¹⁷. Ayrıca Garuda gibi Hint esatirine ait kuşlar da Türk sanatında temsil edilmiştir. Çoruhlu'ya göre Grifon ilim, irfan, tan ağarışı ve göğü temsilen ve yaygın olarak kartal başlı tipiyle kullanılmıştır. Kendisi, M.Ö. II. binyıla ait Shang devrinden koyun kürek kemiklerinde yırtıcı kuşların GökTanrı'nın

15 C. Delplace, *Le griffon de l'archaïsme à l'époque impériale. Etude iconographique et essai d'interprétation symbolique*, Institut Historique belge de Rome, Bruxelles, 1980, s. 6; Anna Maria BISI, "Il Griffone nell'arte dell'antico Iran e deipopolidelle steppe", RSO: 39, 1964, s. 16.

16 J. Leibovitch, "Le Griffon dans le Moyen-Orient Antique" *Atiqot*, I, 1955, s. 75'te Mısır için dört ayrı dönem içerisinde Grifonun hikâyesini özetler. Ayrıca bkz. Temür, a.g.k., s. 41. Bkz. J. Börker - Klähn, "Greif", RLA, Band 3, 1971, s. 634.

17 Ögel, a.g.e., s. 547-548.

simgeleri olduğu bilgisini de aktarır¹⁸. Ön Asya ve Doğu Akdeniz havzasında da benzer göksel temsil gücüne sâhip olduğunu bildiğimiz Grifonun aynı bağlamda Asya'da da kullanılmış olması mümkün görünmektedir. İran, Hint ve Ön Asya motiflerinin bozkır sanatına ve inanışlarına temasları mümkün olduğuna göre evvela bu iki kültür havzasının, özellikle İran ve Ön Asya tesirinde gelişen Yunan sanatının Grifon bağlamındaki ilişkisine temas etmekte fayda vardır.

Bu ilişki, tek taraflı bir aktarma olmaktan ziyâde karşılıklı alışverişe dayalı olarak gelişmiştir. Sâdece Arslan Grifonu tanıyan Pers sanatı¹⁹ Asur formlarını taklit etmiştir. Kafasından Asur tipinde boynuzlar çıkan antitetik Grifonların yer aldığı altın diadem ve benzerleri buna örnek verilebilir. Persepolis'teki örneklerde Pers sanatının Grek tekniğine bağımlılığını yansıtmaktadır²⁰. Pers Arslan – Grifonunun kanatlarındaki kıvrımların erken bir dönemde İran kültürüne etki eden Grek hususiyetlerinin bir parçası olduğu düşünülür; fakat arka ayak ve kuyruğun Persler tarafından geliştirilip Grek sanatına aktarıldığı da bir Panticapeion sikkesine dayanılarak bu düşünceye eklenir²¹. Tasvir sanatları açısından bu tekil örnek üzerinden kurulan ilişkinin Asya ve özellikle Kırım havzasında İskit ve Hun sanatlarındaki figürlerle ne şekilde bağlantısı kurulabilir? Bu soruya yanıt aramaya çalışacağım.

İç Asya'da Tagar ve Taştık Kültür çevrelerinde Grifonun sık kullanılan bir figür olduğunu biliyoruz. Özellikle bronz kama kabzalarında antitetik duran figürler Pers sanatında da British Museum'da örneğini gördüğümüz gibi, diademlerde²² karşımıza çıkmıştır. Grifonlarla ilgili en çok çeşidin Altay kurganlarında bulunması da²³ Ön Asya kültürlerindeki “ölüm kuşu” anlayışına ve muhafazlık göreviyle bağlantılı öte dünyaya

ilişkin sembolik çağrışımlara bizi yaklaştırmaktadır. Oktay özellikle Hun sanatına ilişkin değerlendirmelerinde, bizim de görmeyi umduğumuz İran ve Yunan etkilerine dâir düşünceleri aktarmıştır²⁴. Muhtemelen Türk sanatının kendi özgün uygulama ve tekniklerini bir kenara bırakırsak bu vahşi figürün İran-Akhaimenid tesiriyle öğrenilip aktarıldığını düşünmek mümkündür. Bahsi geçen Yunan etkileri de İran üzerinden bozkır sanatına yansımış olmalıdır.

İskit sanatının, özellikle sonraları Deşt-i Kıpçak olarak adlandırılan bölgenin Karadeniz kıyılarında, bilhassa Yunan kolonizasyonunun faaliyet havzası olarak nitelendireceğimiz Kırım'da, çok daha erken bir târihte, Grifon figürüyle tanıştığını söyleyebiliriz. Büyük Kolonizasyon zamanında İskitler Yunan kolonizatörlerin bölgeyi canlandıran ticârî faaliyetlerinden önemli ölçüde kâr ettiler. M.Ö. 5.-4. yy.'larda Kırım Boğazı etrafındaki kurganlardan çıkan buluntuların hiçbir dönemde olmadığı kadar çeşitli ve kaliteli olduğunu biliyoruz. Ayrıca bu dönemde Yunan sanatına âit unsurların bölgenin hayvan üslubuna göre ele alınmış malzemelerde de kendisini gösterdiğini, karşılıklı bir etkileşimin söz konusu olduğunu görüyoruz²⁵. Diğer yandan sanatsal etkileşimler hâricinde yazınsal bir gelenek de Grifonunuzu bu sâhada sürmemizi kolaylaştırmaktadır. Yunan mitolojik anlatılarında Grifona dâir ilk örnek olan fakat elimize ulaşmayan en eski klâsik kaynak Aristes'in Arimaspea adlı eseridir ve aynı adla anılan mitolojik ülke, İskit ülkesidir. Aristes M.Ö. 675 civârında merkezi Asyanın derinliklerine bir yolculuk yapmış ve Kafkasyanın doğusunda İskit göçebeleriyle en erken teması sağlamış olduğuna inanılan yarı efsânevî bir şâirdir. Eseri kayıp olmasına rağmen Antik Çağ-

18 Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2002, s. 131.

19 Bkz. Temür, a.g.e., s. 57-58.

20 Bkz. Ziegler, a.g.m., s. 1916.

21 Bkz. G. F. Hill, “Alexander the Great and the Persian Lion-Gryphon”, *JHS*, 43, II, 1923, s. 158.

22 Temür, a.g.e., s. 305.

23 J. Ö. Oktay, *Türk Sanatında Grifon Tasvirleri*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Y. Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 54.

24 Oktay, a.g.e., s. 56.

25 A. Yılmaz, “İskit Sanatı”, *Türkler*, C. 4, 2002, s. 27.

da oldukça tanınan ve ünlü bir eserdi²⁶. Herodotos kitabında Grifonlardan bahsettiği diğer bir pasajda ve sonrasında “doğumu bakımından en büyük yurttaşlar katından” saydığı bu Prokonnesosluşâirin hayâtınadâir detaylar da verir²⁷. O, burada, Aristes’in Apollon’un öfkesinden kaçarak İssedonoslar’ın ülkesine sığındığını anlatıp bu ülkenin ötesinde tek gözlü Arimaspes ırkının ve daha ileride de kutsal altınlara bekçilik eden Grifonların yaşadığından söz eder²⁸ (Harita 1). Hepsinin ötesinde, “denize çıkan yerde” ise Hyperbore ulusunun varlığına ilişkin bir rivâyet olduğunu ekler.

Böylece İskit dünyâsı karşımıza Grifonun vatanı olarak görülen coğrafyalardan birisi olarak da çıkmıştır. Çok daha sonraki Latin anlatılarında da bu inanın korunduğunu görüyoruz. Ünlü Latin coğrafyacı Pomponius Mela da (İ.S. 1. yy.) Avrupa’nın İskit bölgeleriyle alâkalı olarak ve “altın koruyucu” rolüyle Grifona atıf yapar. Toprağı zengin olan bu bölgenin insanlar için yaşanabilir bir yer olmadığını zira, Grifonların topraktan çıkan altını şaşırtıcı bir şekilde sevip, koruduğunu ve ona göz dikecek olanlar için tehdit unsuru oluşturduğunu belirtir²⁹. Bu bölgedeki, Kolonizasyon çağından kalma önemli Yunan yerleşimleri de özellikle Grifon tasvirli sikkeleriyle tanınmaktadır. Antik kaynaklardan öğrendiğimize göre Herakleia’nın kolonisi olan Taurus Khersonesos’u³⁰, buradan gelen göçmen-

Res. 1. Bir Panticapeion sikkesi (M.Ö. 5. yy)
(NAC Auction 33 (06.04.2006) lot 138)

lerce İ.Ö. 5.yy’ın sonunda iskân edilmiştir³¹. Ksenophon tarafından da güzel ve gelişmiş olarak tanımlanmış³², İskit ülkesinde olması dolayısıyla Hellen varlığına karşın bazı kaynaklarca bölge “barbar”ların elinde gösterilmiştir³³. İ.Ö. 4. yy. ile 2. yy. arasında otonom evre olarak adlandırılan dönemde sikkeler hacim ve tip olarak değişik varyasyonlar halinde darp edilmiştir³⁴. İ.Ö. 4. yy.’da Grifon gerek ön yüzde gerek arka yüzde betimlenmiştir. İ.Ö. 2. yy.’da ön yüzünde Athena’nın yer aldığı sikkelerde bir arka yüz tipi olarak karşımıza çıkmayı sürdürmüştür³⁵.

26 Adrienne Mayor, Michael Heaney, “Griffins and Arimaspeans”, *Folklore*, 104, 1993, s. 41-42.

27 Hdt. IV. 13, 14, 15; bkz. Dierichs, a.g.e., s. 2

28 Hdt. IV. 27. Alain Pasquier, “Le griffon dans l’orfèvrerie gréco-scythe”, *CRAI*, 1, 1975, s. 457 – 460. Ayrıca bir İskit kralı olan Ariapeithes’in oğlu Skyles’in sarayındaki beyaz mermerden Grifon tasvirleri hakkında da bilgi verir. Bkz. Hdt. IV. 79. Samoslular’ın Hera Tapınağına sunduğu Grifon başlarıyla süslü vazo için bkz. Hdt. IV. 152. Ayrıca altın koruyucu olarak Grifonlar için bkz. Adrienne Mayor, “Guardians of the Gold”, *Archaeology*, November-December, 47, 1994, s. 52-59.

29 “... Deinde est regio ditissima admodum foliis, inhabitabilis tamen quia Gryphi, faevum et pertinax ferarum genus, aurum, terrapenitus egestum, mire amant mireque custodiunt, et fuftinfeftiadtingentibus...” Mela II.1. 1; “... Alitformicas non minus maximus canibus; quasmores Gryphorum aurum penitus egestum. cum fummapernicie adtingentium custodire commemorant: ...” III. 7. 2. Çeviri için C. Cengiz Çevik’e teşekkür ederiz.

30 Strab. XII. 3.6.

31 V. A. Anokhin, *The Coinage of Chersonesus IV century B.C. XII Century A. D.* Rusçadan Çev. H. Bartlett Wells (BAR International Series 69), Oxford, 1980, s. 1.

32 Xen. An. V.VI.25.

33 Bkz. A. Işık, *Antik Kaynaklarda Karadeniz Bölgesi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001, s. 199.

34 Bkz. Anokhin, a.g.e., s. 11.

35 Özhan Öztürk, *Pontus Antikçağdan Günümüze Karadenizin Etnik ve Siyasî Tarihi*, Genesis, Ankara, 2012, s. 873.

Kırım yarımadasının en doğusunda, Kimmer Boğazının kıyısında İ.Ö. 7. – 6. yy'larda Miletos-lar tarafından kurulmuş bir Yunan kolonisi olan Pantikapeion da Grifon betimli sikkeleriyle bilinmektedir. Kentte İ.Ö. 6. yy'ın ikinci yarısından itibaren gümüş, İ.Ö. 4. yy'dan itibaren de altın ve bronz sikkeler basılmıştır. Kentin sikkelerinde Pan portresi başta olmak üzere Poseidon ve Apollon gibi tanrıların portreleri de yer almıştır³⁶.

İ.Ö. 4. yy'da kente ait sikkelerde ön yüzde Pan yer alırken arka yüzde ağzında mızrak tutan ve bir buğday başağının üzerinde hareket halinde resmedilmiş, boynuzlu, arslan vücutlu Grifon yer alır³⁷ (Res.1). Buğday başağı antik kayıtların belirttiği gibi bölgenin bereketli toprağına³⁸ yapılan bir atıf olmalıdır. Yine İ.Ö. 4. yy. sikkeleri üzerinde protom olarak da kullanılan Grifon resminin altında bulunan Mersin Balığı da³⁹ Herodotos'tan öğrendiğimize göre İskit ülkesinde, Borysthenes Irmağında (Dinyeper) bol miktarda tutulmaktaydı. Aynı şekilde Strabon da Karadeniz'de bu balığın avlandığından bahseder⁴⁰. Bölgenin kara ve deniz ürünleri açısından zengin oluşuna antik literatürün yer altı zenginlikleri açısından da değindiğini biliyoruz⁴¹. Hyperbore olarak adlandırılan bu bölgenin halkı Apollon'un hizmetçileri

olarak bilinirdi⁴² ve sikkelerden büyük bir Apollon Tapınağının varlığı da teyid edilmektedir⁴³. Bazı araştırmacılara göre Teos ve Phokaia'da Grifonun sikke tipi olarak seçilmesinin nedeni KimmerBosphorus'u denilen bu günkü Kırım'la yürütülen ticarî ilişkilerdir. Bazı araştırmacılar ise bunun sebebini ticarete değil ApollonHyperbore kültüne bağlarlar⁴⁴. Unutulmaması gereken nokta bu Anadolu şehirlerinde gerek sikke darbının gerek Grifon betimlerinin daha eskiye dayanmasıdır. Fakat Grifonlar hakkındaki tradisyon Anadolu'dan çok önce bu bölgede yayılmış olmalıydı. Muhtemelen bahsi geçen kült ve Grifon efsaneleri Herodotos'un da kaydettiği gibi⁴⁵ bölge hakkında eser veren ve İ.Ö. 7. yy.'da buralara seyahat eden⁴⁶ Aristeas'tan da önceye gitmektedir.

Peki, Yunanlar'ın Grifonu İskit inanışlarından öğrenmiş olmaları mümkün müdür? Bu soruya çok net bir cevap verebiliriz, çünküYakın Doğu havzasının çok daha erken Grifon tasvirlerinin Yunan sanatına etki etmede öncül rolünü biliyoruz. Bu rol, Grifon söz konusu olduğunda da aynı kanalları izlemiştir. Bununla birlikte figürün evrensel rolü dışında yeni bir mitolojik anlatıyı Kırım ve kuzeyindeki, Yunanlar için bilinmezliklerle dolu bölge vâsıtasıyla kazandığı söylenebilir.

36 A.g.e., s, 888-889.

37 Bkz. Delplace, a.g.e., s, 217. Bkz., B. V. Head, *Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatics*, Clarendon Press, Oxford, 1887, s, 238-239.

38 Mela II.1. 1; III. 7. 2.

39 NAC Auction 46 (02.04.2008) Lot: 861.

40 Strab. VII. 3. 18.

41 Mela II.1. 1; III. 7. 2.

42 Pind. I. O. III. 16 – 17.

43 Bkz. (86) J. Hind, "TheBosporan Kingdom", CAH, vol. 6, 2006, s, 490.

44 Bkz. Delplace, a.g.e., s. 365-372. Bkz., D. S. Lenger, "A Proposito del Grifonesulle Monete d'Asia Minore", *Ancient History, Numismaticsand Epigraphy in the Mediterranean World. Studies in memory of Clemens E. Boschand Sabahat Atlan and in honour of Nezahat Baydur*, 2009, s, 217.

45 Hdt. IV. 13, 14, 15

46 Bkz. J. M. Bigwood, "Ctesias' Indicaand Photius", *Phoenix*, vol. 43, no: 4, 1989, s, 302.

Türk Heykel Sanatının En Eski Örneği; Geç Hun Dönemine Ait (IV-V YY.) Bir At Heykelinin İncelenmesi*

Tilla Deniz Baykozi (Doç. Dr.)

İlk Türk devleti olan Asya Hun İmparatorluğuna ait arkeolojik veriler, hep Güney Sibiry'a'dan Güney Moğolistan'a kadar olan bozkır kuşağında aranmış ve bulunmuştur. Ancak devletin yıkıldığı yıl olarak kabul edilen M.S. 216 yılından sonraki dönemde yaşayan ve üstelik Çin imparatorluğunu topraklarından ederek bir buçuk asır boyunca merkezi Çin'e hükmetmiş olan dört Hun devletinin sanat eserleri ve arkeolojik verileri yeni yeni gün ışığına çıkmaya başlamaktadır. Yapılan araştırmalar ve tespitlerle uzun süredir toprak yüzeyinde olup Çin devleti ve bilim adamlarınca hangi döneme ait olduklarının belirlenmesini bekleyen eserler nihayet tek tek ele alınmaya başlanmıştır.

Bu eserler bize Geç Hun dönemi ve Hunlar hakkında detaylı bilgiler vererek, Türk kültür tarihine ait bilgilerimizin çoğalmasını sağlayacaklardır. İşte bunlardan biri olan ve Çin Halk Cumhuriyeti tarafından birinci dereceden kültür varlığı ilan edilen bir at heykeli, bu dönemde kurulan Hun devletlerinden Büyük Hsia devletine aittir. Kurucusu olan Holien Po-po'nun oğlu adına mezarına dikilen bir mezar yazıtı ve heykelidir. Bu heykel şuana dek bulunan Asya Hunlara ait ilk heykel olma özelliğiyle önemi inkar edilemeyecek kadar büyüktür.

Anahtar kelimeler:

Hunlar, Hsia Devleti, Holien po-po, Holien Kui, Doğu Chin Hanedanlığı, Shaan-hsi Hunları.

İslamiyet öncesi Türk heykel sanatı söz konusu olduğunda, aklımıza ilk gelen en eski örnekler Göktürk dönemi heykelleridir. Genellikle savaşçıları betimleyen bu heykeller Asya ve Avrasya'daki Türk coğrafyasında bol miktarda bulunmaktadır ve günümüze kadar korunagelmiş son

derecede iyi örnekleri de vardır. Bilim dünyasının bildiği ilk heykeller Güney Rusya bozkırlarındaki Kıpçaklara ait kadın heykelleridir¹. Bu dönemden önce Türklerde bir heykel sanatından söz edilebilir mi? Örneğin daha eskilere indiğimizde Hunlar acaba hiç heykel yapmamışlar mıdır? Tüm bu

* Doç. Dr. Tilla Deniz Baykuzu, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. realhuns@hotmail.com. Bu çalışmamız "Az egyik legregebbi Türk szobor, a kesi Hun korbol" adıyla Maracz Laszlo, Obrusansky Borbala tarafından Budapeşte 2009 tarihinde basılan "A Hunok Öröksege" adlı kitapta bölüm olarak basılmış Macarca makalenin Türkçe geliştirilmiş halidir.

1 Daha Fazla bilgi için bkz; YILMAZ Anıl, "Göktük Heykelciliğinde Baba ve Balbal Kavramları Üzerine" Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan, İstanbul, 2006, s.111 -126.

sorular arkeolojik verilere bakıldığında cevapsız kalmaktadır. İşte tam bu merak üzerine yola çıkmışken yaptığım araştırmalar bana Çinli arkeologların son yıllarda bizim heykel sanatımıza dair çok önemli örnekler bulduklarını göstermiştir. Çin Halk Cumhuriyetinin bugünkü Hsi-an, yani eski Çin başkenti olan Ch'ang-an 長安 şehrinin Ch'ang-an kasabası Ch'a-chia Tzai civarında bulunan at heykelinin Hunlar'a ait olduğu tespit edilmiştir. Buna göre Çin'in On altı Devlet döneminde (304-439) Hun lideri Ho-lien Po-po 赫連勃勃 tarafından kurulan Büyük Hsia 大夏 devletine² (407-431) ait olan bu hantal ve basit işlenmiş at heykeli Po-po'nun oğlu Ho-lien Kuei'in 赫連璜 mezarı önünde bulunan kalıntılardandır. Bu devletin yaşam süresi çok kısa olduğundan onun döneminden kalan eserler çok azdır. Bu yüzden bu eser ayrıca önem taşımaktadır.

Ho-lien Po-po, Han 漢 veya diğer adıyla İlk Chao 前漢 devletini (304-329)³ kuran Hun ch'an-yüsü Liu Yuan-hai 劉元海 ile aynı soydandır ve her ikisi de Motun soyundan gelmektedir. Ho-lien Po-po 407 yılında bağımsızlığını ilan etti ve başkentini şimdiki Ning-Hsia Eyaleti 寧夏 Ku-yuan 固原 şehri civarına yaptı. Birkaç yıl sonra 413 yı-

linda, daha önceden Motun soyundan gelenlerin Çince "Liu" olarak değiştirdikleri soyadını uygun bulmadığı için bu soyadını Hunca "Ho-lien" yaptı. 418 yılında Doğu Chin Hanedanlığı 東晉 (317-418) yıkıldıktan sonra büyük oğlu Ho-lien Kuei'yi Ch'ang-an'ı işgal etmesi için sefere yolladı. Kuei sefer sonunda Ch'ang-an'ı ele geçirdi⁴. Bu büyük zafer üzerine unvanı "Büyük General, Yung-chou Eyalet Valisi" oldu ve Çin başkentini ele geçirmenin şerefine saltanat döneminin adı "Cheng-hsing" 真興 olarak değiştirildi⁵.

Ho-lien Po-po 418 yılında Ch'ang-an alındıktan sonra burasının başkent yapılması teklifini, oluşacak tehlikeleri anlatarak reddetti. Bu yüzden kendisi başkenti Tung-wan Ch'eng'da 統萬城 kalmaya devam ederek, Ch'ang-an'ı "Güney Bölgeleri İdari Merkezi" yaptı ve oğlu Kuei'yi buranın idaresine getirdi⁶.

Atın ön ayaklarının arasında da bir kitabe vardır. Kitabede Çince "Büyük Hsia Cheng-hsin 6. Yılı 大夏真興六年" ve "Büyük General 大將軍" yazmaktadır⁷. Büyük Hsia Devletinin Chen-hsin 6. yılı, M.S. 424 yılına denk gelmektedir. Yukarıda Hsia Devletinin Ch'ang-an şehrini ele geçirdiğinde saltanat yılını "Cheng-hsing" olarak değiştirdiğini belirtmiştik. Yani Çin başkentinin ele geçirilmesi şerefine 418 yılından itibaren başlayan dönem Hun devleti tarafından "Cheng-hsin saltanat yılı" olarak adlandırılmıştır. Bu saltanat döneminin altıncı yılı ise hem Kuei'in ölüm tarihini, hem de heykelin yapılma tarihini göstermektedir. Ayrıca bu ifadeler heykelin Ho-lien Kuei ile bir ilişkisi olduğunun göstergesidir. Çünkü Ch'ang-an şehrinin 424 yılına kadarki yöneticisi, Ho-lien po-po'nun "Büyük General" unvanı taşıyan oğlu Kuei olmuştur. Yani "Büyük General" unvanı taşıyan ve 424 yılında öldüğünü belirtilen kişi Ho-lien Kuei'den başkası değildir.

2 Daha fazla bilgi için bkz.; Ayşe ONAT, V. Yüzyılda Kuzey Çin'de Kurulan Bir Hun Devleti; Hsia, (Basılmamış Doktora tezi) Ankara, 1977.

3 Tilla Deniz BAYKUZU; "Merkezi Çin'de Kurulan Hun Devletleri I; İlk Chao (Han) Devleti (304-329), Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Bışkek 2004, sayı 12, s. 5-25.

4 L.N. GUMİLEV, Hunlar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002 s. 463.

5 Ayşe ONAT., a.g.e., s. 89.

6 Ayşe ONAT., a.g.e., s. 87.

7 http://www.xiancn.com/gb/news/2005-10/16/content_685940.htm 11-10-2013.

424 yılında Hsia imparatoru Ho-lien Po-po, meşru veliahtı olan Kuei'yi yerine dördüncü oğlu Chiu-ch'uan 九泉 Beyi Ho-lien Lun 赫連倫'u veliaht yapmak isteyince Kuei, 70.000 kişilik bir orduyla kuzeye kardeşi Lun'a saldırıya geçti. Lun, 30.000 askeriyle Kao-ping 高平 bölgesinde direndiyse de başarılı olamadı, yenildi ve öldürüldü. Bunun üzerine Lun'un ağabeyi T'ai-yuan 太原 Beyi olan Ho-lien Ch'ang 赫連昌, 10.000 kişilik bir orduyla Kuei'ye saldırdı ve onu öldürdü. Onun 85.000 kişilik büyük ordusunu kendi birliklerine kattı. Başkente dönünce ise babası tarafından veliaht ilan edildi.

Ertesi yıl imparator Ho-lien Po-po öldü ve yerine oğlu Ho-lien Ch'ang geçti⁸.

Heykel bugün Çin Halk Cumhuriyeti Shaanhsi Eyaleti Hsi-an kentindeki Forest of Stone Stells Müzesinin Batı Pavilyonunda sergilenmektedir ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin birinci dereceden önemli tarihi eserleri arasında yer almaktadır.

Bu heykelin yapım dönemi olan M.S. IV. yüzyıla kadar İslamiyet Öncesi dönem kurganlarında herhangi bir hayvan şeklinde mezar kitabesine rastlanmamıştır. İslamiyet sonrasında ise Anadolu'da özellikle Akkoyunlu ve Karakoyunlular gibi bazı Oğuz boylarının sahip oldukları topraklarda günümüze gelebilmiş bazı koyun ve az sayıda da at şeklinde mezar taşlarına rastlanmaktadır⁹. Göktürk Anıtlarında ise kaplumbağa heykelleri vardır ancak bunlar kitabenin kaidesi olarak düzenlenmiştir. Fakat Költigin mezar külliyesinde başı kopmuş iki koç veya dağ koyunu heykeli ile Bilge Kağan mezar külliyesinde iki dağ koyunu bir de arslan heykeli bulunmuştur¹⁰. Göktürk Anıtlarındaki bu hayvan heykelleri büyük ihtimalle külliye uzanan ihtiram yolu üzerinde sağlı sollu uzanan heykeller arasında idi. İslamiyet öncesi Türk sanatında Kafkasya, Azerbaycan, Kazakistan ve Moğolistan'a kadar uzanan toprak-

lardaki koç ve at şeklindeki mezar taşları İslamiyet öncesi hayvan heykellerine dayanır¹¹. Bu at heykeli de Kuei'nin muhtemel kurganının önündeki bir heykeldir ve üzerinde yazıt olmasından bunun bir mezar taşı niteliği taşıdığını çıkartabiliriz.

At heykelin yüksekliği 2 m., uzunluğu ise 2.55 cm. dir. Bütünlüğü sağlayabilmek için bacaklarının araları boş bırakılmamıştır. Bu ona hantal bir görüntü verse de atın gücü oldukça kuvvetli bir şekilde hissedilmektedir. Heykel basit işlenmiş olmakla beraber gerçekçi ve canlıdır. Atın kuyruğu ve kulakları gözükmemektedir (Bkz. Resim 1a-1b), kırılmış olmalıdır. Kuyruğunun kırılmış olması düğümlü ya da tullanmış olup olmadığını tespit etmemizi engellemektedir¹². (Bkz. Resim

8 Babası öldükten sonra ağabeyini bertaraf ederek tahta çıkan Ho-lien Ch'ang (426-428) iki yıl tahtta kalmıştır; Ho-lien Ch'ang için bakınız: Chin Shu 晉書 (Chin Hanedanlığı Tarihi) Bölüm 130, Ho-lien Po-po Biyografisi, s. 3201-3216.; Nan shih 南史 (Güney Hanedanlıkları tarihi) 16, s. 456.; Ayşe ONAT., a.g.e ; s.120.

9 Nejat DİYARBEKİRLİ, Hun Sanatı, MEB Yayınları, İstanbul 1972, s.94; Hikmet TANYU, Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.34.

10 Cengiz ALYILMAZ, Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu, Ankara, 2005, s. 86-87,157; W. RADLOFF, Moğolistan Tarihi eserleri Atlası (Seçilmiş Sayfalar) Orhun Seferi Araştırmaları, TİKA, 1995, Ankara.

11 Yaşar ÇORUHLU, Erken Devir Türk Sanatı, İstanbul, 2007, s.210.

12 Eski Türk inançlarına göre ölen kişinin atının kuyruğu kesilir ve mezarının başına bir sırığa dikilirdi. Bu adete "Tullamak", kuyruğu kesilmiş ata ise "Tul" denirdi. Bu geleneğin en önemli örneği Pazırık'tır. Bu kurganlarda bulunan kuyruğu kesik at ölüleri bu geleneği milattan önceki dönemlere kadar geriye götürmektedir. Aynı geleneğe Dede Korkut Hikâyelerinde de rastlanmaktadır. Abdülkadir İNAN, "Tarihte ve Bugün Şamanizm", TTK, Ankara 1995, s. 198.

1d) Kitabe, heykelin ön iki bacağının arasındaki çıkıntılı bir bölüme yazılmıştır.(Bkz. Resim 1c))

Arka iki ayağın arasındaki ön ve arka bölümlerde dalga veya bulut şeklinde figürler göze çarpmaktadır. Yelesi uzun ve dipten örgülüdür. Örgülerin ucu serbest bırakılmış ve boynun sağ tarafına doğru dökülmüştür. Atın kalın gövdesi oldukça kaslıdır. Özellikle butları ve göğsü son derecede sıkı ve adaleli, yanakları ise geniştir. Heykele hareket kazandırmak amacıyla sağ arka ayak hafifçe yukarı çekili olarak betimlenmiştir.

Antik göçerlerin mezarlarının incelenmesi sırasında bir çeşit küçük at cinsinin kalıntılarına rastlanmıştır. O dönem iki tür midilli vardır. Bunlardan Kuzey ve Doğu Asya’da yaygın olanına “Przewalski” türü denir. M.Ö. V. Yüzyıla ait Sibiry metal kabartmalarındaki ve Transbaykal’daki Hun mezarlarında bulunan at figürleri Przewalski Midillisi ya da günümüzdeki büyük kafalı bodur Sibiry Midillileri ile ilişkilendirilebilir.

Ayrıca “Tagi”¹³ adı da verilen bu Türk dağ atları iyi atların belirgin özelliklerini göstermelerine rağmen değerli atlardandı. Yaban eşe-

ğini andıran garip görüntüsü, seyrek tüylü, altıda dörtlük orta boy bir attı. Güçlü kemikleri omuzları, omuzları ve toynaklarıyla sağlam bir görüntüsü vardı. Boynu kısa, yeleleri ve kuyruğu kısa ve kabaydı.

Heykelin gövdesindeki yuvarlak ve elips şeklindeki figürler onun benekli bir at olduğunu göstermektedir. Alaca at yani benekli atlar, sembolize ettiği özelliklerle at donları arasında eski çağlardan bu yana önemli at tiplerinin başında gelir. Örneğin Oğuz Kağan’ın atının adı “Alaca at” idi¹⁴. Emel Esin’e göre; Türk tarihinde kağanlar genellikle alacılara binerlerdi. Ayrıca Esin, Kaşgarlı Mahmut’un böğürleri alaca olan atlara “Böğrül at” denildiğini söyler. Oğuz Kağan destanlarını anlatan minyatürlerde Kayı İnal Han’ın benekli bir ata bindiği görülmektedir. Çin tarihinde ise benekli atlar imparator hazinesi arasında sayılan değerli bir meta idi ve genellikle dört atlı hanedanlık arabalarına koşulurdu. Hünernâme’de Osmanlı Sultanı Süleyman av sırasında alaca ata binerken gösterilmektedir. Aynı eserin başka sayfalarında ise siyah beyaz benekli atların sultanın başlıca hizmetkârlarına saklanmış olduğu, kendisinin ise beyaz benekli esmer bir ata bindiği betimlenmiştir. Eski Türk inançlarında alaca at, kutsal figürlerle karşılaştırılan kutsal bir hayvandı. Bazı minyatürlerde ise ölümden sonra cennete giden prensin ruhu da at binmiş olarak tasvir edilmiştir.¹⁵

Türk dünyasında yaygın olarak görülen kurban edilmiş at veya mezara koyulmuş atların yer altı dünyasına doğru yolculuğa çıktıklarına inanılırdı¹⁶. At, sembolik bir yürüyüşü ve ruhun bedenden ayrılışını, ölümü anlatır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için atın varlığı gereklidir¹⁷.

13 Eski Çağda Asya’nın geniş bozkırlarında iki çeşit yabani at bulunmaktaydı. Bu iki cins de iki nesil önce yok olmuşlardır. Bunlardan biri, Orta Avrupa’dan Batı Avrupa’ya kadar olan bölgede yaşayan “Tarpan” cinsi at, diğeri ise Asya’nın doğusuna kadar uzanan sahalarda görülen “Taki” veya “Tagi” cinsi attı. Hunlar büyük ihtimalle “Tagi” cinsi at kullanıyorlardı. Avrupa’da Macaristan’daki Avar mezarlarında yapılan arkeolojik kazılarda bulunan atlar “tarpan” cinsidirler. Ancak bir başka görüşe göre Hunlar beraberlerinde Macaristan’a “Taki” cinsi atı da getirmişlerdir. Çünkü Kumanlar ve Moğollar, yaptıkları akınlarla bölgeye bu tip atı getirdiklerinde Macarlar’ın zaten eskiden beri bu cins atı kullandıklarını görmekteyiz. ÖNGEL, Hasan Basri, Türk Kültür Tarihinde Spor, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001, s.101.

14 Mehmet Emin BARS, “Köroğlu Destanında At, Kadın ve Silah”, Turkish Studies, sayı 8, s. 169.

15 Emel ESİN, “Türk Sanatında At” Türkler, Cilt. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.125-143.

16 Engin BEKSAÇ, “Atlı, Ağaç ve Kadın” Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbakirli’ye Armağan, Ankara 2006, s.86.

17 Mehmet Emin BARS, a.g.e. s. 169.

Eski Türkler ölen kişinin ruhunun bir geyik tarafından öbür dünyaya götürüldüğüne inanırdı. Kurganlardan çıkarılan, başına geyik boynuzu takılmış at kurbanları bu inancın bir uzantısı olup geyik zamanla yerini ata bırakmış olmalıdır. Çünkü Müslüman olmayan Türk gruplarında günümüze kadar devam eden “mezar üzerine sırkla at derisi asma” geleneği bu inancın bir uzantısıdır. Buna göre ölenin ruhu bu ata binip öbür dünyaya giderdi. Altay Türkleri bu adete “Baydara” Yakutlar ise “Tabık” demektedirler. Oğuz boyunda da görülen bu adet Türkiye Selçuklularında biraz şekil değiştirmiş olmakla beraber devam etmiştir. Buna göre at öldürülmez, türbenin başında bekletilirdi. Böylece belki de atalarının cennete olan yolculuğunun bu at ile yapılması arzu edilmektedir. Örneğin, I. İzz-ed-Din Keykavus, sultanların türbesini ziyarete gittiğinde, nöbette bulunması için gerdanlık ve kızıl atlaslı zırhla süslenmiş bir yedek at tayin etmiş, bu at Cuma günleri türbede hazır bulundurulmuştu¹⁸.

Ho-lien Kui'yin mezarındaki bu at heykeli belki onun çok sevdiği ve üstün nitelikleri olan bir atın heykeli, belki de öbür dünyaya gidiş yolculuğunda ona refakat edecek olan at idi.

Yapılış amaçları tamamen farklı da olsa, Hunlara ait bu at heykeli ilk bakışta kendisinden yaklaşık 4 asır önce Çinli General Huo Ch'u-ping 霍去病¹⁹ için yapılan “Hun Askerini Ezen At” heykelini hatırlatmaktadır. Bu heykelin yapılış hikâyesine kısaca bir göz atalım.

Batı Han Hanedanlığının (M.Ö.206.-M.S.23) en güçlü imparatoru olan Wu-ti tüm saltanat dönemi boyunca Hunları yenmek için çeşitli taktikler geliştirmiş ve birçok kez Büyük Hun devletiyle

büyük savaflara girişmiştir. Bunların içinde en önemli savaflardan bir kaç genç kumandan Huo Ch'u-ping tarafından yapılan savaflardır. Şimdi bu savaflara bir kere daha göz atalım.

Han Hanedanlığı'nın ünlü generali Wei Ch'ing'in yeğeni olan 18 yaşındaki genç General Huo Ch'ü-ping²⁰, M.Ö. 121 yılında Lung-hsi Bölgesi'nden Hunlar'a doğru yola çıktı. Onunla birlikte hareket eden bazı birlikleri bir süre sonra ayrı kollara ayrıldılar. Bunlardan biri olan General Kung Sun-ao 公孫敖, çölde yolunu kaybetti. General Huo, yardımsız kalmıştı fakat yoluna devam etti. Sarı Irmak'ın hemen batısındaki top-

18 Erdoğan MERÇİL, “Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti” IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt, s. 659-660.

19 Huo Ch'u-ping için Bkz. Ssu-ma Kuang, Tzu-chih T'ung-chien (TCTC), s. 632-633.; Shih Chi, Bölüm 110, General Wei Biyografisi, s. 2921-2949.; ORKUN H.N., Hunlar, İstanbul, 1938, s. 31-33.; R GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul 1999, s. 63.; B.ÖGEL, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II, s. 41- 46, 51.; Ying-shih YU, “Hsiung-nu (Şyung-nu)” Erken İç Asya Tarihi, Derleyen Deniz Sinor, İstanbul 2003, s. 182-184; Wolfram EBERHARD., Çin Tarihi, Ankara 1987, s. 95; L.N. GUMİLEV, Hunlar, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002 s. 121-123. Shih Chi, (Açıklamalı), Han Chao-ch'i, Chung-hua Chin-tien Tzang-shu, Chung-hua Shu-tien, Pekin, 2007, s. 347-363.

20 Han Hanedanlığı İmparatoru olan Wu-ti'nin eşi imparatoriçe Wei Tzu-fu 衛子夫 (?- M.Ö. 90), genç General Huo Ch'ü-ping'in teyzesidir. Dayısı ise ünlü General Wei Ch'ing'dir. Anlaşıldığı üzere soylu ve büyük bir aileden gelen Huo, kısa bir ömre rağmen Hunlara karşı büyük başarılar elde etmişti. Bu yüzden Çin tarihinin en sevilen kahramanlarından biridir.

rakları eskiden, M.Ö. III. yy. da Ch'in Hanedanlığı zamanında Generali Meng T'ien 蒙恬 (M.Ö. ?- M.Ö. 210)'in saldırıları sonucunda yenilip batıya göç etmiş olan Hsiu-t'u 休屠 ve Hun-yeh veya Hun-hsieh olarak adlandırılan 昆邪²¹ Hun boylarının topraklarıydı. Huo Ch'ü-ping bir tümen süvari askeriyle saldırıya geçti. Yen-chih Dağı'nı 焉耆山 1000 li aşan Huo, savaşın altıncı gününde yaptığı ani bir atakla Hunlar'ı yendi.

Batı kanadının kaybedilmesine öfkelenen İ-chih-hsieh Ch'an-yü 伊稚邪 (M.Ö. 125-M.Ö.

114), yenilgiye sebep olarak gördüğü Hun-yeh ve Hsiu-t'u beylerini derhal yanına çağırttı. Ch'an-yü tarafından cezalandırılacaklarını düşünen bu iki bey buluşarak durum değerlendirmesi yaptılar. Hun-hsieh Beyi, ch'an-yünün cezasının ağır olacağından endişelenerek Çinliler'e teslim olma-ya karar verdi ve bu konuda diğer beyi ikna etti. Böylece Hun-hsieh Beyi Çin kuvvetlerine teslim olmak istediklerini belirtti.

Onları teslim almaya General Huo gitti. Hsiu-t'u Kralı ise karşısında Çin ordusunu görünce işin ciddiyetini kavradı ve teslim olma fikrinden vazgeçti. Bunun üzerine Hun-hsieh Beyi Hsiu-t'u Beyi'ni öldürdü ve her iki boyun halkıyla Çin'e teslim oldu. Teslim olanların nüfusu 40.000 kişiden fazlaydı.

Aynı yıl Huo Ch'ü-ping yazın birkaç tümen süvariyle yaklaşık 850 km. batıda Ch'i-lien 祁連山 Dağı civarında yaşayan Hunlar üzerine sefere çıkmış, bu ona büyük bir zafer kazandırmış, 30.000 Hun'u öldürmüş veya esir almıştır. Ayrıca Hun lideri ile kurmaylarından oluşan ondan fazla kişiyi de öldürmüştür²². Bu büyük Çin zaferi, yüzlerce yıldır baş edemedikleri Hun saldırılarına karşı kazandıkları ilk ve en önemli zaferdir ve Çin tarihinde çok önemli bir yer oluşturur. Bu ikinci ve en büyük zaferden sonra Hunlardan alınan Sarı Irmak'ın kuzeyi Çinli halk ile doldurulmuş, buraları Hun saldırılarına karşı güçlendirilmiştir. Ancak tüm bu olanlara rağmen Hun atlılarının saldırıları yine de kesilmemiştir. Bunun üzerine M.Ö 119 yılında devasa bir ordu hazırlanmış ve başına yine artık Hunlarla savaşta tecrübe ve ustalık kazanmış olan Huo Ch'ü-ping ile Wei Ch'ing 衛青 getirilmiştir. Genç Huo Ch'ü-ping'e ise Hun süvarileriyle mücadele

21 SC, 110, Hunlar Bölümü, s. 2886.; Ünlü Çinli tarihçi Wu Mu, bu iki Hun boyunun aslen Yüeh-chih boylarından olup Motun zamanında diğer Yüeh-chihlerle birlikte batıya göç edenlerle birlikte gitmeyerek Hunların idaresi altına giren boylar olduğunu ileri sürmektedir. Mu WU, 武沐, "Hun-yeh Hsiu-t'u Tzu Yüan T'an-tzu 浑邪休屠族源探赜", Journal Of Lan-chou University (Social Science), vol 32, 2004, s.10-15.; Bu iki boydan Hsiu-t'u boyu, Hunların kutsal kabul edip ibadet ettikleri "Altın Adam" heykelinin koruyuculuğunu yapmaktaydı. Göge ibadet törenlerinde kullanılan bu altın heykel önceleri Yun-yang'daki Yu-ch'uan Dağı eteklerindeki Göge kurban yerinde bulunuyordu. T'ou-man Ch'an-yü zamanında Çinli General Meng T'ien Hunları yenince bu boy batıya göç etmiş ve heykeli de yanlarında getirerek burada heykeli korumaya devam etmişlerdir.; L.N. GUMİLEV, Hunlar, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2000, s. 123.

22 Tze-chih T'ung-chien 資治通鑑 (TCTC) s. 632-633.; Hsiu-t'u beyinin oğlu yıllar sonra Çin sarayında Han imparatoru Wu-ti'nin en yakın adamlarından biri olmuştur. Altın heykelin koruyucu boyu olduklarından dolayı ona imparator tarafından "altın" anlamına gelen "Chin" soyadı verilmiştir. Bu şahıs Çin kaynaklarında Chin Mi-ti 金日磾 (M.Ö. 134-M.Ö. 80) olarak geçmektedir.

edebilecek hızlı süvarilere sahip olmasından dolayı Çin tarihinde yeni bir unvan olan; “Çevik (süvari) Birlikler Generali” unvanı verilmiştir²³. Çölün kuzeyine çekilmiş olan Hun ch’an-yüsü saldırıyı kırarak ellerinden kurtulmuş ancak Huo Ch’ü-ping yakaladığı 8000 veya 9.000 Hun’un bir kısmını öldürmüş bir kısmını da esir almıştır. Tüm bunların üzerine artık Hunları kendilerine bağlayacaklarını düşünen imparator Wu-ti, Hun ch’anyüsü İ-chih-hsieh’ye bir elçi göndermiş ve kendisine tabi olmasını istemiştir. Ancak bu teklifi duyan duyan ch’an-yü öfkeden köpürmüş ve elçiyi tutuklamıştır. Bu haber üzerine Wu-ti yeniden bir savaşa girmek istediye de General Huo Ch’ü-ping’in o sırada ölmesiyle uzun süre savaşa cesaret edememiştir²⁴.

24 yaşında ölen bu ünlü general için Ch’i-lien Dağının eteklerinde yapılan mezarın önünde birçok insan ve hayvan heykeli bulunmaktadır. Bu heykellerin içinde en önemlisi “*Hun savaşçısını ezen at*” heykelidir²⁵. At, General Huo Ch’ü-ping’i sembolize etmektedir. Yüksekliği 1.68 cm., genişliği ise 1.90 cm. dir. At güçlü bir görüntüye sahip olup ayaklarının altına bir Hun savaşçısını almıştır. Gür sakallı olarak betimlenen Hun savaşçısı, sol elinde Hun stili bir yay, sağ elinde ise bir ok tutmaktadır ve yüz ifadesinden çaresizliği ile son nefesini vermek üzere olduğu görülmektedir²⁶.

Heykel, dingin ve hareketsizdir. Sanatçı, atın anatomik yapısını ifade etmekte ya yetersiz kalmış, ya da önemsememiştir. Örneğin gözünün fazla yukarıda olması, çenenin aşırı kavisle vurgulanması, abartılı göğüs ve bacak kasları dik kati çekmektedir. (Bkz. Resim 2a ve 2b) Kasların abartılı bir şekilde tasvir edilmesi atın Hun savaşçısına olan üstünlüğünün vurgulamak açısından yapılmış olabilir.

Atın ayakları arasında bulunan Hun savaşçısı sırtüstü yatar şekilde betimlenmiştir. Oldukça büyük yapılmış baş kısmı, uzun ve dik sakalları, iri kulak ve gözleri vardır. Ancak atın ön ve arka ayakları arasında işlenen Hun askerinin yay tutan kolu başına oranla daha küçüktür. Ancak daha da çarpıcı olan Hun savaşçısıyla atın neredeyse birbirlerine yakın büyüklükte olmasıdır. Bu durum düşmanın büyüklüğünü belirtmek amacıyla mı yapılmıştır yoksa sanatçının orantılara fazla de-

23 Ayşe ONAT, Sema ORSOY, Konuralp ERCİLASUN; Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiung-nu (Hun) Monografisi, TTK, Ankara, 2004, s. 26.

24 Çin ordusu toplam 100.000 atlı ve 40.000 yedek attan oluşmaktaydı. Bunu Wei-ch’ing 50.000 süvari ve 70.000 yedek at olarak her iki general eşit olarak paylaşmış, ancak savaş sonunda bu atların ancak 30.000 den azı sağ kalmıştı. TCTC , s. 643. ; HS 55 Huo Ch’ü-ping Biyografisi, s. 2488.; Yedek atların sayısı Han Shu 94’da 140.000, ölen at sayısını da 100.000 civarında gösterir. HS 94A, s. 2769-2770.

25 ONAT., A.g. k., s.28-29.; Tilla Deniz BAYKUZU, Asya Hun İmparatorluğu Tarihi, Kömen Yayınları, Konya 2012, s. 76-82.

26 W. EBERHARD., a.g. e. , s. 121.

ğ er vermemesinden mi kaynaklanmaktadır? Bu tartışmaya açık bir konudur²⁷. Atın ayakları arasında boşluk yoktur.

Huo Ch'ü-ping'in mezarında bu heykelden başka "ayıyla gürleşen adam", "yatan at", "yatan inek", "yatan fil", "pusuya yatmış kaplan" ve "şahlanmış at" vs. gibi on dört adet heykel bulunmaktadır. Hsi-an Güzel Sanatlar Enstitüsünde yapılan ilginç bir doktora tezinde araştırmacı Huo Ch'ü-ping'in mezarındaki heykelleri üslup bakımından incelemeye alan bir çalışma yapmıştır. Araştırmacı, bu mezar heykellerin birçoğunun Çin felsefesiyle uyduğuna, yatan at ve yatan inek gibi heykellerin "hareket içinde dinginlik" i, şahlanmış at ve pusuya yatmış kaplan gibi heykellerin ise "dinginlik içinde hareketi" ifade ettiğini belirtir. Ancak ayıyla gürleşen adam heykeli (bkz. Resim 3a ve 3b) bunlardan tamamen farklıdır ve bu farkı son derece belirgindir. Çin heykel sanatında olmayan hafif kabartma ve yuvarlak hatlarla hem dingin hem de hareketli bir heykeldir ve bu tarz Çin heykel sanatına yeni bir simetri anlayışı katarak bir adım daha ilerlemesine sebep olmuştur. Araştırmacı, bu heykellerin 100 yıl öncesi ve 50 yıl sonrasında

yapılan heykellerle kıyaslama yapmış, benzerlik bulamamış, daha sonra kuzeyli konargöçer milletlerin heykel üslubuyla çok benzerlik taşıdığını tespit etmiştir. O dönemlerde Çin sanatının bozkır kültürü tarafından etkilenmesinde önemli olabilecek bir olay olup olmadığı araştırılınca karşımıza şunun çıktığını ileri sürmektedir: M.Ö. 121 yılında Huo Ch'ü-ping'e teslim olan Hunların Hsiu-t'u ve Hun-hsieh adlı iki boyu toplam 40.000 kadar nüfusuyla Çin topraklarına göç etmişlerdi. Çin başkentine gelen bu grup öylesine kalabalıktı ki, Çin'in her yerinden tüccar başkente üşüşmüş, ellerine ne geçerse satmaya çalışmışlardı²⁸. Bu bozkır stiline Çin'e bu dönemde geçmiş olmasının sebeplerinden birinin de belki de bu Hun nüfusunun içindeki Hun sanatçılarıydı ve büyük olasılıkla da General Huo Ch'ü-ping'in mezar süslemesinde çalışmışlardı²⁹.

Sonuç olarak Hun heykel sanatının çok eskiden beri var olduğu hatta Çin heykel sanatını da etkileyecek bir özel tarza sahip olduğu görülmektedir. Birkaç yüzyıl sonra karşımıza daha elle tutulur halde çıkan Hun eserleri onların sanat açısından da yüksek bir seviyeye eriştiğinin göstergeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İlk Chao (Han, 304-329), Sonraki Chao (329-352), Hsia (407-428) ve Kuzey Liang (397-439) adındaki On Altı Devlet Döneminde yaşamış olan geç dönem Hun devletleri Çin kaynaklarının da anlattığı gibi olağanüstü eserler vermişlerdir. Bilim adamlarının gayretli çalışmalarıyla Çin kaynaklarının aktardıkları bu bilgileri doğrulayacak eserler yavaş yavaş gün ışığına çıkmaktadır. Şimdilik Çin topraklarında yaşamış olan Geç Dönem Hun sanatına dair eserler bulunmakta fakat erken döneme ait olan çok önemli eserlerin de çıkacağına dair umudumuz hala devam etmektedir³⁰.

27 http://www.chinaculture.org/gb/en_artqa/2005-12/28/content_77549.htm 11-10-2013.

28 Her iki heykelin yorumları için kızkardeşim Sanat Tarihçisi Selkin Yavan'a teşekkür ederim.

29 Ayşe ONAT, "Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö. 206-M.S.220)", Belleten, C.LI, Sayı:200, Ağustos 1987. s 623.

30 Hsiao-mu CHOU 周晓牧, "HUO Ch'ü-ping '霍去病墓' Yeh-jen Pao-hsiung '野人抱熊' Shih-tiao Yi-shu Feng-ke T'an-chiu 石雕艺术风格探究, Hsi-an Mei-shu Hsüeh-yuan 西安美术学院, (Doktora Tezi), Hsian, 2009, s. 5-6, 17, 21, 22.

KAYNAKLAR

Shih-chih 史記 (Tarih Kayıtları)

Ssu-ma Ch'ien 司馬遷 tarafından yazılmıştır. Çalışmamızda eserin Chung-hua Shu-chü 中華書局 Pekin 北京 1963 baskısı kullanılmıştır.

Chin Shu 晉書 (Chin Hanedanlığı Tarihi)

Fang Hsüan-ling 房玄齡 (579-648) Çalışmamızda eserin Chung-hua Shu-chü 中華書局 Pekin 北京 1974 baskısı kullanılmıştır

Nan shih 南史 (Güney Hanedanlıkları tarihi)

Li Yen-shou 李延壽 adlı bir tarihçi tarafından yazılmıştır. Çalışmamızda eserin Chung-hua Shu-chü 中華書局 Pekin 北京 1975 baskısı kullanılmıştır.

Tze-chih T'ung Chien 資治通鑒

Ssu-ma Kuang 司馬光 (1019-1086) tarafından yazılmıştır. Çalışmamızda eserin Chung-hua Shu-chü 中華書局, Pekin 北京 2005 baskısı kullanılmıştır.

BARS Mehmet Emin, "Köroğlu Destanında At, Kadın ve Silah", *Turkish Studies*, sayı 8, s. 164-177.

ALYILMAZ, Cengiz, **Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu**, Ankara, 2005.

BAYKUZU, Tilla Deniz, "Merkezi Çin'de Kurulan Hun Devletleri I; İlk Chao (Han) Devleti (304-329), **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Bışkek 2004, sayı 12, s. 5-25.

BAYKUZU, Tilla Deniz, **Asya Hun İmparatorluğu Tarihi**, Kömen Yayınları, Konya 2012

BEKSAÇ, Engin, "Atlı, Ağaç ve Kadın" **Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan**, Ankara 2006, s.63-98.

CHOU, Hsiao-mu 周曉牧, "HUo Ch'ü-ping "霍去病墓"Yeh-jen Pao-hsiung""野人抱熊" Shih-tiao Yi-shu Feng-ke T'an-chiu 石雕藝術風格探究, Hsi-an Mei-shu Hsüeh-yuan 西安美術學院, (Doktora Tezi), Hsian, 2009.

ÇORUHLU, Yaşar, **Erken Devir Türk Sanatı**, İstanbul, 2007.

DİYARBEKİRLİ, Nejat, **Hun Sanatı**, MEB Yayınları, İstanbul 1972.

EBERHARD, Wolfram, **Çin Tarihi**, TTK, Ankara 1987.

ESİN, Emel, "Türk Sanatında At" **TÜRKLER**, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, Cilt. 4, s.125-143.

GROUSSET, R., **Bozkır İmparatorluğu**, Ötüken yayınları, İstanbul 1999.

GUMİLEV L.N., **Hunlar**, Çev: Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2000.

İNAN Abdülkadir, **"Tarihte ve Bugün Şamanizm"**,TTK. Yay., Ankara 1995.

Shih Chi, (Açıklamalı), Han Chao-ch'i, Chung-hua Chin-tien Tzang-shu 中華金典藏書, Chung-hua Shu-tien 中華書店, Pekin, 2007.

MERÇİL, Erdoğan, "Sultanların Ata Mezarlarını Ziyareti" IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 21-25 Eylül 1981, **Kongreye Sunulan Bildiriler, II. Cilt**, s. 657-667.

ONAT, Ayşe, **V. Yüzyılda Kuzey Çin'de Kurulan Bir Hun Devleti; Hsia**, (Basılmamış Doktora tezi) Ankara, 1977.

ONAT, Ayşe, "Hun-Çin Ekonomik İlişkileri (M.Ö. 206-M.S.220)", **Belleten**, C.LI, Sayı:200, Ağustos 1987, s. 611-623.

ONAT Ayşe, ORSOY Sema, ERCİLASUN Konuralp; **Han Hanedanlığı Tarihi, Hsiung-nu (Hun) Monografisi**, TTK, Ankara, 2004.

ORKUN, H.N., **Hunlar**, İstanbul, 1938.

ÖGEL B., **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi II**, Kültür Bakanlığı Ankara 1981.

ÖNGEL, Hasan Basri, **Türk Kültür Tarihinde Spor**, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara, 2001.

RADLOFF, W., **Moğolistan Tarihi Eserleri Atlası (Seçilmiş Sayfalar) Orhun Seferi Araştırmaları**, TİKA, 1995, Ankara.

TANYU Hikmet, **Türklerde Taşla İlgili İnançlar**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

YILMAZ, Anıl, "Göktük Heykelciliğinde Baba ve Balbal Kavramları Üzerine" **Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan**, İstanbul, 2006, s.111 -126.

WU Mu, 武沐, "Hun-yeh Hsiu-t'u Tzu Yüan T'an-tzu 浑邪休屠族源探赜", **Journal Of Lan-chou University (Social Science)**, vol. 32, 2004, s.10-15.

YU, Ying-shih, "Hsiung-nu" **Erken İç Asya Tarihi**, Derleyen: Denis Sinor, 2002 (3. Baskı), Çeviren Selçuk Esenbel, s. 167-207.

Karakoyunlu Yörüklerinde Karakoyun ve Yusufçuk Efsanesi

Ramazan Durmaz (Prof. Dr)

Bu yazıda, günümüzde göçebe olan Karakoyunlu yörüklerinde anlatılan Karakoyun ve Yusufçuk kuşu efsaneleri değerlendirilmiştir. Karakoyun efsanesi aslında bir kaval havasıdır. Bu efsanenin bir sürümünün Doğu Türkistan'da da derlenmiş olması aslında efsanenin tarihi bir olay olduğunu ve Asya'dan göçen atalarımızın bu eski olayları geldikleri coğrafyaya aktardıkları anlaşılmaktadır. Eski çağlarda Ak-sakallılara danışma geleneğinin Oğuzların Müslüman olmasından sonra yerini evliya tipine bıraktığı dikkati çekmektedir. Bu kaval öyküleri bir nefesli saz olan kavalın da kopuz gibi Türkün öz müzik çalgılarından biri olduğunu göstermektedir.

Yusufçuk kuşu efsanesi "obo" geleneğinden izler taşımaktadır. Efsanedeki kız taşı veya mezar ziyaret yerleri ve üzerine tuğ dikme, bayrak ve paçavra bağlama geleneği aslında atalar kültürünün Anadolu'daki uzantılarıdır. Eskiden eğer kişi paçavra bulamazsa atın yelesinden veya kuyruğundan bir kıl bağlıyor, dilek tutuyordu.

Ayrıca, hayvancılık Türklerin ana uğraşlarından biri olduğundan besledikleri hayvanlarla olan ilişkileri ekonomik boyutun çok ötesinde idi.

Anahtar Kelimeler

Karakoyunlu, Oğuz Türkü, Efsane, totemizm, Kadim, inanç

Karakoyun Efsanesi

Karakoyun efsanesi aslında bir goval (kaval) havasıdır. Bu efsanenin Anadolu'da,¹ hatta Doğu Türkistan'da tespit edilmiş ögürleri² (varyantları) bulunmaktadır.

Hikâye:

Bir ağanın bir çobanı varmış. Çoban ağanın yanında çok kıymetliymiş (kıymetli). Çoban

ağanın kızına sevdalanmış. Kız kavalın sesinden çobanın söylediği her sözü anlarmış. Çoban koyunları geceleri alır götürür, dağlarda güdermiş. Bir seher vakti sürü eve dönerken eşkıyalar sürüyü Senit belinde basmışlar. Sürünün köpeğini vurmuşlar. Çobanın ellerini kıl bağçakla bileklerinden arkasına bağlamışlar. Çoban, ağalar etmeyin! yapmayın demiş... Koyunlar sizden ürktü.

- 1 Senaristliğini Nazım Hikmetin, yönetmenliğini Muhsin Ertuğrul'un üstlendiği Kızılırmak-Karakoyun filmi, 1946. Yine aynı konuda Bknz., Yusuf Ziya Demircioğlu, Yörükler ve Köylülerde Hikâyeler, Masallar, s,25-28, Güneş Matb. İstanbul, 1934
- 2 Şadi Yaver Ataman, Doğu Türkistan Folklorundan Örnekler, Türk Folklor Araştırmaları Derg., S.102, s,1632, Ocak, 1958.

Hiç olmazsa bir kaval çalmama müsaade edin de koyunları sakinleştireyim diye yalvarmış. Bir kaval çalmasından bir şey olmaz diyen eşkıyalar çobanın kaval çalmasına izin vermişler. Çoban başlamış kavalı çalmaya...

Kara köpek kan kustu.
Kıl bağçak kolumu kesti.
Koyun Senit belini aştı.
Eşküyalar sürüyü götürüyor...

Kız da o sabah erkenden kalkıp, çadırın önünde yayık kurmuş, yayıyormuş. Çobanın söylediği her şeyi anlayan kız, sürüyü eşkıyaların bastığını, çobanın elinin kolunun bağlı olduğunu, kara köpeğin vurulduğunu gardaşlarına (kardeşlerine) ve obaya haber vermiş. "Kalkıverin ağalar!", "sürüyü eşkıya basmış!" demiş. Bunu duyan kızın kardeşleri,

-Kim geldi ki, kimden duydun, demişler? Kız ise

-Kimse gelmedi, ben öyle dıngladım (dinledim) demiş. Bunun üzerine toplanan oba büyükleri ve kızın kardeşleri silâhlarını alarak Senit belinde geçit yerine gidiyorlar. Koyunu bir izliyorlar. Sürünün çingiri³ oradan geçmemiş! Sonra daha beriye geldiklerinde sürüyle ve eşkıyalarla karşılaşmışlar. Uzaktan koyunun gatında⁴, çobanın elinin kolunun bağlı olduğunu görmüşler. Ateş etmişler ve dört eşkıyayı vurmuşlar. Öbür eşkıyalar kaçmış. Sürüyü ve çobanı kurtarmışlar.

Kız kardeşlerine,

-Dediğim çıktı mı? diye sormuş, kardeşleri;
-Evet çıktı, çıktı emme sen bunu nerden bildin, diye sormuşlar.

Kız;

-Benim üstüme ne geliyorsunuz, bir daha sürünüz civ deliğine⁵ dökülse haber vermem diyor, beni ellemeyin, diyor.

Kızın kardeşleri bu sefer çobana dönüyorlar;

-Köpek vurulduğunda kim vardı? Bunu kim gördü? diye soruyorlar. Çoban;

-Bilmem, bir goval işareti yaptım idi, diyor.

Kızın kardeşleri, kız ile çoban arasında bir şeylerin olduğundan kuşkulanmaya başlıyorlar. Sorgulamadan kesin bir netice alamayınca, bu ilişkiyi anlamak bir plân yapıyorlar. Koyunu tuzluyorlar. Belli bir süre yayılıyorlar (otlatıyorlar). Koyunu sulaklara getiriyorlar ve suya salıyorlar. Çobandan koyunların suya gitmesini engellemesini istiyorlar. Böylece çobanın kaval ile anlatımını deniyorlar. Çoban, kaval ile koyunlara şunları söylüyor.

Ak daşlara⁶ duzlar⁷ attım, yalattım.

Mor sümbüllü yayaların çimenlerini yedir-dim.

Dön beri koyun!

Sürüdeki koyunlar birer birer geriye dönüyor. Ancak kafası sakar⁸ bacakları sekil⁹ bir canglı (çanlı) koyun çobanın sözüne bakmıyor. Koyun çobanı dinlemiyor ama ağzına kudretten bir gem vurulduğundan suyu katiyen içemiyor. Çoban kavalı çalıyor, koyunu geriye çağırıyor. Koyun gelmiyor; bir ayağı ile suyu tekmeliyor ama suyu da içemiyor. Ağa ve kızın kardeşleri bunda bir iş var diye düşünüyorlar;

-Gel bakalım çoban anlat bize, sen ne yaptın da koyun suyu içmedi, diyorlar.

-Ağalar, ben bu koyuna bir şey etmedim, diyor.

-Siz de gördünüz, diyor.

-Neden, o zaman suyu içemedi, diyorlar.

Çoban en sonunda şöyle bir itirafta bulunuyor.

-Güççük (küçük) abam¹⁰ bana bir azık getir-di-ydi. Ben de abamı yıktım, biraz ovcaladıydım¹¹. Bu kör olası goyun (koyun) da başını kaldırıp bizi tanıdıydı, der Çoban,

3 Çıngır: Sürünün otladıktan sonra geride bıraktığı işaret, iz.

4 İçinde

5 Obruk

6 Taş

7 Tuz

8 Alnında beyaz lekesi olan

9 Arka incikleri beyaz olan

10 Abla

11 Sıkamak, sıkıştırmak, sert şekilde okşamak

Resim 1. Kavalcı merhum Hasan Su. Uzun koca kavalı ve kavalının kılıfı.

-Ağalar! Abama ben bir şey yapmış olsaydım o zaman bu goyun (koyun) suyu içerdı, ama abama bir şey edemediğimden, koyun da suyu içemedi, diyor.

Kızın kardeşleri çobana güzel bir sopa çekeler, çoban da, kavalını, kepenegini alıp kaçar.

Günler geçip gidiyor. Bir gün sürü kaybolur; Arıyorlar, tarıyorlar bulamıyorlar. Acaba civ deliğine mi düştü, yitti gitti, diyorlar. Tam bir yıl geçiyor, sürüyü bulamıyorlar. Bir gün, avcının biri Kocadağın (Dede Göl) Karagöl civarında sürünün çığırını gördüğünü söylemesi üzerine, oba halkı;

-Bir yıldan beri koyun nasıl yaşasın Gocadağda, karın buzun içinde, diyorlar. Obadan bir kaç adam Karagöle çıkıyor ve koyunun izini sürüyorlar. Gerçekten Karagöl etrafında sürünün çığırını buluyorlar. Bunu üzerine sakalı belinde ulu bir evliyaya danışıyorlar. Evliya, ağaya;

-Sürüyü bulabilmen için çobanı bulmalısın diyor. Ancak çobanı bulursan, koyunu çıkarırsın, diyor.

Bir kasabada tahin dükkânı açmış olan çobanı buluyorlar ve Kocadağa getiriyorlar. Çoban Karagöle çıkıyor. Karagölün üst tarafında çoban sivrisi denen bir kaya vardır, çoban o daşa oturuyor. Kavalı bir çalışıyor, koyun yok. Bir daha çalışıyor, sürü gene yok. Üçüncü defa çalışında, önde kös koyunu arkasında da bir bölük davar¹² bu davarların da arkasında sürü, sürünün için de üzeri heybeli sürü eşeği gölün içinden çıkıp geliyor. Bütün koyunlar yanlarında kuzuları ile gelirken, çabanın kavalını dinlemeyen, suya ayağı ile vuran sakar koyun, yanında kuzusu olmadan yalnız başına geliyor.

Ağa, çoban ile kızını evlendiriyor ve sürünün bir şakını¹³ yeni evlilere veriyor.¹⁴

12 Bir bölük keçi

13 Yarısı, kısmı

14 Anlatan, Merhum govalcı Hasan Su. Karakoyunlu yörüklerinden, 80 yaşında, Aksu-Antalya.

Karakoyun Efsanesinin Diğer Sürümleri Doğu Türkistan Sürümü

Bu efsanenin bir sürümü de Doğu Türkistan'da tespit edilmiştir. Hikâyeye göre "Bir çoban ile oba beğinin kızı karşılıklı olarak birbirlerini sevmektedirler. Beğ ise bu sevgiye devamlı olarak karşı durmaktadır. Günlerden bir gün çoban yine sürüsü ile yaylaya çıktığı sırada, eşkıyalar yolunu keserek kendini bir ağaca bağlarlar ve sürüyü önlerine katarlar. Çoban yalvar yakar bir elini çözmelerini, hiç olmasa onunla kaval çalararak avunabileceğini belirtince bundan bir şey çıkmaz diyen eşkıyalar çobanın isteğini yerine getirirler. Çoban kavalıyla öyle bir hava çalar ki uzaktaki kız çobanın başına gelen felâketi anlar ve hemen beybabasına haber verir. Adamlarını toplayan bey eşkıyaların ardına düşerse de bir köprüyü geçen eşkıyalar, köprüyü de yakarak yakalanmaktan kurtulurlar. Nehrin beri tarafında kalan beğ çaresiz kalır. Bu sırada çoban, eğer kızı ile evlenmesine müsaade ederse sürüyü nehirde geçirebileceğini söyler ve bey bu teklifi kabul eder. Bunun üzerine kavalıyla değişik bir hava çalmaya başlar. Neticede gök bir teke nehre atalar, sürü de kendisini takip eder ve nehri geçerler. Bey sürüsüne, iki âşık birbirine kavuşmuş olur.¹⁵

Yusuf Ziya (Demircioğlu) tarafından derlenen sürümü

Karakoyun efsanesinin diğer bir sürümünü Yusuf Ziya (Demircioğlu) derlemiştir.¹⁶ Öykünün hangi aşiretten alındığı belirtmemiştir. Muhtemelen Afyon, Sandıklı, Dinar, Aydın bölgelerinde bulunan Kaçar, Karatekeli, Manavlı, Sarıtekeli aşiretlerinden veya Dinar'da yerleşmiş olan eski Türkmen ve Avşar köylerinden, ayrıca Muğla'nın bazı köy ve Yörüklerinin birinden derlenmiş olabilir. Öykünün manzum bölümleri iyi korunmuştur. Bu nedenle öykü kaydedildiği şekli ile verilmiştir.

Çoban Mehmet pek küçükken yörük Çakır-dana'nın koyunlarını gütmeye başladı. Kendi-

si ile yaşıt hem de beraber büyüyen (Torçin) kız gittikçe gönlüne giriyor, içinde ona karşı temiz bir sevgi uyanıyordu. Çoban biraz büyüyünce sevgisini ortaya vuruyor. Sonra kızı babasından istiyor. Babası, kızının da çobanı sevdiğini bildiğinden olmaz demiyor. Bu sıralarda çoban dağda koyun güderken hırsızlar gelip çobanı tutuyorlar, bağlıyorlar ve sürüyü alıp kaçmak istiyorlar. Fakat sürüyü bir türlü yürütemiyorlar. Bundan kızıp çobanı sıkıştırmağa başlıyorlar. Ve sürünün neden yürümediğini soruyorlar. Çoban: benim sürüm kavalsız yürümez. Kollarımı çözü, kavalımı çalayım, bak nasıl yürürler diyor. Hırsızlar çobanın elini, kolunu koyuveriyorlar. Çoban kavalını çalınca, sürü yürüyor, ilerlemeğe başlıyor. Yolda çoban, sürü, hırsızlar hepsi yürürlerken çadırdaki kız kavalın sesinden sürünün hırsız eline geçtiğini anlıyor, bütün çadır halkına haberler salıyor, oğlan kardeşlerine de sürü hırsız elinde koşup kurtaralım diye bağıyor. Çadırlarda yörükler şaşırıyorlar, toplanıyorlar. Kız; Taşköprüye doğru diye kumanda veriyor. Gidip orasının yolunu keserek sürüyü hırsızların elinden kurtarıyorlar. Obaya, çadıra döndüklerinde kızla çobanın seviştiklerini anlaşıyor. Ertesi gün çobanla kızın babası konuşurken, çoban;

-Değil kızını, koyunları bile olduğu yerde korum. Kavalını göstererek,

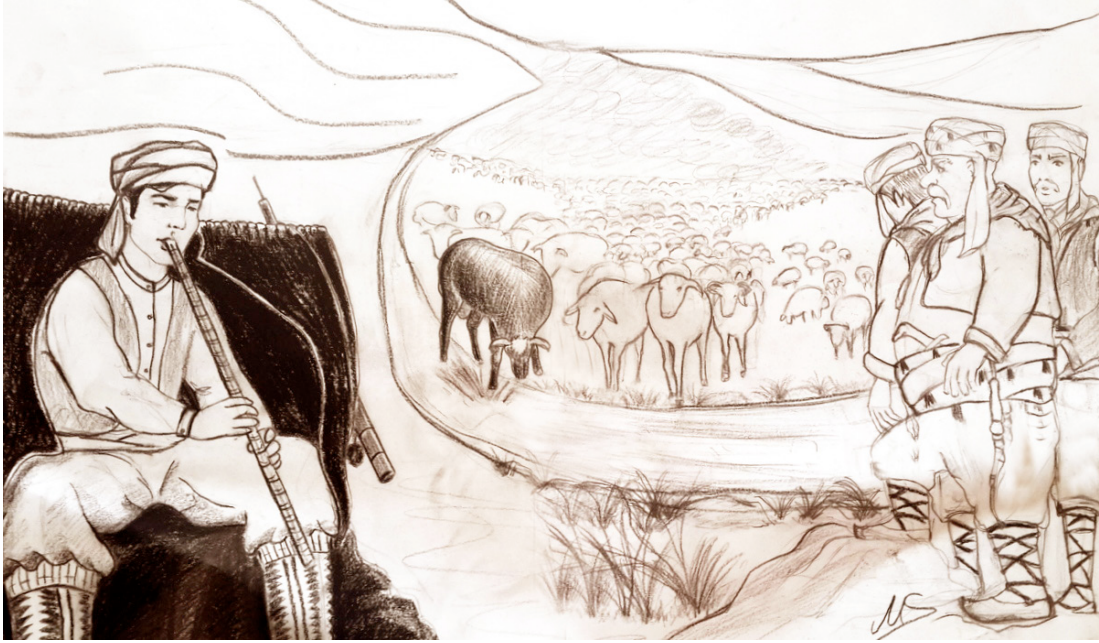
-Bunun sesi benim silâhımdır, diyor. Kızın babası;

-Bunu nasıl yaparsın, bir göreyim deyince, çoban;

- Kırk gün tuz yiyen sürüyü suyun başında kavalla durdururum, Suyu içirtmem, diyor. Ağa; kırk gün çok, sürüyü yakarız, üç gün yetişir, seni bir göreyim, dedi. Denemek için sürüye tuz yedirirlerken bir kara koyunun kuzusu ölüyor. Çoban çok tasalanıyor, kuzu tuzdan mı öldü acaba diye içine batıyor. Anasının başında beklediğini, melediğini, ölü kuzuyu kokladığını görünce çoban kaval ile şunları söylüyor.

15 Şadi Yaver Ataman. Doğu Türkistan Folklorından Örnekler. Türk Folklor Araştırmaları. S.102, s.1632, Ocak 1958.

16 Yusuf Ziya Demircioğlu, Yörükler ve köylülerde Hikâyeler, Masallar, s. 25-28, İstanbul, 1934

Sürü suya varınca, kafası sakar, bacağı sekil bir koyun çobanının kavalını dinlemiyor. Dinlemiyor ama ağzına kudretten bir gem vurulduğundan suyu katiyen içmiyor. Bir ayağı ile suyu tekmeliyor, ama suyu içmiyor. Bu temsili resim Sevinç Öztürk tarafından çizilmiştir.

Koyunum seni yaylalara çekeyim.
Kınalı taşlara tuzlar dökeyim.
Kuzun öldüyse sana yavru yakayım¹⁷
Ablan sağsın ben karşıdan bakayım.

Kara koyun koyunların yenidir.
Ak kuzu da yüreğimin yağıdır.
Yerimizi sorarsan Kumalar dağıdır.
Meleme koyunum, meleme vazgeç yavrundan

Koyunum seni yaylalarda güderim.
Alır seni yedeğimde yederim.
Yavrun öldüyse ben Allaha ne derim.
Meleme koyunum, meleme vazgeç yavrundan

Korkar oldum şu derenin kurdundan.
Koyun geldi, kuzu gelmez ardından.
Ben de bıktım bu ağamın derdinden.
Ağlama koyunum, ağlama vazgeç yavrundan

Ben koyunu güttüm güttüm getirdim.
Ablam sağdı karşıda oturdum.
Nerede kaldı, hangi yolda yitirdim.
Ağlama koyunum, ağlama vazgeç yavrundan

Kara koyun sana çanlar takayım.
Takayım da ben keyfime bakayım.
Senin için dağı taşı yakayım.
Meleme gel, meleme vazgeç kuzundan

Ağlama koyun, vazgeç kuzundan
Çok analar ayrı düşer kızından.

Kavalı ile kuzunun yasını tutan çoban, hem yavrusundan, hem de tuzdan ciğeri yanan anayı, kara koyunu, subaşına indirirken kara koyunun suya kapanıvermesinden korkuyor. Sürüye kavalı ile sesleniyor.

Kara koyunum, sana üç gün tuzlar yalattım,
Yalattım da ciğercimin ağılara yelettim¹⁸.
İşte, seni pınar başına ilettim;
İçme koyunum, içme, dön geri.
Şimdi sözümü tutmanın yeri.

Koyunum sana üç gün tuzlar yedirdim.
Yedirdim de ciğerciğin ağılarla bitirdim.
Seni alıp pınar başına getirdim.
İçme koyunum, içme, dön geri.
Şimdi sözümü tutmanın tam yeri.

17 Kuzu yakmak. Koyunu kendisinden doğmayan öksüz bir kuzuyu alıştırarak ve ananın onu bir evlat olarak kabul etmesini sağlamak amacı ile yapılan işlemler.

18 Ağılara vermek, salmak.

Tan ile gelir sarı çanın avazı,
Kimi allar giymiş, kimi beyazı.
Dönüp kılsam ben bir sabah namazı.
Karakoyun gider, suyu iç mi ola.

Bütün oba kavalın kumanda ettiği sürüyü bakıyor. Derenin içindeki denemeği görmeğe geliyordu. Kayalardan atılarak, çalıları aşarak pınara varan sürü tam suya kapanacağı sırada, çobanın kavalı inledi. Sürü olduğu yerde mihlanmış gibi kaldı. Yörükler, şaşırıp düşünmeğe daldılar. Yalnız kara bir koyun kaç defa ayağını suya çarparak geri çekildi. Çobanım kavallındaki kudreti gören yörük, çobana;

-Neden karakoyun böyle yaptı? diye sorunca,

-Ben de bir defa ablamı okşamıştım da ondan, dedi. Yörük,

-Kız senin olsun diye son sözünü söylediği vakit çoban: Ben kızı aldım amma, karakoyunun kuzusu ne ola diye ağlamağa başlamıştı.

Çoban (Yusufçuk) Kuşu Efsanesi

Kesik Beli'nin Efnif'e yazısına (ovasına) bakan yüzünde Bahadın oluşunun hemen yakınında Selçuklu eseri olarak bir kervansaray harabesi bulunmaktadır. Harabenin biraz ilerisinde insana benzeyen, kız taşı denilen bir taş vardır. Yörükler göçerken, burada kervana kaşang¹⁹ verirler. İnsanlar bu taşta renkli çaput, bez, boncuk bağlarlar ki, devenin kuyruğundan tüy bağlanır, devamı çoğalsın diye. Saçın telinden bir tel çekilerek taş bağlanır; başın ağrısı geçsin diye. Bu taş bir zamanlar insanmış, bir kızmış. Karakoyunlu yörükleri yazın yaylaya göçerken kesik belinin dibine konarlardı. Düzişam (Düz Şam) denilen bu yörede konakladıkları zaman bir kuşun,

-Bulu, bulu, buldun mu?, Yusuf!, goyunu buldun mu ? Yusuf! diyerek öttüğü, en sonunda da Davud! diye iç çektiği duyarlar. Kuş üzüntü içinde, durmadan, hasretle Yusuf'u aramaktadır. Ka-

rakoyunlu bir ihtiyar yörük kadını öyküyü şöyle anlattı.²⁰

Kesik belinde bir yörük ailesi yaşıyormuş. Yusuf, Davut ve kız kardeşleri. Davut güzel goval (kaval) çalar, sürüyü o güdermiş. Davut ve Yusuf bir akşam koyuna tuz vermişler. Sürüyü göle güde güde götürmüşler. Geceleyin koyun yatıya varmış. Ancak koyun boşanmış²¹ gitmiş. Davut ve Yusuf uyuyakalmışlar. Uyandıklarında bakmışlar ki sürü yok. Yusuf ve Davut; birbirimizden ayrılalım, sürüyü böyle daha çabuk buluruz, demişler.

Ertesi sabah kız, çobanların azıklarını vermek için yola düşmüş. Ancak sürü gölde yokmuş. Öte çağırılmış, beri çağırılmış ama sesine ses veren çıkmamış. Davut da yok, Yusuf da; sürünün kaybolduğunu anlamış. Kız bu üzüntüye ve bunca koşuşturmaya dayanamamış, cananından bezmiş. Sonunda Allaha yalvarıp,

-Beni taş kıl Allah'ım, bu üzüntüleri bana yaşatma, demiş.

İşte göç yolu üzerindeki Bahadın oluşundaki taş o taştır. Adına kız taşı derler. Herkes buradan geçerken bu taşta renkli bezler bağlar ve dilekte bulunurlar.

Davut, o dağ senin bu dağ benim demeden koyunu arıyor, durmadan govalını çalıyormuş. Ne yazık ki sürü sese geri dönmemiş. Bir mağaranın önünden geçerken çok derinlerden bir koç melemesi duymuş. Bakmış ki bir erkek koyun.²² Anlamış ki sürü mağaraya dökülmüş. Erkek koyunun bir bacağı bir taşta sıkıştığı için mağaraya düşmemiş. Davut, gene de tam ikna olmamış. Sürü belki bölünmüştür diye düşünmüş. O zaman Allah'a yalvarmış.

-Allahım beni bir kuş yap ki, geride kalan sürüyü daha iyi arayayım. Hem sürüyü hem de kardeşlerimi bulayım, demiş. Allah Davut'u kuş yapmış. İşte o gün bu gündən beri,

-Bulu, bulu buldun mu Yusuf! goyunu buldun mu Yusuf? diyerek durmadan ötermiş. Arada bir

19 Kaşang: Kervandaki devenin idrar yapması. Bunun için verilen süre, mola. Develer hareket halinde idrar yapamazlar.

20 Sultan Kaya 82 yaşında, Karakoyunlu, Boğazak köyü, Serik-Antalya

21 Sürü, çoban uyanmadan kalkıp gitmiş.

22 Erkek koyun, Karakoyunlular "enek" de derler; ılgış edilmiş koç.

-Davut! diyerek iç çekermiş. Bu kuş, mahşere kadar kardeşi Yusuf'u ve sürüyü arayacakmış!

Govalın Hikâyesi

Goval (kaval) cennetten çıkmış. Gölün birinde bir gargı/kargı (kamış) bitmiş. Çobanın biri gargıyı kesmiş, çalar durur imiş, insanoğlunun biri gelmiş, demiş ki; bunu ben ağaçtan yaparım. Yapardın, yapamazdın derken iddiaya girmişler. İnsanoğlu ağaçtan bu govalı yapıp gelmiş. Çalışırmış ama, govalın sesinde bir gariplik varmış. Şeytanın biri gelmiş ve çobana,

-Üzerinde bıçak var mı? diye sormuş. O da;

-Var, demiş. Govalda aşağıda topuzun yanında bir delik açmış, çobana

-Üfle bakayım demiş. Çoban üfleyince govalın sesi güzelleşmiş. O gün bu gündür o deliğin ismi şeytan deliği kalmış.²³

Bu öykünün değişik bir sürümü (varyantı) Naci Kum tarafından Çukurova yörüklerinden derlenmiştir.²⁴ Öykü İslâmi öğelerin katıldığı bir mahiyet kazanmıştır. İmren'de Derviş adlı bir yörükten alınan efsane "Kavalın hikâyesi ve kurbanlık koç" adını taşımaktadır. Öykü şöyledir. *"Kaval cenetten çıkmış. Bu sırada koyun da cenette imiş. Nihayet evliyalığa eren çobana demişler ki şu kavalı al, hiç ardına bakmadan kavalı çalarak cennetin kapısından yürü, koyunlar ardından gelir... Çoban kaval çalarak yürümüş, bütün koyunlar ardında sökün etmiş. Bir iki gün böylece yol gitmiş, arkasına bakar bakmaz hemen sürünün ardı alınmış. Meğersem cennetin içinde bir koç kalmış... Eğer böyle olmasa imiş, bütün koçların boynuzları gümüş olacaktı. İşte bu koçu Halil peygamber, oğlu İsmail'i misafir Mehman uğruna kurban etmeğe davrandığı sırada bıçak İsmail'in boğazını kesmemiş ve Cenab-ı Hak İsmail Peygamber uğruna bu koçu cennetten armağan yollamış. Halil Peygamber bu koçu kurban etmiş... konukları-*

nı ağırlamış. Müslümanlara kurban farz olmuş. Bunu duyan şeytan;

-Kavalın sağır deliği olmasaydı keşke, diye hayıflanmış. Zira sağır deliği -ta alttaki parmak basılmayan delik-olmasa kaval asla ses çıkarmaz."

Tartışma

Karakoyunlu yörüklerinden derlenen bu efsaneler aslında bize en sağlıklı ulaşmış öykülerdir. Dikkât edilirse öykünün diğer sürümleri daha çok köylerden (yerleşik hayat) derlendiğinden eksik ve yer isimleri tam olarak verilememektedir. Karakoyun efsanesinin bir sürümünün Doğu Türkistan'dan derlenmiş olması ilginçtir.²⁵ Türkler, eskiden yaşadıkları yörelerin; dağların, ırmakların, bellerin ve göllerin isimlerini göç ettikleri yeni yerlere taşımışlar, sanki olaylar burada yaşanmış gibi anlatmışlardır.

Karakoyun efsanesinin bir sürümü hala Doğu Türklerinde yaşadığına göre, olayların aslında çok önceden olduğu, belki de milattan ötesine gittiği açıktır. Altay ve Tanrı dağlarında, M.Ö 1700 yılından itibaren başlayarak Hun ve Göktürk dönemine kadar süren göçebe ve savaşçı bir kavme ait bir kültürün bir hâkimiyeti bulunmaktadır. Andronovo insanı olarak bilinen bu kavim gerçekte Türk soyunun bir ata soyunu (prototipini) oluşturmaktadır. Bu dönemde eski Türk ve Moğol boyları beraberce bugünkü Moğolistan'dan Sibiryâ'nın güneyine kadar uzanan bir coğrafyada; Altay ve Tanrı dağları, Baykal gölü ve çevresindeki Orhun, Selenge ve Yenisey ırmağı gibi yörelerde yaşamışlardır.²⁶ Bozkır kültürünün Altay yaylalarındaki Türklerin ataları tarafından geliştirildiği fikri Altay nazariyesi olarak bilinir ve bu atlı-göçebe hayatının temelini oluşturmaktadır.²⁷ Andronovo kültür çevresinde, obaların sürülerine taze ot bulmak amacıyla yaylaklar ve kışlaklar arasında düzenli gidip gelmesi başlamış,

23 Merhum govalcı Hasan Su. Karakoyunlu yörükleri, 80 yaşında, Aksu-Antalya.

24 Naci Kum, Atabeyli, Türkmen, Yürük ve Tahtacılar Arasında Tetkikler ve Görüşler-4, Türk Folklor Araştırmaları, C.I, S.10, s, 156, 1950.

25 Şadi Yaver Ataman. Doğu Türkistan Folklorından Örnekler, Türk Folklor Araştırmaları. S.102, s, 1632, Ocak 1958.

26 Bahaeddin Ögel, İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi, s, 7-27, Ankara, 2003

27 İbrahim Kafesoğlu, Türk Bozkır Kültürü, s, 4-14, Ankara, 1987

otlakların ve suyun silâhla muhafaza edilmesi söz konusu olmuştur. Yaylaklar bir oymağın ortak malı iken kışlaklar ferdi kalmıştır.²⁸ Andronovo kültürünün Karasuk Kültürü ile devam ettiği bilinmektedir. Çobanoğlu, Gryaznov'a dayanarak şu bilgiyi aktarmaktadır; Türk epik destanları, M.Ö. 6. ve 7.yy'lar ile M.S. 1.yy arasında Orta Asya ile Doğu Avrupa atlı göçebe kavimleri arasındaki sürekli olagelen yayla ve hayvan sürülerini elde etme mücadelesinin sonucu oluşmuştur.²⁹ Karakoyun efsanesinin bir öğürünün Doğu Türkistan'da derlenmiş olması, bizi bu kültür çevrelerine götürmektedir.

Karakoyun efsanesinde "ağa" temasının varlığı, öykünün oluşma döneminde bazı kişilerin iktisadî ve içtimai bir nüfuza sahip olduğunu göstermektedir. Eski Türklerde totemizm çağında ongun; ortak aşiret vicdanını temsil ediyordu. Kararlar bütün aşiret halkınca ortak alınırken, zamanla ziyafet verme geleneğinin başlaması ile bozulmuştur. Ziyafet; "potlaç" ve Türkçe "toy" veren kişi, aşiret adına söz sahibi olmaya başlamış, böylece Oğuzlarda aristokratlığa ve feodaliteye doğru bir yönelme olmuş, bu durum Türklerde beylik ve kağanlık yönetimini başlatmıştır.³⁰ Oğuzlar, bu öyküyü Anadolu'ya taşımışlar, yer yer olayları İslâmî anlayışla işlemişler ve dini motiflerle süslemişlerdir. Bunu govalın hikâyesi ve çoban (Yusufçuk) kuşu ve Naci Kum tarafından Çukurova yörüklerinden derlenen "Kavalın hikâyesi ve kurbanlık koç" isimli efsanelerinde görmek mümkündür. Karakoyun efsanesi bu açıdan Dede Korkut hikâyelerine benzemektedir: Dede Korkut Hikâyelerindeki geçen olayların her ne kadar Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da yaşandığı izlenimi olsa bile, bunun daha çok destan-

ların 15.yy'da yazıya geçirilmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir^{31,32} Gerçekte olayların 6-11.yy'da Oğuzeli denilen yerde geçtiği tahmin edilmektedir.³³

Aslında karakoyun hikâyesi bir kaval havasıdır. "Karakoyun havası yörüklerin milli türküsüdür" denilmektedir.³⁴ Kaval, esas olarak kamış ve kargıdan yapılan nefesli bir sazdır. Bunlar daha sonra çalı türü ağaçlardan da yapılmaya başlanmıştır. Karakoyunlu yörüklerinde kaval'a, "goval", "çoban govalı" veya "koca goval" denilmektedir. Naci Kum, "Yörüklerin başlıca çalgı aleti, koca kavaldır. Ney gibi uzun ve ağaçtan yapılmış olan koca kavalı maharetle çalanlar vardır" demektedir.³⁵ Bu çoban kavalını çalmak gerçekten yatkınlık ve beceri ister. En iyi ses veren kavallar, Anamas yaylasında yetişen ve yörede *dokuz donlu* denilen ağaçlardan yapılan kavallardır. Bunun yanında Antalya sahil bölgesinde *kızıl bacak* olarak bilinen *dağ çileğinden* de yapılmaktadır. Dağ çileği ağacından yapılan kavalların sesi daha gevrek çıkar. Karakoyunlularda bilenen goval havaları, *kara teslime*, *karakoyun havası*, *sırkata bağışlatan* havasıdır.³⁶ Bu efsaneler gösteriyor ki kopuz gibi goval (Kaval) da Türklerin temel çalgı aletlerinden biridir.

Türk ve Moğol boylarında görülen oba kültürüne göre; steplerde, dağlarda toprak ve taş yığınlarından meydana getirilen suni höyükler adak yeri olarak kullanılır ve burada yer-su tanrısına kurbanlar kesilerek ayinler yapılmaktadır. Gök Tanrı inancına göre oymağın koruyucu ruhunun yaşadığı yer, obo yapılması için seçilirdi. Obo, bir anlamda her oymağın ibadethanesi gibidir. Obanın yanından geçen her yolcu atının kuyruğundan veya elindeki paçavralardan adak olarak

28 Ekrem Memiş, Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi, s, 319-324, Bursa, 2012

29 Özkül Çobanoğlu, Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, s, 38, Ankara, 2011

30 Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, (Haz. K. Yaşar Koprıman-Afşar İsmail Aka), s, 79, İstanbul, 1976

31 Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, s, 52, Ankara, 2004

32 Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, s,11, İstanbul, 2003

33 A. Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı, Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili*, s, 124, 136, 142, İstanbul, 1982

34 Naci Kum Atabeyli. Teke, Antalya Yörükleri Hakkında Notlar, Türk tarih, Arkeologya ve Etnografya Derg., C. IV, s, 213-222, 1936.

35 Naci Kum Atabeyli, a.g.m., a.g.d.

36 Merhum govalcı Hasan Su. Karakoyunlu Yörükleri, 80 yaşında, Aksu-Antalya.

buraya atardı.^{37,38} Bu obo geleneği kutlu ağaçlar için de yapılmıştır. Kutlu ağaçlara da kurban kesilirken, paçavra bağlanıyordu. Ayrıca mezar üzerine tuğ dikme ve bayrak asma geleneği ağaçlara paçavra bağlama geleneği ile birlikte gidiyordu. Eğer kişi paçavra bulamazsa atın yelesinden veya kuyruğundan bir kıl bağlayıp, dilek tutuyordu.³⁹ Günümüzde Anadolu’da yüksek dağlarda “ziyaret yeri” adını verilen evliyalara ait olduğu düşünülen mezarlar bulunmaktadır. Son zamanlarda Denizli yöresindeki dağlarda taş örgülü obolar bulunmuştur.⁴⁰

Yusufçuk kuşu efsanesinde de bu taş insanlar renkli çaput, bez, boncuk bağlamaktadırlar; devenin kuyruğundan tüy bağlanır, devemiz çoğalsın diye. Saçın telinden bir tel çekilerek taş bağlanır; başın ağrısı geçsin diye. Bu kız taşı, aslında bir obo gibi durmamaktadır. Kadim Türklerde kutsal taşların olduğu bilinmektedir. “Yada” taşı buna bir örnektir. Çin, Hristiyan ve İslâm kaynaklarında Türklerin atalarına Tanrının yağmur yağdırma gücü verdiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Türk şamanlarının savaş zamanlarında yağmur ve kar yağdırarak, düşmanı yenilgiye uğrattırlarmış.⁴¹ Ancak kız taşının, kutsallığını gösterecek bağlantılı bir hikâye yoktur. Kız taşı olarak bilinen taş, çaput ve kıl bağlama geleneği buranın kutsal bir mezar olma ihtimalini güçlendirmektedir.

“Evliya şöyle tanımlanmaktadır; Allah’ın sevgilisi olan, hâli, davranışları, çok üstün vasıfları ve gösterdiği kerâmetler sebebi ile halk tarafından kabûl edilen seçkin, ermiş, ermişler veya velilerdir.⁴² Evliya bu haliyle islâmi bir tanımdır. Evliya mezarlarını “ziyaret yeri yapma”, hatta ermiş insanları yüksek dağ tepelerine defin etme atalar kültü ile ilgili durmaktadır. Mağara kültü çer-

çevesinde Ergenekon’daki Budin-İnli mağarası Türklerin iduk (kutsal) yerlerinden biri olmuştur. Ülkeyi, milleti koruyan ve kollayan ruh buradadır.⁴³ Çünkü mağarada eski ataların mezarı vardır. Gök Tanrı inancına göre atalarımızın hayvanla buluşması burada olmuş ve bizler bu beraberlikten türemişizdir. Ancak bu kült Moğollarda yaygın olmasına rağmen, Türklerde insan-hayvan birleşmesinden türeyişin gerçekleştiğini gösteren bir mitoloji yoktur. Mezar ziyareti ve onların ruhuna kurban sunmak, onların hatıralarını ebedileştirmek yanında mezar içindeki atalarının iskeletlerinde en azından bir “kerâmet gücünün” var olduğu inancı ile ilgiliydi. Nitekim düşman hükümdarlarının mezarlarının bulunarak, kemiklerinin yakılması bize onlara iskeletlerinin içinde bu gücün var olduğuna inandıklarını göstermektedir.⁴⁴ Kültürümüzün dinamiklerinden olan evliyalar, hangi adla adlandırılırsa adlandırılınsınlar, çevresinde birleşilen, hiçbir grup, kesim, mezhep ve tarikat farkı olmaksızın Türk toplumunun hayat bulduğu manevî kaynaklar olarak kabûl edilir. Günümüzde türbe ziyaretleri, evliya/aziz/bab/baba/atalardan yardım isteme, himmet umma ve bunlar vasıtasıyla Tanrı’ya yakarma, eski atalar kültürünün islâmi bir şekle dönüşmüş halidir.⁴⁵ Karakoyun efsanesinde sürünün kaybı üzerine, sürüyü bulmak için ağa ve oğulları sakalı belinde ulu bir evliyaya danışma gereği duymuşlardır. Burada, kadim Türklerin aksakallılara danışma geleneğinin İslâmî dönemde evliyalara bir geçiş yaptığını görüyoruz. Türklerin daha Anadolu’ya gelmeden İslâmiyeti kabul etmiş olmaları dolayısıyla ayrıca evliyaya danışma geleneği de evliyaların toplumda yol gösterici olarak kabul edildiğini göstermektedir. “Anadolu’da her yaylanın bir ereni, ziyaretgâhı vardır; Karako-

37 Abdülkadir İnan, Makaleler ve İncelemeler, “Oba” , “ obo” sözleri hakkında, C. I, s, 614, 616, Ankara, 1998

38 Abdülkadir İnan, Tarihte ve Günümüzde Şamanizm: Materyaller ve araştırmalar, s, 59-60, Ankara, 1972

39 Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, C. II. S, 472, Ankara, 2002

40 Ümit Şıracı, şahsi görüşme.

41 Celal Beydili, Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, s, 599, Ankara, 2005

42 İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, 2011

43 Abdülkadir İnan, Eski Türk Dini, s, 6, İstanbul, 1976

44 Jean-Paul Roux, Eski Türk Mitolojisi, Çev. Musa Yaşar Sağlam, s,36, Ankara, 2011

45 İsmet Çetin, Türk Kültüründe bab (baba)/ ata Geleneği, Milli Folklor, s,70-75-76, 2007.

yunlular da yüzlerce çadırı yaylaya çıktıklarında Çayır yaylasının en yükseğindeki yatan evliyalari (Ermili zirvesi) ziyaret eder, kurban keserler ve dualar ederlerdi” denilmektedir.⁴⁶ Ancak, Karakoyunluların içinden gelen biri olarak bunu teyit edemedim. Bu dağda bir ziyaretgâh yeri vardır, çocuksuz kadınların buraya giderek bir gece orada rüyaya yattıkları ve adaklar adadıklarını öğrendim.

Sonuç olarak, karakoyun efsanesi, Orta Asya’ya kadar uzanmaktadır, Türklerin göç ettikleri yerlere eskiden yaşadığı yerlerin isimlerini aynen verdiklerini, sanki olaylar bu yeni coğrafyada yaşanmış gibi anlatılmaktadır. Ayrıca, Türk göçebelerinin hayvanlarla olan ilişkisi iktisadî boyuttan öte ne kadar bir duygu bağlılığının içinde bulunduğunu göstermektedir. Bu efsanelerde totemizm çağından gelen izler bulunmaktadır.

Osmanlı- Macar Münasebetleri ve Turan Coğrafyasında Macaristan İntibaları

Hilmi Özden, (Prof. Dr)

Turan Coğrafyasının batı kanadında olan Macaristan, Osmanlı-Türk tarihinin izlerini taşıyan bir ülkedir. Bu yıl Macaristan'a yaptığım seyahat ile Avrupa'nın en büyük kurultayına şahit oldum. Kurultay'da Hun-Türk milletlerinin coşkulu buluşması, Macar Turan Birliği tarafından, 2013 yılı 9-10-11 Ağustos günlerinde Bugac'da II. Atalar Günü olarak gerçekleştirildi. Atalar Günü'nde tarihi şekillendiren Attila, Arpad gibi büyük Macar-Hun atalar anıldı. Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan, Romanya (Sekelistan), Kırgızistan, Bulgaristan, Almanya gibi bir çok ülke ve Avusturalya kıtasından gelenler bulunmaktaydı. Türkiye'den UKİD ve TİKA işbirliği ile işadamları, yönetmen, sanatçı, akademisyen ve sivil toplum kuruluşu temsilcisi 20 civarında katılımcı vardı.

Kurultay, Türk-Hun akraba milletlerin kardeşliğinin adeta bir zaman yolcuğu içinde atlı göçebe toplulukların buluşma ve hafızalarını yenileme ortamını meydana getirdi. Eski Türklerin torunlarının buluşması sağlandı. Atlı gösteriler, cirit, oğlak kapmaca, at üstünde güreş, ok atma vd yarışlar yapıldı. Son gün Kamlık (Şamanlık) geneğinin ritüelleri ile bir ayin yapıldı. Hava, su, toprak ve ateşin sembolize edildiği, darının saçıldığı, dolu sunulduğu tören, hayat ağacının dibinde son buldu.

Anahtar Kelimeler

Macaristan, Atalar günü, Macar-Turan Birliği

(I)

Turan coğrafyasının batı cephesinde yeralan Macaristanın bazı yerlerini bu yıl ailem ve Macar-Turan Vakfının düzenlediği Attila ve atalar gününe UKİD-TİKA işbirliği ile oluşturulan Türkiye ekibine katılmam vesilesiyle iki defa gezme ve görme fırsatım oldu. Ramazan bayramı öncesi başlayan Tur gezimiz ve arkasından gelen atalar günü etkinlikleri hayatımdaki yurt dışı gezilerinden şahsımı en çok etkileyenlerden biriydi.

Ailemle birlikte önce Budapeşte, Çek (Prag) ve Slovakya ile Avusturya (Viyana) gezisinin sadece Budapeşte kısmını şimdilik bu satırlara alacağım. Arkasından Viyana'dan Budapeşte'ye tekrar dönüş ve Türk UKİD ekibi ile buluşup, Kurultay'a katılmam söz konusu edilecektir. Gezi boyunca elde kalem-defter tuttuğum notlar doğrultusunda kendine has bir günlük notları okuyacaksınız. Zaman zaman Evliya Çelebiden veya ilim adamlarından ve edebiyatçılardan yapılan alıntılar sa-

nırım gezi notlarına zenginlik katacaktır. İlk gezimizde rehberlerimiz Evren bey ve Fatih beydir. İkinci gezimizde ise Macar Müslümanlarından genç Yakup beyin ağzından bilgiler de aktaracağım.

Turan Coğrafyası ve Macaristan

Avrupa'da Macaristan ovalarından Asya'da Baykal gölüne ve Ordos bölgesine kadar uzanan Avrasya düzlüklerinde görülen kültür birliği, bu sahada yaşamış toplulukların hayat tarzlarında, iktisadi faaliyetlerinde ve binlerce arkeolojik buluntunun ortaya koyduğu üzere, silâhlarının ve diğer âletlerinin cins ve biçimlerinde, san'atlarında, süsleme özelliklerinde, savaş usûllerinde kendini gösterir. Bozkır şartları içinde geliştirilen bu kültüre, ağırlık merkezi durumundaki Turan bölgesinin (Ceyhun-Altaylar) kadim adından dolayı "Turan kültür çevresi" de denilmiştir.¹

Coğrafi ad olarak "Türkiye" (Turkhia) tâbirine ise ilk defa Bizans kaynaklarında tesadüf edilmektedir. VI. asırda "Türkiye" tâbiri, Orta Asya için kullanılıyordu (Menandros). 9.-10. asırlarda Volga'dan Orta Avrupaya kadar olan sahaya bu ad verilmekte idi. (Doğu Türkiye: Hazarların ülkesi, Batı Türkiye: Macar ülkesi). 13. asırda "Türk Devleti" zamanında Mısır ve Suriye'ye "Türkiye" deniliyordu. Anadolu ise 12. asırdan itibaren "Türkiye" (Turcia) olarak tanınmıştır.²

Macarlar, Attila'nın Hunları ile On-ogur Türk boylarının torunları olan Turani kavimler zümresindendirler. Tarih boyunca bu böyle biline gelmiştir. Yedi Hun kabilesinden oluştuğu ifade edilen Macarların üç de kayıp kabilesinin varlığından söz edilir. Üç kabile kuzeye Fin-Ogur akrabalarının coğrafyasına göç etmeleri muhtemeldir. Bundan daha güçlü bir alternatif ise Büyük Bulgar Türk devletinin coğrafi sınırları içindeki Kafkasya'ya dönmeleri ve sığınmış olmalarıdır. Bugünkü Kuzey Kafkasya boyları arasında Macar ve Sekel boy isimlerine hatta aile armalarına rastlanmaktadır. Başkurdistan-İtil Ural bölgesi-

nin Macarlarla olan akrabalık ve kültür birliği ise son derece zengindir.

Budapeşte'de 1. Gün

THY'na ait uçagımız 10:15 sularında Budapeşte havaalanına indi. Rehberimiz Evren bey hemen şehir turuna başlayacağımızı ifade etti. Önce kahramanlar meydanına (Hösök Tere) gittik. Devasa bir meydan ve Macar milletin oluşumunda etkili olan kabile reisleri, devlet ve din adamlarının heykellerinden meydana geliyor. Meydanın sağında ve solunda Güzel Sanatlar Müzesi ve Sanat Sarayı, arka tarafta ise Hayvanat Bahçesi var. Evren bey bize kahramanlar meydanı hakkında bilgiler veriyor. Meydanın ortasındaki büyük yüksek sütunun üstünde Cebrail heykeli bulunmakta ve elinde Macar haçı taşıyor. Aşağıda Macar kabile başkanları vardı. Ortada Arpad ve diğer kahramanların bronz heykelleri vardı.

"Macarların millî soyu olan **Arpadların** atası **Eneh** (dişi geyik) idi. Bu sözcük bu günkü Macarcada **Ünö** olarak geçmektedir. Eneh'in yanına **Turul** (Tuğrul) kuşu gelip birleşti. Arpadlar kendilerini **Turul** soyundan çıkmış sayarlar." "Attila'nın ölümünden sonra kardeş kavgaları Hunları zayıf düşürmüştü. Boyun eğen kavimler Hun devletini parçaladılar. Attila'nın en büyük oğlu **İlek** savaşta öldü. Sağ kalanlar doğuya geri dönmek istediler. Fakat orada yeni bir kavimler göçü, Acarlar dalgası başlamıştı. Böylece Attila'nın oğulları Tuna çevresinde bağlı kaldılar. 468'de **Dengizik** (Deniz Rüzgârı)'ın başı Konstantinopolis'te kesilince, Attila oğullarından yalnız **İrnek** hayatta kalıyordu. O da Karadeniz kuzeyindeki bölgeye çekildi.³

Doğal olarak, Doğu Avrupa ve Asya'da dağınık Hun grupları büsbütün ortadan kalkmamıştı. Bunların bir kısmı Türklerle karışırken, diğer kısmı yeni ad ile tarih sahnesine çıktı. Daha sonraki Tuna Bulgarları hükümdar ailesi kendilerini **Çatala'daki** yazıta göre **Etil** (Attila) oğlu **İrnek**'ten gelme sayarlar. Macarların **Tutul** (Tuğrul) oymağından gelen **Arpad** soyunun da

1 Bknz., İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli kültürü, İstanbul, 2011.

2 İbrahim Kafesoğlu, a. g. e.

3 Bknz., Prof. Dr. Laszlo Rasony, Tarihte Türklük, Ankara, 1971.

aynı kökten gelmiş olması muhtemeldir. Efsaneye göre de Macarların hiç olmazsa Arpad soyu **Etil** (Attila)'nın soyundandır. Değerli tarihçilerden Homan, Gombocz, Moravcsik, Lászlö, diğer delillerle bu tezi savunmuşlardır.” “Macarlar belki de 460 yıllarında Onogurlarla birlikte Kuban ırmağı çevresine (Onoguria'ya), sonra 830 sıralarında Kafkasya kuzeyinde bulunan bu çevreden Don ve Dnyeper arasına (Levedia'ya) göç ederler. Kuzey Avrupayı güney ve doğu ile bağlayan ticaret yollar buradan geçmektedir. Transit yollarından alman vergi, İslâvlar üzerindeki egemenlik, İslâv tutsaklarının ticareti dolayısıyla Macarlar çok zenginleştiler. Kuyumculukları **Levedia** adı ile tanınan bu yurttta daha da gelişti. Sonuncu atlı göçebe halk üslûbu bu olmuştur. Bunun en güzel kalıntılarından biri, daha sonraki tarihlerde **Arpad** soyunun akrabalık bağları dolayısıyla 1063'de Alman İmparatorluğuna armağan ettiği kılıcı olup, Almanlar bunu İmparator Şarlman'ın (Büyük Şarl) kılıcı diye büyük saygı ile saklarlar. Peçeneklerin 889'daki saldırıları sonucunda Macarlar Dnyeper, Dnyester ve Prut çevresine, dolayısıyla büyük ırmaklar (Etiler) arasına sıkıştılar. Bu yeni yurda **Etil-Köz** (Irmaklar arası) derler. Macarlar burada Karpat havzasını tanıma imkanı buldular. Peçeneklerin yeni bir saldırısı üzerine son olarak 896 yıllarında oraya göçtüler”⁴ Yurt kuran oymaklar arasında birinin adı Fin-Ugor aslından olan **Nyek**, diğerinin adı **Magyeri** kavim adından, gelişen **Megyet**, diğer altısı ve buna **Kabar** kavim adım da eklersek yedi oymak adı Türkçedir. Türk kökünden gelen oymak adları şunlardır: **Yormatı** (Yorulmayan), **Kürtün** (Kar çığı), **Ker** (Dev), **Kesi** (Parça), **Tarhan**, **Ynag** (rütbe unvanları). Bunlar arasında **Kürt-ün** kavim adı Yenisey çevresi yazıtlarında da geçer. Bu kavmin batıya kopan bir bölümü Türk egemenliği döneminde Macarlara karışmış olabilir. Çünkü yurt kuran Macarların sanatında Fettich, Yenisey çevresi etkilerini görmektedir. En eski Macar kişi ve yer adları genel olarak Türkçedir. Bu garip sayılmamalıdır. Çünkü X. yüzyılda bile Macarlar iki dil konuşuyorlardı. Bizans İmparatoru Konstantinos

Porphyrogennetos'a göre Macarlar Türkçe de konuşmaktaydılar.

Yurt kuran **Arpad** ailesi **Turul** soyundandı. **Etil** (Attila) oğlu **İmik'in** onun atası olması da muhtemeldir. Çünkü 460 yıllarında Kuban çevresine ulaşan Macarlar o sırada doğuya çekilen Hun kalıntıları ile karışmış olabilirler. **Bulgar** (Kanşık) adı da bu biçimde meydana gelmiştir. Hun efsanesinin en tam ve **Etil** adının en saf şekli Arpad soyundan kalmıştır. Eski Türk runik yazısı da Macarlarda saklıdır. Çiftçilikte, hayvan yetiştirmede, sosyal hayatta vb. Onogurlardan, Hazarlardan ve diğer Türk kavimlerinden miras kalan yüzlerce önemli sözleri Macarlar kullandılar, bugün de kullanılmaktadırlar: **Arpa**, **buza** (buğday), **tarla** (tarla), **ocsu** (uçak), vb. **alma** (elma), **korte** (armut), **szölö** (sidleg:üzüm), **bor** (şarap), **bika** (boğa), **Ökör** (öküz), **kos** (koç), **kecske** (keçi), **disznö** (cısnag:domuz) vb. **sereg** (çerig), **beke** (barış), **törveny** (töre:yasa), **tanu** (tanık) vb.

Yurt kuran Macarların rütbeleri, savaş taktiği, askeri teşkilatlanması da tamamen Türk yöntemi üzere idi. Irk bakımından bugün de **turanid** tip insan yüzde olarak çoğunluk oluşturur. Macar folklor ve halk musikisi bugün de eski Türk unsurlarını saklar. Böylece X. yüzyıl Bizans yazarlarının, hatta Alman Liutprand'ın Macarları Türk sayması veya batı Türkleri demesi şaşılacak bir şey değildir. Macarların X. yüzyılda Atlantik Okyanusu kıyılarına ve Kuzey Denizine kadar pek sık akınlar yaptıklarını dikkâte alacak olursak, Amerikayı (Vinaland) 1002'de keşfeden Leif Erikson'ın seferinde ata dostu olarak, yanına aldığı Türklerin Macar olması mümkündür. Macarların Karpat havzasında kök salarak orada sürekli devlet kurabilmelerinin nedenini, ancak kavimlerin yerleşme coğrafyasını ve coğrafi unsurların tarihe yaptıkları etkileri tanıyan bilgin daha iyi takdir eder. Macar ovası büyük Avrasya bozkır bölgesinin sonuncu zincir halkasıdır. Burası eskiden atlı halklar için sevimli yurt olabilir-diğer yandan ortada havzanın asıl yapısını oluşturan Alföld ovasına egemen olan kavmin er geç Karpatlar halkasının içinde kalan diğer toprakları da

4 Bknz., Rof. Dr. Laszlo Rasony, a. g. e.

ele geçirmesi kaçınılmazdı. Bu nedenle Karpat havzasında ancak Hunlar, Avarlar ve Macarlar siyâsî birlik kurabildiler. Hunlar ve Avarların geçici devletlerine karşılık, Macar devletinin ayakta kalabilmesi, onların çeşitli; yan göçebe, kısmen çiftçi kültüre dayanmalarıyla olabilmıştır. Bu durum, Macarların tepelikli dağ etekleri bölgesinde yerleşmelerini sağladı.⁵

Bugünkü yurtlarına yerleştikten sonra Macarlar iki kuşak boyunca Avrupa için tehlike oluşturdular. Kief'den Madrid'e Hamburg'dan Napol'ye, Paris'ten Atina'ya kadar akınlar yaptılar. Kiliselerde, her yerde, Macarların oklarından kurtarması için Tanrıya dua ediliyordu. Sonunda onlardan çok çeken Almanlar kendilerini topladılar. Sakson soyu kuvvet toplayarak 955'de Augsburg yakınında Macarları yenilgiye uğrattı. Bir süre sonra Macarlar arasında Hristiyanlık yayıldı. Macarların Avrupa'da kalabilmelerinin, ancak Avrupa kültür birliği üyesi olmalarına bağlı olduğu iyiden iyiye anlaşılmıştır.

Kral İştvan (Etien, 997-1038) kendisi hristiyanlığı kabul ile yetinmedi, aynı zamanda onu devlet dini yaptı. Bütün Türk kavimlerinin ortak belirgin özelliği olan bir durum Macarlar tarafından da tekrarlandı. Türkler kabûl ettikleri dinin, dolayısıyla kültürün en etkin savunucusu ve yayıcısı olmuşlardır. Bu konu Budizm ile ilgili olarak Çin'de, Mani ve İslâm tarihi içinde söylemek mümkündür. Türklük İslâmiyetin kılıcı olduğu gibi, Macarlar da kendi deyişleriyle "Hristiyanlığın kalkanı" olmuşlar ve Türk soyundan gelen Arpad ailesi Hristiyanlığa en çok aziz (saint) vermiştir. Coğrafi durumu dolayısıyla Macarlığın ikinci misyonu ters yönde gelişmiştir. Ortaçağın ikinci yansında büyük devlet durumuna gelen Macarlar, Almanların doğuya yayılmalarına karşı set oluşturmuşlardır. Bunun sonucunda Balkanlardaki İslâm ve Romen kavimleri uluslar olarak gelişmiştir.

Batu Han Moğollarının batıya yaptıkları büyük saldırıda Macarların yenilgiye uğramış olmalarına rağmen direnmeleri, (1241) Moğolların

kuvvetleri çok hırpalandığı için Batı dünyası güvenlik içinde kalabilmiştir. Doğudaki Macaristan **Magna Hungaria** ise daha önce, uzun direnmeden sonra Moğol saldırısının kurbânı olur. Bu vesileyle Magna Hungaria'dan kısaca söz etmemiz uygun olur. Yüzyıllar boyunca Macarlar arasında anayurtta (Urallarda) kardeşlerinin kaldığına ilişkin hatıralar yaşıyordu. Halk arasında yerleşen bu güçlü bilinç dolayısıyla 1232 ve daha sonra, 1235'de Kral IV. Bela, Dominikan mezhebine bağlı rahipleri uzaktaki kardeşleri ile yeniden bağ kurmak için gönderdi. Rahip Yulianus, onları gerçekten buldu. Yulianus'un verdiği bilgilerini **Ricardus** adlı mezhep taşı kaleme alarak tarihe mâletti. Macarların doğudaki **Magna Hungaria** birçok araştırmacıya göre bugünkü Başkırt toprağı ile eşittir.

Son zamanlarda Başkırt-Macar ilişkileri ve Magna Hungaria konusunda pek çok eser yayımlanmıştır. 1943'de Czeglödy, Zeki Velidi Togan'ın zeyille yayınladığı İbn Fadlan seyahatnamesine dayanarak aşağıdaki sonuca varıyordu: Başkırtlar, 13.yy'da Byela'ya (Ak İdil) tarafına çekilmeden önce, İbn Fadlan zamanında (923) her halde İdil'e (Volga) kadar uzanıyorlardı. Başkırtların bir kısmı Macar soyundandılar. Bunlar Volga'ya dökülen **Çirmi-şen** ırmağı çevresine yerleşmiş olabilirler (Szâzadok Dergisi, 1943). 10.yy coğrafacılarından bir başka 13.yy seyyahlarından Plano Carpini ve Rubruquis vb. Başkırtlarla, Macarları aynı kavim olarak gösterirler. Pergny'ye göre (Magyar Nyelv, 1959) XI-II. yüzyılda Başkırtistandaki Macarlar, Volga'nın sağ çevresinde Bulgarlara bağlı olarak yaşıyorlardı. Ona göre Magna Hungaria burası idi. Daha sonra da onların ardılları **Mojarlar** ve **Mesçerler** şeklinde tekrar ortaya çıkarlar. Daha önce bu nedenle bir kısım Macarların burada yaşamış oldukları düşünülebilir"⁶

"Kahramanlar Meydanı"nda arkada yarım ay şeklindeki bölmelerde bir çok kral ve kahraman arasında en çok dikkâtimi çeken; Hunyadi Yanoş ve Tököli İmre heykelleriydi. Birincisi kuvvetli Türk düşmanı, diğeriye ünlü bir Türk dostu idi.

5 Bknz., Prof. Dr. Laszlo Rasony, a. g. e.

6 Bknz., Prof. Dr. Laszlo Rasony, a. g. e.

Niye dikkâtimi çektiler dersiniz, bir Türk olarak düşmanlarımızı ve dostlarımızı asla unutmayışımıdır. Süleyman Nazif’de “ey Türk düşmanını tanı ve unutma demiyor muydu?” çünkü biz Türkler çok unutkan bir milletiz.

Hunyadi Yanoş

“Osmanlılar, 1434’ten sonra Balkanlardaki ilerleyişlerini hızlandırdılar. Sultan II. Murad’ın, Tunanın Güneyini kontrol altında tutması için Bosna, Sırbistan ve Bulgaristanı egemenliği altına almak isteyen Macarlarla, Mora ve Arnavutluğu egemenliği altına almak isteyen Venedik ile çatışması zorunluydu. 1439’da Sırp Despotluğunun Osmanlı egemenliğine geçmesine rağmen, 1441-1442’de Hunyadi, Transilvanya’ya girdi ve ertesi yıl Macar ordusu Tuna’yı geçerek, Balkan dağlarına kadar ilerledi. Sultan Murad’ın 1444’te Macarlar ile Segedin’de yaptığı antlaşma, Balkanlar’da Osmanlı egemenliğini oldukça sınırlamıştır. Bu antlaşmaya göre Sırp Despotluğu yeniden kuruyor, Eflak beyinin tâbiyet bağları gevşetiyor, Macaristan ise, Bulgaristan üzerindeki iddialarından vazgeçmeyi taahhüt ediyordu.

Bu antlaşmadan ve Sultan II. Murad’ın oğlu II. Mehmet lehine tahttan çekilmesinden cesaret alan Haçlılar, Osmanlıları Balkanlardan atmak maksadıyla yeni bir sefer düzenlediler. Macar ve Eflak ordusu Tuna’yı geçerken, Venedik donanması Boğazları tuttu. Bu arada Sultan I. Bayezid’in torunu olan Orhan isyan çıkartmak üzere Bizans tarafından serbest bırakılmış, Sarayda Sadrazam Çandarlı Halil Paşa, Rumeli Beylerbeyi Şehabeddin ve Zağanos Paşa arasında iktidar üzerinde hakimiyet için çekişme başlamıştı. Babasının çekilmesi üzerine tahta oniki yaşında çıkan II. Mehmed’in bu olayların üstesinden gelmesi beklenemezdi. Bu nedenle II. Murad, tekrar ordusunun başına geçti ve Haçlı kuvvetlerini 10 Kasım 1444’te Varna’da ağır bir bozguna uğrattı. Bu savaş artık Bizans ve Balkanların kaderini belirlemişti. 1446’da tahta yeniden geçen Sultan II. Murad, aynı yıl Atina Dükalığını ele geçirdikten sonra Mora Prenslüğünü de vergiye bağlamıştı. II.

Murad, diğer taraftan Akça-Hisar Subaşı İskender Bey ve Hunyadi ile mücadelesine devam ederek, 1448’de Kosova’da Macar kuvvetlerini ağır bir yenilgiye uğrattı. Varna ve Kosova savaşlarıyla Osmanlı egemenliği Balkanlar’da kesin olarak yerleşmiş oluyordu. II. Murad’ın ölümü üzerine 18 Şubat 1451’de II. Mehmed tahta ikinci defa geçtiğinde, ilk hedef artık Bizans başkentinin zaptı olacaktır.⁷

Osmanlı tarihçilerinin işaret ettiği gibi, Fatih Sultan Mehmed Macaristan fethine anahtar olarak Belgrad’ın fethedilmesi gerektiğini düşünüyordu. Belgrad, Tuna ile Sava nehirlerinin birleştiği noktada inşa edilmiş olması ve çok müstahkem bir kale olması hasebiyle de Osmanlıların Balkanlardaki emniyeti açısından çok önemliydi. Osmanlıların kuzeyden gelecek tehlikeye karşı Sırbistan’ı elde tutabilmeleri Tuna sahilleriyle, bilhassa Belgrad müstahkem kalesinin elde bulunmasıyla mümkündü; daha evvelki harplerde ve II. Murad zamanındaki Sırbistan’ın birinci istilasında bu düşünce hakim olduğundan Belgrad, Evrenozğlu Ali Bey tarafından kuşatılmış ise de, Jan Hünyad’ın Transilvanya’da ardı ardına kazandığı muvaffakiyetleriyle, onu takiben hududu geçerek taarruzu üzerine muhasara mecburen kaldırılmıştı; bu defaki muhasarada ise Jan Hünyad’ın Sırp despotu ile beraber hareketi aynı tehlikeyi gösterecek gibiydi. Bundan dolayı Osmanlı Padişahı yapacağı seferin başarılı netice vermesi için esaslı surette hazırlık yapıyordu; kışı Edirne’de geçirdi, Morova nehri üzerindeki Grosavaç’da toplar döktürüp, bunları Tuna nehri sahillerine naklettirerek Hırsova’ya yollayıp, toplar orada Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa’ya teslim edildi. Bütün hazırlıklar bittikten sonra Osmanlı hükümdarı ordusunun başında olarak Sofya üzerinden Sırbistan’a girdi. Sırp despotu, Macaristan’a kaçtı. Osmanlı ordusu Belgrad önlerine gelip, karadan kaleyi kuşatırken, bunu takiben donanma da Tuna’dan ilerleyerek Kale’ye ulaşmış ve kale hem karadan hem de nehir tarafından kuşatılmıştı. Kuşatma devam ederken, Hunyadi Yanoş ordusu ile Tuna’nın öte yakası-

7 Bknz., Prof. Dr. Melek Delilbaş, Osmanlı - Bizans İlişkileri, Türkler Ansiklopedisi, s.122-132

na gelip yerleşti. Rumeli Beylerbeyi Dayı Karaca Paşa, Sultan Mehmed'den istekte bulunarak bir kısım kuvvetlerle Tuna'nın öte yakasına geçip düşmanı dağıtmayı ve Tunanın karşı yakasını da emniyet altına almak istedi. Ancak bu teklifi kabul görmedi. Hünyadi Yanoş sadece kara kuvvetleri ile değil, hazırladığı filosu ile Belgrad önlerine gelmişti. Nehir akıntısını arkasına alan Hünyadi'nin gemileri, Osmanlı donanması ile giriştikleri çetin bir muharebeden sonra galip geldiler. Osmanlı donanmasını Kale etrafından uzaklaştırarak, kara tarafındaki kuşatmayı kırdılar. Bu gemilerden kaleye yardım yapılmaya başlandı. Donanmanın yenilgisine ilâve olarak Türk ordusunun en değerli komutanlarından Dayı Karaca Paşa, bulunduğu top metrisine isabet eden bir top güllesinin kendisine isabet etmesiyle şehit düşmüştü. Sultan Mehmed, bu gelişmeler üzerine Belgrad kalesine genel bir hücum için emir verdi. Ancak bu genel hücumdan önce Hünyadi gemileri kullanmak suretiyle beraberindeki kuvvetleri Belgrad kalesine sokmuş ve bu kuvvetler kale içerisinde Osmanlı hücumunu bekliyorlardı. Osmanlı kuvvetleri genel hücum sonucu kaleye girmeyi başardılar, ancak kendilerini bekleyen tehlikeden habersizdiler. Bunun yanında kalenin düştüğünü zanneden bir kısım Osmanlı kuvvetleri yağmaya başlamışlardı. İşte bu sırada pusuda bekleyen Macar kuvvetleri saldırıya geçerek kaleye girmeyi başaran Osmanlı kuvvetlerini imha ettiler. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesi üzerine takibe geçen Macar kuvvetleriyle kale önündeki ovada şiddetli bir savaş başladı. Savaş, Osmanlı kuvvetlerinin bozulması üzerine Sultan Mehmed'in karargahına kadar yaklaşmış, bu esnada Yeniçerilerin olmaması üzerine, Yeniçeri Ağası Hasan Ağa şehit düşer. Olağanüstü sıkıntılı bir durumda Sultan Mehmed'in de çarpışmalara Osmanlı ordusunun kesin yenilgisi önlendiği gibi, dağılan ordu, toparlanıp, karşı saldırıya geçerek düşmanı Belgrad kalesine geri sürer. Yukarıda izah edildiği üzere Sultan Mehmed'in şahsen savaşa girmesi ile Türk ordusunun yenilgisi engellenmiş, Macar ordusu da ovada yapılan

savaşta verdiği kayıplardan ötürü Osmanlı ordusunu takip edecek durumda olmayıp tekrar Belgrad kalesine geri dönmeyi uygun görmüştür. İşte bu sırada kaleden ovaya çıkarak ordusunu idare eden Hunyadi Yanoş tekrar kaleye dönerken bir Osmanlı askeri tarafından koltuk altından okla vurulmuş ve üç gün sonra ölmüştür.⁸

Osmanlı Devletini Avrupa'da uğraştıran önemli devletlerden biri de Macarlardı. Osmanlıların Balkanlara geçişinden 16.yy. ortalarına kadar, zaman zaman ara vermekle birlikte, Osmanlı-Macar çatışması söz konusudur. Zaten, 14.yy'dan, 16.yy'a kadar Orta Avrupa'da iki güçlü siyâsî kuruluştan biri Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu, diğeri Macaristan idi. Macarlar, Balkan yarımadasını ele geçirmek istiyor ve bunun için Ortodoks-Katolik mezhep çatışmasını bahane ediyordu. Bu maksatla, ilk kez I. Layoş, Edirne yakınlarına kadar gelmiş, fakat Sırp sındığı savaşında yenilip çekilmişti. Osmanlı-Macar mücadelesi, Macar krallarından Sigismund, Albert, V. Ladislas, Jan Hunyad (Hünyadi Yanoş), Matyas Korvin ve VI. Ladislas dönemlerinde de sürdü. Fatih Sultan Mehmet döneminde çok şiddetlendi. Çarpışmalar genellikle Belgrat ve çevresinde geçti. Çünkü Belgrat, Avrupanın her yanına giden yol üzerinde ve son derece stratejik bir noktada bulunuyordu. Kale, özellikle Macar ovasının kapısı durumundaydı. Fatih, Tuna'yı kuzey sınırı olarak kabul ediyor, fakat Macarlar Tuna'nın güneyine inmek ve Belgrat'ı ele geçirmek istiyordu. II. Bayezid döneminde Macarlarla bir anlaşma yapıldı ise de uzun ömürlü olmadı. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği sıralarda bazı sınır olayları ortaya çıktı. Anlaşmayı uzatmak için gelen Macar elçisi bu nedenle hapsedildi. Fakat Yavuz, doğuya bir sefer hazırlığında olduğu için elçiler hapisten çıkarıldı ve üç yıllık bir anlaşma imzalandı. Osmanlı padişahının Çaldıran seferine gitmesini fırsat bilen Macar Kralı, Papa ile anlaşma yollarını aradı ve bir yandan da sınır bölgesindeki kalelere saldırdı. Bu olaylar üzerine, bölgedeki sancakbeylerinin bir kısmı Bosna'da toplandı. Ayrıca padişah da Çaldıran seferinden dönmüştü. Yavuz

Sultan Selim, Çaldıran seferinden dönünce yeni bir sefer hazırlığı başlattı. Macar Kralı, bu hazırlığın kendi üzerine olacağını düşündü. Gerek sınır boylarındaki hazırlıklar, gerekse yeni bir sefer hazırlığı Macar kralını Osmanlılarla yeni bir anlaşma yapmaya zorladı. Bunun için 1516 yılında içinde üç Macar elçisi arka arkaya İstanbul'a geldi ve üç yıl önce imzalanmış olan anlaşmayı uzatmak istedi. Durum, Osmanlılar açısından uygundu. Çünkü, hazırlanmakta olan sefer Avrupa değil, Mısır yönüne olacaktı. Tam bu esnada Macar kralı öldüğünden görüşmeler kesildi. Yavuz Selim, 1516 yılında Mısır seferine çıktı. Macarlar, Osmanlı topraklarına yeni bir saldırıya geçmeye cesaret edemedi. Aksine, Yavuz'un Romanya üzerinden Macaristan ve Polonya'ya yürüyeceğini düşündü. Buna karşılık Osmanlılar da Macarlar veya Avrupa'da herhangi bir devletle çatışma içinde olmayı düşünmüyordu. İki taraf arasında, savaş yönündeki karşılıklı isteksizlik ve barışla sonuçlandı. 1519 yılında Osmanlı Devleti önce Polonya ile arkasından Macaristanla üç yıllık bir anlaşma yaptı. Orta Avrupa'da Macaristan meselesi, Kanuni Sultan Süleyman döneminde çözülecek, fakat bu defa da Avusturya meselesi başlayacaktır. Avusturya ise, Osmanlı Devleti yıkılınca kadar sürekli bir hasım politikası izleyecektir.”⁹

Tökeli İmre

Köprülü Mehmet Paşa'nın Vezir-i azam olması ile (1656) içeride huzuru ve güveni tazeleyen Osmanlı Padişahı IV. Mehmed, 1661 yılında Fazıl Ahmet Paşa'yı babasının yerine tayin ederek sadece iç huzur ve devlete güveni sürdürmeyi hedeflemiş, aynı zamanda Osmanlı fetih ve genişleme siyasetini yeniden başlamasını istemiştir. Nitekim Fazıl Ahmet Paşa'nın Vezir-i azam olduğu dönemde Osmanlı İmparatorluğu, iç huzuru tamamen tesis etmiş ve Avrupa'ya meydan okumayı ciddi bir siyaset olarak aldığını gösteren faaliyetlerde bulunmuştur. Uyvar'da Osmanlı ordularının elde ettiği zaferin ardından, Girit'in 24 yıl süren bir savaştan sonra fethi ise Avrupanın Os-

manlı tehdidini algılaması için ciddi bir ikaz olmuştur. Gerçekten de bu dönemde gerçekleştirilen fetihler sayesinde Osmanlı toprakları en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Avrupanın en güçlü devleti yine Osmanlı idi. İşte bu nedenledir ki, 1664'te 20 yıllık olarak imzalanan Vasvar Barışının uzama ihtimali, Avusturya'yı tedirgin etmekteydi. Doğrusu Avusturya'yı ve tabii ki Avrupa'yı endişelendiren sadece Osmanlı ordularının Girit veya Uyvar kalesi önlerinde kazandığı zafer ve moral değil, aynı zamanda Vezir-i azam olarak devletin başında 1676'dan beri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bulunması ve de yıllardır iç çekişmeler içinde boğuşan Osmanlıların tekrar istikrarı yakalamasıydı. Bu durum Osmanlı'nın gözünü tekrar batıya çevirmesini doğuran bir gelişmeydi. Üstelik Osmanlı Devletinin başında bulunan Köprülü Mustafa Paşa'nın yetiştirmesi ve damadı olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, günümüzün moda deyişimiyle tam bir şahindi. Bunu icraatlarıyla da belli etmekteydi: kendisinden önce başlayan Ukrayna üzerinde hakimiyet kurma mücadelesini Rusya'ya karşı başarıyla sürdürerek Podolya ve Ukrayna'yı Osmanlı hakimiyetine sokmayı başarmış, mesafenin uzaklığı ve lojistik güçlüklerle rağmen Rusya'yı Cehrin Seferiyle (1678) anlaşma yapmak mecburiyetinde bırakmıştı (1681). Uzun zamandır Venedik tehdidi altında olan ve Girit'in fethiyle Akdeniz cephesinde tekrar hakimiyet kuran Osmanlı donanması, Venedikliler ve Fransızlarla girdiği mücadeleyi zaferle sonuçlandırmıştı. Kazanılan bu başarılar mezhep savaşları ile meşgul Avrupalıları Osmanlı Devletiyle iyi geçinmeye zorluyordu ki, ticari anlaşmalar yapma gayretleri bunun en önemli göstergesiydi. Doğrusu, Osmanlı ile çatışmanın kendi çıkarlarına olmadığını bütün Avrupa yavaş yavaş anlamış görünmekteydi. İşte bu durum, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı yeni bir fetih ve genişleme dönemini başlatmak konusunda yüreklendirdi. Dönemin kaynaklarında nakledilen rivayetlere göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Osmanlı Devletini Kanuni dönemindeki gibi azametli bir hâle getirmenin mümkün olduğuna kesin ola-

rak inanmaktaydı. Bu hedefini gerçekleştirmek için Kanuni'nin 154 yıl önce yarım bıraktığı işi tamamlamayı düşünüyordu. Ancak bunun için şartlarının oluşması, tabiri caizse bahanelerin bulunmasına ihtiyaç vardı. Osmanlı-Habsburg (Avusturya) savaşlarında ateşleyici olma özelliğini yıllardır koruyan, fakat Fazıl Mustafa Paşa'nın vezirliği sırasında gerekli desteği alamayan Orta Macaristan Protestan önderlerinden Emerik (İmre) Tökeli'nin başvurusu, ona hedeflerini gerçekleştirme yolunda beklediği fırsatı vermişti. Koyu bir Katolik olan Avusturya İmparatoru Leopold'un baskı ve zulmünden dolayı isyana yönelen Orta Macar Protestanlarının genç ve cesur önderleri Tökeli İmre'nin başkanlığında harekete geçerler. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın bu isyana el altından destek verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü yirmi yıl üzerinden imzalanan Vasvar Barışının süresi henüz dolmamıştır ve hukuken Osmanlıların bu anlaşma şartlarını ihlal etmeleri doğru değildir. Ancak Dimitri Kantemir'in kaydettiğine göre "bir zamanlar Roma İmparatorluğuna bağımlı bulunan öteki ulusları da Osmanlı yönetimine katmak, Hristiyanları Müslüman yapmak, imparatorluğun sınırlarını genişletmek ve kendisine boyun eğenleri korumak" için yemin eden Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, bütün savaş aleyhtarlarına cephe alır. Sultan ve Valide başta olmak üzere savaşa karşı çıkanlara Tökeli İmre'nin başvurusunu dayanak gösterir. İmre'yi temsilen İstanbul'a gelen elçileri el üstünde tutar, hatta onlara umduklarının ötesinde destek verir: İmre Tökeli'yi Orta Macar kralı ilân ederek, berat ve ahidname gönderir. Bu gelişmeleri endişe ile takip eden Leopold ise, Osmanlı ile barış süresini uzatmak maksadıyla İstanbuldaki savaş aleyhtarlarının yardımlarına başvurur. Öte yandan Macarları tekrar kazanmak için onlara hürriyet, adil vergi ve mezhep serbestliği tanır. Sultan IV. Mehmed'i seferden vazgeçmeye ikna etmesi için güvenilir adamlarından Comte Albert de Caprara'yı da elçi olarak İstanbul'a gönderir. Bu elçinin maksadı, gerekirse tavizler de vererek, Vasvar Barış anlaşmasının süresini yirmi yıl daha uzatmaktır. Elçi bunun için savaş aleyhtarlarının da desteklerini alarak, padişahı Avusturyanın

barışın bozulmasına sebep olabilecek herhangi bir hareketinin olmadığını ispatlamaya çalışır. Başlayan sefer hazırlıkları iptal edilirse masrafları ödemeye hazır olduklarını, tazminat olarak Yanık kaleyi terk edebileceklerini bildirir. Buna karşılık Vezir-i azam Avusturya'dan Macarlara mezhep serbestliği verilmesini, yıllık beş yüz bin flori vergi ödenmesini, bazı sınır kalelerinin yıkılmasını ve bazılarının da İmre Tökeli'ye teslimi gibi yerine getirilmesi mümkün olamayan isteklerde bulunur. Hâtta rivayetlere göre, Şeyhülislâm Ali Efendi'den cihat için şartların oluşmadığına dair bir fetva alarak, sultana arz eder. Buna karşılık, Silahat'a göre Vezir-i azam seferi gerçekleştirmek için sınır kasabalarından sahte şikayet mektupları getirterek, padişaha arz etmiş, Yeniçerileri de kışkırtmıştır. Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi padişahın savaş aleyhtarı olduğu doğru değildir. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Varat Beylerbeyi Hasan Paşayı serasker tayin etti ve İmre Tökeli'ye yardıma gönderdi. Sınır boyunda bulunan birkaç tane Avusturya kalesini daha alarak, İmre Tökeli'ye teslim ettiler. Bu sefer sırasında Erdel kralı ile Kurus kralı unvanı verilen İmre Tökeli'nin arasındaki anlaşmazlıklar elde edilen başarılarla yetinilmesine neden oldu. Ancak Avusturya Osmanlı yardımcı kuvvetlerinin dönüşünden sonra bu kaleleri tekrar geri aldı. Bu gelişme üzerine Vezir-i azam Orta Macar halkını kurtarmak için Budin Beylerbeyi İbrahim Paşa'yı Orta Macaristan seferine gönderdi. Böylece iki taraf arasındaki barış şartları da ortadan kalkmış oluyordu. Artık hukuken de savaşın başlaması için bir sebep kalmamıştı ki, Merzifonlu Ağustos 1682 yılında "at kuyruğu"nun (tuğ) sarayın önüne dikilmesini emretti.

Viyanadan Dönüş

1683 Nisan'ında son bir yıldır beklenen sefer, Padişah ve veziri Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Edirne'den yola çıkması ile başladı. Belgrat'a varıldığında IV. Mehmed ordunun sevk ve idaresini vezirine bırakarak, av merakı yüzünden ayrıldı. Eyalet askerlerinin katılımıyla 200 bin kişiyi aşan Osmanlı ordusu, muhteris bir kişiliğe sahip vezirin, bazı komutanların mu-

halefetine rağmen verdiği anlaşılan bir kararla doğrudan Viyana'ya doğru yola çıkıyordu. Aslında bu, oldukça cesur bir karardı. Çünkü, Yanık Kale, Komran gibi önemli Avusturya kaleleri alınmadan Viyana üzerine yürümesi büyük bir risk alınması demekti. Bu şekilde Osmanlı ordusu arkasında düşman kalesi bırakıyordu. Ancak, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Avusturya'nın Batı Avrupa ülkelerinden alacağı büyük mali ve askerî yardımları almadan işini bitirmek amacındaydı. Bu yüzden hızlı hareket ederek bir an önce Viyana'yı kuşatmayı daha uygun bir strateji olarak gördü. Osmanlı ordusunun hızla üzerine geldiğini haber alan I. Leopold başkentini terk ederek, Polonya, Saksonya ve Bavyera'dan gelecek yardım kuvvetlerini beklemeye başlamıştı. Yardımlar gecikmedi ve bütün Avrupa ve hatta dağınık Alman prensleri I. Leopold'un yardımına koşarak Viyana'da güçlü bir savunma hattı kurdular. Öte yandan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın işleri plânlandığı gibi gitmeyecektir. Viyana dört taraftan kuşatılamayacak kadar büyüktü ve bu nedenle sürekli dışarıdan destek alabilmekteydi. Tuna nehri ve adalarındaki palankalar (küçük kaleler) ayrı ayrı ele geçirilmek zorunda olup ve bunun için birçok köprünün inşa edilmesi gerekmekteydi. Üstelik kuşatma günlüklerindeki kayıtlara göre Osmanlı ordusunun çok önemli lojistik ve iç güvenlik meseleleri bulunmaktadır. Bütün tarihçilerin üzerinde mutabık kaldıkları ve kuşatmanın kaderini değiştirdiğine inandıkları olay ise Jean Sobieski'nin Bavyera ve Saksonya kuvvetleriyle birleşerek Viyana kalesine yardıma gelmesidir. Polonya kuvvetlerinin Kırım Tatarları tarafından tutulması yönünde bir strateji belirleyen Vezir-i azam, iddialara göre yardıma gelen kuvvetlerin büyüklüğü konusunda yapılan uyarılara rağmen, Sobieski'yi küçümsemiş ve gerekli önlemleri almamıştır. Tam tersine, düşmesi an meselesi olan Viyana kalesine hücumları şiddetlendirmiş ve kalenin düşmesinden sonra Sobieski üzerine gitme kararı almıştır. Nihayet kuşatmanın 60. günü, beklenen de daha erken bir tarihte, Viyana kapılarında görünen Polonya kralı ve askerleri iki ateş arasında kalan Osmanlı ordusunu perişan etmiştir. Türk

ordusu savaş meydanında çok miktarda top, cephane ve hazine, aynı zamanda da çok sayıda esir bırakmıştır. Bunun üzerine Vezir-i azam en az kayıpla ordusunu Budin'e kadar geri çekmeyi başarmış ve burada yenilgiye sebep olanları idam etmiştir. Öte yandan o sıralarda Belgrat'a kadar gelmiş olan IV. Mehmed, bozgun haberi üzerine derhal Edirne'ye dönmüştü. Başlangıçta güvenini yitirmedeği Merzifonluyu korumayı sürdürmüşse de, annesinin vefatından sonra saray ağalarının etkisiyle idamına hükmetmiştir. Böylece, pek çok tarihçiye göre, hezimetin sonuçlarını bertaraf edebilecek tek kişiyi de ortadan kaldırmış oldu. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın en az kayıpla ordusunu Budin'e kadar çekmişti. Bir aya yakın burada kaldıktan sonra da Belgrat'a dönmüş, fakat Avusturya ordularının takipte olduğu, Komaran, Ciğerdelen ve Estergon kaleleri üzerine saldırı haberleri karargaha ulaşmıştır. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa soğukkanlılıkla tedbirler almasına ve ordularını sevk etmesine rağmen bu kalelerin düşmesine engel olunamadı. Bu esnada Ciğerdelen kalesine sevk edilen, fakat ordusunun yetersizliğini öne sürerek gitmeyen Kırım Hanı görevden alınmış ve yerine Kırım Giray'ın oğlu II. Hacı Giray Han tayin edildi (Kasım 1683). Avusturya orduları buradan Budin'e yöneldiler. Bütün bu yenilgiler üzerine muhalifleri IV. Mehmed'i, Vezir-i azamın görevden alınması gerektiğine ikna ettiler. O da çok geçmeden idam fermanını gönderdi ve Paşa Belgrat'ta idam edildi. Viyana Kuşatması sonrasında "Osmanlı'yı Avrupa'dan atma" vaktinin geldiğine kanaat getiren Papanın teşvikleriyle bir Avrupa-Hristiyan Birliği oluşturuldu. O tarihe kadar böyle bir sevinci yaşamayan Avrupalılar, zaferlerini birlik ve beraberliklerine bağladılar. 1685 yılından itibaren Osmanlılar savaşın en felâketli yıllarını yaşamaya başladılar. Osmanlılara karşı yukarı Macaristan, Hırvatistan ve İstirya olmak üzere üç farklı cepheden saldırıya geçen Avusturya kuvvetleri, 1685 yılında Türkler için stratejik olması yanında moral değeri olan Uyvar kalesini kuşattılar. Hazırlıksız ve tecrübesiz Osmanlı kuvvetleri kırk günün sonunda kalenin düşmesine engel olamadılar. Diğer cep-

helerde de başarısızlıklar ardı ardına gelince 1686 baharında tekrar Vezir-i azamın sefere çıkmasına karar verildi. 1686 Mart ayında bu fermanın gereğini yerine getirmek ve cephede yaşanan sıkıntıları gidermek için Sarı Süleyman Paşa Vezir-i azam ve Serdar-ı Ekrem unvanıyla sefere çıktı. Ne var ki, Belgrat'a ulaştığında 145 senedir Osmanlı hakimiyetinde buluna Budin'in Lotheringen komutasında ortak Macar, Hırvat, Alman kuvveti tarafından ele geçirildiği haberini aldı. Son Budin valisi Abdi Paşa da kahramanca savaşarak şehit düştü. Bu şehir kuşkusuz Macaristan'ın anahtarı idi ve düşmesiyle birlikte Osmanlılar çok zor durumda kaldılar. Avusturya ve müttefikleri Budin üzerinden hareket ederek kolaylıkla ve ardarda Segedin, Şementorna, Peçuy, Kapoşvar ve Şiklos gibi stratejik kaleleri ele geçirdiler. Osmanlı ordusunun kışlamak üzere Belgrat'a dönmesinden de yararlanarak, bazı Erdel kalelerini işgal ettiler. Osmanlı müttefiki Tökeli İmre'den gelen bir mektup, Belgrad müslümanlarının Tuna yoluyla çekilirken Avusturya ordusu tarafından esir alınıp, çok kötü bir muameleye tabi olduğunu anlatmakta ve bunların kendisi tarafından kurtarıldığını bildirmekteydi. Yine kaynaklar Tökeli'nin Gladova ve Orsova kalelerini geri almayı başardığını kaydetmektedir. Bu sırada başka iyi haberler de otağı hümayuna gelmişti. Vişegrad'ı kuşatan 12.000 kişilik Avusturya kuvveti, bozguna uğratılmış, Avusturya'nın İrşova'da yaptığı yığınak ele geçirilmiş, Temaşvar yolu açılmıştır. Eflâk ile Avusturyanın irtibatı da kesilerek, bazı Tuna kaleleri alınmıştır. İşler iyiye gidiyor diye düşünüldüğü sırada Recep Paşa'nın asker üzerinde otorite kuramaması, kesin kararlar alamaması ve askerinin disiplinsiz hareketleri Belgrat ve Niş'in aniden düşman eline geçmesiyle sonuçlanmış ve bu durum, iyimserliği tekrar karamsarlığa dönüştürmüştü. Şimdi durum daha naziktir, çünkü Sofya'ya kadar bütün Osmanlı toprakları Avusturyanın tehdit alanı içerisine girmiş, Sırp-

ların düşmana yardımları ile dengeler aleyhte değişmiştir. Kişisel beceriksizler, devlet adamları arasındaki çekişmeler yüzünden sadece birkaç yıl içerisinde koskoca Macaristan ve Sırbistan'ın düşmana terk edilmesi, hatta Bulgaristan'ın da tehdit altında kalması söz konusu olmuştur.¹⁰

II. viyana kuşatmasının sonuçları ve Karlofça anlaşması, Macarlar için tam bir yıkım olmuş denebilir, çünkü artık Protestan Macar halkı hiç geçinemedikleri Katolik Avusturya'nın egemenliği altına girerken, Osmanlı tarafında mücadele eden bir grup Macar soylusu da Osmanlılara iltica etmek zorunda kalmıştır. Bunlardan birisi de Orta Macaristan milliyetçilerinin kralı Tökeli İmre idi¹¹

"Osmanlılar Karlofça'dan, Pasarofça'ya kadar diplomatik sahada ve bu sıralarda yapılan müzakerelerde sadece hasım olan Avusturya, Rusya, Lehistan ve Venedik ile değil, arabulucu hatta zaman zaman danışman olarak Fransız, İngiliz ve Hollanda diplomatlarıyla da çok yakın temas halindeydiler. Öte yandan, Avrupalı olan İsveç Kralı XII. Şarl ile İmre Tökeli ve Ferenc Rakoczi gibi Macar soyluları ve bunların çok sayıdaki maiyetleri yıllarca Osmanlı memleketinde kalmışlardır"¹²

Tökeli İmre, Karlofça görüşmelerinde bilindiği gibi Avusturya'nın onu istemişse de Osmanlı Devleti, onu iade etmemiş, Tökeli İzmit'te yaşamış ve 1705'de İzmit'te ölmüştür. Kullandığı mühüründe;

"Muin-i Ali Osman'a itaat üzereyim emre, Kral-ı Orta Macarım ki namım Tökeli İmre" yazmaktaydı.

Kahramanlar meydanında dikkâtimi çeken bir diğer anıt ise SSCB işgali esnasında hunharca katledilen Macar gençlerinin hatırasına dikilen isimsiz dikdörtgen şeklindeki yerden hafif yüksek ve son derece sade bir yapı idi. Macar halkı Rus İşgaline karşı "Nem Nem, Şuha!...(Hayır, Hayır, Asla!...) sloganıyla bu işgale karşı çıkmıştı.

10 Prof. Dr. Kemal Çiçek, II. Viyana Kuşatması ve Avrupadan Dönüş (1683-1703), Türkler Ansiklopedisi, s, 746-764

11 Prof. Dr. Kemal Çiçek, A.g.m., A.g.e., C. 9, s, 746-764

12 Doç. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789), Türkler Ansiklopedisi, C. 12, s, 479-511

Birleşmiş Milletlerde Açıklanan**Vahşet Tablosu**

75 bin Milliyetçi katledildi.

19 Kasım 1956'da Birleşmiş Milletler Umûmi Hey'eti yaptığı toplantıda Macaristan mes'elesini müzâkere devam etmiştir. İlk sözü alan "Küba" temsilcisi yaptığı konuşmada Rusyayı Macaristandaki hareketleri sırasında 75 bin milliyetçiyi öldürmekle itham ederek; "Macaristan büyük bir mezarlık hâline gelmiştir. Rus ordusunun hareketini târife imkân yoktur. Çünkü tarihte böyle bir şey şimdiye kadar görülmemiştir. Macaristan'da bir dehşet rejimi hüküm sürmektedir. Rus askerleri meskenlere tecâvüz etmekte ve kadınlara tasallut etmektedir. Kadınlar, erkekler çocuklar zorla Macaristan'dan sürülmektedir. Her gün yüzlerce insan idam edilmektedir" demiştir. Küba temsilcisi takdim ettiği karar suretinde, Rusların Macarları sürmeye son vermesini ve sürülen Macarların da memleketlerine iâdesini derpiş etmiştir.

Macaristan Dışişleri Vekili İmre Horvarth, bu husustaki müzâkereleri durdurmak istemiş ve Macaristandaki ihtilâlcileri, "hırsız ve haydut" kelimeleri ile tavsif etmişti. Rus temsilcisi de "sürgün" haberlerini kat'iyetle yalanlamış, bunun bir iftira ve tahrik olduğunu söylemiştir. Rus temsilcisi Çepilof ise, Rus kuvvetlerinin âsâyiş temin edilir edilmaz, Budapeşte'den çekileceğini (!) ilâve etmişti.

Örfi İdâre

İpleri Rusların elinde olan kukla Kadar hükûmeti, Macaristandaki bu halk ve işçi mukavemetine son ve kat'i darbeyi vurmak için gayet azimli görünüyordu. Bu maksatla bütün Macaristan'a şâmil olmak üzere örfi idâre ilân edildi. Örfi idâre makamları silâhlı olarak yakalann herkesin tevkif edileceğini, itaat etmeyenlerin "ölüm" cezasına çarptırılacağını ilân etti. Bu kararın, Kadar hükûmetini başlangıçtan beri tanımayan milliyetçi işçi ve talebeleri hedef tuttuğu açıktır. Böyle bir kararla, ihtilâlcî işçilerin kurdukları konseyler kanun dışı ilân edilmiş oluyordu. Hükûmet bu yola gitmesine sebep olarak da aslında bir meslek teşekkülü olan bu konseylerin siyâsetle

meşgûl olmasını ileri sürüyordu. Demek ki, affedilmez olan suçları, bıçağı kemiğe dayanan bir zulüm rejimine "Artık dur!" demek için silâha sarılmış olmalarıydı.

Örfi idârenin bu kararı ile ihtilâle katılmış olanların artık birer birer toplanarak tevkif edileceği anlaşılmıştı. Nitekim aradan pek az bir zaman geçmeden, grup grup işçiler tevkif edilerek trenlere doldurulup Sibiryâ'ya gönderilmeye başlandı. Bir kısım işçiler de evvelâ Avusturyâ'ya oradan da başka hür memleketlere kaçmak için her çâreye baş vuruyorlardı. Bu kaçış esnasında bir kısmı Rus kurşunları ile vuruluyor, bir kısmı ise güç belâ Avusturyâ'ya sığınabiliyordu. Macar hürriyet mücâdelesinde can veren yetmiş, seksen bin Macarın yanısıra bir çok vatansever de böylele hududlar-dan kaçarken vurularak can vermiş, kaçıp kurtulamayanlarsa vagonlarla Sibiryâ'ya sürülmüşlerdir. Bu yolculuğun da sonu muhakkak ki, ölümdü. Bu yüzden Macar İhtilâlinin kurbanlarının gerçek sayısını tespit etmek elbette ki imkânsızdır. Gece gündüz yürüyerek, bazan sürünerek, aç, bîilâç hududu geçerek Avusturyâ'ya iltica edenlerin sayısı yüz binin üstünde idi. Üzerlerine "Demir Perde"nin ağır kapıları kapanan milyonlarca Macar'ı ise hazin bir âkibet bekliyordu!...

Macar Millî şâiri **Petöfi Şandor** kendi adının verildiği meydanda yüz yıl sonra yeni bir hürriyet mücâdelesini başlatmıştı: 23 Ekim 1956 Salı günü saat 15'te onbinlerce Macar, Petöfi'nin şiirini hep bir ağızdan okuyorlardı :

"Eskuuszuk, eskunszuk hogy rabok tovabb nem lessunk"

(Yemin ediyoruz yemin ediyoruz artık köle olmayacağız)

Macar ihtilâli bu mısralarla başlamıştı. Yüzbinlerce elde Macar bayrakları yükselmiş, Kızılyıldız sökülmüş bayraklar... Yeşil, beyaz, kırmızı tekrar millî renkler oluvermişti.

Koca Dev'e karşı bütün bir millet tek bir ruh ve azimle ayaklanmıştı... Alkışlar, marşlar, birbirini kovalıyordu... "Ruslar Defolun!..." "Hürriyet istiyoruz" sesleri Budapeşte semalarını inletiyordu... Stalin'in heykeli bu azimle yıkılmış, Radyo evi bu heyecanla basılmıştı. A. V. H. (Gizli Polis

Teşkilâtı) bu hınçla yerle bir edilmişti... Sovyetlerle çarpışmaya, hem de tanklara göğüslerini açarak çarpışmaya hep bu inançla başlandı : “Ruslar defolsun!” “Hürriyet istiyoruz!...” diyenlerin inancıyla... Sonra... Ruslar geldi... hürriyet uğruna on binlerce Macar can verdi... Toplar hedef gözetmeksizin ateş yağdırdı... Mâvi Tuna, kana boyandı... hastahâneler, Kızılhaç merkezleri, çocuk yuvaları ve mektepler her şey yığın... Bütün Macar şehirleri birer harabe... birer taş yığını hâline geldi. Komünist idâreye hürriyeti için başkaldıran bir millet böylece kan ve ateşle boğuldu ve Rus kâbusu tekrar Macarların üzerine çöktü.¹³

Bu hüznü hatıra ile kahramanlar meydanından ayrılıp kemervari sokaklardan geçiyoruz. T.C konsolosluğunu görüyoruz. Utsa sokak anlamına geliyor. Bol miktarda Atilla sokağı bulunuyor. Şehrin Peşte kısmında dışarıdan Andassy caddesi üzerinde opera binasını var. 1875-1884 yılları arasında mimar Ybl Miklos’un planları doğrultusunda neo-rönesans tarzında yapılmış. Parlamento, millî parlamentonun iki kamarası için 1885-1904 yılları arasında mimar Imre Steindl’in plânları doğrultusunda inşa edilmiştir. Bina eklektik ve neo-gotik mimari tarzın izlerini taşımaktadır. Bu muhteşem bina Macar devletinin milenyum kutlamaları için hazırlanan görkemli programın ve buna lâyık etkinliklerin parçası olarak gündeme gelmiştir. Beyaz kireç taşından yapılan heykeller ve süslemeler ne yazık ki zaman içinde hava kirliliğiyle tahrip olmuştur. Bu nedenle son dönemde yıllar süren restorasyon çalışmaları kapsamında bu taşlar sert taşlarla değiştirilmiştir.

Arslanlı köprüden Buda tarafına geçiyoruz. Bu köprü’nün de bir hikayesi var. Aslan heykelleri ile bezenmiş köprü kusursuz görünümde. Mimarı bu köprüde hata bulunursa intihar ederim der. Köprü yapımından 5-6 yıl sonra küçük bir çocuk aslanların dilinin unutulduğunu fark eder. Mimarı köprü’nün üstünden kendini Tuna’ya atar. Fakat ölmez, kurtarılır. Arslanlı köprü’nün diğer adı da “Zincirli Köprü”dür. Bu, Budapeşte’nin ilk daimi köprüsüdür. Ve Kont Istvan Szechany’nin

girişimleri sonucunda yapılmıştır. 1839 ve 1849 yılları arasında William Thierney Clark’ın tasarımıyla inşa edilmiş ve o tarihlerde Avrupalı’nın en modern köprüsü olarak ün salmıştır.

Köprü’nün karşı tarafında tarihi bir tünel var. Buradan geçtikten sonra; Kale Tepesi (Kale bölgesi) ismi verilen bölgeye varıyoruz. Buda tarafındaki Kale tepesi uzunluğu bir buçuk kilometre, genişliği en geniş yerde beş yüz metre olan ve 180 metre yükseklikte olan bir tepedir. Kale tepesi eteklerinde topografik mükemmelliğiyle bu mekan ilk çağlardan bu yana yerleşim alanı olmuştur. İlk büyük kayda değer şehir 13.yy’da kurulmuştur. Kral IV. Béla, Moğol istilasının ardından bir kale inşa ettirmiş ve başkenti de buraya nakletmiştir. Burada bir şehir inşa edilmesinin öncelikli maksadı, savaş ve korunmaya yöneliktir. 1241-42 yıllarında gerçekleşen Moğol istilası nedeniyle inşası gündeme gelmiş ve yeni bir saldırı ihtimaline karşı da güçlendirilmiştir. Moğol orduları tepelerde inşa edilen kale ve hisar gibi güçlü yapılara genellikle saldırmadıklarından sivil halk da Kral tarafından inşa edilen surların gerisinde yerleşmiştir. Buraya yeni yerleşenlerin çoğu Alman göçmenlerdi. 1285 yılında yaşanan ikinci Moğol saldırısı Kun Lâszlô tarafından püskürtülür. O yıllarda kalenin etrafı bugünkünden daha alçak, ama güçlü surlarla çevriliydi ve surlarda yer yer atlı arabaların ve yayaların girebilmesi için kapılar bulunuyordu.

Arpad hanedanının sona ermesinin ardından (1301) başlayan taht savaşlarından Anjou Kâroly Röbert galip çıktı. Ve tahta geçmesinin ardından da başkenti Vişegrad’a taşıdı. Çünkü Buda rakiplerini desteklemişti. Oğlu olan Lajos Nagy döneminde kale bölgesinin güney kanadında kraliyet sarayı, onun kuzey kısmında ise sivil binaların inşaatı hız kazandı. Anyonk döneminde başlatılan inşaatlar Kral Zsigmond döneminde de devam etti. Buda kale sarayları binası kralın yenileştirmeleriyle 15.yy’ın ilk çeyreğinde Avrupa’da dönemin en güçlü saray kompleksini oluşturuyordu.

Kraliyet sarayı Zsigmond döneminde (1387-1437) ve özellikle de “Yeni Saray”ın inşa edil-

mesiyle gerçekten de krallara yakışır bir nitelik kazandı. Ve Orta Çağdaki son haline de böylece büründü. Yeni Saray 1424'de tamamlandı. Kral Zsigmond Buda'ya getirdiği kraliyet tacı ve diğer sembolleri burada sergiledi. Kral Zsigmond döneminde kalenin duvarları ve surları yeniden tahkim edildi. Surlar, yukarıdan aşağı kapanan demir parmaklıklarla, demir kapılarla, tuzaklarla güçlendirildi. Çekilerek kaldırılabilen köprülülük kapılar da yapıldı.

Kral Matyas (1458-1490) döneminde öncelikle yeni binaların inşaatı değil, var olanların iyileştirilmesi, zenginleştirilmesi gündeme geldi. O döneme hakim rönesans stilinin egemen olduğu saraylar bölgesi bütün Avrupa'da haklı bir ün kazandı. Daha önceki dönemlerde binalara damgasını vuran gotik stil yerine yaygınlaşan rönesans mimarisi bütün bölgeye hakim oldu. Bu dönemde kale etrafındaki surlar da güçlendirildi. Şehir bir bütün olarak hızla gelişmeye başladı. Buda kalesinin en parlak dönemi Kral Matyas'ın ölümüyle sona erdi. Mohaç felaketinin (1526) ardından Osmanlı -hıleyle- 1541 yılında Budin kalesini ele geçirdi. Ve bunun ardından da 150 devam edecek olan Osmanlı hakimiyeti dönemi başladı. Osmanlılar sadece şehrin savunmasını güçlendirecek olan yapılar ve düzeneklerle ilgilendiler. Gereksiz gördükleri binaların mevcut durumunun korunması amacıyla faaliyet göstermediler. Buda kalesinin Osmanlıdan geri alınması döneminde hristiyan ordularının aylarca devam eden kuşatmasının da bir sonucu olarak şehir ve binalar bu çarpışmalarda tamamen tahrip oldu. 1703 yılında Buda yeniden hür kraliyet şehri haline geldi. Habsburgların hakimiyet döneminde 19. ve 20.yy'larda şehrin Gümrük faaliyetleri de yeniden önem kazandı. 1873 yılında Peşte, Buda ve Obuda birleşti. Bu durum bütün şehrin gelişmesine yeni bir ivme kazandı. II. Dünya savaşı yıllarında Kale semtinin hemen her binası yerle bir olduğu gibi, Kraliyet Sarayı da tamamen yandı. Savaşın sonunda kraliyet sarayı eski ihtişamıyla yeniden inşa edildi.

Tabii ihtişamlı görüntüsüyle Kale tepesi, bugün de Budapeşte silüetinin en önemli parçalarından biridir. Kale bölgesi Budapeşte'nin en çok

sevilen gezi bölgelerinden biridir. Hoş sokakları, eski evleriyle, gaz lambaları ve görkemli tarihi eserleriyle Ortaçağ havasına sahiptir. Dış meydanından başlayan Tarnok sokağı bu bölgenin ana sokağıdır ve kale bölgesinin bugün en önemli merkezi olan Mátyas meydanına bağlanır. Hem meydan ve hem de sokaklar renkli küçük binalarla çevrelenmiştir. Sağa sola kıvrılan küçük sokaklar ve binalar Ortaçağ döneminden kalmadır. Görkemli Barok ve Barok dönemi sonrasının izlerini taşıyan binalar ve saraylar, Osmanlıdan sonra inşaa edilmiştir.

Kale bölgesinde bulunan binaların en tipik özelliklerinden biri de, Ortaçağ döneminden kalan bu binaların avlularında giriş kapılarının yanında bulunan taş oturma sıralarıdır. Binaların bu kısımları Osmanlı dönemi sonrası restorasyonlar esnasında duvarlarla kaplanmıştır. Binaların bu özellikleri II. Dünya savaşı sonrasında bombalamaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Büyük bir ihtimalle, avluların girişinde taştan yapılma, ancak Roma, Gotik ve Rönesans süslemeli bu oturma yerleri, bu binalara gelen konukların hizmetkarları için yapılmış olmalıdır. Binaların bu özellikleri, şehri diğer şehirlerden farklı kılan bir özelliktir.

Kale bölgesinde var olan büyük müzelerin yanı sıra, Millî Szechenyi Kütüphanesi ve Macar Millî Galerisi de bölgenin ilginç renkleridir. Ayrıca Savaş Tarihi Müzesi, Altın Kartal Ecza Müzesi, Macar Ticaret ve Restorantlar Müzesi, Ortaçağ Yahudi Dua evi, Telefon Müzesi, Müzik Tarihi Müzesi ve bir dizi galeri de ziyaretçileri beklemektedir.

Kale bölgesinin bir başka ilginç özelliği de neredeyse evlerin tamamının altında mahzenlerin bulunmasıdır. Ortaçağ yıllarında mahzenler kilometrelerce uzunluğa sahip dehlizlerle birbirine bağlanmıştır. Savaş yıllarında bu mahzenler de kullanılmıştır. Askerler ve kaleyi savunan güçler bu dehlizler yardımıyla bir bölgeden bir başka bölgeye kolayca ulaşabilmişlerdir. Bu dehlizlerin bir kısmı bugün Buda Kalesi Labirenti adı altında ziyarete açılmıştır.

Buda Kalesi Sarayı

Kale bölgesinin en ihtişamlı binası tartışmasız orijinali 13.yy'da inşa edilen Kraliyet Sarayıdır. Bu saray 19.yy'da Miklós Ybl es Alajos Hauszmann'ın planları doğrultusunda neo-barok mimarisiyle yeniden inşa edilmiştir. İkinci Dünya savaşı esnasında hasar gören bina 50'li yıllarda restore edilmiştir.

Mátyás Havuzu

Buda Kalesi Sarayının neo-barok tarzına göre yeniden inşa edilmesi esnasında sarayın duvarına monte edilen bir heykel kompozisyonu Kral Mátyás'ı av esnasında tasvir etmektedir. Bu kompozisyonda hakkında efsaneler anlatılan Güzel İlona ve kralın şahinlerinden biri de vardır. Bronz heykel kompozisyonu Alajos Ströbl'a aittir.

Balıkçı Burcu

Budapeşte'nin en karakteristik binalarından biridir. 1899-1905 yılları arasında Frigyes Schulek'in plânları uyarınca neo-roman tarzda inşa edilmiştir. Eski kale surlarının parçası olarak inşa edilen burç Mátyás Kilisesinin arkasındadır. Burcun üzerinde gözetleme kuleleri, teraslar ve kilise koridorlarını andıran koridorlar bulunmaktadır.

Viyana Kapısı Meydanı

Bu meydan bir zamanlar Viyana yolu olarak adlandırılan yoldan adını almaktadır. Bu meydana en büyük yapı meydanın kuzey tarafına düşen neo-roman stilinde inşa edilen Millî Arşiv merkezi binasıdır. Bu bina 1913-1917 yılları arasında yapılmıştır.

Aziz İstvan Heykeli, Budapeşte'nin birçok yerinde olduğu gibi kalede de meydanın tam ortasında bulunmaktadır.¹⁴

Matyas Kilisesi (Büyük Valide Kilisesi XIII-XIX.)

Kale bölgesinin en önemli kilisesidir. Taç giyme törenlerinin gerçekleştiği kilise olmuştur. Osmanlı döneminde camiye çevrilmiştir. Frigyes Schulek'in planları uyarınca 1874-1896 yılları arasında neo-gotik mimari tarzda yeniden inşa edilmiştir. Kilisede düzenli olarak orkestra, koro ve

org konserleri düzenlenmektedir. Kilisenin mahzen kısmı müze olarak faaliyet göstermektedir.

Avrupa'nın bir çok yerinde olduğu gibi Macaristan diyarına gelip de Evliya Çelebi'den bahsetmemek olmaz. Onun emsalsiz üslûbu okuyucuya hikmet ve nice nice tarihin kaybolmuş incilerini sergiler. Seyyah-ı Fakir Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi kaynak alınarak dünyanın bir çok yerindeki Türk Vakıf eserleri ortaya çıkarılıp inşa ettirilebilir. Bildiğim kadarı ile TİKA bu konu da takdir edilecek çalışmalarını sürdürmektedir. Şimdi gelin Evliya'nın satırlarını sabırla okuyalım. Onun seyahat notlarının zamanla bağımlısı haline geldiğinizi göreceksinizdir.

Matyas kilisesi Kanuni Sultan Süleyman tarafından camiye dönüştürüldü. Evliya Çelebi kilisenin camiye dönüştürülmesini kendi gözünden şu şekilde anlatır:

“Süleyman Han Camii: Daha önce (—) adında sanatlı bir kilise imiş, Süleyman Han fetihten sonra bu kilisenin içini küfür ve ortak koşma pisliklerinden arındırıp Müslüman mabedgâhı eder. Hâlâ bir aydınlık camidir ki yeryüzünde benzeri yoktur. Beyt:

Ra'eynû camiu'd-dünyâ cemî'an

Ve lâkin mâ ra'eynâ misle hazâ

beyti bu ruhanî cami [83al hakkındadır.

Bu eski camiin kible kapısından mihraba kadar uzunluğu 200 ayaktır ve genişliği tam 100 ayaktır. Ve bir minaresi var, eski zamanda kilise çanlığı imiş. 210 basamak yüksek minaredir. Hakkir bu minareye çıkıp Budin şehri ve Peşte ovasını seyrettim. Bu minare tamamen beyaz mermerden kule gibi dört köşe bir ibretlik bukailemun nakışlı sanatlı düzgün minaredir.

Bu camiin iki adet kapısı var, doğu taraftaki kapı üzerinde bir beyaz mermerden mermer ustası bir kanatlı ejderha tasviri eylemiş ki sanki canlıdır. Ağzını açıp 4 ayaklarını gerip kuyruğunu kıvrıp durur. Bu ejderha önünde Hazret-i Hızır bir at üzerine binip elinde mızrağıyla ejdere bir süngü vurup ejderhayı at altına alıp çiğner şeklinde bir çeşit yapmış ki sanki hâlen canlıdır.

14 Budapeşte Rehberi, (68 Renkli Fotoğraf Türkçe) Photographed by: László Simon Designed and prepressed by: BB Color Studio Published by: Simix Print, Tel.: 06 30 9500060 ISBN: 963 86709 75

lar ki ejderha ile Hızır Nebî savaş etmede şekilli yapmış. Hatta fetih sırasında Ebussuud “Resim ve heykel haramdır, bu heykeli kırmak gerektir” dediklerinde; Süleyman Han nezaket edip; “Kimse bu heykellere bakmasınlar, Müslüman olanlar tanımasınlar” diye boynundan Keşmir şalını çıkarıp bu heykellerin üzerine örttürüp kırılmadan kurtarır. Hâlâ ibret verici resim ve heykellerdir. Ancak bu nur dolu cami kârgir kubbeli değildir. Tamamen servi direkleri üzerine büyümlü nakışlı düzgün tavan üzerine tüm imaretlerinin çatıları mavi has kurşun ile örtülü nur üstüne nur bir camidir. *Allah dünyanın sonuna kadar devam ettirsin.*¹⁵

Gezi notları bile olsa genç araştırmacılara burada ufak bir tavsiyem olacak; yazılan ve söylenen sözleri kaynakları karşılaştırarak kontrol etmelidir. Evliya Çelebi’nin bu satırları üzerine Ebuusud Efendi’nin Tefsirine başvurarak heykel konusundaki ayet’den çıkardığı anlamı araştırıyorum. Ebuusud Efendi Sebe suresi 13. ayetin yorumunda şunları yazmış: “**34/13** “Onlar, Süleyman’a mihrablardan (şatolardan), heykellerden, havuzlar gibi büyük leğenlerden ve sabit kazanlardan ne dilerse, yaparlardı” (Ya’melüne lehû mâ yeşâu min mehâribe ve temâsile ve cifânın ke’l-cevâbi ve kudûrin râsiyâtin)

Yâni Hz. Süleyman’ın emrinde çalışan o cinler, Hz. Süleyman’ın istediği muhkem sarayları ve pek güzel meskenleri yapıyorlardı. Bu binalardan savunma ve muharebe yapıldığı için onlara mihrablar denilmiştir. Yine o cinler, Hz. Süleyman’ın istediği meleklerin ve peygamberlerin heykellerini yapıyorlardı. Zira o zaman âdet olduğu üzere mabetlerde bu heykeller yapılıyordu ki, insanlar bunları görüp onların ibadeti gibi ibadet etsinler. Heykellerin haram olması ise, yeni bir şer’î hükümdür. Rivayet olunuyor ki, bu cinler, Hz. Süleyman’ın tahtının altında iki aslan heykeli ve tahtın üstünde de iki kartal heykeli yapmışlardı. Hz. Süleyman, tahtına çıkmak istediği zaman bu iki aslan ön ayaklarını büküyorlardı ve tahta

oturduğunda da o iki kartal kanatlarıyla kendisini örtüyorlardı. Yine o cinler, Hz. Süleyman için büyük havuzlar gibi leğenler yapıyorlardı. Deniliyor ki, bu leğenlerin her bir etrafında bin kişi toplanıyordu. Yine onlar Hz. Süleyman için o denli büyük sabit kazanlar yapıyorlardı ki, üzerine konuldukları ocak taşlarından hiç indirilmezlerdi.

“Ey Davud ailesi! Şükredin. Zaten kullarımdan şükür olan (çok şükreden) azdır.” (İ’melû âle dâvûde şükran, ve kalilün min ‘ibâdiye’s-şekûr) Yâni kalbiyle, diliyle ve bedeniyle vakitlerinin çoğunda şükür çokça eda edenler azdır. Bu şükür yapanlar bile, hakkıyla şükretmiş olamazlar. **Çünkü bir şükre muvaffak kılınmak da, başka bir şükür gerektiren bir nimettir.** Ve bu sonuza kadar gider. İşte bundan dolayı denilmiştir ki, şekûr, şükürden âciz olduğunu gören kimse değildir. Rivayet olunuyor ki, Hz. Davud, ibadet için gece ve gündüz saatlerini ailesine taksim etmişti. Böylece gece ve gündüzün her saatinde Hz. Davud ailesinden mutlaka biri ayakta olup namaz kılıyordu.”¹⁶

Ebussuud Efendi’nin tefsirinde Hz. Süleyman’ın heykelleri konusundaki yorumu ile Evliya Çelebinin naklettiği fetvadaki farklılık dikkatimizden kaçmıyor. “Heykellerin haram olması ise, yeni bir şer’î hükümdür” ifadesi yeterince ikna edici bir açıklama değildir. Kanunî’nin Ebuusud Efendi’ye vermiş olduğu cevap ise gayet anlamlıdır. Ramazan ayında Prof. Dr. Nusret Çam’ın (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) **“Yasak olan resmin kendisi değil”**¹⁷ isimli denemesine göre de; Kuran-ı Kerimde putperestlerin çok şiddetli azaplara çarptırılacağını söyleyen pek çok ayet bulunmakla birlikte, resim yapmanın aleyhinde herhangi bir ayet mevcut değildir. Tam tersine heykel yapılabileceğini işaret eden iki ayet bulunmaktadır. Bunlardan birincisi (Sebe /13) şöyledir: “Onlar Süleyman için kale gibi saraylardan, heykellerden, havuz benzeri leğenlerden, yerinden kalkmaz büyük kazanlardan ve daha nice nice şeyler yaparlardı bir zaman. Çalışın ey

15 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C.1. İstanbul, 2010

16 Şeyhülislam Ebusud Efendi, Ebussuûd Tefsiri, C. 11, s. 4904-4905, Terc., Ali Akın, İstanbul, 2007

17 Prof. Dr. Nusret Çam, Yasak olan resmin kendisi değil, Ramazan (Hürriyet), 2.8.2013.

Davud kavmi, şükür için çalışın.” Bütün tefsirciler bu ayette geçen “temâsü” kelimesini Türkçeye “heykel” olarak aktarmışlardır. Onlar, bunların ne maksatla yapıldığı ve kimi temsil ettiği hakkında çeşitli görüşler ileri sürmekle birlikte, bunların at heykelleri olduğu akla ve Kuran ayetlerine daha uygundur. Bunun en önemli delili, Hz. Süleyman’ın atlara olan muhabbetini ifade eden ayetler (Sad, 31-33) ve yukarıda metnini verdiğimiz kanatlı atla ilgili Hz. Ayşe hadisidir. Bu ayetin tefsirinde Elmalılı da konuya bizim gibi yaklaşmakta ve “Tasvir, yalan ve zulüm gibi akla aykırı şeylerden değildir” demektedir. Tasvir meselesine ışık tutabilecek diğer bir ayet de şudur (Âl-i İmran, 49): “Şüphesiz ki size ben bir mucize getirdim Rabbinizden. Ve yine, bir kuş taslağı yapıp çamurdan ona üflerim de, izniyle Allah’ın o taslak, bir kuş olup (uçar) hemen.” Bu ayetten anlaşıldığına göre Hz. İsa, Allah’ın kudretini ve kendisinin peygamberliğini insanlara göstermek için çamurdan bir kuş yaparak üflemiş ve bu kuş, dirilerek uçmuştur. “Bu bir mucize olup Allah’a aittir. Bu sebeple bu olay, insanlara mal edilemez” gibi bir düşünce akla gelirse de bütün diriltme olayları gibi buradaki dirilmenin de Allah tarafından gerçekleştirildiğine tabii ki şüphe yoktur. Fakat çamurdan taslağın kuş halinde dirilmesi, Allah’tan ise de, çamurdan kuş figürü yapma işi Hz. İsa’ya, yani bir beşere aittir. Sonuç olarak, İslâm’da yasak olan şey, resim yapmanın veya resmin kendisi değil, onun kötü niyetlerle ortaya konulmasıdır. Eğer Hz. Süleyman’ın, bu gibi şeyleri sırf Allah’ın verdiği nimeti hatırlayıp şükretmesi gibi ferdi, ya da Hz. İsa’nın bu tür faaliyetlerle insanları iyiliğe yöneltmek istemesi gibi sosyal bir sebeple yaparsa dinen bir sakıncası yoktur. Bunun için onun resim, heykel, fotoğraf, oyma, kabartma, canlı, cansız olması fark yoktur. Bütün mesele onun yapılış maksadı ve bulunduğu yerdir. Günümüzde televizyona çıkıp da resmin günah olduğunu söylemek kadar gülünç, çelişkili ve İslâmın evrenselliği ilkesine aykırı bir iddia olamaz.”

Tabii ki İslâma göre camide tasvir ve heykelin kabulü düşünülemezdi. Fakat o sanat eserlerinin başka bir mekana nakli veya örtülmesi uygun bir davranıştı. Nitekim Osmanlı da suret ve heykelle-

ri örten bir duvar çektirerek camiye dönüştürme işlemini güzel bir tarzda çözümlemiştir. Esasında Hristiyanlıkta da ibadethanelere suretin girmesi hanif hristiyanlar döneminde olmamıştır. Hatta o dönemde haç simgesi bile yoktur. Elif veya asa motifleri ile kendilerini tanımlamaktadırlar. Bilinen ünlü İznik Konsülünden sonra ikonalar, heykeller ve haç kiliselere girmiştir. Bununla birlikte resim ve heykel sanatlarının İslâm’da yasak olduğunu savunmak ve asırlarca bunu İslâm toplumlarına bir nass gibi kabul ettirmek Türk ve İslam tarihine büyük haksızlıktır. Bir milletin çocuklarına ve gençlerine görsel sanatlarla tarihini anlatmak son derece kolaydır. **Yahya Kemal’in “Resimsizlik ve Nesirsizlik”** makalesi bu hususu açıklamak açısından son derece çarpıcıdır: ona göre “Milliyetimizi, kendime göre, idrâk ettiğimden beri dilimden düşmeyen bir cümle budur: “Resimsizlik ve nesirsizlik..” (Bu) iki fecî noksanımız olmasaydı, bizim milliyetimiz bugün okluğundan yüz kat daha kuvvetli olurdu., Resimsizlik yüzünden cedlerimizin yüzlerini göremiyoruz. Ah bu ne fecî hicrandır! Eski şehirlerimizi göremiyoruz; yanmış yahut yıkılmış nice binalarımızı göremiyoruz; eski kıyafetlerimizi göremiyoruz; o kıyafetlerin asırlar arasında yavaş yavaş nasıl tekamül ettiklerini anlayamıyoruz; vatani kurduğumuz eski seferlerimizi, eski meydan muharebelerimizi, bu muharebeleri başaran şerefli ordularımızı göremiyoruz. Ah, ah... Resimsizlik yüzünden daha neleri, daha neleri göremiyoruz. Topkapı Sarayında bâzı meraklılara gösterilen *Hünernâme* nin minyatürlerine bakarken kaç defâ gönlümden bu özleyiş geçti: Ah, dedim, ne olurdu, her asrımızın her manzarası, yalnız İstanbul değil, bütün Anadolu ve Rumeli; Macaristan ve Akdeniz şehirlerimiz, böyle minyatürlerde görünselerdi. *Hünernâme*, *Üçüncü Sultan Murad* zamanında, *Solkollu Mehmed Paşa* sadrazamken, bir Türk ressamının hem kendi devrini, hem de-Hazîne’den çıkarılıp kendine gösterilen mazîye ait resimleri kopye ederek mâzîyi tasvir edişinden ibarettir.

Böyle olmakla beraber bu kitap ne kadar canlı, ne kadar düşündürücü, halis bir Türk’e ne kadar ürperti veren bir eserdir. Ya tıpkı Avrupa

milletlerinde olduğu gibi, bizde de her şehirde ve her devirde birçok ressamlarımız olsaymış ve o ressamlar, her biri kendi ihtisasına göre, millî ve şahsî hayâtımızın her safhasını tasvîr etselermiş ve o tasvirler bize kadar gelselermiş, biz onlara bakarak, büyük, geniş ve derin târihimizi her an görebilseymişiz! Ah! Ah! Bu ne üzüntülü bir öyleyiştir.

İkinci bahse geçeyim. İkinci bahse, yâni nesirsizlik bahsine geçeyim. O büsbütün fecî bir noksandır. Bilirim ki İslâmiyetin resim düşmanlığı denilen kusurunu-gaayet haklı olarak-lânetle yâd edenler bizi mahzâ onun körlettiğini tekrar ederler. Ya nesirsizliğe ne diyelim? Onu İslâmiyet men'etmemiştir. İyi nesir, hani Yûnânîlerin bilhassa ve bilhassa Lâtinlerin nesir dedikleri nesir, nihâyet vârisleri olan Avrupalıların mîras bıraktıkları nesir, hulâsa bugün aydınlığının hududsuzluğuyla insanları insan eden nesir Araplar'da da yoktu, Acemler'de de yoktu. Biz zavallı Türkler Arap ve Acem'in tilmizleri olduğumuz için, ayrıca da, kendi millî kusurumuz olarak, az yazdığımız için nesirsiz kaldık. Mazimizi muhayyilenin bütün kudretiyle kâğıtların üzerinde enine boyuna tecessüm ettirmek şöyle dursun, doğru dürüst, kayıd ve tescil bile edemedik.

Muhayyileyi en fazla işleyen bu iki sanatı talih, bizden esirgedi. Cedlerimizin Eğer Türk milletin resim bir, nesir iki bu iki sanatı olsaydı bugün milliyetimizin kudreti, olduğundan yüz kat daha fazla olurdu. resimleri yok, onları hemen hemen bilmiyoruz. Minyatürlerden, Avrupanın o asırlardaki ressamlarının levhalarından hayâl meyâl onları seziyoruz. Nesrimiz, resmimize göre vardı: Lâkin yazık ki nesrimiz üç kusurla, malûldür. Çok az yazı yazmışız, çok kötü yazı yazmışız, çok kısa yazı yazmışız.

Çok az yazı yazmamızın sebebi, medresenin Arap kitaplarını dizüstü çökerek okumak itiyadına atfolunur. Bir de milletimizin asker ve iş eri olmasına affolunabilir. Çok kötü yazmamızın sebebi, İran nesrinin nesirde modelimiz oluşudur. Hakikatin ta kendisi budur ki yalnız Lâtin nesri-

ne mensup olan milletler iyi yazmayı bildiler. Çok kısa yazı yazmamızın sebebine gelince asıl esaslı kusur buradadır. Nesrin, yâni asıl mânâsıyla edebiyâtın yüzde seksenini târih, biyografi, hâtırat, siyâsî yazılar teşkil eder. Hepsi birden nihayet târih olan bu eserlerimizin adedce az olmalarından, kötü yazılmış olmalarından fazla kısa yazılmaları vahim bir noksan teşkil eder. Evet târihlerimiz yüzde doksan mikyasda vak'aları, şahısları, yaşatmazlar. Muhayyile kudretini bula bula ancak *Şârihul-Menâr-zâde'den Na'ima* nın aldığı parçalarda, *Evliya Çelebi Seyâhatnâmesinin* birçok sahîfelerinde, *Silâhdarın* bâzı sahîfelerinde bulabiliyoruz.¹⁸

Bu önemli eksiğimizi sizlerle paylaştıktan sonra dilerseniz tekrar Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesine dönelim."¹⁹

"Latin keferesi, Irşek Macar ve Yunan Rum'u tarihçilerine göre bu Budin Kalesini Hazret-i Risâlet-penâhın doğumundan 882 sene evvel Büyük İskender'in doğumunda Nemçe krallarından Gorondi Mikloş Kral yapmıştır.

O zamanda Budin'in ismi Nemse dilinde (—) idi. Macar dilinde (—) dır, Latince (—) dir, Rum dilinde (—)dır, Türkçede Budin'dir, Boşnak dilinde Budun'dur.

Daha sonra bu kale nice devletten devlete intikal edip her kral bu kaleyi imar ede ede sağlam bir kale ettiler. Sonra Osmanoğlunun ilk çıkışı (—) tarihi olunca bu kalenin o sene taliini yoklayıp öyle buldular ki Türk'de ilk padişah olan Osman'ın oğullarından Sarı Süleyman Igrando Kostantinopol bu Budin'i ve çevresinde olan bütün kaleleri alalar, ama Beç Kalesini alamayıp giderler. Beç Kalesinin taliini yıldızlar ilmi ile böyle bulup tüm krallar bir yere gelip danışıp görüştüler. Bütün krallar ve dahi İspanya'da Rim papası, diğer irşekler, banlar, hersekler ve tüm şağlar yanlış dinlerinin aşkına Meryem Ana ve Hazret-i İsa gayretine Budin kralı olan Koca Milon Poturi Mikloş Kral'a yardım edip yıldızlar ilminde buldukları takdiri tedbirleriyle bozmak için Budin kalesini öyle sağlamlaştırıp sanki İskender Şed-

18 Yahya Kemal, Edebiyata Dair, s. 69-72, İstanbul, 1971

19 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C. 1.cilt, İstanbul, 2010

di ettiler. Şehirde olan haneleri ve tüm kiliseleri baştan başa altın ve gümüş kapılar, pencereler ve şebekeli kaalar ile süsleyip, altın ve halkarı nakışlı dükkânlar ile bezeyip tüm sokaklarını Hint füsuskârîsi gibi baştan başa murassa zemin döşediler. Şehre asla hayvandan at ve katır, arabalardan bir şey girmemek üzere “Hâmân, Firavun, Kârûn, Şed-dad, İsvet Nikola ve Sarı Saltık’ın laneti olsun” diye tembihler (275) edip kâfirlerin tüm ileri gelenleri Budin şehrine yaya girerler idi. Ve dahi Milon Poturi Kral kendine ve krallara mahsus bir İremzât Meram bağlı saray yaptı ki tüm diyar kâfirleri gelip seyredip giderlerdi. Bütün kralların bu Budin’i imar etmede yardımları olduğu cihetten 17 adet kral için 17 kubbeli odalar edip her kubbe üzerine alem yerine yuvarlak altın toplar ile 17 odayı öyle çeşitli yıldızlarla süsledi ki âlemi aydınlatan güneşin ışıkları bu saraya yansıkça insanların gözleri kamaşırdı. Bu ibret verici saray 7 yılda tamam olup bütün kral, ban ve herseklerle bu sarayda büyük ziyafetler edip tüm kâfirler bu sarayın tarzını, tavrını ve ibretlik bukailemün nakşını görüp parmaklarını ağızlarına götürüp hayretler içinde kalıp bu sarayın adını “Kızılma Sarayı” koydular. Zira her kralın odaları üzerinde kızıl altından toplar olduğundan Kızılma Sarayı ve Ungurus Kızılması deyip Budin Kalesi’ne ad koydular. Hâlâ bu saraya Kızılma Sarayı derler. Yine bu altın Kızılma toplarından bazı kubbe-ler üzerinde altın toplar vardır, ama Osmanlı devletinde ışığı kalmamış altın yaldızlı toplardır. Tamam bu Budin Kalesi, Ungurus Kızılması ile nam verip mamur olup İrem gibi oldu. Tarihçilere göre bu yeryüzünde 6 adet Kızılma var, Macar dilinde Kızılma’ya Kıpna derler. Evvelâ ilk ve eski Kızılma; İspapol diyarında, yani İspanya’da Rim Papa Kızılmasıdır. Sonra Macar Kızılması [74a] Ustolni-Belgrad’dır ki benzetmesiz Macaristanın kâbesidir ki tüm krallara mezarlıktır. Başka yerde ölen kâfirlerin mezarlarına Ustolni-Belgrad toprağından koymasalar hâşâ cennet ehli olamaz.

Ardından Alman Kızılması Beç Kalesi’dir. Yedi kral bu Beç Kalesi hizmetine memurlardır ki Beç önüne yedi kral askerleriyle kırılmaya yemin etmişlerdir. Hâtta Süleyman Han 935 tarihin-

de gelip Beç Kalesini kuşatıp Beç içinde İstifani adlı manastırın göklere doğru yükselmiş olan Çan kulesinin tepesindeki âlemi üzerine Süleyman Han beş kile buğday alır bir altın top yapıp “Alâmetim olsun” diye bu top krala gönderip kral da (276) bir karanlık gecede o altın topu kilise çanlığı üzerine koymuştur. Hâlâ durur bir yaldızlı altın toptur. Henüz bu altın top sebebiyle Beç Kalesi Alman Kızılması denmeye lâyık oldu, ama Hak rızası olmadığından Beç Kalesini Süleyman Han feth edemeyip fetihsiz dönüp Cankurtaran Kalesinde can kurtardı. Sonra bir Ungurus Kızılması bu Budin Kalesi’dir. Bir Kızılma da Orta Macar Üstürgonudur. Biri de Erdelistan Kızılması, eski ve tarihi Eğre Kalesi’dir. Bu da anlatmaya muhtaçtır ki ilk defa Menuçehr evlâtlarından Ejder Ban adındaki namlı ban yapıp bu kale ismine Surhsibvar, yani Kızılma Kalesi diye isim verdi.

Bu 6 adet Kızılma kalelerini asıllarıyla ve yapıcılarıyla Fiyameng, yani Felemenk kralı tarihinde çok güzel yazmıştır. Hamd olsun Budin, Eğre, Üstürgon ve Ustolni-Belgrad ile 4 adet Kızılma kaleleri Osmanlı elindedir. İnşallah Taalâ yakında ikisi daha Osmanlı eline gireceğini Şeyh Hazret-i Muhyiddin el-Arabî işaret buyurmuşlardır. Sözün kısası, bu adı geçen Budin Kalesi kâfirler elinde imar olmuştur. Kendi kralları Sırp krallarıyla, Voynuk, Bulgar ve Laz banlarıyla, Latin ve İslavin hersekleriyle birlik olup Gazi Hudâvendigâr Murad Han’ın, Yıldırım Han’ın, Çelebi Mehmed Han’ın ve Fatih Sultan Mehmed Han’ın feth ettikleri Osmanlı memleketlerine el uzatarak Bosna serhatlerinde ve Sofya etraflarında cehennemlik kâfirler ümmet-i Muhammed’i gezdirmez oldu.

Tâ ki (—) tarihinde cihangir Süleyman Han tahta çıkıp ilk seferleri cennet yurdu Belgrad olunca tüm Ungurus ve Alman kâfirleri, “Hay medet, vay ey vay kitabımızda yazdığı üzere Osmanlılarından Sarı Grando Süleyman işte gelip Belgrad’ı aldı. Bre medet, elbette bu Budin’e de geli” diye var kuvvetlerin pazuya getirip Budin’i sağlamlaştırıp çevresinde yedi kraldan yedi kere yüz bin kâfiri Budin’i korumak için hazır ettiler.

Ardından Süleyman Han'ın üçüncü seferi 932 yılında Mohaç ovasında büyük savaş olup Ungurus Kralı Lagoş Kral Mohaç batağında boğulup yedi kere yüz bin kâfiri kılıçtan geçti. Bu savaşın ardından derya gibi İslâm ordusu ile Gazi Serdar (277) İbrahim Paşa Budin Kalesi altındaki Kile Ovası adlı yere gelip çadır kurarak burada üç gün konaklar. Her mühimmat ve levazımatlarını görüp 932 yılı Zilhiccesinin 3. günü tüm İslâm ordusu ile Serdar-ı muazzam İbrahim Paşa Budin Kalesine sarılır. Her taraftan kol kol er döküp bal yemez toplar ile Budin Kalesinin kin dolu sinisini dövüp göz açtırmazken kale içinden kâfirler “El-aman ey Osmanoglu seçkini” deyip Budin Kalesinin, Gerz İlyas Kalesinin ve Peşte Kalesinin anahtarlarını sadrazama verirler. Sadrazam da kale irşekleri ve şaglanıyla anahtarları Fötvar Kalesi adlı yerde Süleyman Han'a gönderip anahtarlar ulaşınca hemen zamanın Süleyman'ı ılgar ile Zilhiccenin 13. günü Budin altında konup tüm Budin kâfirleri padişahın ayak tozuna yüz sürdüler. Kâfirlerin suç defterlerine bakmayıp “*Affetmek zaferin zekâtıdır*” sözünce bütün kâfirlere aman verilip Budin Kalesi zabtına ve Lagoş hazinesinin korunmasına 10.000 asker gönderdi. Hamd olsun Budin Kalesi böylece ele geçmiş oldu.

Ardından Süleyman Han ertesi gün büyük alay ile Budin Kalesine girince, görse ki bir kale bu, ama gözler görmüş değil ve kalemler yazmış değil. Hisar içine girince görse ki bütün çarşı pazarı kat kat haneleri tamamen zer-ender-zer, sanatlı ve yaldızlı kâfir evleri ama hepsi süslü, nakışlı ve bütün sokakları mermer döşeli ve fağfur gibi caddeleri var. Süleyman Han bunları seyre-dip Lagoş Kral'ın [74b] payitahtı olan Kızilelma Sarayına girince tam yedi saat gezip dolaşıp, “Ah ne olaydı, bu saray bu tarz ve tavır üzere bizim İstanbul'lumuzda Sarayburnu'nda olaydı” buyururlar.

Ardından Lagoş Kral'ın hazinesine girip görse ki, orada olan malların haddi hesabı yoktur. Köşe köşe lal, yakut, zümrüt ve elmas yığın yığın, Ungurus altını ve gurusları asla keseler ile olmayıp, hemen yerlere serilmiş olup silâhların ve çeşit çeşit cebe-hanenin hesabını kitabını Cenâb-ı Bâri bilir. Süleyman Han bu mallara ve bu Kızilelma

Kalesine malik olduğundan hoşlanıp buyururlar ki, “Allah ile ahdim olsun, bu gaza malıyla Kudüs-i Şerif'e bir kale inşa edeyim, Medine-i Münevvere'ye sağlam bir kale yapayım, İstanbul'a kemerler ile sular getireyim, *Allah rızası için* bir cami (278) ve nice hayrat ve hasenatlar edeyim” der. Lagoş hazinesinden dışarı çıkarken hazine kapısı üzerinde bir dört köşe ceylan derisi kâğıdı üzerinde Nemse diliyle hoş bir yazı yazılmış, hemen o kâğıdı yerinden kaldırıp ve tercüme ettirip okurlar. Sözün anlamı odur ki, “Ey benden sonra bu Kızilelmaya ayak basıp bu kadar mala malik olacak Grando Süleyman-ı Kostanopol beni hayır duadan unutmayıp bu mal ile nam için hayrat yapasın ve benim ocağımı söndürmeyip oğlum Yanoş'u kral edesin. Beni Ustolni-Belgrad'a alsın. Oğlumu da orada gömesin ve çok kaleler alsın. Sen de bu Alman'da benim gibi olasın. Ben ki bütün ilimle meşhur zamanın seçkini Lagoş Kralım ki Hazret-i İsa'nın doğum tarihine göre 1503 senesinde dünyaya geldim. Laslo Kral oğluyum, anam Galya Kralı kızı Anna Asson'dur. Mesih milleti adamlarındanız, sen de Osmanogullarındanasın. Ocağımı söndürme, İsa Rûhullah da senin ocağını söndürmesin” diye yazının çevirisi böylece okununca, hemen Süleyman Han âlem-i hayrette kalıp Lagoş Kral'ın bataкта bulunan cesedini Ustolni-Belgrad'a defn ettirip mezarında olan şapkası üzerine turna telleri ve şahin kanatları gönderip, “Tez kral oğlunu getirsinler” diye ferman edince, Lagoş Kral'ın avradı Mayfirav adlı melike, gerçi altınlara gömülmüş olarak geldi, ama başına siyah matem dolamalarını sarmış, kendisi de sararmış solmuş ve sağ eline oğlu olan Yanoş'u alıp Süleyman Han huzuruna gelip, “Bunun babasını öldürüp malını mülkünü almak hüner değildir. Şehinşahlar ve imparatorlar arasında padişahlık odur ki ister kefare, ister zengin, fakirlerine, yetim ve yetimlerine merhamet edesin. Al imdi kendi öksüz garibini” deyip, Yanoş oğlanı Süleyman Han önünde bırakıp avrat uzakta durur. Süleyman bu genç oğlanı görüp merhamet denizi coşup bu oğlanı yakasından geçirip manevi oğlu edip, Budin krallığını Yanoş oğlana verir. Anası da bir kral kızı olduğundan kalenin nazırlar nazırı olasın diye Mayfirav Banu'yu me-

like edip, koca irşek Macarı Yanoş'a hepsinden yetkili vezir eder ve hil'at-i fâhireler giydirip kale anahtarlarını Yanoş oğlana teslim eder.

Sonra vezirlere, vekillere, ileri gelenlere ve Divan erbabına Budin'in iç kalede olan Kızılelma Saray'ında Süleyman (279) Han bir Halilü'r-rahman ziyafeti eder ki hâlâ dillerde destandır. Ziyafetten sonra gazilerin büyük ve küçük hepsini mertebelerine göre toplam 3.070 adet padişah hil'ati giydirip mazûl olan beyler, beylerbeyiler ve nice vezirlere yüksek mansıplar bağışlar. Süleyman Han ziyafetten sonra babam merhumun anlattığına göre bütün Lagoş hazinesini Budin'den çıkarıp 7.000 adet derilere sarılı sandukalara hazineyi doldurup bu kadar cebe-hane ve bu kadar ibretlik değerli eşyaları, murassa tahtları, nice yüz adet murassa pencere kapakları ve kapıları, nice bin fiskiye, havuz ve fevwareleri, tunçtan altın ile yaldızlı dev, cin ve peri heykellerini, tunçtan eskinin krallarının heykellerini, hâlâ İstanbul'da Ayasofya Camii mihrabının sağında ve solunda olan yaldızlı şamdanlarını ve nice bin bunun gibi ibret verici eşyalarını tamamen yerlerinden kaldırıp İstanbul'a gemilerle gönderir. Bütün heykelleri ve resimleri seyir için Atmeydanı'na korlar. Budin'den nice kıymetli balyemez topları Belgrad'a gönderirler.

Ve aman diyen kâfirlerden, Yahudilerden ve sanat sahibi halktan 3.000 kadar adamı İstanbul'a gönderip Yedikule, Galata ve Hasköy'de meskenler verirler. Ve Yanoş oğlan kral yanına Budin'i koruması için (75a) 20.000 İslâm askeri koyup kendileri saadetle Tuna nehrini köprüden geçip Eğre Kalesi, Hatvan Kalesi ve Segedin Kalesi fetihine doğru yola çıkıp Peşte ovasında çadır kurar. Kemâl Paşazâde Ahmed Efendi, Ebussuud Efendi ve şairler sultanı Kadıasker Bakî Efendi ile danışıp yere gelesi kâfirler bir daha bu Budin Kalesine tamah etmesin diye yukarı kalesi içine 70-80 yerden ateşler vurup berbat ederler. Hâlen o yakıp yıkmadan kalma harap haneler vardır, ama Süleyman Han İstanbul'a doğru yola çıkınca yine kale içini sahipleri imar ederler. Ama tüm kâfir kralları hasetlerinden, "Süleyman Grando Budin'i bir küçük oğlana verdi ve hâlâ Ungurus Alman hükümeti bir avrat elinde kaldı. Mesih

milleti bu kötü günlere mi kaldı?" diye bütün krallar ve banlar, hersekler ve şağlar arasında nice bin çeşit dedikodular olur. Bazı krallar tamaha düşüp, (280) "Ah Lagoş Kral'ın karısını Budin'de bir alsam ve Budin'de müstakil kral olsam" derler. Sonunda bütün krallar, Budin kralı olan Yanoş Kral oğlanı adam yerine komayıp birisine asla itaat etmeyip 934 tarihinde yedi kral yedi kere yüz bin cünüp Hıristiyan askerleriyle gelip Budin Kalesini kat kat kuşatıp her taraftan göz açtırmayıp Budin Kalesini dinsizler dövmeye başladılar. Bu sırada Sigetvar banı olan Török Palando adındaki ünlü ban içeri kaleye bir yolla adam gönderip Süleyman Han'ın Yanoş Kral'a bağışladığı gorona adlı İskender tacını isteyip, "Eğer tacı bana verirsən Budin altından kalkar giderim ve yoksa Budin'i yerle beraber ederim" diye hisar içine haber gönderir. Pojon Kalesi hâkimi gizliden hisar içinde kuşatma altında olan Lagoş karısına haber gönderip, "Eğer bana gelirsən ve beni kocalığa kabul edersen Budin'i dövmekten el çekip alarga duralım" der. Nice kötü işli ve imansız kâfirler türlü türlü sapık düşünceye kapılırlar ve kaleye aman zaman vermeyip güm güm döverler. Sonunda melike avrat içerde zorda kalıp kadınlık hilelerine saparak daha önce kendini isteyen krallara ve tacı isteyen banlara gizlice birer adam gönderip her bir kralın mektuplarına birer türlü vaatler yazıp, "İsa ve Meryem Ana şahit olsun sana varıp nikâhlın olurum ve taç, taht, raht u baht sahibi müstakil kral olursun, ama Erdel'de olan kardeşim gelinceye dek kaleyi top ile dövmeyip ve lağımlar etmeyip kaleden açıktaki dursun" diye her bir krala gizliden gönül alıcı mektuplar gönderir. Krallar bu mektuplara güvenip kimi yalandan hastalanıp kale dövmeyip, kimisi éBir rüya gördüm, kale dövdüğümé İsvet Nikola razı olmaz", kimisi "Cepehanem azdır" diye her biri birer çeşit özür ve bahane ile Budin Kalesi'ni dövmekten vazgeçip kimi Peşte tarafında, kimi Eski Budin'de, kimi Gerz İlyas Tepesinde, kimi Muhanad Bayırında ve bir kral irşek çayırında karar edip kalırlar.

Hemen beri tarafta akıllı ve tedbirli kadın, derhâl içinde olduğu kötü durumu önce Bosna vezirine ve Rumeli vezirine ve sonra Sultan Süleyman Han'a arz edip, "Padişahım, çerağın olan Ya-

noş oğlum ve kulun ve Budin Kalen elden gidiyor. Hâlâ yedi kral dövüyor, yetiş padişahım, (281) aman, el-aman” diye feryatnâmeleri padişahın eline ulaşır. Meğer Süleyman Han da Budin tarafları gazalarına çıkalkı iki ay olmuş, hemen Süleyman Han etek toplayıp acımasız kılıcını kuşanıp yolları kat ederek gelmede. Beri tarafta, daha önce Budin içinden çıkıp çevredeki kaleleri itaat altına almaya giden İslâm ordusuna serdar olan Kasım Paşa Budin’in kuşatıldığını duyar. Hemen 3.000 yeniçeri, 3.000 kendi askeri ve 10.000 adet Yanoş Kralın kendi Macar askeri, hepsi Peçoy Kalesinden balyemez toplar ve nice bin araba zahireler ile bir gece ansızın bütün kâfirler rahat uykusunda iken bütün askerler mühimmat ve levazımatlarıyla Budin Kalesine pervasızca girerler. Budin halkı böyle yardım ve zahire geldiğinde hepsi taze can bulur.

Sabahleyin bu hâli Nemse çasarı olan Ferdinand Kral görür ki kaleye yardıma gelen arabalar Budin çevresini tutmuş ve Budin Kalesinin burçları ve bedenleri alem, sancak ve bayrak ile süslenmiş ve Türk askeriyle kale bedenleri bezenmiş. Hisar içindeki bütün Müslüman askerler ile Macar askeri hazır olup Semendire Beyi Yahya Paşazâde Mehmed Bey, Bosna Beyi Husrev Bey ve sadrazam askeri ki Rumeli askeridir, 40.000 adet seçkin asker bunlardır, Müslüman gaziler (175b) Budin altında toplanıp bir ağızdan Allah deyip yürüyüş edince Budin içinden de bütün Müslüman gaziler ve Yanoş Kral askeri, hepsi kaleden dal satır olup bir asker taşradan bir asker kale içinden çıkıp yedi kralı askeriyle ortaya alıp kıra kıra kimini Tuna’ya döküp kimini zincire bağlı esir edip Budin Kalesini kâfir elinden kurtarırlar. Yedi kralın yedi kere yüz bininden yedi bini uğursuz evlerine ulaşamayıp bu kadar mal, hazine, ağırlıklar ve cebahaneler savaş meydanında kâfir metrisleri içinde kalıp *hamd olsun* muzaffer İslâm ordusu yine Budin Kalesini ele geçirir. Kâfirin metrislerinde kalan hadsiz sayısız ganimet mallarıyla o kadar doyum oldular ki bunları hesap etmek mümkün değildi.

Güzellik sahibi kızlar, güneş ve ay parçası oğlanlar alındı, zira kâfir askerleri arabalarıyla çokluk çocuklarını birlikte getirip o kadar dört ayaklı

cinsi hayvan, o kadar gümüş ve altın kap kaçak ve değerli eşyalar alındı ki diller ile anlatılmaz ve kalemler ile yazılmaz diye naklettiler. (282) Ardından yardıma gelen İslâm askerine Semendire Beyi Mehmed Bey ve Bosna Beyi Husrev Bey serdar olup Tuna nehri köprüsünü geçip Peşte kalesinden yarar ve namılı pirbe/kılavuzlar aldılar. Önce Hatvan kalesi, Hollok kalesi, Buyak kalesi, Semendire kalesi, Seçan kalesi, Germat kalesi, Dirgel ve Nitre nehrini geçip Novigrad kalesi, Leve kalesi, Nitre kalesine vardılar. Oradan dönüp Uyvar kalesi ve Komaran kalesi altlarını İslâm ordusu çalkayarak elekten geçirip bu kadar ganimet mallarıyla 40. günde Ciğerdelen adlı kaleden Tuna nehrini gemilerle geçip, Üstürgon kalesine esenlikle geldiler. Gerçi o zaman Üstürgon kalesi kâfir elinde imiş, ama Budin Kralı Yanoş Kral’a tabi imiş. Yine bu kadar ganimet malıyla Müslüman gaziler Budin kalesi altına gelip nice bin esir ve bol mallarla Budin halkını doyurup kış mevsimi erişmeden İslâm ordusu vatanlarına esenlikle ve doyum olmuş olarak yollandılar.

Rehberimiz Evren’in anlattığına göre, Budin kuşatması ile ilgili deyişlerde halk arasında kalmış: “Aman ha siyah çorbaya (kahve) geliyorsun” gibi. Hikaye ilginç: Osmanlı beyleri, Macar beylerini yemek davetine kale dışına çağırırlar. Yemek sonrası kahveler içilir. O sıra kale sessizce fetih edilir. Bu söz bizde dalgın insana söylenen “ton-gaya mı geldin?” gibi bir cümledir.

Buda ve Kale hakkında Evliya Çelebi’de ise anlatacak ve paylaşılabilecek bir çok hatıra olmasına rağmen şimdilik burada noktalayalım. Kaleden inerken Kemal Atatürk sokağını görüyoruz. Türk Tarihinde Macarlarla ve Macar ilim adamları ile en çok ilgilenen devlet adamımız şüphesiz ki Mustafa Kemal Atatürk’tür. Macarlar da Atatürk ve Türk Millî Mücadelesine kayıtsız kalmamışlardı. Mesela Rasony’inin “Atatürk Bağımsızlık savaşının Macar basınında yankıları” Belleten, C. XLV, S. 177, TTK, Ankara, Ocak 1981, s.79-86” Makalesi bunlardan sadece biri idi. Kısacık bir alıntı okuyalım:

“Magyarság gazetesi Ekim 9 : (Baş makale) : Yükselen ay yıldız.”

“[6 Ekim] cumartesi akşamı saat altıda Kemal Paşanın muzaffer ordu birlikleri İstanbul’a girdi. İyi bilmiyoruz: Bu girişin siyâsî ve ahlâkî yönleri Macar kalplerinin daha hızlı çarpmasını mı sağladı? Yahut hadisenin taşıdığı önemi güçlendirerek Macar fantezisini mi ilgilendirdi? Çünkü debdebeli Bizans’a sahip çıkmak için asırlardan beri İngilizler ile Ruslar arasında süregelen nizalar [çekişmeler] şimdi çözüm noktasına ulaşmıştı. Doğu egemenliğinin anahtarı geleneklerin ve kuvvetin hakkı olarak Türklerin eline geçmişti. Orak biçiminde kıvrılan ay yıldız, ırkî şuurun, kahramanca direnişin kılıcı ve milli gücün söndürülmez sembolü olmuş ve takdir-i ilâhî ile ezilen bütün kavimler için örnek teşkil etmişti.”²⁰

Otelimize döndüğümüzde günün yorgunluğu ayak bileklerime kadar kendini hissettiriyordu. Ailecek bir Macaristan gecesinde sessiz bir uykuya daldık.

Budapeşte’de İkinci Gün

Sabah erkenden Budapeşte’den Ergenekon’a gideceğimiz söylendi. Kahvaltıdan sonra Evren Beyin eşliğinde güzel bir otobüs ve işinin ehli bir şöförle yola koyulduk. Yolda solda tepelerde Tuna manzaralı evler bulunuyor. Komünist dönemdeki bloklar karşısında son derece lüks görünüyorlar. Bir takım fabrika bacalarına benzer gördüğümüz tesisler ise sıcak su sağlayan su ısıtma sistemleriymiş. Mezarlıkları da gayet bakımlı ve güzel. Evren bey, Macarların mezar ziyaretini sevdiğini söylüyor. Hepsi birer çiçek bahçesi gibi. Çocuklar belirli bir yaşa gelince ailesine işte çalışarak para ödüyor. Bu aileden kopma süresini de başlatıyormuş. Her ne hikmetse hayatta iken, kopuk olan bağlar, ölümlerin kıymeti biliniyor ve haftada bir ziyaret oluyormuş. Macaristan’ın en yüksek bölgesi Pilis bölgesinden geçiyoruz. Çok yüksek dağlar olmadığı için buralarda tepelere dağ demişler. Keleş 1014 metre ile en yüksek yermiş. Tuna nehri de 100-150 metre irtifa ile akıyor. Tuna, Karaormanlar’dan doğup Karadeniz’e dökülüyor.

Estergon kalesine otobüsümüz yaklaşıyor. Fakat önce Estergona değil, Slovakya tarafındaki “Ciğerdelen”e uğrayacağız. Ciğerdelen ve Estergon arasında II. Cihan Savaşında yıkılıp 2000’li yıllarda yeniden yapılan demir köprü var. Bu bölgenin Macarca konuştuğu söyleniyor. Evren bey “Ciğerdelen”e giriyoruz deyince tüylerimin diken diken olduğunu hissediyorum. II. Viyana kuşatmasından sonra adım adım kaybettiğimiz ciğer paresi vatan parçalarımızdan biri de Ciğerdelen’di. Bu ismi henüz lise sıralarında Safiye Erol’un “Ciğerdelen” isimli romanı ile duymuştum. Ne müthiş bir romandır.

Ciğerdelen’de Aşk

Safiye Erol’un romancılığının zirvesine ulaştığı eseri, Ciğerdelen’dir.²¹ Safiye Erol, en sevdiği romanının Ciğerdelen olduğunu söyler. Çünkü bu roman Safiye Erol’a göre, onun ciğerini delmiştir. Yazar bu eseri yazarken tam oniki kilo kaybeder. Özellikle eserin “Yedi Peçeli” ve son bâbında iki defa bayılır ve eser bittikten sonra da hastalanıp, yatağa düşer. Safiye Erol, bu durumu da Nietzsche’nin “Büyük eserler müelliflerinden intikam alır” sözü ile destekler.²² Ciğerdelen, asıl roman ve bu roman içinde anlatılan hikâyelerden oluşan iki bölümden meydana gelmektedir. Romanın asıl hikâyesinde, Turhan Tuna’nın, sevdiği kadın olan Canzi’ye karşı aşırı kıskançlıkları, aşkı, Canzi istemediği halde ona sahip olması ile incinmesi, barışmaları ve evlenmeleri anlatılır. Romanın içindeki hikâyeler ise Canzi’nin, Turhan’a aşklarının zarar görmemesi için Turhan’a yazdığı üç hikâyeden oluşur.

Canzi, bu hikâyelerle Turhan’a ders vermek istemektedir; romanın sonunda da hedefine ulaşır, çünkü Turhan gereken dersi almıştır. Safiye Erol, bu romanıyla ıstırap çekmeden, fedakârlık yapmadan aşkın kolay kazanılamayacağını anlatmak ister.²³

20 Bknz., Prof. Dr. Laszlo Rasonyi, Doğu Avrupada Türklük, İstanbul, 2006

21 Bknz., Safiye Erol, Ciğerdelen, İstanbul, 2011

22 Savcan (Sürmeli), Yasemin, Safiye Erol’un Romanları Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, s, 20-72, Eskişehir, 2005.

23 Savcan (Sürmeli), Yasemin. a.g.e., s, 20-72

Romanda, Avrupa’da tahsilini yaptıktan sonra yurda dönen mimar Turhan, ata topraklarını imar etme aşkı içindedir, bir cezbeye kapılmış gibidir. Keşan civarında atalarının yaşadığı toprağı dolaşır, hayalinde müstakbel Türkiye’yi görür. Eserin ilk bölümü Turhan’ın coşkun ruh halini aksettirir. Canzi adıyla tanınan Cangüzel’le tanışınca Turhan yeni bir dünyaya girer. Cangüzel’in de cediti akıncılardandır. Ateşli Macar güzelleriyle karışan akıncı kanı Cangüzel’de de vardır. Soyuları Cığerdelen kalesindeki Sarı sipahilerle birleşen Turhan ve Cangüzel’in yaşadıkları ateşli aşkta atalarının kuvvet ve zaafı yer alır. Turhan kıskançlığı ile, ikisi arasında vücuda gelen aşkı zedelemekte, yok etmektedir. Roman iki sevgilinin ağzından hikâye edilmiştir. Atalarının ateşli aşkları ile kendi aşkları arasında bir münasebet bulan ve onların maceralarını hikâyeler şeklinde yazan Cangüzel’dir. Bu hikâyeler vasıtasıyla Turhan’a kendi durumlarını anlatmak ister. “Sarı sipahiler”, “Sevenlerin sırrı”, “Yedi peçeli” hikâyelerinde akıncıların ve Macar beylerinin dostlukları, çapkınlıkları, Macar kızlarına aşkları, örflere bağlılık ve aşk dolayısıyla örflerden sapmalar anlatılır. Aşk sonsuz bir fedakârlıkla beslenir ve gelişir. Aşkın tezahürleri çeşitlidir. Âşık kendini aşk sultanına teslim ettikten sonra, onun bin-bir tecellisiyle kendini ifna eder. Âşgîn aşkın bin bir tecellisine karşı hazır olması gerekir. Bu bin bir tecelliye tahammül edemeyecek kimsenin aşk yoluna hiç girmemesi icap eder. Eserin en güzel ve canlı kısımları bu hikâyelerdir ve yazarın mistik tavrı da bu bölümde kendini gösterir.²⁴ Bu tarihî hikâyeler Cangüzel ve Turhan’ın macerasının arasına girer. Hikâyelerde, dizginlenemeyen ihtirasların ferdi nasıl düşürdüğünü ve süründürdüğünü tasvir eden olaylar anlatılır. Türklerin Avrupa’nın en serhaddinde, kahraman olmayana hayat hakkının tanınmadığı bölgedeki durumu dile getirilir. Viyana mağlubiyeti ile Cigerdelen düşman eline geçer ve içindekilerle birlikte yakılır. Turhan bu

hikâyeler vasıtasıyla Cangüzel’in vermek istediği dersi kavrar. Aşk hislerini ve ihtiraslarını kontrol etmeye başlar. Atalarının fetih ruhunu alır, vatana hizmet etmek amacıyla kullanır. Anadolu ve Trakya’yı imar eden mimarî projeler hazırlar. Romanın sonunda Turhan ve Cangüzel evlenir ve dengeli bir hayat kurarlar.²⁵ Yazar bu eserin mazi ile şimdiki zaman arasında ruh ve davranış bakımından bir münasebet kurmak istemektedir. Cangüzel’in ruh haline ve aşk anlayışına tekabül eden tarihi hikâyelerin canlılığına karşılık, Turhan’ın hırçın, kıskanç aşkını anlatan hali hazır durum canlı değildir. Bu da Safiye Erol’un erkek ruhundan çok kadın ruhunu tanımasından ileri gelir.²⁶ Yazar, eserlerinde özellikle kadın erkek ilişkisine ve psikolojisine değinir. Özellikle kadın gözüyle dünyaya bakma ve kadın ruhunda aşkı anlatabilme konusunda çok başarılıdır.²⁷

Prof. Dr. İnci Enginün Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatını ele aldığı kapsamlı eserinde Safiye Erol’a da yer verir. Özellikle *Cığerdelen* üzerinde ağırlıklı olarak durur. Romanı özetleyen Enginün, söz konusu değerlendirmesinde, yazarın “aşk anlayışını” şu satırlarla açıklar:

“Cigerdelen romanı tarih ile şimdiki zaman arasındaki bağları, fertlerin davranışlarında ortaya koyar. Aşk duygusunu kişilerin olgunlaşması olarak yorumlayan yazar, mistik bir anlayışa sahiptir. Cığerdelen kalesinde geçen tutkulu aşk hikâyelerini bugünün tutkulu aşklarını açıklayan bir anahtar sayar ve tarihteki tecrübelerin bugüne hazırlık olduğu tezini ileri sürer. Kanlarında mazinin ateşli aşklarından izler taşıyan Cumhuriyet dönemi kahramanlarının tutkuları, eserine çok özel bir boyut katar. Safiye Erol’un aşkı, yanarak arınma yolu olarak yorumlayan bu romanı mistik edebiyatın olumlu ve güzel örneklerindendir”²⁸

Yasemin Savcan (Sürmeli), ise tezinde, Safiye Erol’da Aşk bahsinde şunları yazmaktadır: Safiye Erol, kendine özgü üslûbuyla aşkı görünen ve görünmeyen cepheleriyle anlatarak, çok başarılı ruh

24 Savcan (Sürmeli), Yasemin. a.g.e., s, 20-72

25 Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 2, s, 64, İstanbul, 1977

26 M. Nuri Yardım, Safiye Erol Kitabı, s, 58-74, İstanbul, 2010

27 Savcan (Sürmeli), Yasemin. a.g.e., s, 20-72

28 İnci Enginün, Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı, s, 292, İstanbul, 2001.

tahlillerine başvurur; aşk kavramını bazen maddeyle simgelerken, bazen de maddeyle mânâyı gönül potasında eritir.²⁹

Safiye Erol'un bütün romanlarında en temel duygu aşktır. Romanın şimdiki zamanındaki olayında ve geçmiş zaman hikâyelerinde aşk ciğeri delen bir tesir gücüne sahiptir. Turhan Tuna'nın Cangüzel'e duyduğu sahiplik derecesindeki sevgi, "Sarı Sipahiler" de anne Cangüzel için oğlu Sinan'a duyduğu sahiplik derecesindeki sevgi, "Yedi Peçeli" de Zühre'nin Sinan Beyde bütün menfi peçelerinin düştüğünü görmesine rağmen vazgeçemediği derin sevgi birer "Ciğerdelen" dir.³⁰

Sabahat Emir' e göre, "Ciğerdelen, post-modern bir aşk romanıdır. Olayların akışı içinde yazarın yoğun bilgi birikim, gözlem ve sentez gücüyle Doğu ve Batı medeniyetlerini yorumlayışı, geçmişle bugünü özgün bir biçimde harmanlayışı, sağlam bir tahlil ve metot anlayışıyla analizler yapması Ciğerdelen'i klasik romandan ayırır. Ciğerdelen bir aşk romanı dedik ama bu aşk, sırça gönül sarayının her şeyden azâde, yalnız kendisi için varolan bir aşk değil. Geçmişten geleceğe doğru uzanan hayat akışında, ruhların ortak bir mânâda buluştukları, zengin bir kültürün kıvılcımıyla sürekli harlanan, yaşam denen nimetin her zerresine yayılan, mânânın tüm boyutlarını yüklenen, muhayyelenin el değmedik köşelerine kadar uzanan bir aşk."³¹

Ciğerdelen'de "İnsanlar bir altın çağ yaşadılar, eski Yunan zamanında. Eski Yunan, sinesinde şarkı ve garbı birleştirmek saadetine ermişti, bu yüzden mükemmel oldu. Sonra miras bölündü: Yunan'ın ilim iştiyakı, tasnif etmek, teşkilâtlandırmak kudreti, hürriyet iptilâsı garba gitti. Bu tarafa ne kaldı? Yaradılış sırrına hürmet, fanilik şuuru, ferde huzur ve ahenk verebilecek dünya görüşü (yani kader ve kismete inanma), güzellik.

İdeal insan, altın çağın dışında iki yerde daha üredi. Bir defa İspanya Arablarında, ikinci defa

serhat Türklerinde. Bunlar, şarkı ve garbı karıştırıp kendilerinde birleştirmiş insanlardı. Dünya için eğer yeni bir ideal mukadderse ancak gene iki âlemin terkiibinden doğabilir. O terkiibi vücuda getirebilecek şartları ben Türk milletinde gördüm. İnsanlık tarihinde bize düşen, en kutsal ödev işte budur."³² ifadeleri insan ve gerçek ilkesini bir nebze olsun çağrıştırır.

Ciğerdelen içindeki tarihi roman kahramanlarından Mustafa Durakça ile Veli Koca'nın da, ön safı tuttukları bölümde, Nemse (Macar) serhaddinde, bu iki milletin karşılıklı dost ve düşman ilişkileri ve yoldaki töreleri anlatılmaktadır. "Sarı Sipahiler" denilen zeamet sahibi uç beyleri Koca Turhan Bey'den onun oğlu Veli Bey'e, onun oğlu (şehit) Sinan Bey'e ve Mustafa Durakça'ya doğru, âdeta bir sülâle teşkil ediyorlar. Bu bölümde, Dede Korkuttaki Oğuz beylerinin cenge gelişlerini andıran ifadelere de rastlanır.

Bu arada Veli Koca'nın Osmanlı devletine, bir iman değerinde bağlılığı, cenk ve eğlence töreleri, tarih terimlerine ve serhat ağzlarına dayanılarak, dindar ve tarikat ehli bir sanatkârın kalemiyle anlatılmaktadır.³³

"...Koca Turhan Bey, onun oğlu Veli Bey, onun oğlu Sinan Bey hep gelip besmeleyle ayak bastılar. Onların ham ipek misali sarı bıyıklarını, yaldızlı kumral kirpiklerini, yakışıklı cüsselerini öven civar köyler reayası, Turhan Bey hanedanına "Sarı Sipahiler" diye ad taktı. Serhatlerde kâh düşmanlarla dal satır olan, kâh onlarla uzlaşıp sınır kardeşi diye tatlı geçinmesini bilen Sarı Sipahiler, yurtlarına kavi yerleştiler. Bobini arma aldıkları iş, serhat bekçiliği, kolay değildi. Gazalarda yüzlerce atlıyı ve "sülâlemize nam olsun" kendi hesaplarına tutulmuş ve donatılmış nice gönüllüyü ardlarına katıp kargı mızrak tüfekleri dikip bayraklarını açarak Budin Beylerbeyinin emrine seyirtirlerdi. Barış zamanında bile kâfirle ufaktan ufağa tutuşup elleşmeler eksik değildi. Yağma yüzünden, kız kaçırma

29 Savcan (Sürmeli), Yasemin. a.g.e., s, 20-72

30 Savcan (Sürmeli), Yasemin. a.g.e., s, 20-72

31 M. Nuri Yardım. a.g.e., s, 58-74. Sabahat Emir, "Safiye Erol ve Cigerdelen", Kubbealtı Akademi Mecmuası, Nisan, 2002

32 Safiye Erol, Ciğerdelen, s, 15, İstanbul, 1974

33 Ahmet Kabaklı, Türk Edebiyatı, C. V, s, 34-38, İstanbul

belâsından, hatta bazen durup dururken meydan okuma sevdasından, Şanlı Macar beyleri, palan-kalarının meşalelerle bezenmiş taş saraylarında kalpakları yıkıp doluları fazlaca çektikleri geceler aşka gelirler, kanları kaynar. “Kalkın. Türk’ü er meydanına çağıralım. Kimi istesek, acaba, hangisi en zorlu yiğit: Sarı Sipahiler mi. Atlı Beyzadeler mi?, Eğrili Behlûzâdelermi?” diye köpürüp taşarlardı. O saat Türk’e haber salınır, zaman mekan tayin edilir, yüzyüze buluşup bazen iş azıyarak beyzadelerin kılıç söyleşmesini geçer, geride gözü kızan maiyet de araya karışıp doya doya dövüştükten sonra kinler yatışır, serencam sazlarda, destanlarda tatlı tatlı çınlayarak karar kılar.

Sarı Sipahiler, düşmanla olagelen (harbe ucu) cilvelerini sarpa sardırmadan sırası geldikçe de er meydanında direnip asla aşağı koymadan zeameti çekip çevirmesini, serhadde karakol gözetmesini bildiler. Şahinkonağın dört bir çevresinde bekçi kuleleri uzakları kollar, kırmızı ve yeşil kalpaklı, sıkma deri çakırlı. Macar kılıklı, her dilden söyleşir gözü pek gaziler tâ Beç’e, Prag’a kadar uzanarak düşmanın niyetinden serhadde tez haber ulaştırırlardı. Anıma tetikte durmak başka, komşuluk hakkı o da başka. Sarı Sipahiler daha dün çarpıştıkları Macar! bugün misafir ederek başüstünde taşırlar, onlara Türk marifetleri güreşler, cirit oyunları gösterirler, kuzu, helva ziyafetleri verirler, türlü yağlıklar, işlemeli çevreler armağan edip dönüşte davullar nekkareler çaldırarak at üstünde sınıra kadar geçirirlerdi. Macarlar, Türk kahramanlığından, Türk civanmertliğinden geri kalmak istemedikleri için serhadde, memleketin başka hiçbir yerinde görülmeyen ince erkân türedi. Dili, dini ayrı ayrı iki millet, arasız boğuşmalar sırasında kâh o toprakta, kâh bu toprakta kalan şehit mezarlıklarına ihtiram gösterdiler. Hayvanlara çiğnetmemek için kabristan etrafına sınır kestiler, evliya sandukalarına dokunmadılar. Birçok gazalarda birbirine kılıç sallayarak tekrar tekrar boy ölçüşen iki muhasım, gün geliyor, gani gönülle el tutuşup kokuşuyor, “Benim ecelim senden, seninki benden olmasın, “diyor ve cenkte karşı karşıya düştükleri zaman selâm verip başka tarafa at tepiy-

yorladı. Bu görenekleri bilmeyen diğer Türk askeri: “Bre kardaş ne yaptın, kâfire kelle mi bağışlarsın?” dedikçe serhatliler lâfa karışıp çağrışıyorlardı: “Bizim alay beyi o kaplanla dövüşmez, onlar sınır kardeşi oldular.”

Böyle yüce bir hayat içinde Sarı Sipahiler gaza, karakolculuk, memleket idaresi, ziraat, sürü yetiştirme, maden ocağı işletme gibi çeşitli kişilerin hepsini hakkıyla başarak Emirleri, Hanları kıskandıracak bir ömür sürdüler. Turhan Beyle torunu Sinan Bey (Ciğerdelen) yakasında şehit düştüler. Veli Bey, oğlu Sinan’dan sonra daha çok yaşadı. Sinan’ın oğlu Mustafa Durakça’yı terbiye etti. büyüttü. Mustafa yirmi yaşına geldiği vakit Veli Bey yetmişini geçmiş, artık cenge girmekten ayak çekmişti. Kendisine şimdi “Veli Koca” deniliyor.

Her zaman cenklerde dört beş yüz atlısı ile inip binen, konup göçen saltanatlı Veli Koca, başvezire bir an evvel ulaşmak için yanına beş on cirit atlı alıp kartal yuvalı, yaban keçisi yollu, uçurumlu gökdelen kayalı, sarp Balkanları aşarak Edirne’de huzura varıp el bağladığı zaman serdar ayağa kalkıp: Gel benim serhatler aslanı yüce Kocam, dedi, işte gene tuğlarımız çıktı. Hemen karlar alaca olunca Nemse seferine at bağlarız. Biz barışa nice rağbet etsek kâfir tek durmaz. Uzlaşma yer ile gök farkı kadar uzaktır. Aramıza gene kılıç düştü. İçime doğar; bu sefer Nemsilerle davamız tamam görülecek, savaş belki yıllar sürecektir. Öyle bir cenk olacak ki, ya bizim ülkede ya onların diyarında baykuşlar öte!”³⁴

Safiye Erol’un hayatı incelendiğinde, eserlerinde kullanabileceği duygusal bir zeminin kendiliğinden hazırlandığını görürüz. O, bütün öğrenimini, onüç yaşında iken gittiği Almanya’da yaptı. Felsefe bölümünde bir de doktora hazırladıktan sonra, onbeş yıl kaldığı Almanya’dan 1928’de yurda döner. Hayatı, tefekkürü ve inancı ile, Batının maddi gelişmesini, Doğunun, özellikle Türklüğün manevî yükseliş felsefesi olan tasavvufu kaynaştırmayı denedi. Yazılarında, romanlarında bu fikri ve duyguları işledi. Ciğerdelen isimli tarihî-tasavvufi derin temalar taşıyan ve sanat değeri yüksek olan romanında, hayat

34 Safiye Erol, a. g. e., s, 56-58.

ve düşüncesinden izler taşıyan parçalar görülmektedir. Safiye Erol da çağdaşları gibi romanlarında kadını ele alır. Romanlarında kadınların aşklarını, kıskançlıklarını, özellikle kültürlü kadınların erkekler tarafından kandırılmalarını ve mutsuzluklarını anlatır. Ancak Safiye Erol, bazı noktalarda dönemindeki diğer kadın yazarlardan ayrılır. Meselâ, ondaki kadın kahramanlar hür ve ahlâkî yargılanmadan uzak kişilerdir. Safiye Erol'un kadın kahramanları, aşk yüzünden perişan olan gönüllerini tasavvufta dinlendirirler.³⁵

“Safiye Erol, *Ciğerdelen* de içiçe geçmiş iki zamanı ince bağlarla birleştirir. Aktüel zamandaki sosyal ve psikolojik olayların temelindeki tarihî izleri belirtir, iki zamanı kesiştiren aynı semboller yüzyılların şanlarına göre farklı şekilde kullanılır. Romanda *Ciğerdelen*, serhad, ateş, toprak, yol gibi semboller vardır. Romana ismini veren “*Ciğerdelen*” insan benliğini en fazla sarsan duyguyu temsil eder. İçiçe geçmiş iki olayda da aşk ciğeri delen bir tesir gücüne sahiptir. Fakat kelimenin asıl sosyal anlamı romanı unutulmaz hâle getirir. Türklerin en uçtaki kalesi korunmaya çalışılırken, hikâyelerdeki bütün erkek kahramanlar ölür. Şimdiki zamanın kahramanları Turhan ve Cangüzel için ciğerdelen millî kültürün kendilerine kattığı mayayı keşfetmek ve onu vatan hizmeti için kullanmaktır. Safiye Erol'un destana yaklaşan âhenkli uslûbu konunun canlandırılmasında yardımcı olur. Romandaki en önemli sembol ciğerdelenidir. Kelime insanın benliğini en fazla sarsan temel duyguyu temsil eder. Safiye Erol'un bütün romanlarında en temel duygu aşktır.”*Ciğerdelen*” 1940'larda tarihî roman furçasının hâkim olduğu, meseleye kahramanlık açısından yaklaşıldığı yıllarda yazılmıştı. Bu eser ise estetik değer taşımaktadır. Romanı okuyucu, aktüel zamanlı kısımdan çok, tarihî zamanlı kısımla hatırlar. Aynı romandaki iki metin arasındaki sosyal, tarihî, psikolojik ve felsefî ilişki kuvvetle hissettirilir.”³⁶

Rumeli'de Bir Palanka

Safiye Erol'un romanları üzerinde ciddî bir değerlendirme yapan Belkıs Altuniş Gürsoy, yazarın “en müttekâmil eseri” olan ve “Türk edebiyatında da hususi bir yer işgal eden” *Ciğerdelen* üzerinde daha fazla durur.³⁷

“*Ciğerdelen*, Rumeli'de bir palankadır. Palanka, mâlum tahtadan yapılmış kale demektir. Bu kale daha sonra elimizden çıkmış, Türklere çok büyük can kaybına, çok büyük iç ağrısına sebep olmuş ve *Ciğerdelen*'in elden çıkması, Rumeli'den çekilmemiz için âdetâ bir başlangıç olmuştur. Bu eserle birlikte Rumeli Türklüğü ve bizzat *Ciğerdelen* anlatılırken, ayrıca bir başka hikâyeye, bir başka ciğerdelen de yer verilir. Yazar bu ifadeyi genele teşmil eder. Hangi millet, hangi insan vardır ki, defterinde bir ciğerdelen yazılı olmasın. Buradaki ciğeri delmekle, *Ciğerdelen* arasındaki münasebete de dikkât edelim.

Ciğerdelen, adına uygun bir muhteviyat serdeden eserde, tıpkı ananevi Şark hikâyelerinde olduğu gibi hikâyeye içinde hikâyeye anlatılır. Kadim Şark, *Kelime* ve *Dimne*'de, *Binbir Gece*'de, *Binbir Gündüz*'de *Tutinâme*'de ve daha nice benzeri hikâyelerde, hikâyeye içinde hikâyeye anlatır. Her hikâyeye, insanoğlunun bir kusuruna tekâbül eder.”

Ciğerdelen Efsanesi

Romanda, Silâhtar Tarihinden alınma *Ciğerdelen Efsanesi* büyümlü bir dünyanın ışıklâleminde çizgiler taşıyor. Bir “aşk”ın büyük kudreti, bir sevdânın derin tutkusu, bir bağlılığın yüksek havası sarıveriyor okuyucuyu. Okuyalım, bakalım, nasıl bir efsâne ile karşı karşıyayız görelim:

“*Ciğerdelen'im, sen benim en yüksek uçuşumun, en atılğan hamlemin, en yakıcı aşkımın timsâlisin. Sana kavuşmak için ne uzak ülkelerden kopup, ne çetin yollardan, kan yutturan iklimlerden geçtim de geldim. Çemşid'in, Keyhüsrev'in, İskender'in Roma kayserlerinin mirâsını zor pazu*

35 Savcan (Sürmeli), Yasemin, a.g.e., s, 20-72

36 M. Nuri Yardım. a.g.e., s, 58-74., Sema Uğurcan, “Safiye Erol'un Romanları”, Kubbealtı Akademi Mec., Ekim, 2001.

37 A.g.y., a.g.e., s, 58-74., Belkıs Altuniş Gürsoy, “Safiye Erol'un Romanlarına Kısaca Bakış”, Kubbealtı Akademi Mec., Nisan, 2002

ile kılıcıma râm ederek sınırımı aç aça sana vardım. Kâh kavuştum kâh seni kaybettim. Sen, bu yalancı dünyada çok özlenen her şey gibi sık sık elden kayıyordun. Benim olduğun zamanlar seni nasıl baş tâci etim, düşman gözünden nasıl korudum. Duvarla-rında sabahlara kadar gülbank çekilip kol gezilir, nöbet beklenirdi. Nice arıklar atlamış, kılıcını göğe asmış, eli kolu kanlı, aslan canlı er pazarında pişkin sıçramış gazilerimi, devlet uğrunda taş yasdanıp toprak döşenmiş serhatli yiğitlerimi sana muhâfız verdim. Sana kanımı, sana malımı, imânımı ve asırlardan beri biriken şânımı verdim.

Sen biricik mâbudum, hizmetine dîvan duran gazilerimin sofrasına ne çileler döşemedin! Aşk ateşiyle dilâverlerimin ciğerini dağlar; fakat onlara su vermezdin. Her gün Şaroz ırmağından bağır-larının yangınını dindirmek için düşman arasın-dan yol açar, kâfirle tokuşurlardı. Kahramanlarım zahmet çeke çeke canlarını yetirdiler, aç uyuz, kan kuduz ömür sürdüler. Onların aşk kuvvetiyle çıkış edip av yakalayıp, yuvasına dönen şâhin gibi gene sana girip cümbüş dernek kurdukları da oldu. Fakat sen her biri bir cihan değer seçkin yiğitlerimi ne doyurdun, ne içirdin, ne de onlara rahat yüzü gösterdin. Sen benim serhaddimden de öte, Frengistan içine uzanan en tehlikeli, en çok ölüme yakın ve böylece en kıymetli ve kutsal noktamdın. Sana kurban verdiğim evlâtlarım her gün Estergon ovasını kollayarak kâh Begânoğlu kalesini kâh Zigetvar'ı izleyip, puslu havada Kumran'ı gözden kaybedince tasalanarak A... Yâ... Nereden ne gele? diye düşünür, geceleri yakın düşman köylerinden horoz sesleri işiterek elde silâh tetikte yatarlardı.

Onların ömrü hiç konmadan göçmek, ara vermeden savaşmak, ağ ve esen yurtlarına varamadan hasretlik çekerek iki baştan yanan mum gibi erimek demektir. Akıbet toprak onların cefâdan yılmamış cisimlerini dinlendirdi, şehitlik şerbeti murat görmemiş gönüllerini kandırdı. Onları ben teker teker, özenerek, en asil kuvvetimi, en derin sanatımı harcayarak serhaddimin gaye noktası için yetiştirmiştim. Şimdi başımı pekçe diker ve övünçle çağırabilirim: Berhudâr olası kahraman-larım! Her biri vazifesini yaptı, öteye bile geçti.

Ey benim Ciğerdelen palankam, sen bütün ömrümün hasretiydın. Sana kavuşmak için yedi iklim dört bucakta asırlarca çalkandım, dalga vurdum duruldum, gene coştum gene duruldum, nihâyet süzme bir nur olarak geldim senin ayaklarına dö-küldüm. Sen de kim bilir ne zamandan beri bu en vurgun âşığını beklerdin. Seni bulunca kavuşma sevinciyle ayrılık korkusu başımda birlikte çıktı. Bildim ki vuslatın, erenlerin çile doldura doldura bir an için ulaştıkları Tanrı yakınlığı gibidir. Bir görünüyor bir silinir. Bu anlayışla yalnız benim değil, ecdadımın ve benden sonra gelecek neslimin de rûhu titredi. Fakat âvâre gönlüm direniyordu: 'Niçin, neden? Neden onu alıkoyamazmışım? Ben onu bütün ömrümce özleyip aramadım mı? Ben bu kadar kahramanlığa mâl olan gücümlle, değeri-mle, güzelliğimle onu hak etmedim mi?'

İçimden bir seziş hafif sesle cevap veriyordu: Nâfile dövünme, zavallı! Senin geçmiş ve gelecek ömürlerinde de nasibin hep budur: Özlemek, kavuşmak, ayrılık.

Anladım. Bunu anlamak bütün hayâtı kavramak demektir. Böyle hastalığın ilâcı olamazdı. Sen, bedenim satırla doğranır, kanım küçük bir kamlıkla ağır ağır emilir gibi benden gidecektin. Bana düşen vazife, seni bir an olsun kazanmak için başardığım müthiş gazâlardan sonra kaybederken ecdâdımdan miras kalan vakar ve temkinle el bağlayıp dik durarak, ancak için için tek bir getirip Hakktan kuvvet alarak yasımı belirtmeden, yaralarımı göstermeden, dedelerim gibi kahramanca şehit olmaktır.

Akıbet benden geçtin mukaddes palankam! Fakat gene de benimsin, içinde beslenip vücut bulduğum anne kucağı kadar, sonumda düşeceğim toprağı kadar... Yaradılış âleminde ezelden ebede döne döne doldurduğum yerim kadar benimsin.

Sen ne kadar benden geçsen artık bir daha yabana ellere geçemezsin. Yeryüzünde tek adâlet varsa o da şudur ki: Bir mânâya en yakın ulaşan, o mânâya en yüksek bedeli ödeyen kişidir.

Senin etrâfında kaç defalar İsrâfil Sûru vurulup kıyâmetler koptu, kaç defa toprakların kandan mercan gibi kızıl renk bağladı. Düşmanı demet demet kırıp, dizi dizi önüne katıp kovagiden serhatli-lerimin tek birleriyle ufukların çinladı. Bahadırılığı

cihanın gözüne diken olmuş cirit atlı, kanlı gözlü, eli şimşirli dilâverlerimden nicesi senin ovalarına hazan yaprağı gibi döküldüler. Senin uğrunda düşmanla kılıç söyleşmesi etmedik yiğitim mi kaldı? Budinlisi, Bosna serhatlisi, Kanijelisi, Eğrilisi... Bu pazara hep birden baş koydular. Ovalarında hâlâ paşa mehterlerinin, kaleden kaleye okunan giübankların, hû çeken cenkçi dervişlerin, Allah Allaha kalkan serdengeçtilerin sesi kalmıştır. Hâlâ ufuklarında bir köşeden tozu dumana katarak kara bulut hâlinde Tatar Han kopar gelir. Kâh güneş olur; mızraklar, alemler, altın miğferler parıldar kâh rüzgâr olur sancaklar dalgalanır. Durgun gecelerde yakılan meşaleler bir kaleden bir kaleye görünür. Bâzı da cura çalındığı, şehit mevlûtları okunduğu duyulur.

Sen beni çıldırttın güzel hisarım, sen bana vârimden fazlasını sarfettirdin. Al palanka, ver palanka hep geldi, gittin. Vire bayrakları diktin. Gün geldi teslim olmadın. Benliğimde yaşayan ne varsa vücûdumdaki beyaz kan yuvarlacıkları gibi hepsini birden senin alımlı ve tehlikeli köşene koşturdun. Estergonlu sana imdat etmekten durup oturamaz oldu. Yardımına koşuntu etmediğim hiçbir bendem kalmadı: Eflâk, Buğdan Beyleri, Erdil kralları, kardeş Kazak hatmanları, orta Macar banları...

Sen çok defalar benim hezimetimi de gördün. Ordularım yan verip bozuldu.

Vezirlerim 'Çokluğa darı saçılmaz.' deyip geri döndüler. Dönemedikleri de oldu, iş işten geçmiş, belâlı deryâsı baştan aşmış bulunurdu. O zaman şehitlerimi at sırtına bağlayarak senin duvarın dibinden geçirirlerdi. Ardı sıra davarımı sürerek reâyam sökölürdü.

Ben sana 'Ciğerdelen' demem de ne derim? Ömrümün mânâsı ciğerimin kanyla senin destânını yazmakmış. Gene de senin Tanrisal derinliklerini dilediğim gibi göremiyordum. En sonunda mihnetlerimi üst üste koydum, dağ gibi yığıldı, çıktım 'Mihnet Tepesi'ne oturdum. Ancak o zaman sen Ciğerdelen'ime kavuşup seninle kaynaştım. Bu, artık senin ve benim sonumuzdu. Sen o demde düşman eliyle ateşe verildi. Alevlerin raks eden hura elleri gibi çırpınıyordu. Alı yeşilli yanıyordun, Semender kuşu musun, dumanında ıtır ve zambak kokusu

vardı. Biliyordum ki bu senin son yanışıdır ve ben seni artık bir daha binâ edemem. Yangınına atılıp kucağında seninle birlikte kül olmak muradına ermek demekti.

O zaman aşkımın gücüyle bir adım daha atabildim. Dedim ki: 'Olmaz. Ölüm bana yasaktır. Benim sesim var. Palankama sesimi de vereceğim. Ciğerdelenimi anmak, onun efsânesini okumak için sesimi kurtarmalıyım. Fânî hayat kandilini söndürmemek gerek. Mihnet tepesinden in! Hisarının yangınından yüz çevir! Bu yükseklikte böyle bir görüşle insan yaşayamaz.

İşte tepemden iniyorum, palankamı ardımda bıraktım, iç illere yüz tuttum. Yassı ovalara, kuytu bucaklara sığınacağım. Nelerle oyalanacağım... Beyaz tül den bir akşam elbisem olsa... Büfemin üzerine bir gümüş semâver alsam: Vitrine eski Bohemya kristalleri koyabilsem. Briç oyunumu ilerletsem, itibarlı cemiyetlere girip çıksam. İlgi gözüyle ardımdan bakacaklar, elimi öpecekler, tanışıklığıma değer verecekler. Güliyorum. Bu gûyâ ben miyim? Ben Mihnet tepesinde dizüstü gelip Ciğerdelen'imın gözümün önünde yandığını seyredirken, onun alevinde erimek için canımı verirken bendim.

Bana iki yol vardı: Palankamın yangınına kaynamak, yâhut hayatta kalıp onun adını kutlamak. Birinci yol benim saâdetim olacaktı. İkinci yol mâbûdumun bana haklamayı borç kıldığı cenk-i cefâ idi. Taptığımın buyruğunu dinlemekle ömrümün en zorlu savaşına çıkıyorum. Nasıl ki palankam serhaddimin sonunun sonunun daha sonu idi, ben de gücümün nihâyet noktasına ulaşmak, sevdiğime ün verecek başanlara erişmek isterim.

Ayrılık yolunca ilk adımlarımı atıyorum. Elimle gözlerimi kapadım. Saçlarım kuru ot arasında yılan sürünmesi gibi soğuk hışımlar çıkarıyor, demet demet ağarıyor. Yürüdükçe ayaklarıma kösteklenen gölgem ölümümdür. Pîrim bana destek olsun, ben ayrılık hastasıyım, erenler el koysun. Acılarımın ağusu göksel imbiklerden süzülerek ülkeme gül yağ gibi damlasın, kokusu denli yurttaşlarımın bağrında ferahlık ve avuntu ummanları çağlatsın.

Palankamın efsânesini doğrudan doğruya nasıl anlatırım? Dilim varmaz, elim gitmez. Onu ancak misallerle, rumuzlarla yâd edebilirim. Burada son bir defa geri dönüp ardıma bakıyorum, onu kendi adıyla son defa çağırıyorum.

Ciğerdelenim... Elvedâ...

Elvedâ Ciğerdelenim.

“Düşman Ciğerdelen altına gelip, dört tarafından ateşe verdi. İçinde bulunan birkaç bin kadın ve erkek feryat ve figan ederek yanıp gitti ve dumanı cevfi havaya pervaz etti. Sene (1094/1683) Silâhtar Târihi”³⁸

“Silâhtar Târihin”de yanarak bıraktığımız Ciğerdelen, Evliya Çelebi’de³⁹de şöyle anlatılmıştır:

Kral Betlen yapısı, yani sağlam hisar

Ciğerdelen Palankası

Osmanoğluna tabi olan Erdel krallarından Betlen Gabor Kral yapısıdır. Sonra 950 yılı Muharrem ayının 18. günü Süleyman Han Üstürgon Kalesi’ni feth edip Üstürgon Kalesi altında 70 pare gemi üzerine büyük bir köprü yapıp köprü’nün karşı tarafını zapt etmek için ve Uyvar toprağında olan 700 pare köyleri itaat ettirmek için bu kaleyi inşa edip ismini Ciğerdelen korlar.

Gerçekten de bu kale neferatları kâfirlerin ciğerlerini delmiştir. Zira tüm Üstürgon gazileri çeteye gidip kâfirlerin vilâyetlerini yağmalayıp bu kadar ganimet malıyla (199bl) çeteden gelirken kâfirler Müslüman gazilerin ardınca kovarak gelirler. Hemen bütün gaziler tüm avlarıyla bu Ciğerdelen’e girip can kurtarırlar. Bu kere kâfirler hüsrana uğrayıp ciğerleri de-linip cehennem yurtlarına giderler. Gerçekten de sığınak yeri, Ciğerdelen Kulesidir.⁴⁰

Ciğerimizi delen vatan topraklarını bırakıyoruz. Kimine göre güzelleri Ciğer deler, kimine göre Türk’ün, kimine göre de düşmanın ciğerini delermiş. Her durumda sonuç bizim ciğer delindi. Slovakya tarafında Macaristan tarafına geçiyoruz. Yüreğimden Ciğerdelen’in hüznü henüz gitmedi. Ciğerdelen’e ait hiçbir hatıra göremiyo-

ruz. Bizler için 1683 dönüm noktası olmuş. Haçlıları ancak 1921’de Sakarya’da durdurabilmişiz. Nasıl bir çekiliş ve ızdırıp Yarabbi.

“Nur istiyoruz

Sen bize yangın gönderiyorsun

yandık diyoruz

boğmaya kan gönderiyorsun”, diyen Mehmet Akif’i hatırlıyorum. Viyana’dan, Ciğerdelen’den başlayan yangını Sakarya’da söndürebilen ecdamızın acılarını düşünmeye, anlamaya çalışıyorum. Ne mümkün.

Estergon kalesine otobüsümüz çıkarken “Estergon Marşı”çalıyor:

“Estergon kalesi su başı durak,

Kemirir içimi bir sinsi firak,

Gönül yâr peşinde, yâr ondân ırak

Akma Tuna akma, ben bir dertliyim,

Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım.

Estergon kalesi su başı kaya,

Kemirir gönlümü aşk denen belâ

Çektiğimi hoş gör, gel etme cefa.

Akma Tuna akma, ben bir dertliyim

Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım.

Estergon kalesi su başı kale,

Göklere ser çekmiş burçları hele,

Biz böyle kaleyi vermezdik ele.

Akma Tuna akma, ben bir dertliyim,

Yâr peşinde koşar kara bahtlıyım.

Güfte: Kemal Altınkaya

Beste: Muzaffer Sarısözen”

Estergon Kalesi

“Kale, Budin’in 45 km kuzeybatısında, kendi adını taşıyan ırmağın Tuna ile birleştiği noktada, bir tepe üzerinde, Ciğerdelen (Parkany) karşısında bulunmaktadır. Estergon’un Türklerle ilgili tarihi, Kanunî Sultan Süleyman’ın 1529 Budin Seteri ve onu izleyen 1. Vivana kuşatmasıyla başlar. Estergon Kalesi, Jitva boğazına (Marcarca Zsitvatorok) gelinirken önemli stratejik bir değer taşımakta, özellikle Budin savunmasının ilk hattını teşkil etmekte idi. Iistergon’un kesin

38 Safiye Erol, a. g.e., s, 227-233.

39 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C.1, İstanbul, 2010

40 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C. 1., s, 378, İstanbul, 2010

olarak Türk hakimiyetine girmesi, Kanuni'nin 1543 seferi ile olmuştur. Kale, 10 Ağustos'ta Sultan Süleyman'a kapılarını açmış, büyük katedral. Mimar Sinan tarafından gotik özelliklerine hâle getirilmeksizin camiye çevrilmiştir. Padişah ilk cuma namazını burada kılmış, kale yeniden tahkim edilerek bir sancak beyliği haline konup, Budin Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır. Estergon'daki bu ilk Türk işgalinde kale bütün özellikleri ile muhafaza olunmuştur.

1595'deki kuşatma sonunda Anadolu Beylerbeyi Lala Mehmed Paşa, Estergon'u Avusturyalılara teslim etmek zorunda kalmıştır. Türklerin Estergon'u fethettikleri elli yıldan beri bir mücevher gibi sakladıkları eski Macar Krallığına ait bütün hatıralar bu defa feci bir yağmaya ve tahribe uğramıştır. Estergon'un yeniden Türk hakimiyetine girmesi, Lala Mehmed Paşanın sadrazamlığı devrine rastlar. Altı günlük bir kuşatmadan sonra yapılan taarruz sonucu Estergon'u savunanlar vire ile teslim olmak zorunda kalmışlardır. Kale muhafızlarından bir bölümü burasını terk ederken, Fransızlar, Türk hizmetine girerek, kalede kalmışlardır. 1606'da imzalanan Jitva Antlaşması ile Estergon, tekrar Osmanlı imparatorluğu toprakları arasında, Budin Bevlərbeyliğine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır.

Bu uç kalesine saldırılar bir süre daha devam etmiş; 1663'te Fazıl Ahmed Paşa'nın Zigetvar seferi sırasında, Estergon ve çevresi tam anlamıyla savaş alanına dönmüştür. 1683 yılında ise, Charles de Lorrainc komutasındaki Avusturya müttelik orduları ve Jan Sobieski, Estergon üzerine yönelmişlerdir. Estergon'un yardımına gelen Budin Beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'nın, Cigerdelen'de yenilgiye uğraması Estergon'un akibetini tayin etmiştir. 30 Ekim 1683'te başlayan kuşatma sırasında kale üzerine açılan topçu ateşi şehirde bazı yerlerin çökmesine sebep olmuştur. Düşman komutanı, kale muhafızı Kürt Deli Bekir Paşaya teslim olması için haber göndermiş, kaledeki asker savaşa taraftar olmadığından (çünkü Türk askerinin morali gerek Viyana, gerek Cigerdelen

bozgunları yüzünden tamamen çökmüştü) Bekir Paşa, ister istemez Avusturyalıların teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bekir Paşa, kadın ve çocukları Avusturyalıların verdiği gemilerle Peşte'ye gönderdikten sonra kendisi de yanında komutanlar ve asker olduğu halde Budin'e gelmiştir. Estergon'un böylece hiçbir savaş yapılmadan teslim edilmesi padişahı çok üzmüş, suçlu görülen komutanlar idam edilmiştir. Estergon'da eski Macar Başpiskoposluğu ihya edilerek, bu göreve Esterhazy İmre (1663-1745) getirilmiştir.

Estergon Kalesinin 140 yılı bulan Türk tarihi bu suretle kapanmış, ancak, Estergon'un hatırası Türk hafızalarından hâlâ silinememiştir. Bu kaleden hatıra kalan, günümüze kadar gelen ünlü türküsü, halen aynı coşkuyla söylenmeye devam etmektedir.⁴¹ Estergon'u bir de Evliya Çelebi⁴² den dinleyelim:

"Budin tarafından Hısım Mehmed Paşa, Ohri Paşası Sefer Paşa ve altı oda kapukulu ile yenicilerle serdar Zağarcıbaşı İbrahim Ağa, toplam 10.000 askerle gelip Üstürgon Kalesi altında Tuna nehri üzerine alelacele köprü yapılması için padişah emirleri getirip oradan altı saatte, ibret verici hisar inşa edilmiştir.

Macar tarihçileri ve Latin tarihçilerine göre bu ibret verici kaleyi ilk defa yapan Koca Miha-di Laslo'dur ki Menucehr evlâtlarından Nagban Ejder'in oğlunun oğlu Mihadi Laslo'dur. Hazret-i Risâlet-penâh'ın gelmesinden 600 sene önce Hazret-i İsa zamanında Hazret-i İsa'nın halifesi Şem'un-ı Safa öğretmesiyle yapıp ismine Morfan-var derler. Yunanca "Kızıl dağ" yani "Kızilelma" demek olur. Hâlâ 6 adet Kızilelma'nın biri de bu Üstürgon'dur. Buraya Orta Macar Kızilelması derler, eski taht merkezidir. Ama Nemse dilinde ismi (—) (—) Macar dilinde ismi (—) (—) ama Rumeli kavmi Üstürgorna derler. Zira bir zaman İskender tacı olan gorona burada durmak ile Üstürgona ve Üsti Gorona'dan bozulmuş olarak kalıp hâlâ Üstürgon Kalesi derler.

Nice devletten devlete intikal edip bir zaman /91b/ Alman kralı, bir zaman Erdel kralı, bir zaman

41 Altan Araslı, Avrupa'da Türk İzleri, C. 3, s. 42-44, Ankara, 2009

42 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C. 1. S. 346-358, İstanbul, 2010

Kurs Macarı ve bir zaman Orta Macar elinde 700 sene durmuş, daha sonra Ungurus kralı olan Lagoş Kralı malik olmuştur. Nemse Hristiyan milletinin benzetmeyle müftüleri olan irşek adlı papaz ki Rim Papa'dan bir tabaka aşağıdır, Rim Papa'dan yüksek mertebe İstanbul patriğidir ki bütün Hristiyan milletlerinin kralları ve banlarına İstanbul patriğinin hükmü geçerlidir. Hatta İstanbul patriğinden izin olmayınca bir kral tahtına oturamaz. Elbette bir yol ile izin alırlar.

İkinci tabaka Kızılma sahibi Rim Papa'dır.

Üçüncü tabakada bu Üstürğon irşeki gorona sahibi papazın mabethanesi olup Lagoş Kralı taht merkezi olup bütün krallar, bütün Macaristan ve Frengistan Hristiyanları Üstürğon sahibi olan irşek papazı ziyarete gelip nice krallar bu irşek papaza birer ikişer milyon akçe adak mal getirirlerdi. Bu irşek de tüm malı bu Üstürğon Kalesine sarf edip atası olan Koca Mihadi Laslo Kral'ın yaptığı Üstürğon Kalesini, iç kalede olan Kızılma Kilisesini ve Tuna nehri kenarında bir büyük varoşunu o kadar imar edip o kadar süsledi ki tüm kâfiristandan her sene nice yüz bin kâfirler gelip Kudüs gibi bu Üstürğon'u ziyaret edip irşek papaza adaklar verirlerdi. Sonra 948 tarihinde Süleyman Han Budin Kalesini feth edip bu Üstürğon Kalesinin feth etme işi tutku hâline gelip sonunda bizzat Süleyman Han 950 senesi Muharreminin 18. gününde derya gibi İslâm askeri ile Üstürğon ovasında konaklar. Hâlâ Süleyman Han'ın süslü otağının yeri bir yüksek bir tepedir ki Üstürğon'un topu gülleri bu mahalle ermez, orada çadır kurup Üstürğon ovası sipahilerin çadırlarıyla doldu ve tüm Müslüman askerler cenge hazır oldu. Ve o gece tâ sabaha dek İslâm askerleri metrislere doldular ve seherle birlikte gülbâng-ı Muhammedî çekilip kaleyi dövmeye başladılar.

Sözün kısası 7 gün 7 gece kâfirlere göz açtırmayıp kalenin burçları ve bedenleri top darbelelerinden yerle beraber olup hisar içinde olan irşek dışarı çıkıp padişahın atının üzengisine yüz sürünce beden dışları üzerinde beyaz aman bayrakları dikilip Allah'ın yardımıyla 950 senesi Muharreminin 25. günü Üstürğon Kalesi aman ile feth edildi. Hamd olsun İslâm kaleleri arasına katılıp hisar içinde olan kâfirler pis leşlerini mezarlık-

larından ve büyük kiliselerinden çıkarıp araba araba yükletip yurtlarına gittiler. Sonra Kızılma Kilisesini kâfirlerin pisliğinden temizleyip, "(Namazda) yüzünü Mescid-i Haram yönüne çevir" (Kur'an, Bakara 144, 149, 150) âyeti üzere kiblesi Kudüs'den Mekke'ye çevrilip, Müslüman mabedi ederler. Hâlâ bir nurlu camidir ki benzerini göz görmemiştir. İnşallah özellikleri yeri geldiğinde yazılır.

Sonra Süleyman Han bu kalenin yönetimini Yahya Paşazâde Mehmed Paşa'ya verip kalenin onarımı için 300 kese verip hisar içine 7.000 kul ve 20.000 adet muhafazacı asker koyup kendileri Tata Kalesi, Papa Kalesi ve Ustolni-Belgrad Kalesi fethine giderler. Daha sonra günden güne Budin vezirleri ve Üstürğon beyleri Üstürğon Kalesine o kadar bakım tamir edip taşra varoşuyla İrem bağı gibi büyük bir şehir olur. Hemen her gün beşer altışar bin adet gaziler tâ Beçe, Prag'a ve Dip Alman'a seğirtip ganimet malları alıp tüm Alman kâfirlerine "El-aman, ey Osmanoglu askeri" dedirtirler.

Süleyman Han vefatından sonra kâfirler nice kere bu Üstürğon Kalesi üzerine gelip hüsrana geri giderlerdi. Ta ki Osmanoglu elinde 48 sene bakire gibi durup 1002 tarihinde Sultan III. Murad sırasında yedi kral Üstürğon Kalesini 70 gün dövüp bir taşına bin baş verdiler, yine alamadılar. O sırada Yemen Fatihisi Sinan Paşa'nın ikinci vezir-i azamlığı zamanında derya gibi İslâm askeri ile Üstürğon altındaki kâfirlere şimşek gibi yetişip seher vaktinde kırmaya başlayıp tâ akşam vaktine dek tüm gaziler bir hardal tanesi yemeyip içmeyip kâfirleri kıra kıra Tuna nehrine dökerler. 43.000 adet esir zincirlenip bu kadar ganimet mallarıyla Müslüman gaziler zengin olup Üstürğon Kalesini kâfirlerin ellerinden kurtarıp kaleyi yine gereği gibi imar ederler. Ardından tüm gaziler vatanlarına giderler.

Daha sonra Erdel kâfirleri 1004 (1596) tarihinde Tımişvar Kalesini kuşatıp Cafer Paşa'nın kurtardığı bu yazılan senede Nemse kâfirleri fırsat bulup yine Alman askeriyle Üstürğon Kalesi altına gelirler. Tanrının hikmeti Üstürğon altında korumada olan Osman Paşa, Tiryaki Hasan Paşa ve Serdar Sinan Paşazâde kaçarlardı, nice vezir, bey-

lerbeyi ve beyler şehitlik şerbetini içerler ve nice beylerbeyiler bozulup Budin’de karar ederler. Büyük bir bozgun oldu, ama Uzun Mehmed Paşa Üstürgon Kalesine girip mahsur oldu ve tam 7 ay direndi, çarpıştı, vuruştı ve savaştı. \92a\

Ancak bir taraftan Üstürgon Kalesine yardım gelmedi. Sonunda yokluktan, kıtlıktan ve top sadmelerinden kale halkı Mehmed Paşa’ya karşı ayaklandı. Mehmed Paşa yüz bin çeşit tereddüt ile Üstürgon Kalesini Mikloş adlı kâfire emanet olarak teslim edip, tüm Müslüman gaziler esenlikle Budin Kalesine geldiler. Perişan hâllerini padişah Sultan III. Mehmed Han’a arz ettiklerinde padişah tarafından kendilerine bir azar ve sitem olunmayıp, “Allah’ın takdiri bu imiş, *takdir edilen olur*” deyip bu bozgunu takdire yüklediler. Tam on sene Üstürgon Kalesi yere gelesi kâfirlerin ellerinde kalıp sonunda 1013 tarihinde Sultan Ahmed Han sadrazamlığı Koca Uzun Lala Mehmed Paşa’ya verip, “Benim Üstürgon kalemi kâfire nice verdin ise, var öylece fetheyle. Yohsa seni iki pare ederim” derler. Mehmed Paşa da derya gibi asker ile yolları kat ederek, Budin Kalesi altında konduğunda Allah’ın hikmeti Anadolu’da Uzun Celâli ayaklanıp Bursa üzerine geleceği haberi padişah tarafından duyulup Nasuh Paşa 70.000 seçkin asker ile celâli üzerine tayin olunur. Serdar Mehmed Paşa yanında İslâm ordusu az kalır. Ne çare yine “*Allah’a tevekkül*” deyip 40-50.000 asker ile Üstürgon Kalesini kuşatıp 17 yerden kaleyi döve döve bütün burçlarını ve beden dışlarını yerle bir etti.

Ama Tuna’nın karşı tarafında Ciğerdelen adlı kale dibine 70 kat cünüp kâfir askerleri gelip yedi kat büyük taburlar kazıp gemilerle devamlı taze-taze dinç dinç kâfirleri kaleye yardım gönderip gece gündüz savaşırlardı. Mehmed Paşa tarafında her ne kadar hücumlarla yürüyüşler olursa kâfirler karşılayıp serdengeçtileri döndürdü. Bu hâl üzere tam 7 ay savaşıırken kış gelip Müslüman gazilerin elleri ayakları tutmaz oldu. Kardan, buzdan, fırtınadan ve şiddetli kıştan fetihsiz dönüp Budin’e geldiler. Yeniçeri ağası olan arsız Nakkaş Paşa’nın metrise girmeyip yeniçerileri zabt etmediğini Der-i devlete arz edip sadrazam Belgrad’a gelip tüm İslâm ordusu ile kışladı. Harezmsâhi

nevruzu ilkbahar olunca Orta Macar namdarlarından Boçkay adında bir namlı ban oğlu ban iki kere yüz bin asker ile Sadrazam Mehmed Paşa’ya gelip itaat etti. Yine 1014 tarihinin ilkbaharında Üstürgon savaşına çıkılıp menzilleri kat ederek yer götürmez Allah askeri ile Üstürgon ovasında konaklandı. Üstürgon çevresinde, sağında ve solunda olan kalelerden Tata, Papa, Yanık, Semartin, Perespirim, Val ve Canbey adlı kaleleri, nice köy ve kasabaları yakıp yıkmakla kâfirlere üstünlük sağlandı. Nice bin kâfirleri esir edip nice felâket ederek Üstürgon kalesi altına hesabını Allah bilir o kadar ganimet malları gelirler ki bir esir bir guruşa satılır. Bir kâfirin kalesinden çıkıp Üstürgon yardımına gelmeye güçleri yoktu. Sonra Serdar Üstürgon kalesini henüz kuşatıp 9 koldan metrislere girip cenge hazır olduklarında işin sonunu düşünen Serdar Solak Ali Ağa adında bir şanlı ağayı elçilik ile kale kaptanına mektup ile gönderip mektubunda öyle yazmışlar ki; “*Selâm hidayete erenlere olsun*. Sen ki sapık inançlı keferelerin vakarsız, soysuz serdarı olan Mikloş keferesin. Daha önce bu kaleyi sana Allah emaneti vermiş idim. İmdi Allah emanetine hainlik etmeden benden aldın ve yine bana veresin ve yoksa inşaallah İslâm askerinin bilek zoruyla alıp seni âleme ibret ederim” diye yazmış. Mektup okunduğunda, “Türk Koca bildiğinden kalmasın” deyip elçiyi kovdu. Solak Ali Ağa da söylenen sözleri serdara anlatınca hemen serdar, “Şimden geri suç bizden gitti” diye Tepedelen adlı yerde üç adet büyük tabya ve Muhanad Bayırında yine üç adet sağlam set siperler edip 17 yerden 40 adet balyemez toplar ile tam 10 gün 10 gece kalenin kinli sinesine güller vura vura duvarda yollar açıp tüm gazilere yürüyüş tembih olundu. Seher vakti yine toplar atılıp İslâm ordusu gülbâng-ı Muhammedi çekip yürüdüler.

Ama kaleye çıkacak yerlerde sarp paçarız ve lağımlar olmakla kâfirler nice çeşit hile ve şeytanlıklar ile ateş edip Müslüman gazi serdengeçtileri serden geçtiler. Ancak kaleye gireme-yip 2.000’den fazla gazi o mahalde şehitlik şerbetini içip sarhoş olanları derhâl sarhoş olmayan gaziler şehitlerin cesetlerini dışarı çıkarıp asla bu zorluk-

tan askere bir bıkkınlık gelmeyip yine birbirlerini cenge teşvik ederlerdi.

Tırnakçı Hasan Paşa'nın kardeşi yeniçeri ağası olduğundan onun /92b/ eliyle yeniçeri ocağına 10 kese, sipahi ocaklarına yine 10 kese ve diğer ocaklara beşer kese bağışlayıp gönüllerini alarak ve çeşit çeşit güzel vaatlerle cenge teşvik ederlerdi. Seher vakti olunca yine vezir fermanı üzere toplar atılıp bütün gaziler karılıp katılıp bir kara duman içinde bütün gaziler "Allah Allah" deyip dal kılıç birbirlerinin ardından kesilmeyip bir anda, önce yeniçeri bayrağı kalenin duvarı üzerine dikilip ardınca veziriazam askeri sökölüp alay alay bütün gaziler karınca yılana üşüşür gibi üşüşüp kalenin bütün bedenlerini ve tabyalarını zabt edip kâfirin metrisleri içine girip zabt ederler.

Kâfirler bu hâli görüp iç kaleye kaçarlarken onların da nice binini ateş sağan kılıçtan geçirdiler. Dış hisar İslâm elinde olup 10 gün 10 gece ezanlar okunup tam 10 gün cehennemlik kâfirler iç kalede kapanıp şiddetli savaş ederler. O gece 20.000 adet gaziye padişah cebehanesinden silâhlar verilip "Sabahleyin iç kaleye yürüyüşür" diye sıkı sık tembih olunup hazır olduklarında murdar kâfirler bu durumdan haberdar olup yeniçeri kolundan hemen kâfirler "El-aman, ey Bektaşî gazileri" diye feryat edip kalenin burçları ve bedenleri üzerine beyaz vere bayrakları dikildi. Yeniçeri ocağından zağarcıbaşı 6 oda yeniçeriyle kaleye girip tüm hazine ve cebehaneleri mühürledi. O gün bütün kâfirler silâhsız çıplak olarak kaleden çıkıp Pojaga Paşası Yahya Paşazâde bütün kâfirleri karşı Ciğerdelen'e geçirip ciğerleri kan olarak Uyvar'a vararak cehennem oldular.

Hemen o an Boçkay Kral 10.000 askeriyle Sarhoş İbrahim Paşa ile birlikte Komaran, Yanık, Beç ve Prag taraflarını yakıp yıkıp yağmalamaya Serdardan izin alıp onlar gitmede. Beri tarafta Serdar kale fethi müjdesini o nn Sultan Ahmed Han'a bildirmeye ulaklar gönderip derya gibi İslâm ordusunu kaleye üşürüp tamir edip hamd olsun yine Üstürgon Kalesi 1014 tarihinde Sultan Ahmed Han asrında Lala Mehmed Paşa eliyle feth oldu, 20 Cemaziyelevvel, Salı.

Şiir sanatı ile fethine tarih budur:

(...)tarihi Leşker-i kâfirler çıktı hısn-ı Üstürgon'dan

Sene (—)

Bu Üstürgon Kalesinin nice kere kuşatılması ve fethedilmesi hikâyelerini babamız merhumdan dinleyip bu şekilde yazdık. Zira onlar Süleyman Han Gazi'den beri bir gazadan kalmayıp Allah yolunda savaşıyan gazi idiler, *Allah rahmet eylesin*.

Ama şimdi bu 1073 tarihinde Üstürgon Kalesini bu hakir şu anda olduğu şekliyle gördüğümüz üzere anlatalım. Üstürgon Kalesinin Süleyman Han kanunnamesine göre tüm hâkim, zabıt ve neferlerini bildirir. Evvelâ bu sağlam sur büyük belde Budin Eyaletinde başka sancakbeyi tahtıdır. Ancak nice kere beylerbeyilere sadaka olunmuştur. Zira Budin kalesinin önünde sağlam engel ve serhaddin en son şeddidir ki bundan ileride serhat kalemiz yoktur. Cenâb-ı Kibriyâ tâ Alman Denizi kenarında kadar nice kale ve şehirler bağışlaya. Kanun üzere Üstürgon beyinin hâssı 210.000 akçedir. Tüm zeameti 13 ve tüm timarı 214'dür. Alaybeyisi, çeribaşı, yüzbaşı, asker sürücüsü, çetecisi ve poturacıları vardır. Paşasının 500 adet askeriyle tüm zeamet ve timar sahipleri cebelüleriyle 3.000 adet acayip görünüşlü, heybetli askerleri olur. Paşasına adalet üzere ancak 6.000 gurusu olur.

Ve tamamı 6 adet kale dizdar ağaları vardır. Evvelâ büyük dizdar ağa, yukarı iç kale hâkimidir. Aşağı büyük varoş dizdarı, bölme hisar dizdarı, Tepedelen kalesi dizdarı, Baruthane Kalesi dizdarı ve Tuna nehri aşırı Ciğerdelen Kalesi dizdarı. Bu 6 adet dizdarlar tamamen yukarı kale dizdarına tabi zengin ağalardır, ama baş dizdar Âsitane tarafından yeniçeri ocağı çorbacılarından ve çavuşlarından dizdar ağa olup gelir, muhteşem, meydan sahibi ağalıktır. Ve 20 adet de kale ağaları vardır. Meselâ sağkol ağası, solkol ağası, gönüllü ağası, azebistan ağası, martolosân ağası, beşli ağası, mazulciyân ağası, Tuna kaptanı ağası, topçu ağası, cebeci ağası, kumbaracılar ağası, mimar ağa, mutemet ağası, bender ağası, haraç emini, muhtesib ağası, bâcdâr ağası ve (—)

Ama İstanbul'dan daima üç oda yeniçeri ağası, topçubaşı, cebecibaşı, başçavuş ve yeniçe-

ri efendisi vardır. Bunların /93d/ hepsi iç kalede paşa sarayı ve dizdar sarayı yakınında sâkinlerdir. Bu sayılan 20 adet ağaların toplam (—) adet kale neferleri vardır, ama bunlar tamamen kale müstahfizlarıdır. Kaleden uzak asla bir yere gitmezler, ama kaptan askeri, martalozlar, çeteciler ve poturacılar, bunlar çete ve poturalara gidip baş ve dil alıp bazı ulak ve yolcuları götürüp getirmeye memur askerlerdir. Hepsi gayet seçkin cesur, korkusuz ve namlı yiğitlerdir. Hepsi bir yere seğirdim etseler dörder ve beşer çatal atlar ile seğırtip her birinin elinde, belinde, yeninde, yakasında, atlarının eyer kaşlarında ve terkilerinde beşer ve altışar adet çarklı karabina tüfengleri var.

Bunlar Macar gibi güderi dolama giyerler. Gören bunları Macar katanası sanırlar. Zira gece gündüz Macar içinde ceng etmededirler. Ve hepsi çok iyi ve düzgün Macarca bilirler. Bu dilleriyle tâ Alman vilâyetine gidip esir kapıp gelirler. Gayet acımasız, yılan zehrinden daha öldürücü, kızgın askerlerdir. Hatta Budin kavmi bu Üstürgon gazilerine denk olamaz, zira bunlar saplama kaza oku gibi amansız kavimdirler. Bütün Macaristan'da bir Tatar askerinden, bir de bu Üstürgon kavminden korkarlar. Hatta Alman diyarında bir kâfir bir kâfire sövse, "Dilerim ki Üstürgonlu belâsına uğrayasın" diye beddua ederler. Ta bu derece Üstürgonlu kâfirlerin gözlerini korkutmuşlardır.

Onun için kâfirler ortadan kaldırılmaları için nice kere 7 kral toplanıp Üstürgonluyu ortadan kaldırmaya çalışıp uğraşırlar, ama hepsi bozguna uğrayıp cehenneme def olup giderler. Hatta merhum Üstürgonlu Mustafa Bey bizimle Erdel gazalarında iken Üstürgon gazilerinin 700 adet Tunageçti Hasanî ve Hüseyinî kınalı atlı ve yedekli yiğitleri var idi.

Genellikle Seydi Ahmed Paşa efendimizin yüzünü ağartan bu Üstürgon gazileridir. Şimdi yine veziriazamı karşılamaya tam 6.000 adet kınalı atlı heybet ve asalet sahibi pür-silâhlı, tuğulka ve ser-penahlı gösterişli askeri sadrazama karşı çıkıp alay gösterdiklerinden hoşlanıp hepsine beş kese alay bahşişi dağıttı. Gerçekten de yarar ve namlı kılıç ustası yiğitleri var ki hepsi hile ve kötülükten arınmış, temiz kalpli, güvenilir, iş bilir, gönül erbabı ve hanedan sahibi bir alay yumuşak huylu,

temiz yapılı, oğuz, gazi, meydan eri, korkusuz, cesur ve hünerli yiğitlerdir. Hatta hepsi de Peygamberimizin emirlerine o kadar bağlıdır ki emir Resul-i mübin şeriatinin demeden başka bir şey demezler ve hile yolunu bilmezler. Hemen düşmana doğru varırlar.

Üstürgon Kalesi'nin bir hâkimi de 300 akçe payesiyle kadıdır, ancak Kızılhisar'dan, Tuna Vişegradı'ndan ve Ciğerdelen'den başka nahiye-leri yoktur. Tüm köyleri Komaran'a ve Tata kalelerine doğru kâfiristanda kalmıştır. Bir hâkimi şeyhülislâmdır, bir hâkimi nakibüleştıftır ve bir hâkimi de muhtesib başıdır, ama bu diyarda sipah kethüdayeri yoktur. (—)

Burada Üstürgon'un bütün hâkimleri, âlimleri ve gazilerinin anlatılması tamamlanıp,

İbretlik sur, yani sağlam Üstürgon kalesinin özellikleri

Üstürgon kalesi, Budin kalesinin kuzey tarafında bir merhale uzak yerdir. Tuna Nehri kenarında gökyüzüne baş uzatmış kırmızı bir yüksek tepe üzerinde Van kayası, Mardin kayası ve İmadiye kayaları gibi Samanyolu gibi göklere baş uzatmış bir yalçın tepe üzerinde bademi şekilde, yani akçe tahtası gibi kiblelen kuzeye uzunlamasına kurulmuş Koca Mihadi Laslo yapısıdır. Peygamber Efendimizin gelmesinden 600 yıl önce Emin Ruhullah İsa Nebî zamanında yapılmış bir şeddadi rıhtım taş yapı, güzel bir surdur ki Komaran ve Uyvar ovasından bu büyük yapıyı görenler,

"İşte İskender Seddi" derler. Zirve tepesi mavi buluta baş uzatmış yüksek boylu kaleler içinde hepsinden seçkin beyaz inci gibi, beyaz kuğu gibi tüm burçları ve beden dişleriyle bezenmiş, kapılar, kuleler ve dirsekleriyle süslenmiş Orta Macar Kızılleması adıyla meşhur olan sevimli kale ve kızıl kaya adıyla bilinen, övülen ve sevilen Üstürgon kalesidir.

Alman'ın amansız sınırında böyle bir benzersiz ve böyle bir savaş yurdu sağlam duvar, Kudret eliyle yaratılmış yüksek dağ üzerinde Kahkaha Seddine denk yüksek bir kale inşa olunmamış ve olmaz da, zira zemini Allah tarafından bir sığınak yeri olmak için kale yeri halk olunmuş bir kırmızı dağdır. Nice yerlerinde türlü türlü kuşların yuvaları [93b] var. Sanki Kırım ülkesinde Menkup

kalesi gibi sağlam ve dayanıklı bir kaledir. Korumacı Allah'ın gece gündüz korumasında ola.

Bu yüksek Üstürgon kalesinin yukarı hisar duvarı firdolayı tam 1.150 adet adımdır.

Bu kalenin doğu tarafında bir gayya deresi aşırı el kayası yetişir bir havale kaya vardır. Ona Tepedelen derler, o kayanın eğimini engellemek için eskinin usta mühendisleri anılan tepeye havale olmak için bu kale duvarının 500 adım kısmını kalenin iç yüzüne kaplumbağa arkası gibi eğri yapmış ki o havaleden top gülleleri duvar yüzüne tesir etmeye. Ve bu taraf duvarları ellişer ayak enli şeddadi rıhtım kalın duvardır ki her taşı Mengerus fili kadar vardır.

Bu duvarda 200 adet top çitleri var ki yaban asmalarından örülmüş her birinin boyu üçer âdem boyundan yüksek çitlerdir ve her birinin içleri horasan, kireç ve alçı ile rıhtım olmuş siper çitlerdir ki kale duvarından sağlamdır, her biri hamam kubbesi kadardır. Bu çitler anılan Tepedelen havalesine karşı durup bu çit ve sepetler arasında tam 50 adet balyemez ve kâfire aman zaman vermez uzun topları devamlı hazırdır. Her topun yanında mühimmatları, levazımatları ve hizmetçileri fitilleri ellerinde ve kılıçları bellerinde pür-silâh şehbaz ve şehnazları hazırdır.

Bu benzersiz kalenin kara tarafı ise böyle sağlamdır, ama Tuna tarafı üç yüksek minare boyu yalçın kaya üzerinde sağlam set, İskender duvarı gibidir, ama ne mertebe kalın duvar id iği belli değildir. Hemen yuvarlak rıhtım dolama şeddadi yapı duvarda asla beden dişi, kule, tabya ve peten yoktur. Sağlam duvar üzerinde pek çok ev vardır.

Büyük tophanesi bu Yecüc seddi üzerinde uzunlamasına bir parmaklı damdır ki içinde 70-80 adet görmeye değer kırmızı çuka çullu Nemse, Çek, Leh, İsveç ve Macar topları var ki her biri saf altın gibi ışıltı verir ibretlik bukalemun nakışlı balyemez toplar, yedi başlı ejder gibi başlarını kaldırıp arabaları üzerinde hazır ve tüm levazımatlarıyla başları havada kale döven toplardır ki her biri birer Rum haracı değer. Hepsi Tuna aşırı Cığerdelen ovasına, Lak dağlarına ve Lara bayır-larına bakar evren heybetinde ve kükremiş arslan görünümünde toplar var.

Bu tophaneye bitişik bir su kuyusu var, tam yüz kulaçtır, suyu tâ Tuna Nehri'nden lağımlar ile gelir bir yuvarlak kuyudur. Suyunu dolaplar ile atlar çekip paşa sarayına, bazı hanelere ve kapı yanında olan kubbe su haznesine berrak suyu dolup o kubbe çeşmesinden zengin yoksul su alıp susuzluklarını giderirler, seyre değer kâfir yapısı ünlü bir kuyudur. Bu kuyu çevresi, adı geçen tophane altı, paşa sarayı altı ve diğer evlerin altları tamamen zerzeminler, su sarnıçları, mahzenler, cebehane, baruthane ve diğer mühimmat ve levazımat duracak mahzenlerdir ki nice yerde Tuna'ya bakar pencereleri tümünden demir kafesli ve demir kapaklı manzaralardır.

Bu yukarı kalede toplam 200 adet şeddadi kâfir yapısı ve tarzı tek ve iki katlı sağlam evler vardır. Tamamı şindire tahta örtülü evlerdir, ancak bahçesiz daracık evlerdir. Bu kale kıbleden batı tarafına uzunlamasına yapılmış olup ancak kuzey tarafa açılır bir büyük kapısı var, üç kat dolaşık sokaklı demir kapı, sağlam ve dayanıklı kapılardır. Her kapı arası birbirinden yüzer adım uzaktır.

Taşra kat kapı önündeki derin hendek üzerinde demir zincirli asma ağaç köprüsü var. Her gece bu köprüyü bekçiler kaldırıp taşra kapı önüne siper ederler. Bu kapı üstünde büyük bir kule var, bu güzel kule üzerinde bir toplantı yeri ahşap köşkü var ki tüm ileri gelenler bunda eğlenip edip tavlâ ve satranç oynayıp bu bahane ile kaleyi muhafaza edip dururlar. Bu kapıdan içeri hinto arabalar girip çıkarlar, zira geniş yolları tamamen Freng tarzı kaldırım döşelidir. Ve her kapıda devamlı kalın zincirler gerilidir.

Bu kapılar arasında köşe köşe iri saçma topları hazırdır. Ve bu kapılar arasında kemerler altındaki sofalar üzerinde kalenin tüm neferleri pür-silâh olup nöbet beklerler. Tüm duvarın sağı solu o kadar silâh âletleri ile süslenmiştir ki düşman görse ödü patlar. Bu büyük kapıdan dışarı çıkar-ken kale fatihi Koca Mehmed Paşa kapının sağ tarafında bir koca tabya yapmış ki 3 kat top çeker sanki bir Demavend dağıdır. Aşağı kat topları tamamen hendeğin sağı ve solu içine bakar. \94a\ Ve orta kat topları karşı mezarlık havalesine bakmaktadır, ama yukarı kat topları Tepedelen Kale-

sinin tepesini delmeye hazır ve nazırdır. Kısacası İskender Şeddi gibi sağlam bir tabyadır.

Bu kapıdan içeri tâ batı tarafındaki toprak tabyaya kadar tam 500 adımdır, ama bu toprak tabya da iki kat şeddadi taştan yeni yapı güzel bir tabyadır. Her katında onar pare balyemez toprakları var ki Tuna aşırı Ciğerdelen sahrasına gelen düşmanların ciğerini deler. Uzun boylu toprakları tâ Murad ovasında konan kâfirleri isteklerine erdirir uzun toprakları var. Hatta bu yüksek tabyadan aşağı varoşa bakmaya insan cüret edemeyip ödü patlar. Ta bu derece yüksek tabyadır.

Bu toprak tabya yakınında kalenin bir küçük kapısı var, aşağı varoşa gider yoldur, ama at gidemez, insan ise zorlukla iner ve çıkar. Tam 500 basamak taş merdivendir ki Macar işidir. Acele 356 ile aşağı şehre inecek şehbaz yiğitler bu merdivenli kapıdan inip çıkarlar. Yoksa ihtiyar adamlar bu yoldan inip çıkamazlar. Bu kapıcığa yakın kalenin kuzey köşesi ucunda bir küçük iç kalesi var, içinde ancak dizdar ağa, kethüda ağa, kale imamı, kale mehterleri ve alaybeyi bulunur, başka kimse olamaz ve yabancı kimse giremez.

Ancak dış kaleye açılır bir küçük demir kapısı var ve kapı önünde bir ağı kırık büyük iri balyemez topu var, kuşatma sırasında taşra kalenin büyük kapısından içeri giren düşmanlara bu topu atıp yokuş yukarıya gelen kâfirleri pelte eder, bir heybetli hazır toptur. Bu top duran kapıdan içerisi paşaların hâlâ saraydır ki biraz meydanı var ve cihannümâ yerine Sarayburnu derler. Kible tarafında Üstürgon ovası, Süleyman Han tepesi ve Kızılhisar'a kadar belli vadiler seyredilir bir saray burnudur.

Bu burunda bir büyük tabya daha var, bütün tabyalardan yüksektir. Bunda olan toprak Tepedelen'i ve Süleyman Han tepesini dövüp kuş kondurmaz kırkar karış uzun toplardır. Tuna nehri aşırı Ciğerdelen ovasında, Lak dağlarında ve Lara bayırlarında insan değil hayvan gezdirmez uzun ve büyük topraklar var. Bu tabya ve bu paşa sarayı 859 tarihinde Matyaş Kral yapısıdır. Fatih Sultan Mehmed ile Belgrad kalesinde ceng edip Belgrad'ı Fatih'e vermeyen kralın oğlu Matyaş

Kral yapısı süslü bir saray imiş ki hâlâ yapı kalıntılarından ne mertebe mamur ve süslü idiği bellidir. Ancak nice kere top sadmelerinden yıkılıp ufak tefek bir saray kalmıştır. Aşağı varoş ve taşra varoşun imareti irşek ban, yani ruhban başlarının yapısıdır. Paşa Sarayı köşküden Nemse çarşarının ilk kalesi olan Komaran kalesi ve Uyvar boğazında Patka gölü açık seçik görünür.

Bu Paşa Sarayından taşra duvar dibinde bir âb-ı hayat çeşme vardır, aşağı Tuna nehrinden üç minare boyu, 300 kulaç yüksek göklere uzanmış kaya üzerinde bu çeşmeye usta bir sanat ile su çıkarmış ki akıllar hayran olur, acayip hikmet ve garip sanattır. Bütün su yolları tunç künkler ile yapılmıştır ki övgüsünde dil kısa kalır. Budindekinden sanatlı su yoludur ki görenin aklı perişan olur, zira bu su yolu dik yukarı şadırvan gibi aşağıdan yukarı çıkmıştır. Tuhaflık bunda ki bu su bir eğimli yüksek dağdan inip terazi ile çıkma değildir, hemen dolaplar ile çıkmıştır. Bu çeşmenin yol aşırı karşısında 15 basamak taş merdiven ile çıkılır³

Rehberimiz Evren beyin anlattığına göre, en gözü pek akıncılar Estergon'a konurmuş. Bir seferinde 40 akıncı Buda'ya varıyor. O sırada Avusturya Buda'yı kuşatmış kuşatmayı yarıp kaleye giriyorlar. Avusturya büyük Osmanlı ordusu geliyor sanıyor ve kuşatmayı kaldırıyor. Halk arasında söylenegelen bir atasözü "Estergon akıncısı başınıza musallat olsun" şeklindeymiş.

Estergon Bazilikasına girdiğimizde farklı şapellerden oluştuğunu görüyoruz. Koruyucu aziz heykelleri yerleştirilmiş. 1200 farklı ses çıkaran borular yüksekçe bir mekan bulunmaktalar. Sağ taraftaki şapelde Aziz İşvan'ın iskeletini görüyoruz. Mesleğim gereği hemen fotoğraflıyorum. Ayin yapılan merkezi mekan, etrafta, adaklara mahsus bölümler mevcut. Ortada Ergenekon'un merkezinin orası olduğunu gösteren bir işaret çizilmiş. Dışarı çıktıktan sonra ortadaki çeşmeden su içip üç yeniçeri komutanının kabrinin olduğu yere yöneliyoruz. Fakat kapalı ulaşamıyoruz. Demir engelin bu tarafında dualarımızı okuyup, çanların olduğu bölgeye yürüyoruz. Çanlar, Os-

manlı topları eritilerek dökülmüş. Çanların ötesinde yüzü belli olmayan bir meçhul asker anıtı var. Kalede iki önemli su kuyusu varmış, sular tükenirse kale teslim olmak durumunda kalıyormuş. Su ve kuyu meselesinin ayrıntılarını Evliya Çelebi Seyahatnamesinde şöyle anlatır:

“İbretlik su değirmeni çarkı

Bu Üstürgon Kalesi'nin [96b] aşağı büyük varoşunun batı tarafı bitiminde küçük kapının iç yüzünde bir su işliğı vardır. Üstü şindire tahta örtülü kubbesi var ve kubbe tahtadan olmak ile açık olması için o tahta kubbede bir baca deliğı var. Maharetli usta bu bacayı ustalık göstermek için yapmış, yerinde anlatıla. Bu bacadan güneşin ışığı vurur. Bu işliğin içi bir aydınlık meydandır. Bu baca altında 5 kulaç aşağı Tuna Nehri'nden gelme bir âb-ı hayat yuvarlak havuzu var ve bu havuz içinde türlü dolaplar var, tüm âletleri ile çarkları kalın meşe, pelit ve santa ağaçlarından olup Tuna içinde durur.

Bu çark, dolaplardan yüksek bir meşe ağacından sanki araba tekerleğı gibi bir dolaptır. Firdolayı tekerleğı kenarında göz göz su girecek 50 adet odaları var. Ama bu dolap aşağı dolaplar gibi su içinde değildir, anılan işlik içinde aydınlık giren baca altındadır.

Bu dolabın orta mili adam kolu kalınlığı demir mildir. Aşağı Tuna içindeki ağaç dolapların çarkları ve milleri hep adam beli kalınlığı demirden çarklar ve millerdir. Nice çarkları adam pazusu kalınlığı deve boynu gibi eğri büğrü sanatlı çarklardır ki demirci ustası bu ibretlik çarklara öyle sanat sarf etmiş ki sanki demirci Davud Nebi işidir.

Bu demir çarkların kenarlarında top güllesi gibi 40-50 tane yuvarlak demir güller vardır. Bu çarklar ve ağaç dolapları su zorla çevirince çarktaki yuvarlak taş gibi güller Tuna nehrine vurup Tuna suyunu zor ile demir su künkleri içine kor. Çarklar döndükçe yuvarlak güller devamlı birbirine takip edip Tuna⁴⁴ suyunu demir künkler tıkayıp aşağı akmaya koymayıp tâ yukarıda iç kaledeki anılan çeşmenin haznesine varıp dökülüp

ondaki çeşmeden akar. Tüm su künkleri demir muşkat tüfeng gibi boru künklerdir ve yalçın kaya arasında dik yukarı nice demir künkler bellidir.

Bu demir su yolları dik yukarı şadırvan gibi çıkar. Üç minare boyu ve 300 kulaç yüksek yere baş yukarı su çıkması ibret verici ve seyirliktir. Ama bu anılan çarkları Tuna Nehri çevirmez, atlar ve sığırlar döndürmez, bu da bir seyirliktir.

Bu iç kale kayasının aşağısında su değirmenleri ve çarkları olan işlik içinde bir kayadan yedi başlı ejder gibi bir ılıca suyu gürleyip akarak yirmi arşın aşağı Tuna nehrine karışır, ama suyu o kadar sıcak değildir.

Bu ılıca suyuna eskinin ustaları bir yolla kayaları oyup bir tür yeraltı bendi yapmış ki Mihadi Laslo Kral zamanından beri, 260 yıldan beri bu ılıca suyunun başlangıcı belli değildir. Hatta Süleyman Han'dan beri bu kale İslâm elinde durup bu ılıca suyu yolu temizlenmeyip ve berrak suyunun kaynağı bilinmeyip hâlâ durur. Geçmişin ustası bu sıcak suyu işlik içinde olan değirmen çarkına uğratıp tüm çarkları bu ılıca suyu çevirip başka yoldan Tuna'ya akar.

Bu işlik içinde bu çarkların hizmetine memur bir adamdır. Bu işliğe birkaç ahbap ile girip gönlümüzce yukarıda yazılan dolap çarklarını, âletlerini gördüğümüzden sonra değirmenci babaya birkaç akçe verip, “Pirim, lütfeyle bu dolap çarklarının hareket, duruş ve dönüşünü seyrederim” deyince, “Oğullar bu çarkların şiddetli gürültü ve patırtısına takat getiremezsiniz ve ilk defa şadırvanı gökyüzüne fışkıncı ona da bakmaya cüret edemezsiniz” dedi.

“Canım baba, biz âlem seyyahı ve benî âdem nedimiyiz, bâri bunu da görmüş olalım. Her ne olacaksa olur” dediğimizde, “İmdi oğullar korkman biraz uzak durun” deyip önce damın bacasının kapağını açıp işlik açıldı. Adı geçen ılıcanın Tuna'ya akan yolun kapatıp işlik içinde olan yüksek çarkın su girecek ağaç haneciklerin içlerine su dolunca hemen dolaplar⁴⁵ dönmeye başladı. Bir gürültü koptu ki sanki kıyamet gününde bir *dirilme günü* olup bazı çarklar sağa ve nicesi sola

44 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C. 1, İstanbul, 2010

45 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C.1, İstanbul, 2010

dönüp bütün çarklar birbirlerine girip sanki saat gibi çarkları dönmeye başladı. Değirmenci koca kurnaz baba “Korkman oğullar” deyip bir demir çeşme lülesi gibi lüleyi kuvvet ile burup çevirince kaleye çıkan su borusundan insan boynu kalınlığı bir su yukarı doğru baca deliğinden dışarı çıktı. Üç Süleymaniye minaresi boyu su gıllayarak ve gürleyerek öyle fişkırdı ki sonunda su gökyüzüne çıktı. Sonra gökkuşağı gibi şadırvanı baş aşağı Tuna nehrine döküldü. Yarım saat seyrinde şaşırıp hayran olduk. Ama Allah bilir suyun ilk fişkırışında ödümüz patlayıp yerimiz toprak olayazdı.

Ta bu derece fakir Tuna nehri zorla dar borular ile çeşitli yapma çark-ı felekler ile gökyüzüne beraber kaya başında olan yüksek kaleye su çıkmalıdır.

Bu şadırvan seyrini edip koca baba yine şadırvan çeşmesi lülesini bir sanat ile çevirip kapattıktan sonra su yukarı künkler ile yukarı çıkmaya başladı. Ama acayip ve garip sanatın seçkini Tuna nehri havuzu içinde olan gülle gibi demir toplar biri biri ardı sıra Tuna suyunu demirden su borularına vurup suyu borulara zor ile tıkmasındaki büyük sanattır. Ve, bir diğer büyük sanat: “Tuna suyu zorlukla alsın” diye şadırvan icat edip şadırvandan ziyadesi azar azar kaleye çıkıp borular su ile dolduktan sonra şadırvanı kesip kaleye su çıkması büyü derecesinde ibretlik bir iştir. Sözüün kıssası, *İşitmek nasıl görmek gibi olur* dediği mısraın anlamı üzere anlatılması mümkün değil, görmeye muhtaç bir değirmen, bir çark-ı felek dolabıdır ki bu kadar yüz yıldan beri asla bozulmamıştır. İnşaallah kıyamete kadar bu değirmen dönmekte devam ede, *âmin*.

Bu Tuna havuzu kale içindedir, ama kuşatma sırasında kâfirler Tuna nehrinin kale içine kehriz ile girdiği bilinmemesi için öyle saklamış ki bu kadar yüz yıldan beri ne başlangıç yeri bilindi, ne görüldü ve ne onarıldı, derler.

Bu çark-ı felek ılıcası suyuna kadın ve kızlar girip “Çark suyudur” diye yıkanıp kırklanırlar. Zanlarınca bahtları açılıp uğursuzluktan kurtulurlar bir gizlice ılıcadır. Zira daima kapalı durur,

anahtarı değirmenci babadadır. Her gün kırkar akçe maaşı var bir yaşlı zattır. Hatta kâfirler iki kere bu kaleyi aldıklarında yine bu baba-yı âlemi kâfirler incitmeyip yine değirmenci baba imiş. Hamd olsun hayır duasıyla şereflendik. Hatta Sadrazam Köprülüzâde Ahmed Paşa bizim gibi bu seyri edip parmağını ağzına götürünce babaya 50 altın ve 10 akçe zam verir.⁴⁶

Estergon kalesinde kardinal Aziz Gellert’in Kral İstvan’a taç giydirmesini simgeleyen bir heykel var. Aziz Gellert, Protestanlar tarafından daha sonra katledilmiş. Otobüsle Tuna kanyonuna doğru gidiyoruz. Tuna dirseğine geldik ve buradan döndük. Termal tesisler başladı. Tepe üstünde Vişegrad kalesi bulunmakta. (Vişe: yüksekte, grad: kale) Slavca bir kelime. Vişegrad kasabasına giriyoruz. Tepede bir lokantada yemek yiyoruz. Sunulan menüyü sizinle paylaşmak isterim. Tavsiye edilecek lezzette idi. Menü: ceylan çorbası, tavuk ve dana eti, dondurma, cincir denen zencefilli gazoz,⁴⁷ son olarak kahve)

Yemekten sonra Budapeşte’ye Tuna kıyısından dönüyoruz. Osmanlı döneminde Sırların oturduğu bölgeden geçtik. Osmanlı çekilince Sırbistan’a dönmüşler. Buralar ortodoks. Sentandre (Ressamlar kasabası) hediyelik alışveriş merkezi. Kırmızı, yeşil renklerin ağırlıklı olduğu çiçeklerle süslenmiş. Macarlara yardımcı olan Polanyalı bir kahraman Pişkan’ın heykeli dikilmiş. Yol boyu yemyeşil ovaların ve mavi Tuna’nın yanından seyreden otobüsümüzle Budapeşte’ye gidiyoruz.

Evren bey Gellerthehy ve çevresi hakkında bilgiler veriyor:

Dimdik yükselen Gellerhegy tepesi şehrin en sevilen gezinti alanlarından biridir. Bu tepeden 140 metre yükseklikten şehre mükemmel bir panorama açılmaktadır. Şehrin güney yakasındaki bu tepe daha Roma dönemi öncesinde de yerleşim merkeziydi. Bir zamanlar bu tepe Kocatepe olarak anılmaktaydı ve tepeyle ilgili bazı hurafeler de vardı. 1046 yılında Lehistan’dan gelen ve yerli halkı hristiyanlık adına kazanmak isteyen Kar-

46 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C. 1, İstanbul, 2010

47 Çok nefis tavsiye ederim.

dinal Gellert Hristiyan karşıtları tarafından bir fıçıya kapatılarak tepeden aşağı yuvarlanmıştır. Ortaçağ'da tepe "cadılar töreni" yapanların kutsal tepesi olarak ün salmıştır. Osmanlılar zamanında şehre hakim bir burcun inşa edildiği ve Buda'nın denetim altında tutulduğu bir tepe olmuştur. 1848-49 yıllarında Hürriyet savaşının bastırılmasının ardından ise Avusturyalılar Macarlar üzerinde sürküntü yaratmak için burada bir hisar -citedalla- inşa etmişlerdir.⁴⁸

Hürriyet Anıtı

Gellerthegy tepesinde yükselen 36 metre boyunda bir heykeller anıtıdır. Ströbl Zsigmond Kisfaludi tarafından 1947'de yapılmıştır. Heykellerin ortasında hürriyeti temsil eden ve elinde barışı temsil eden bir palmye dalı tutan ve yüksekliği 14 metre olan bir kadın heykeli vardır. Bu heykel başkentin hemen her tarafından görülmektedir. Heykelin iki yanında bir dizi başka heykeller de heykel anıtını tamamlamaktadırlar.⁴⁹

Gellerthegy tepesinden otobüsümüz inerken, telefonum çalıyor. Tıp Fakültesinden aziz kardeşim Dr. Hayati Bice arıyor. Macaristan'da olduğumu söyleyince mutlaka Gül Baba'yı ziyaret etmemizi söylüyor. Tur programında yok ama Evren, Müjgan hanım ve Göker hep birlikte taksi tutarak Gül Baba türbesini Török (Türk) sokağından geçerek ziyarete gidiyoruz. Şöförle konuşurken adının Zoltan yani Sultan olduğunu söylüyor. Zoltan ismi Macaristan'da hayli fazla tercih ediliyor. İmre (Emre) gibi. Yunus Emre'nin Emre'sini biz Türklerde, Macarlarda çok seviyoruz. Emre adını Türkistan'dan ortak dil kültür hafızamızdan getiriyoruz.

Önce Altan Araslı'nın "Avrupa'da Türk İzleri"⁵⁰ eserinden "gül baba türbesi ve tekkesi" başlıklı yazısını okuyalım.

Türbe, Budin'de, Veli Bey kaplıcasının güneydoğusunda Gül Baba Burnu denilen yeredir. Gül Baba, Budin'in fethine katılan Gaziyani Rum'un sonuncularındandır. Budin'in fethinde şehit düş-

müştür. Evliya Çelebi, Seyahâtname'sinde Gül Babanın tabutunu Kanunî'nin bizzat taşıdığını yazmaktadır.

Tekkenin kalıntıları, 19.yy sonundaki inşaat sırasında kaldırılmıştır. Gül Baba Tekkesinin Bektaşî tarikatı kurallarını takip ettiğini, ordu ve devletle alakası bulunduğunu Evliya Çelebi ve Peçevî yazmaktadır.

Tekkenin orta salonu (meydan) müşterek ayinler için kullanılıyordu. Ayrıca bir yaz, bir de kış için daha küçük ve kapalı salonlar da mevcuttu. Gül Baba Türbesi, Kanunî çağındaki mimarî tarzına uygun ve sekiz köşeli bir plâna göre inşa edilmiş, sade bir yapıdır.

Türbenin, 1690'da Hristiyanlar tarafından küçük bir şapel hâline getirilmesi, türbeyi yıkılmaktan kurtarmış ise de, içindeki Türklere ait eşya ve dekorlar bu sırada ortadan kaldırılmıştır. Uzun zaman Jesuitlerin işgal ettiği Gül Baba Türbesi, daha sonra şahısların eline geçmiş, ancak 1885'te Babîâlî'nin müracaatı ile tekrar türbe hâline getirilmiştir.

Ortada bulunan sanduka semboliktir. Evliya Çelebinin Bektaşî tacı ile süslü olarak tasvir ettiği sanduka, çok önce harap olmuş ve kaldırılmıştır. Abdülaziz'in Avrupa seyahati dönüşünde Gül Baba Türbesini, ziyaretinden sonra türbe 1885'te Türk hükümeti tarafından Lajos adlı bir mimara tamir ettirilmiştir. Müftüoğlu Ahmed Hikmet Bey, Peşte başşehbenderliği (başkonsolosluğu) sırasında türbenin yeniden tamir edilmesini sağlamış, Hereke fabrikasından ısmarladığı ipek Türk seccadeleri ve hattat Halid'e yazdırdığı celi hatlı levhalarla süslettiği Gül Baba Türbesini, Türk tezyin sanatının Avrupa'da açılan bir müzesi hâline getirmiştir.

I. Dünya savaşından sonra türbenin etrafında, Vagner adlı biri tarafından evvelce yaptırılmış binanın Tuna cephesini kapayan bölümü, Ahmet Hikmet Bey'in teşebbüs ve gayretleriyle Macar hükümeti tarafından yıktırılınca, türbe tekrar çok uzaklardan görülebilir hâle gelmiştir. Peşte

48 Budapeşte Rehberi, (68 renkli fotoğraf Türkçe) Photographed by: László Simon Designed and prepressed by: BB Color Studio Published by: Simix Print, Tel.: 06 30 9500060 ISBN: 963 86709 7 5

49 Budapeşte Rehberi

50 Altan Araslı, *Avrupada Türk İzleri*, C. 3, Ankara, 2009

İslam Cemaati Reisi Abdüllatif Efendi ve Baş-şehbender Muavini Enis Behiç Koryürek'in Gül Tepesinde, Gül Baba Türbesi avlusunda yapılan dostluk mitinglerinde söyledikleri nutuklarla, türbe. Peşte İslam Cemaatinin dini toplanma yeri olduğu kadar, Türk-Macar Kardeşlik toplantılarının da düzenlendiği yeni bir sosyal hizmet yeri hâline gelmişti.

1945-1946 yıllarındaki Sovyet işgali esnasında Gül Baba Türbesi de büyük hasara uğrar. 1956 Macaristan olaylarında yıkık dökük binalar arasında kalan türbe, 1976'da Macarlar tarafından bir bahçe içine alınır.

Türbede sadece Gül Babanın sandukası vardır. Üzerindeki örtü 1937'de Türkiye tarafından gönderilmiştir. Ayrıca Macarca, İngilizce ve bir bayrakla beraber Türkçe üç levha vardır. Türbede bunlardan başka bir rahle üzerinde Kur'an-ı Kerim, duvarda bir ism-i âli, 7 beyitlik Nailî ketebeli levha, camlı muhafaza içine yerleştirilmiş bir teber, bir nefir, 3 tesbih, bir teslim taşı ve billurdan mürekkep levha, sedefli küçük bir masa, oyma pirinç buhurdan, Şeyh Rıza Talibani'nin meşhur Farsça kıtası, Harem-i Şeriften, Hindistan'dan manzaralar gösteren ayrı bir levha vardır.⁵¹

Gül Baba'nın türbesinin bahçe kapısı dışında orta boy bir heykeli vardır. Türbenin dışından ruhuna dualar edip ayrılıyor. Saat ilerlediği için türbedar kapatmıştı. Bu ziyaret de şimdilik yeterlidir diyerek ayrılıyor. Evliya Çelebi'den daha mufassal Derviş tekkelerini okuyalım:

“Şanlı derviş tekkeleri: Tamamı 7 adet Âl-i Abâ garipleri, fukarası meskeni hankâhlarıdır. Bunlardan bakımlı, donanımlı, süslü ve vakfı kuvvetli, Hazret-i Şeyh Gül Baba Bektaşî Tekkesidir. Budin kalesinin Horoz Kapısı dışında Veli Bey Ilıcısı yakınında bir⁵² İrem bağı gibi bir bayır üzerinde bakımlı ve şenlikli bir Bektaşî fukarası tekkesidir. Ehl-i sünnet ve'l-cemaat maarif erbabı fukarası gayet çoktur. Hepsî çete, potura ve gazaya giden gazilerin bir alay ümmetin dindarlarından *fakr u faka* erenleridir. Kış meydanları

ve yaz meydanları türlü türlü altın gibi çerağlar, şamdanlar ve kandiller, buhûrdan ve gülâbdanlar ile bezenmiş ve türlü türlü fakirlik cihazı ile, yani zerdeste, davul, kudüm, zil, pâlheng, keşkûl ve teberler ile süslenmiş bir tekkedir. Ve her maarif erbabı olan kara ve deniz seyyahları bu tekkenin duvarı yüzüne birer çeşit güzel yazı ile eserler ve şiirler yazmışlardır.

Bu benzersiz tekkenin hayrat sahibi olan Mihaloğulları bu tekkenin gelir yerlerini sağlam yapmakla Keykâvûs mutfağında nefis nimetleri gelen geçenlere, yaşlı ve gençlere, Hıristiyan ve putperestlere minnetsiz sofraları ay ve yıl, sabah ve akşam devamlı nimetleri dağıtılmaktadır. Ve bizzat Hazret-i Gül Baba Yedi Cennet gibi çiçekli bir tepe üzerinde bir kurşun örtülü yüksek kubbe içinde yatmaktadır. Sandukası yeşil çuha ile örtülü, mübarek başında nurlu Bektaşî tacı var ve çevresi türlü türlü güzel yazılı *Kur'ân-ı kerimler* ile süslenmiştir. Hatta bütün ziyaretçilere, fukaraları ve yanı ayak başı kabak canları, sevimli canlar canı köçekleri her gelen kimseye gülsuyu dağıtıp micmereler ile üd ve amber yakıp adamın dimağını kokulandırır.

Bu sultan Budin'in gözcüsüdür, himmetleri hazır ve nâzır ola. Bu sultanın aslı ve hikâyesi yukarıda yeriyle yazılmıştır, *Allah rahmet eylesin*.

Şiir:

*Âşık-ı sâdık menem ettim ziyaret ben gedâ
Büihül-i gûyâ gibi etsem figân ey Gül Baba.*

diğer münasip beyt:

*Sen Gül gül-i gülzâr-t hakikatte dedemsin
Aktâb-ı Budin Gülli Baba kân-ı keremsin*

Münasip dörtlük:

Merkad-i pâkine yüzünü süren

Değil elbet tehi o şalı-ı gedâ

Marzifon'dan gelip vatan duttu

Şehi Süleyman zamanı Güllü Baba.

Bu gibi kırık dökük şiirlerimizi çirkin yazımızla türbesinin kutlu kapısı kapaklarına küstahça yazıp mübarek ruhlarına bir Yâsîn-i şerif okuduk. *Allah sırrını aziz etsin*. Sonra,⁵³

⁵¹ Altan Araslı, a.g. e.

⁵² Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C.1, İstanbul, 2010

⁵³ Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C.1, İstanbul, 2010

Baba Miftah Tekkesi: Bu benzersiz tekke hemen Gül Baba ile Veli Bey İlcası yakınında Tuna nehri kenarında bir Bektaşî irfan mektebidir. Bizzat Baba Miftah hazretleri bir kubbecik içinde yatmaktadır. Bu sultanın nice yüz menkıbeleri vardır.

Bunlardan biri Süleyman Han İstanbul'da uyurlarken bu Baba Miftah Süleyman Han'a,

“Al bu miftahları (anahtarları) kalk Budin'e gidelim. Bu anahtarlarla Budin kapısını açalım” deyince hemen Süleyman Han uykudan uyanır. O gece yarısında Hasoda'ya insan, cin ve peri giremez iken görse ki camekânı kapısında bir gönlü yaralı derviş durup: “Al Süleymanım Budin'in anahtarların” deyip 40 adet anahtarı Süleyman Han'ın eline verip saray içinde kaybolur.

Hemen Süleyman Han sabahleyin tuğları Davutpaşa Sahrasına çıkarıp atını Budin'e doğru çevirip menzilleri katlayarak Budin'e gelip hamd olsun fethedince, Süleyman Han bütün anahtarları Budin'in her kapısına uyar bulur. Derhâl Baba Miftah Süleyman Han huzuruna gelip; “Âferim kapıcı baba, gazan [86b] mübarek olsun” deyip padişah huzurunda ruhunu teslim edip buraya defnederler. İsmi Baba Şaban iken “Baba Miftah” diye ad verdiler, *Allah rahmet eylesin.*

Bektaşî Kalenderhanesi Hızır Baba Tekkesi: Ova Kapısı dışında lodos tarafında cennet bağları içinde ufak tefek bir Bektaşî dervişleri dergâhıdır, ama evkafı azdır. Fukaraları gazilerden fakirlik parsası ile geçinip “*Fakirlik benim iftiharımdır*” hadisiyle yaşar bir alay ehl-i sünnet ve'l-cemaat pâk Kalenderî taifesidir. Bizzat Hızır Baba hazretleri bir gülistan içinde yatmaktadır. *Sırrı aziz olsun.*

Hazret-i Gazi Gerz İlyas Baba cihannüma Tekkesi: Bu sultan ne Bektaşî, ne Halvetî, ne Kalenderî, ne Kümevî ve ne Yesevî 370 adet tarikatın birinden değil, ancak İmam-ı Azam mezhebinden Allah yolunda mücahit Gazi Gerz İlyas bir yiğit er imiş. Semendire Sancağı yakınında Bana kasabasından bir dilâver gazi, hünerli, cesur, er

yiğit imiş. Nice sene bu kâfiristanı ve ümmet-i Muhammed'i korutup sonunda kâfirler bir hile ile bir pusudan Gazi Gerz İlyas'ı şehit ederler. Kâfirler yine bu gaziye sevgilerinden bu yüksek tepenin üzerine gömerler. Hâlâ kalesi içinde bir küçük tekke ve birkaç fukaraları var, *Allah rahmet eylesin.*⁵⁴

Tekkesinin kible duvarında iri yazı ile bu beytimiz yazılıdır.

*Mücâhid fî-sebîlillâh idi her demde Gerz Uy as
Anıtı r üyâbı için bize rehber ola Hızır Uy as.*

Garip ve fakirlerin aşevi imaretleri: Evvelâ Süleymaniye İmareti bütün yıl boyunca zengine fakire ve gence yaşlıya çorba ve ekmeği minnetsiz dağıtılır.

Paşa Sarayı İmareti, çorbası fukaraya ve divan erbabına nefis nimetleri daima vardır.

Ve yerli yeniçerilerinin imaretlerinin bedava çorbaları daimdir.

Kısacası cümle ocak halkı imaretlerinin nimetleri zengin ve yoksula devamlı dağıtılır.

Rahip kiliseleri: Kale dışında toplam üç adet Eflak kilisesi vardır. Bu kâfirler Budin Kalesi'nin bakım onarımına memur 1.000 adet kâfirlerdir ki tüm örfî vergilerden muaf ve müsellemlerdir, ama müslim değillerdir. Kale içinde oturan 2 mahalle Yahudiler var. Bunlar da muaflardır. Ve iki adet sinagog adlı mabetleri vardır.

Garip bekâr hanları: Olanı da 7 adet ehl-i hıref evinden uzakta bekâr odaları var.⁵⁵

Akşam Tuna'da gezintiye çıkacağız, gezintiden önce “Haluk Dursun” dan⁵⁶ Tuna'yı okuyalım ne dersiniz?

Yahya Kemal “Türk'ün gönlünde nehir varsa Tuna'dır, dağ varsa Balkan'dır” demişti. Üstad bir Rumeli çocuğu, bir evlâd-ı fâtihân. Tabii ki onun gönlünde dağ Balkan, nehir Tuna olacak. Biz Anadolu evlâdıyız. Rumeliyle hiçbir ailevî bağımız olmadı. Bırakın Tunayı, Balkan dağlarını, gençliğimizde Anadolunun Fırat'ı, Ağrı dağına bile gözümüze gönlümüze girmedi.

54 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C. 1. İstanbul, 2010

55 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 6. kitap, C. 1. İstanbul, 2010

56 Sizlere şahsi tavsiyem, gezi veya akademik faaliyetlerde vardığımız memleketlerle ilgili birkaç kitap okuyup gidelim veya okumak üzere götürelim. Bizler için çok faydalı olacaktır.

Vatan ne Anadolu, ne de Rumeli idi. Varsa yoksa “Turan” dı. Ne kadar kalpten, ne kadar inanarak söyledik o marşı:

“Kürşad’ın narasıyla indik Tanrı Dağı’ndan

Ruhumuzu kandırdık Orhun’un kaynağından”

Zaman insanı değiştiriyor. Görüşler, anlayışlar, zevkler, ilgiler hep değişiyor. Bana da öyle oldu. Kırkımdan sonra Rumeliye gözümü çevirip, Tunaya gönül bağladım. Hem de ne bağlanma, ne kendini kaptırma! Varsın Necip Fazıl Sakarya’nın türküsünü söylesinben Tuna’nın izinde, Tuna’nın kaynağındayım dostlar!..

Ukrayna’dan Romanya’ya, Romanya’dan Bulgaristan’a, Macar ovalarından Viyana’ya kadar gezip dolaştığım, kıyısında söyleştığım Tuna’nın, bu nehr-i azizin -nihayet nasip oldu-hak ile yeksan olduğu, dünyaya gözünü açtığı kaynağa ulaştım.

Dünya iki bin yılına erişmeden ben Tuna’ya eriştim. 7 Aralık 1999 Pazartesi günü benim için tarihi bir gün oldu. Almanya’nın güneybatı bölgesinde, İsviçre ve Fransa’nın birbirine yaklaştığı bölgede, karlı dağlar, tepeler aşarak Tuna’nın çıktığı, Konstanz gölü ile Kara Ormanlar arasındaki şirin “Donaueschingen” kasabasına ulaştım.

Donaueschingen, Tuna’nın (Tuna’nın Almancası Donau) toprağı eşerek çıktığı, fışkırdığı yer anlamı taşıyor. Çok şirin bir dağ kasabası. Kaynağın yerini bulmak hiç de tahmin ettiğimiz kadar zor olmadı. Çünkü şehir merkezine tabela koymuşlar, Tuna’nın kaynağına gider diye. İnsan Tuna’nın kaynağını dağların arasından, sarp yamaçlarda, vahşi vadilerde zannediyor. Halbuki hiç de öyle değilmiş, bir şehrin tam merkezinden kaynıyor.

Tuna’nın kaynağını Fürstenberg Sarayının bahçesinde, etrafını bir havuz ile çevirip küçük bir seyir yeri haline getirmişler. Duvarına da çeşitli tabelalar koymuşlar. Almanlardan Macarlara, Bulgarlardan Romenlere kadar çeşitli milletler ile, kısacık bir bölgede sınırlarından geçtiği halde Slovaklar bile Tuna’da hak iddia ederek kendi kitabelerini kaynağın başına asmışlar.

Gözüm birden bir tabela aradı!.. Resmi veya özel bir kurumdan: Dışişleri Bakanlığında, Kül-

tür Bakanlığında, Dış Türklerle ilgilenen Devlet Bakanlığında, yahut Almanya’da sayısız cami ve külliye yapan milli-İslâmî bir teşekkülümüzden. Anlaşılan hiçbirimizin gönlünde ve zihninde Tuna yok. Hâlbuki değişik Tuna devletlerinin tabelalarında sadece resmî devlet tabelaları değil, antikomünistler, milliyetçiler gibi özel kuruluşların da kitabeleri vardı.

Bir havuzdan kaynayan Tuna küçük bir boruyla daha sonra birleşerek, ki-buna sihirli birleşme deniyor, esas büyük Tunayı meydana getiren Brigach ve Breg kollarıyla akıyor. Tuna’nın kaynağının bir yanında şato, diğer yanında barok stilde bir kilise inşa edilmiş. İlk çıktığı yer koskocaman bir park haline getirilmiş. Her taraf bembeyaz kar olduğu halde, yetmişlik ihtiyarlar bile yürüyüş, koşu gibi sporlarla parkta geziniyorlardı.

Bizim Anadolu’nun küçük bir deresi gibi akan Tuna, etrafındaki ağaçların dallarıyla gizlenmiş, son derece sakın ve mütevaziydi. Suda birkaç ördek ve karabatak yüzüp balık avlıyorlar, rızıklarını çıkarıyorlardı.

Tuna’nın 2840 km’lik hikâyesi işte buradan başlıyor, sıfır noktasını o küçücük havuz meydana getiriyordu. O gün o havuzun etrafında kaç defa dolaştım, küçük köprüler etrafından kaç defa geçtim sayısını bilmiyorum... Tuna’ya ithaf edilmiş şiirleri okurken, en çok dilime dolanan ise nedense Nazım Hikmet’in dizeleri oldu.

Tuna, Avrupa’da batıdan doğuya doğru akan tek nehirdir. Almanya’nın güneyinde Donaueschingen’den Karadeniz kıyılarına kadar 2840 km’lik bir yol takip eder. Almanya, Avusturya, Macaristan, Slovakya, Hırvatistan, Sırbistan, Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna olmak üzere tam dokuz ülkeden geçer. Tuna aynı zamanda Doğu ve Batı, yani Avrupa ve Balkan kültürlerinin; Latin, Germen ve Slav kültürlerinin ayrılma ve geçiş noktasıdır. Son zamanlarda giderek bir ticaret ve ulaşım yolu özelliği taşıyan bu nehir, aynı zamanda turizm açısından da çok büyük önem arz ediyor. Tuna üzerinde gemilerle ve kıyından Tuna şehirlerine uğranılarak yapılan özel turlar düzenleniyor. Tuna’nın şu anda Türkiye sınırları dışında olması bizim ona kayıtsız kalmamızı gerektiriyor. Tuna, Türk’ün yüzlerce yıllık mazisi,

kültürel ve mimari mirası olan bir su! İsterseniz Tuna kıyısında, çıktığı yerden denize döküldüğü yere kadar olan aktığı bütün noktalarda hangi önemli şehirlerden, mimari eserlerden geçtiğine şöyle bir göz atalım ve beraberce Tuna'nın etrafında bir gezinelim.

Tuna'nın kaynadığı yer olan Donaueschingen kasabası hakkında daha önce bilgi vermiştik. Breg ve Brigach isimli iki kol birleşip, Almanya'nın güneyinden doğuya doğru akmaya başlar ve Tuttlingen, Sigmaringen yoluyla Ulm şehrine ulaşır. Ulm'de "iller" kolu Tuna'ya karışır.

Çan kulesinin yüksekliği ile tanınan ve inşası beş yüz yıl süren meşhur katedralin şehrin simgesi olduğu Ulm, 13.yy'dan beri önemli bir ticari merkezdir. Ulm'den sonra Günzburg bir ortaçağ kale şehri olup, tarihte 1328 yılına kadar gider.

Donauwörth ise Wömitz çayının Tuna'ya katıldığı yerdir. Tuna'nın Almanya'da Ulm'den sonra geçtiği önemli bir yer de Ingolstadt. Şehrin silueti Notrdame katedralidir. Bu 400 yıllık kilise bir zamanlar meşhur bir Yahudi üniversitesini barındırıyordu. Daha sonra Tuna boyunca devam ederseniz, Almanya'da Bavyera düklerinin yerleşim yeri Kellheim ve bunun üzerindeki Wettenburg manastırı gelir. M.S. 600 tarihli manastır, 1700 yılında yeni ilâvelerle zenginleştirilmiştir.

Tuna'nın geçtiği yerlerden birisi olan Ratisbonne ise eski bir Kelt yerleşim bölgesidir ve bir zamanlar Bavyera'nın başşehri olmuştur. Yine Bavyera'da Tuna'nın sağ kıyısında Regen ırmağının Tuna'ya kavuştuğu yerin karşısında yer alan, bir zamanlar Haçlı Seferlerinin toplanma noktası olan Regensburg, müzeler ve kütüphaneler bakımından zengin bir üniversite kentidir.

Almanya'da Tuna üzerindeki bir diğer büyük şehir de Passau'dur. Eski zamandan beri tahıl ve tuz deposudur. Evler ve kiliseler İtalya stilinde inşa edilmiş olup etrafları hendekle çevrilmiştir. Haçlı Seferleri sırasında önemli toplanma yerlerinden bir diğeridir.

"Bavyera'nın Venedik"i olarak anılan Passau'da Tuna'nın Inn ve Ilz kolları birbirine kavuşur. Almanya-Avusturya sınırında bulunan Saint Etienne Katedrali bu şehrin en hakim binasıdır.

Almanyayı geride bırakıp Avusturya'ya geldikimizde karşımıza çıkan en önemli ilk Tuna şehri, yukarı Avusturya bölgesinin merkezi Linz'dir. Tarihi ipek yolu bu şehirden geçer. Çok sayıda barok mimari eserin görülebileceği şehir, Romalılardan beri Slavlarla batılılar arasında bir değiş tokuş merkezidir.

Tuna'yla beraber Avrupa içerisinde ilerlerse-niz, Melk'e ulaşabilirsiniz. Tuna'nın sağ kıyısındaki Melk'te abidevi Sanit Pierre ve Saint Paul Kiliseleri bulunuyor. Ayrıca Benedikten Manastırı 1700 yılında, barok stilinde bugünkü mimari durumuna kavuşmuştur.

Tuna'nın Melk'ten sonraki durağı Avusturya'nın efsanevi başkenti, Habsburg Hanedanlığının merkezi Viyana'dır. Ancak Tuna Viyana'nın tam içinden geçmez, şehir merkezine uzaktır. Ama yollar ve köprülerle Viyanalılar üzerinden geçerler, kıyısı boyunca serpiştirilmiş spor ve dinlenme yerlerine ulaşırlar. Tuna boyunca bizim orada çalışan Türk işçilerinin yapmış olduğu bir de güzel cami bulunur.

Tuna Avusturya'dan çıktıktan sonra Slovakya'ya doğru ilerler. Slovakya'daki Bratislava, eski Pressburg şehridir. Büyük bir Tuna iskelesidir, Avusturya-Macaristan ve Slovakya'nın düğüm noktasıdır ve bu, şehri çok önemli kılar. Şehrin tarihi bölgesi barok stilde eserlerle süslenmiştir.

Macaristan'da bizim meşhur subaşı durak kalemiz, Macar Kardinallik merkezi Estergon'un hemen karşısında, şimdi yer almayan Ciğerdelen Palangası (küçük kalesi) vardı. Estergon kalesi ise müze olarak düzenlenmiştir ve burada Osmanlı silahları sergilenir.

Macaristan'da Tuna geçidine egemen, çok güzel Tuna manzarası olan hakim bir tepe üzerine kurulmuş Vişegrad'a dolana dolana çıkılan nefis orman manzaralı bir yolla ulaşılır. Soloman kulesi diye anılan bir de kulesi bulunan, pek küçük fakat son derece şirin bir kaledir. Ayrıca Vişegrad'daki Tuna kıyısında küçük restoranlarda çigan müziği eşliğinde Macar gulaş da yiyebilirsiniz.

Szentendre ise benim gördüğüm en şirin Tuna kasabalarından birisidir. Nehir boyunca değil de, nehirden küçük tepeye doğru yayılmış-

tır. Son yıllarda turistlerin çok beğendiği, içinde at arabalarının dolaştığı şirin bir çarşısı da vardır. Macaristan'ın simgesi olan "kırmızı biberleri" (paprika) burada bol bol kurutulup asılmış halde görürsünüz.

En güzel Tuna şehirlerinden bir tanesi olan Budapeşte küçük ve bakımlı teknelerle boydan boya gezilebilen. Tuna üzerinde küçük adaya bile çıkılabilen bir hattır. Bizim "nazlı Budin" kalesi, tarihî Macaristan parlamento binası, gotik köprüleriyle beraber şehre çok pitoresk, romantik bir görünüm kazandırır.

Tuna, Mohaç ovasında Macaristan'dan çıkar. Eski Yugoslavya'da kalan Macaristan azınlık bölgesi Voyvadina'dan geçer ve Voyvadina'nın merkezi Novisad'dan hemen sonra Tisa'ya birleşir. Sonra ise Tuna'nın Sava'ya karıştığı, kalesinde doyumsuz manzaraların seyredildiği Belgrad gelir.

Bulgaristan'da Lom, Nigbolu, Belene adası açıkları, meşhur antlaşmanın yapıldığı Zıstovi ve Rusçuk'tan geçer. Tutrakan ve Silistre yoluyla Romanya'ya girer. Köstence açıklarında kanal haline gelir, Romanya'da İbrail ve Kalas'tan geçip Tulcea'da deltalaşır.

Almanya'nın Donaueschingen kasabasından başlayan 2840 km'lik macerasına Ukrayna'da son noktayı koyan Tuna, İzmail ve Kili'de kendini Karadeniz'in azgın sularına bırakır.⁵⁷

Bizler akşam 21'de Tuna'da tekne gezisi başlayacak bekliyoruz. Küçük böceklerden rahatsız oluyoruz. Taşkın olduğu yıllar balıklar azalır ve böcekler artarmış. Tekne geldi, bizden önceki kafilé indi. Bizler yerlerimizi aldık. Tuna nehrinden Budapeşte ıslıl ıslıl görünüyor. Tekne'de herkesin önünde kulaklık bulunuyor. Hangi dilden dinlemek isterse kişi cihazı o dile ayarlıyor. Bizler Türkçe tercihimizle anlatılanları dinliyoruz. Teknenin geldiği hizadaki eserler de o sırada ekrandan tanıtılıyor:

Tuna bu şehirde tarihî anlamda çok önemli bir işleve sahip olmuştur. Nehir şehri ikiye bölmekte Buda ve Peşte olarak ayırmaktadır. Nehir, Budapeşte sınırına Szentendre adasının güney kıyısı civarında ulaşmaktadır. Başkentin en önemli

özelliklerini oluşturan her bina Tuna nehri kıyılarından görülebilir. Şehrin iki yakasını nehir birbirine bağlamaktadır. Tuna nehri üzerindeki bir çok köprü sadece bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda sanat eseridir de. II Dünya Savaşı sonunda ülkeyi terk eden Alman Nazi birlikleri bütün köprüleri havaya uçurmuşlardır.

Hürriyet Köprüsü

Bir zamanlar Gümrük Meydanı Köprüsü adını, sonra da bir dönem Jozef Ferenc köprüsü adını taşıyan köprü 1894-1899 yılları arasında János Fekete-házy'nin tasarımıyla inşa edildi. Köprü daha Kral Jozes Ferenc hayatıyken hizmete girdi. Hatta köprünün Peşte yakasındaki inşaatta son çivi, gümüş bir çivi olarak onun tarafından yerine çivilendi. Köprü 1946 yılında yeniden inşa edilmesinin ardından Hürriyet Köprüsü adını aldı.

Zincirli Köprü

Budapeşte'nin ilk daimi köprüsüdür. Ve Kont István Szechányi'nin teşebbüsüyle yapılmıştır. 1839 ve 1849 yılları arasında William Thierney Clark'ın tasarımıyla inşa edilmiş ve o tarihlerde Avrupa'nın en modern köprüsü olarak ün salmış-tır. Bugün Budapeşte'nin simgelerinden biridir.

Elizabet Köprüsü

Bu köprünün orijinali 1897 ve 1903 yılları arasında inşa edilmişti. 290 metre uzunluğunda ve tek bir kavis olarak inşa edilen köprü yapıldığı dönemde dünyanın en uzun tek kavisli köprüsüydü. Şu an var olan köprü ise İkinci Dünya savaşı'nın ardından yıkılan köprünün dayanakları üzerine 1961 ve 1964 yılları arasında Pal Sávoly'nın projesi doğrultusunda yapılır.

Parlamento

Millî parlamentonun iki kamarası için 1885-1904 yılları arasında mimar İmre Steindél'in planları doğrultusunda inşa edilmiştir. Bina eklektik ve neo-gotik mimari tarzın izlerini taşımaktadır. Görkemli bina Macar devletinin

Milenyum kutlamaları için hazırlanan görkemli programın ve buna lâıyk etkinliklerin parçası olarak gündeme gelmiştir. Beyaz kireç taşından yapılan heykeller ve süslemeler ne yazık ki zaman içinde hava kirliliği tahrip olmuştur. Bu sebeple son dönemde yıllar süren restorasyon çalışmaları kapsamında bu taşlar sert taşlarla değiştirilmiştir.

Şehir merkezi ya da eski Peşte'nin ilk şekli 11.yy'da ortaya çıkmış ve burası ticaret temelinde oluşan bir yerleşim bölgesi olmuştur. Peşte o zamanlar yakın çevresinde küçük köylerin bulunduğu etrafı duvarlarla çevrili bir şehirdir. Osmanlı egemenliğinin ardından da çevresindeki köyler Peşte'ye bağlandı. Eskiden bağımsız bir şehir olan Peşte, böylece şehrin merkezi haline dönüştü. Şehir merkezi olarak tabir edilen bölge 15.yy'da etrafı güçlü duvarlarla çevrili bölgeye denk düşmektedir. Mâtyâs döneminde oluşturulan bu güçlü duvarlar arasında hisarlar da bulunmaktaydı ve şehre giriş çıkışlar da surlar arasındaki kapılar vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Şehir, Ortaçağ döneminde en parlak yıllarını Kral Mâtyâs zamanında 15.yy'da yaşadı.

17.yy'da ise Peşte şehri eski ihtişamını kaybetmiş ve nüfusu da çok azalmıştı. Bunun ardından gelen yirmi yıl ise Peşte'nin etrafında yeni yerleşim birimlerinin olduğu yıllar olacaktır. Bu dış yerleşim birimleri daha sonra bugünkü Peşte'nin dış semtlerinin ilk nüvelerini oluşturdu. 1838 yılında büyük bir sel felaketi şehirde faciaya neden oldu. 1873 yılında ise Peşte, Buda ve Öbuda şehirlerinin birleştirilmesiyle, Budapeşte şehri ortaya çıktı. 19.yy'da şehrin yeniden düzenlenmesinin ardından olağanüstü bir tempoda binalar, kamu ve özel konutlar, marketler ve kahvehane ve pastaneler inşa edildi. Bu dönemde Peşte gerçek bir ticaret ve sanayi merkezine dönüştü. Şehir merkezinin iki ana geçiş yolu olan Elizabet ve Hürriyet köprüleri, Andrassy bulvarı ve de şehrin en eski ve gözde sokağı olan Lipot, bugünkü adıyla Vaci sokağı da bu yıllarda inşa edildi.

Macar Bilimler Akademisi

Neo-rönesans tarzındaki bina 1862-65 yılları arasında inşa edilmiştir. Peşte yakasında Tuna kıyısındaki en görkemli binadır. 1825 yılında ku-

ruhan Bilimler Akademisi için inşa edilmiştir ve binanın yapı doğrultusunda neo-rönesans tarzında yapılmıştır. Bina yapıldığı ilk yıldan itibaren Macar müzik hayatının merkezi olmuştur.

Aziz Gellert heykeli

Dini yaymaya çalışırken şehit edilen kardinalin heykeli, öldürüldüğü yere 1904 yılında dikildi. Tepenin yamacında Tuna'dan yaklaşık 40 metre kadar yüksekliğe yerleştirilen heykel özellikle akşamları, yamaçtaki şelaleyle birlikte muhteşem bir görüntü sunuyor.

Devlet Opera Binası

Andassy Caddesi üzerinde mücevher gibi işlemeli bir binadır. 1875 ve 1884 yılları arasında mimar Ybl Miklos'un planladığı tarihten itibaren de Akademiye aittir. Bir zamanlar Bela Bartok'da bu binada çalışmıştır.

Rudas Kaplıcası

Gellerthegey tepesinin eteklerinde var olan sıcak su kaynaklarının kullanılması amacıyla Ortaçağ'dan bu yana bu tür tesisler inşa edilmiştir. Burada var olan kaplıca Osmanlı döneminde Buda Beyi tarafından yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle şekil verilen kaplıcanın sekizgen oluşturan bir havuzu ve yine sekiz direk üzerine oturtulan bir kubbesi vardır. Yüzme havuzu ve buharlı hamam kısmı ise 1951-52 yıllarındaki restorasyonla eklenmiştir.

Paris Avlusu

Eklektik ve neo-gotik mimari özelliklere sahip bina Henrik Schmall'ın planları doğrultusunda 1909-1913 yılları arasında inşa edilmiştir. Binanın en büyük avlusu pasaj şeklinde tasarlanmıştır ve içinde marketler vitrinler ve geçitlerle hoş bir atmosfer yaratmaktadır.

Peşte Vigado'su

1849 yılındaki özgürlük savaşı esnasında yıkılan Vigado yerine Frigyes Feszl'in planları doğrultusunda inşa edilen romantik tarz Peşte Vigado'su Avrupa'da da emsali olmayan bir binadır. Konser salonlarında uluslararası sanatçılar tarih boyunca

konserler vermişlerdir. Bu süreç bugün hala devam etmektedir.

Aziz İstvan Katedrali

Budapeşte'nin en büyük kilisesi olan bu katedralin inşaatı 1851 yılında mimar József Hild'in klasik tarzdaki planlarına göre başlamış ve de 1905'te Ybl Miklos'un eklektik tarzdaki planlarına göre tamamlanmıştır.

Dohany sokağı Sinagogu

Lajos Förster'in planları uyarınca inşa edilen sinagog, 1854-59 yılları arasında Bizans ve İspanyol mimari gelenekleri uyarınca yapılmıştır. Oval kubbeye ve seramik kaplama süslere sahip bina Başkent binaları arasında özel bir yere sahiptir.

Kapalı Merkez Çarşısı

Kapalı Merkez Çarşısı ya da Hâl binası 19.yy'ın sonunda mimar Samu Petz'in projesi doğrultusunda inşa edildi. Yapıldığı çağda binanın çatısı, aydınlatma ve soğuk hava depoları nedeniyle çağın en modern binalarından biriydi. Olağanüstü büyüklüğe sahip depolarına Tuna nehri üzerinden doğrudan gemi nakliyatı için yeraltı bağlantısı da vardı.

Batı Tren Garı

Gar Paris'in ünlü Eyfel şirketi tarafından projelendirildi ve 1874-1877 yılları arasında inşa edildi. İnşaat süresince tren hatları da garın içinde

bir yandan sürdü. Üçgen şeklindeki demir yapı iki kubbe üzerine ve iki kanat bina üzerine oturmaktadır. Binanın çelik iskeleti dönemi için çok başarılı bir modeldi.

Tatbiki Sanatlar Müzesi.

Müze 1896 yılında Kral Fererice József tarafından açıldı. Müzenin projesi Ödön Lechner ve Gyula Partos'a aitti. Lecher ünlü Macar seramik markası olan Zsolnay tarafından sunulan fırsatı kullandı ve binanın çatısını seramik kiremitlerle kapladı. Müze inşa edildiği çağda en modern müzelerin olması gerektiği gibi tasarlanmıştı.

Güzel bir müzik, kadife gibi seslendirme ile Tuna gezisinin sonuna geliyoruz. Arada not ettiğim çok açıklama vardı. Bir gün için yorucu bir doküman olur diye şimdilik yazmıyorum. Sadece "Kahramanlar Meydanı"nda satılan Türkçe turist rehberinden sizlere kısa alıntılar aktardım. Size de tavsiyem vardığınız yerlerde kısa resimli rehber kitapçıklar almanız. Lütfen orada tutumluluk huyumuz ortaya çıkmasın. Nelere para harcanmıyor ki? Anlatıcı konuşmasını Tuna'nın ağzından noktalyor: *Ben Tuna,, Almanya'da Kara ormanlardan küçük bir ırmak olarak doğarım. Üç bin kilometre geçer, kollarla Karadeniz'le buluşurum. Milletleri birbirine bağlarım. Karadeniz'den sonra insanlığın kaynağına dönerim.*

Tekne gezintisinden sonra bugünü noktalyoruz. Uykumuz geldi. Yorgunluk yine hissediliyor dizlerimizde.

İngiliz Halkbilimcisi C. S. Mandi'nin “Polifem ve Tepegöz” Değerlendirmesinde “Dede Korkut” Kitabı Üzerine

S.Q. Aliyev

Bu makale C. S. Mandi'nin “Polifem ve Tepegöz” makalesine ithaf edilmiştir. Yazar makalesinde esas dikkatini C. S. Mandi'nin bu değerli makalesindeki çelişiklere yöneltmiştir.

Anahtar Kelimeler

Dede Korkut, Polifem bölümü, Tepegöz ismi

Giriş

Doğu-Batı medeniyetlerinin mahiyetinin tarihî ilişki biçimlerinin öğrenilmesi, sadece beşer kültürünün esaslarını araştırmak bakımından değil, evrenselleşen dünyamızın müşterek yönlerini, müşterek değerlerini incelemek bakımından da önemlidir. Pek çok araştırmacı tarafından yıllarca araştırılan Doğu-Batı medeniyetinin edebî, felsefî, manevî ve kültürel ilişkiler sistemi bugün de kendi aktüelliğini korumaktadır. Dünyayı dolayan motif ve süjeler Batıdan Doğuya, Doğudan Batıya aktarılan kahramanların, konuların ve diğer semantik-strüktür bileşimlerinin destan metni esasında öğrenilmesinde özel bir önem taşımaktadır.

Sözlü edebiyatın bütün türleri gibi halkın hayâl gücünün genel, daha geniş alanda mahsulü olan destanlar da, oluştuğu zamandan itibaren yazılı hâle gelinceye kadar dilden dile, ağızdan ağza geçmiş, halkın istek ve arzularının ifadesine dönüşene kadar defalarca söz ustalarının tefek-

kür kepçesinden geçmiş, ayıklanmış ve kıymetli taş gibi cilalanmıştır. İşte bu yüzden de destanlar hakkında özellikle temsil ettikleri halkların tarihiyle ilgili uzvi şekilde alâkadar olan kahramanlık destanları hakkında düşünce dile getirmek her bir araştırmacıdan büyük sorumluluk beklemektedir. Bu bakımdan “Dede Korkut Kitabı” gibi dünyaca ünlü bir abidenin bu tarihî-kültürel kontekste öğrenilmesi ciddi önem taşımaktadır. Bu iş araştırmacıların destan kültürünün tarihi kökleri ve ana kaynakları hakkında derin bilgiye sahip olmalarını gerektirmektedir. Böylesi bilgilerden mahrum, tarihî kaynaklardan beslenmeyen, objektif gerçeklerden uzaklaşan ve daha fazla araştırmacının sübjektif muhakemeleri ışığında yapılan çalışmalar, başarılı çözüme ulaşamamakta ve tartışmalara sebep olmaktadır.

Bu bakımdan C. S. Mandinin E. Rossfnin hatırasına ithaf etmiş olduğu “Polifem ve Tepegöz” adlı makalesi özel bir ilgi doğurmaktadır. Kendi makalesinde yazar “Basat'ın Tepegöz'ü öldürdü-

gü boy” hakkında bilgi vermekte, dil ve üslûbuna göre bu boyun diğer boylara benzediğini, fakat bir sıra halkların ağız edebiyatında da mevcut bazı motiflere, keza ondaki polifem unsurlarına göre diğer boylardan önemli derecede seçildiğini söylemektedir. Boyun açıklamasının çok büyük ustalıkla tertip edildiğini not eden yazarı ayrıca; “Böylece, ağız edebiyatının nasıl yarandığını öğrenmek için bizim elimize çok nadir bir fırsat geçmiştir, öyle bir fırsat ki, onu elden kaçırmak olmaz” (Mundy C. S. 1956). Orijinal mahiyet taşıyan çeşitli hikayelerin tek bir mürekkep boyda tasvir edildiğini not eden C. S. Mandi, boyun süje hattıyla ilgili dikkat çeken iki esas meselenin, Polifem bölümünün boya sonradan dahil edilmesini ispatlamayı ve bu boyun genel yapısını araştırmak gerektiğini belirtmektedir.

Polifemle ilgili günümüzde de mevcut tartışmaların yüzeli yıl önce, yani “Dede Korkut” kitabının bulunmasıyla başladığını vurgulayan yazar, dikkâti bu konuyu bütün teferrutıyla inceleyen H. F. Dits’in, V. Grimrn’in, O. Hekrnen’in, A. Fon Cennep ve D. Peyic’in çalışmalarına yönelterek, onların bu konuyla ilgili fikirlerine kendi değerlendirmesini eklemektedir.

Yazar, eserin Türkçesini okumayan okuyucularına eserin yapısı hakkında bilgi vermektedir. “Dede Korkut Kitabı’nın şekil olarak nesirle yazılmış açıklama ve bağımsız biçimde yazılmış nazım kısımlarından oluştuğunu belirtmektedir. Şiir numunelerinin hem kalitesine, hem de biçimine göre seçildiğini vurgulayan yazar: “Bütünlükte hem nesir, hem de nazım kısmı ananevi masal anlatma ilkeleri esasında dizilerek kuruyor ve sayısız hesapsız ifadelerden, alletirasyon örneklerinden ve karakteristik motiflerden oluşmuştur. Bütün bunlar kitaba kendine özgün güçlü bir ferdi ruh veriyor” demektedir. (Mundy, C.S. 1956).

C. S. Mandi, boyun tahliline başlamadan önce Tepegöz sözüyle ilgili fikirlerini belirtmektedir ki, bir yanlış üzerine kurulu bu fikirler sadece yazarın kendisini değil, aynı zamanda ondan sonra bu konuyla ilgili fikir yürüten C. Luis ve P. Mirabil gibi araştırmacıları da yanıltmaktadır. Yazar, Türk dilinde “tepe” ve “göz” kelimelerinin oldu-

ğunu ve Tepegöz adının bu kelimelerden oluştuğunu, hakiki Türk kökenli isim olarak kabul edilmesinin tabii gözüktüğünü belirtmekle birlikte, bunun doğru düzenleme olmadığını şu şekilde ifade ediyor; “Eğer böyle söylemek mümkünse, bunun doğru olması çok orijinal sesleniyor. Kuşkulanmaya esas var ki, ya önceki isim tahrif edilmiş, ya da Türkçe olmayan bir kaynaktan alınmıştır” (Mundy C. S. 1956). Yunan folklorunda insana benzer varlıklar ve yaratıklar “Sarandapihos” olarak adlandırılmaktadır (neheng dev). Bundan hareketle yazar; “Bana öyle geliyor ki, “Sarandapihos” kelimesi, Tepegöz” adının orijinali olup, Yunanca kelimesi kısaltılmış, vurgulu heceden önceki iki hece atılmış ve “dapihos” şeklini almıştır” demektedir. (Mundy C. S. 1956). Fakat bu açıklama sadece diğerleri için değil, yazarın kendisi için de inandırıcı gelmediğinden; “Benim için bu kelimenin alıntı kelime olması mümkün olmakla birlikte, itiraf etmeliyim ki, ben bunu ispatlayamam ve bu yüzden Türk folklorunun bu numunesini araştırırken bununla ilgili hiçbir sonuca varamam” (Mundy C. S. 1956).

Belli ki, Yunan mitolojisinde insan şeklinde olan bütün dev varlıklar genel olarak, Sarandapihos olarak adlandırılmakta ve “Dede Korkut Kitabı”nda Tepegöz, devin özel ismidir. Bize göre, Yunan mitolojisinde kullanılan “Sarandapihos” kelimesi Yunan dilindeki “Sarand” (neheng), kelimesine Türk kökenli “tepegöz” (veya *depegöz*) kelimesini ilâve etmekle oluşmuştur. Zannederiz ki, bu kelime Yunanca’da önceleri “Neheng Tepegöz” şeklinde kullanılmış ve sonraları neheng ve Tepegöz kelimelerinin birleşmesi sonucunda “Sarandapihos” kelimesi oluşmuş ve genel isim olarak kullanılmaya başlanmıştır. C. S. Mandinin Polifem unsurlarının boya sonradan dahil edildiğini ispatlamak için bu yaklaşımı ileri sürdüğünü söyleyebiliriz.

C. S. Mandi boyun süje hattı için problem addettiği konuları elverişli şekilde tahlil etmek için boyda vuku bulan olayları şart olarak on altı kısma ayırmaktadır (Mundy C. S. 1956).

Tepegözün kör edilmesi ve kahramanların koyun derisine bürünerek kurtulmasını Polifem olaylarıyla kıyaslayan C. S. Mandi, bu iki bölü-

mün boyun esas konusunu teşkil ettiğini söylemekte ve onu şu iki farklı boyutta tahlil etmektedir:

1. Polifem bölümü ve onun metne dahil edilmesi arasındaki ilişki.

2. Bu bölümün boya dahil edilmesiyle ilgili olarak boyun bu kısmının yapı bakımından özellikleri.

Yazar kendi maksadına ulaşmak için boyun süje hattı için zade zannettiği şu konuları çözmeye çalışmaktadır: 1. Sihirli yüzük ile ilgili konularda değişiklik vuku bulmakta; 2. Polifemle ilgili bu iki bölüm arasında ilişki kopmakta; 3. Yüzük bölümü (ikinci kurtuluş) uygun değildir; 4. Kurtuluş dizileri arasında ilişki yoktur; 5. Kurtuluş dizileri farklı şekilde uzatılmaktadır.

Sihirli yüzük bölümünün boya sonradan, hem de çok düzensiz şekilde eklendiğini iddia eden yazar, bunu yüzüğün sihirli savunmasındaki yetersizlikle açıklamaktadır. C. S. Mandi'ye göre, yüzüğün sihri gözü de dahil, Tepegözün bütün bedenini koruması gerekirdi. Yazar yüzüğün sihrinin Tepegözün bütün sıradan silahlardan koruduğu halde, alâlade aletlerin karşısında onun aciz kalmasını açıklamakta zorlanmaktadır: Lâkin, yazar unutup ki, yüzüğü Tepegöze verirken annesi ona şöyle söylemiştir: “Oğul, sana ok batmasın, tenini kılıç kesmesin” (Kitabı-Dede Korkut Ansiklopedisi. 2000)

V. Grimm taraftarı O. Hekmen, bu mitle ilgili yazdığı kitapta destanın 120 versiyonunu belirlemiştir. Bu versiyonların esas kısmındaki farklı özellikleri göstermek için o, belli bir formül işleyerek hazırlamıştır. Bütün versiyonlarda devin gözü ok, kılıç, mızrak gibi ananevi silâhlarla değil, paya, şiş ve benzer farklı araçlarla kör edilmektedir. Buradan şöyle bir sonuca varılabilir; sihirli yüzük, dev yalnız ananevi silâhlardan koruyabilir ve onun sihri paya, şiş gibi alâlade aletler, karşısında koruyamamaktadır. Diğer taraftan, kahramanlık destanlarında kahraman, halka düşman kesilmiş bir yaratığı mutlaka alt etmeli ve bu tür eserlerde ananevi olarak büyüün koruduğu devlerin zayıf bir tarafı bulmakta, kahraman bu zayıf tarafı tespit etmekle onu öldürmeyi başarmaktadır. Tepegöz'de, yüzüğün koruyamadığı

yer onun gözüdür. C. S. Mandi, eserin metninde bu konuyla ilgili bir bilgi bulunmadığını söylemesine rağmen, gerçekte boyda bununla ilgili bilgi bulunmaktadır. Basat aşçılardan dev nasıl öldürülebileceğini sorduğunda, gözünden başka hiçbir yerde et olmadığını öğrenir. İşte bundan sonra Basat, kızgın şişle onun gözünü kör eder.

Basat'ın Tepegözü bu şekilde öldürmesinin fizikî açıdan kendinden defalarca güçlü olan yaratığa galip gelmek için destan yazarının seçtiği taktik bir adım olduğunu vurgulayan K. Abdulla göre; “Mitin yazarı Basat'ın kahramanlığını bu şekilde önceden plânlamakta ve mitte Tepegözü önceden, kasten tek gözlü göstermektedir”. İnsanın sahip olduğu özellikleriyle ikinci darbeyi indirmek için ona verilen sürede hem de onun sahip olduğu yetenekle belki de haklı olarak güvenmediğinden mit ikinci gözü önceden aradan kaldırmakla-yaratıklar tek gözlü doğuyor. Aynı zamanda işte bu “mantığın” sonucunda dış etki de artmış olmaktadır” (Abdulla K.1996).

Mandi, Tepegöz boyunda bu iki Polifem bölümü arasında gerekli ilişkinin bulunmadığını ve bu iki bölümün birbirinden ayrıldığını söylemektedir. Fakat yazar Tepegöz boyunda olayların gelişmesinin Odissey'dekinden farklı olduğunu unutup. Polifemden farklı olarak, Basat Tepegözü öldürmek için kör etmekte ve mağaraya ona saldıran Tepegözden kurtulmak için girmektedir.

Yüzük bölümünü, boyun süje hattı için akıl almaz bir bölüm olarak tanımlayan C. S. Mandi,

Tepegözün yüzüğü Basat'a vermesinin kör olmasına rağmen, ona saldırmamasının inandırıcı olmadığını ve yüzüğün darbeden kaçınan Basat'ın parmağından düşerek devin ayakları altında bulunmasının mevcut halde boya hiçbir aidiyeti olmadığını belirtmektedir.

C. S. Mandi'nin mantıksız olarak değerlendirdiği bu üç teferruat arasında çok büyük ve son derece açık görünen bir mantık vardır. Tepegöz Basat'ın yerini belirlemede zorluk çekmekte, bu yüzden de o yüzüğünü Basat'a vermekte ve yüzüğün onu kılıçtan ve oktan koruyacağını söylemektedir.

Kör edilmiş devin kendi yüzüğün kahramana vermesiyle ilgili farklı düşünceler vardır. C. S.

Mandi'den farklı olarak P. Mirabil, yüzük bölümünü bu boy için zaruri addetmekte; "Bu yüzük bölümü başka bir destandan alınmış sıradan bir fragman değil, aksine bu boyda o, "egzotik" bir tamamlayıcı gibi Tepegöz'ün mensup olduğu insanüstü ölçülere ve özelliklere sahip fantastik bir alemin bir parçasıdır. Acaba, Basat'ın kendisi de bu âleme ait değil midir? Bir aslan tarafından büyütülen Basat da, Tepegöz gibi ikili ölçüye, yani insan-hayvan ölçülerine sahiptir. Bu özellikler onların her ikisinin de aynı ve eşit seviyede olmasını sağlıyor işte bu nedenle de, Tepegözün Basat tarafından öldürülmesi "toplumsal" bir trajedidir" demektedir (Mirabile P.1990).

Bizce kör edilmiş devlerin kendi sihirli yüzüğünü kahramana vermelerinin mantıkî bir gerekçesi vardır. Onların esas maksadı, yüzüğün yardımıyla onları kör etmiş düşmanın yerini belirlemek ve onu öldürmektir. Buradan şöyle bir sonuç çıkmaktadır; kör edilmiş Tepegöz de yüzüğünü Basat'a onun yerini belirlemek ve öldürmek için vermiştir. Basat yüzüğü parmağına geçirdikten sonra Tepegöz onun yerini belirleyerek ona saldırmaktadır. Basat, darbeden kaçındıkça, sihirli yüzük onun parmağından düşmekte ve kendi sahibinin ayakları altına düşmektedir.

Çalışmanın yazarı, kurtuluş dizeleri arasında hiçbir bağlantı görmemekte ve bütün bu bölümlerin belirli bir maksat için tahrif edildiğini ve kurtuluş dizelerin anlamsız olarak çok uzatıldığını belirtmektedir. Yazar, folklor örneklerinde görülen bir nesnenin ananevî olarak üç defa tekrarlandığını ve bunlardan üçüncüsünün en son noktası olduğunu not etmektedir. Yazara göre, boyda kurtuluş dizilerinin sayısı dörde varmakta, fakat o, nedense Basat'ın devin ayakkabısından çıkarak onu bekleyen ölümden kurtarmasını bu dizilerin sırasına eklememektedir. Bize göre Basat'ın devin ayakkabısından çıkabilmesi, yazarın adlandırdığı dizelerin birincisidir. Onda bu boyda onun söylediği dizelerin sayısı dört değil, beşe ulaşmaktadır. Bazı folklor örneklerinde kurtuluş dizilerinin sayısının üçten fazla olmasını belirten yazar, gelecekte uzaklaşmayı şüpheli olarak değerlendirilmektedir.

Polifem bölümünün boydaki diğer bölümlerle ilişkisinden bahseden yazar, bu bölümün ya boyun ayrılmaz parçası veya onun esasında belirli bir masaldan alınmış, ya da onun artık mevcut olduğunu bir masala eklendiğini ileri sürmektedir. C. S. Mandi, önceki iki fikri mantıklı olarak görmekte ve Polifem bölümünün önce mevcut olmuş bir metne dahil edilmesini doğru bulur ve yalnız onun yardımıyla metindeki meselelerin çözülmesinin mümkün olabileceğini belirtmektedir.

C. S. Mandi'ye göre, herhangi bir interpolasyon (önce mevcut olmuş bir metne yeni bölümler eklemek) örneğini mevcut bir metne eklerken, uygun yerin bulunmasına özellikle dikkât edilmelidir, çünkü yeni eklenti, asıl metinle uyumlu olmak zorundadır. İşte bu yüzden yazar, boyun Polifem bölümünden hemen sonra başlayan kısmında bir uyumsuzluğun var olduğunu belirtmektedir.

Yazara göre, interpolasyon olayından önce metinde böyle bir konu bütünlüğünün var olması; devin uyuması, kahramanın devin ayakkabısından çıkarak ölümden kurtulması ve yüzük bölümü. Böyle bir konu bütünlüğü ise kahramanın kurtulmasından yüzük bölümüne atlamaya imkân sağlayan bir mantıkî akıcılığın bulunduğu haber vermektedir. Bu geçidin neden oluştuğunu belirlemek için yazar metinde yeni bir düzeltmeye gidilmesi gerektiğini belirtmektedir (Mundy C. S. 1956). İlk bakışta C. S. Mandi'nin teklif ettiği bu düzenleme gerçekten de mantıklı gelmekte, fakat bazı olguları öngördükçe C. S. Mandi'nin ileri sürdüğü fikirlerin kendi içinde tutarlı olmadığı da fark edilecektir. Öncelikle, Basat Tepegözün parmağındaki yüzüğün sihirli olduğu ve onu koruduğundan habersizdir. İkincisi, o, aşçılardan Tepegözü nasıl öldüreceğinin yöntemini öğrenemezdi. Üçüncüsü, yazar kendisi de itiraf etmektedir ki, bu düzeltme boyun kendisinin detaylarının yapısı ve kurtuluş dizileriyle ilgili yazarın iddia ettiği meseleleri çözmemektedir.

Polifem bölümünün yapısı ve kaçış dizelerine dahil olan bölümler arasındaki ilişkiden söz ederken yazar, boyun bu kısmında bazı sıkıntılarının olduğunu not etmektedir. Yazara göre, önceki bölümün sonu ve sonraki bölümün başlangıcı bir

bölümden diğerine geçmeye imkân sağlamadıkta ve bu yüzden de yazar masalı devam ettirmek için kurtuluş dizilerine bir sürü özellikleri ihtiva eden bir üslup vermektedir (Mundy C. S.1956).

Yazar, yüzük bölümünü eski “misafir-armağan” motifinin mevcut biçimi olarak gören ve onu polifem geleneklerinin ayrılmaz parçası olarak kabul eden Grimm taraftarlarının fikrine münasebet bildirirken; “Grimm mektebinin üyelerinin teorisi tamamen basit inanç ve gelenekten oluşan unsurların mevcut olması ihtimaline dayanmaktadır. Bu fikir faydalıdır ve iyi sonuçlar vermiştir, fakat özel biçimde gerçekleştirildikçe bu, seni hem şarihin, hem de masalın kendisinin folklor örneğinin sunulmasındaki rolünü onaylamamakla sonuçlanacağını” ifade eder. (Mundy C.S. 1956).

Yazar, ayrı ayrı teferruatları bir bütünün parçası olarak değil, yazıda gerçek olmalarına göre değerlendiren Grimm taraftarlarından farklı olarak metnin kendisini yapı bakımından celp etmeğe önem vermekte ve elde ettiği ihtimâllerle sonlandırmaktadır. Fakat bu yöntemin de beklenen sonuca ulaşmak için objektifliğini hisseden yazar, “Belli oluyor ki, bütün hallerde yüzük bölümü öylesine Homer’e özgü “misafir-armağan” motifinin benzeri gibi kabûl edilmemelidir. Burada üst mertebede gösterilenden daha fazla konular olabileceğini” belirtmektedir. (Mundy C. S. 1956).

Yazarın boyun yapısına ilişkin belirttiği görüşler ilginç olduğu kadar da tartışmalıdır. O, boyun iki girişten oluştuğunu ve açık biçimde iki kısma ayrıldığını ifade etmektedir (Mundy C. S. 1956)

Boyun süje hattında çeşitli yönlerden tartışılması ve açıklanması gerekli olan pek çok mevzunun var olduğunu not eden yazar, eserin yapısıyla ilgili konulara dikkât çekmek için ayrı ayrı bölümleri değil, boyu bir bütün olarak tahlil etmeğe önem verir. Bununla beraber o, makalenin sonunda ayrı ayrı bölümlerle ilgili kendi görüşlerini de söylemektedir.

Geleneksel masalarda baş kahramanın gözününe alındığını, kahramanın doğması ve çocukluğu hakkında bilgi verilmesini tabii olarak gören yazar, boyda Tepegözün doğması ve çocukluğu

hakkında bilgi verilmesini beklenmedik bir durum olarak kabûl etmekte, süje hattının bu şekilde gelişmesini kahramanlık eserlerine mahsus bir süje olduğunu belirtmektedir.

Boyda, Tepegöz’ün tarihçesinin geniş şekilde tasvir edilmesini bir folklor örneği için gelenek dışı kabul eden C. S. Mandi den farklı olarak V. F. Dits, bunu olumlu bir hareket tarzı olarak kabûl etmekte ve işte bu yüzden de Tepegözü polifemden daha üstün yetenekleri olan bir kahraman olarak karakterize etmektedir.

C. S. Mandi kendi görüşlerini ispatlamak için ayrı ayrı detayları incelemekle, boyun süje hattı için mesele olarak gördüğü konuları aydınlatmaya çalışır.

Basat’ın hayat hikâyesinin yayımlandığı, onun çocukluğuyla, daha sonraki hayatının açıklanması arasında çok büyük bir uyumsuzluk olduğunu, küçük giriş olarak kabul ettiği bölümün (köle isteyen kadınla ilgili bölümün) boyun başlangıç sahnesi gibi gözükmesini ve bu bölümün anlamsız bir teferruat olmasını kaydeden ve ileri sürdüğü pek çok delile dayandıran yazar, bütünlükte asıl girişin boya sonradan eklendiğini ileri sürmektedir.

C. S. Mandi’ye göre, boyun bu kısmında Tepegözün tarihçesinin dahil edilmesinin asıl sebebi ni yazarın bu bölümün yardımıyla boya oğuzlara bağlayarak, onu “Dede Korkut

Kitabı”ndaki diğer boyların sırasına dahil etmek gayretinde aramak gerek. Bununla beraber yazar inanıyor ki, üçüncü meselenin cevabının bulunması, yâni devin öldürülmesinden bahsedilen bu masalın orijinalinin nasıl başladığını belirlemek, mevcut meselenin çözümü için bir anahtar olabilir. C. S. Mandi’ye göre oğlunun yerine Tepegöze göndermek için Basat’tan köle isteyen kadın, eserin orijinalinde Basat’ın kendi annesi olmuştur (Mundy C. S. 1956).

Yaptığı araştırmayı değerlendirmeye gayret eden C. S. Mandi, bunun çok zor bir çalışma olduğunu belirtirken, itiraf eder ki, onun öne sürdüğü fikirler gayrı eşit değere sahiptir ve olabilsin ki, o, çalışmasında gerektiğinden fazla teferruata yer verdiğinden, öne sürdüğü sonuçlar da kendi maksadına ulaşmasın. Yazar ayrı ayrı teferruatla-

rı araştırmadan önce boyun süje hattı ile ilgili fikirlerini genelleştirmektedir (Mundy C. S.1956).’

C. S. Mandi, boyun süje hattı için problem olarak gördüğü ayrı ayrı detayların tahliline Basat bölümüyle ilgili problemleri araştırmakla başlamaktadır. Yazara göre metnin mevcut şeklinde

Basat’ın hayat hikayesi uygun olmayan bir şekilde edilmektedir. O, bunu öne sürdüğü bir sıra delille ispatlamaya çalışmaktadır (Mundy C. S. 1956).

Yazarın söylediği bu delillerin açıklamasıyla onun kendisinin de itiraf ettiği gibi, gerektiğinden fazla ayrıntıya yer verdiğine dikkat çekmektedir. C. S. Mandi’nin kendisinin de küçük roman olarak adlandırdığı bu boyda iki kahramanın, Basat’ın ve Tepegöz’ün hayatı ve faaliyeti ayrı yer almaktadır. Bu durum boyu, devlerin öldürülmesinden bahseden bu tür masallardan tamamen farklı kılmaktadır. Boyun süje hattındaki mevzuları Basat’ın ergenlik devrini tasvir eden kısımla bağlayan C. S. Mandi onun boya sonradan aktarıldığını iddia etmekte ve Basat’ın savaşa gitmesini ve uzun süre Oğuzun durumundan habersiz kalmasını tasvir eden bölümün tabii olmadığını öne sürmektedir.

Bununla beraber, yazar genellikle konunun büyük bir ustalıkla düzenlediğini itiraf etmekte ve hayranlığını; “Bu, burada mürekkep bir süje yaratan yetenekli bir yazarın rolü olduğunu gösteriyor. Mevcut uğursuzluklarına rağmen bu eser sıradışı bir masal söyleme ustalığının sonucu” olarak ifade etmektedir (Mundy C. S. 1956).

C. S. Mandi’nin, eserin süje hattıyla ilgili konulardan biri olarak gördüğü biri de, kendi oğlunun yerine Tepegöz’ü göndermek için Basat’tan getirdiği kölelerden birini isteyen kadınlı ilgilidir.

Ona göre, bu olayın esere hiçbir faydası yoktur ve Oğuzun uğradığı felâketleri Basat’a iletmek için kullanılan bir vasıtaadır.

C. S. Mandi’nin peri bölümüyle ilgili görüşleri dikkat çekmektedir. Yazara göre, boyun süje hattında periyle ilgili mevcut üç bölümden ikisi (ikinci ve üçüncü) boya sonradan eklenmiş ve bu eklemeler esere anlamsızlık dışında hiçbir şey katmamaktadır. Yazar, boyun süje hattında periden üç defa bahsedilmesini folklor örneklerinde

geleneksel olarak bir şeyin üç defa tekrarlanmasıyla açıklamaktadır. Süje hattındaki mantık, bu tekrarı desteklemektedir; Çoban, periyle buluşmasaydı, Tepegöz doğmazdı. Bu perinin birinci gelişinin mantıkî olduğunu göstermektedir. Perinin ikinci gelişi de zaruridir, çünkü o, çobanın yanına gelmesiydi, çoban bu yığınağın ne olduğunu bilmeyecektir.

Belli ki, peri yığınağın ne olduğunu çobana söyledikten sonra orayı terk etmiştir. Bu zaman Tepegöz hâlâ perdenin içerisinde idi, yani henüz “doğmamıştı” ve peri gelecekte onu koruyacak sihirli yüzüğü ona o an veremezdi. Demek ki, Oğuzdan kovulmuş Tepegöz’ün ölümsüzlüğünü sağlayacak yüzüğün ona verilmesi için perinin üçüncü gelişi boyun süje hattı için zaruri bir geliştir.

C. S. Mandi’nin boyun süje hattı için problem olarak addettiği teferruatlardan biri de Oğuzla ilgili konudur.

Yazara göre dışta Oğuzla sıkı şekilde bağlı olmasına rağmen bu boyun belki de, bir zamanlar Oğuzlarla hiçbir ilgisi olmamış ve Oğuza ilişkin detaylar boya sonradan eklenmiştir. Fikrini desteklemek için o üç konuya değinmektedir.

Yazar, ilk önce dikkâti eserin giriş kısmındaki iki bölüme, çobanın ansızın kaçmasına ve Bayındır Han’ın seyre çıkmasına çekmekte ve onların yardımıyla Oğuzla ilgili detayların eserin süje hattına nasıl eklendiğini ispatlamaya çalışmaktadır. C. S. Mandi’ye göre metnin çobanla ilgili kısmı çok ustalıkla yazılmış olmasına rağmen, onun eserin süje hattında öyle temel bir rolü bulunmamaktadır. Yazara göre, çobanın korkarak kaçması ispatlanamamıştır.

C. S. Mandi, Bayındır Han’ın kendi adamlarıyla gezmeğe çıkmasını ve bu yere gelmesini metnin süje hattı için uygun bulmamaktadır. Tepegözün doğması, her yıl vuku bulan göç merasimine denk gelmesini yazar, yazlığa göç etmeyi göçmen hayat tarzına mensup olan bir tayfa için ciddi merasim kabul etmekle, Araz’ın kendi cemaatini ve servetini başsız koyarak, hanla beraber seyre çıkmasını inandırıcı bulmamaktadır.

Bize göre, C. S. Mandi’nin yukarıda söylediği deliller o kadar da inandırıcı gelmemektedir.

Belli ki, göç merasimi çobanların hayvanları yazlığa götürmesiyle başlamaktadır. Tepegözle ilgili boyda da Araz'ın bir çobanının yazlığa ilk defa gitmesiyle ilgili bilgi verilmektedir. Tepegözün babasının yazarın iddia ettiği gibi çoban değil, Oğuz beylerinden birisi olması inandırıcı değildir, çünkü yüksek ahlâka sahip kahramanlar olarak karakterize edilen Oğuz beyleri, sıradan bir çobanın yaptığı bu hareketi yapmazdı. Belli ki, Oğuz beyleri ava çıktığında ve gezmeğe gittiklerinde kendi adamlarıyla beraber, büyük bir heyetle gitmektedirler. Onlardan birisinin suda yıkanan bir periye yaklaşması ve onu taciz etmesi tabii görünmediği gibi, eserin kendisi ve Dede Korkut kahramanlarının ruhuna da aykırıdır. “Dede Korkut” kitabında kahramanların hatta iki karısı olması hakkında da hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yazarın Araz'ı düşük seviyede bir kişi olarak karakterize etmesi ve onun Bayındır Hanla seyre çıkmasını tabii karşılamaması da doğru değildir. Öncelikle, Araz ünlü Oğuz beylerinden, Dış Oğuzun reisi ve Kazan Han'ın dayısıdır. İşte bu yüzden de onun seyre çıkan Bayındır Han'a refekat etmesinde şaşırtıcı hiçbir şey yoktur. Keza yazarın boyu Dede Korkut boylarının sırasına katmak için çobanı eserden çıkararak, Araz'ı süje hattına sokmasıyla ilgili fikri de kendisini desteklememektedir. İlk önce, çobanın kendisi de Oğuz'a bağlı bir kahraman, onun bir üyesidir, eserde bahsedildiği gibi, Araz'ın çobanıdır. İkincisi, Araz'ın Bayındır Han'ın maiyetiyle belli yere gelmesi, onların Tepegöz'ü bulması ve Araz'ın besleyerek büyütme için Tepegöz'ü Han'dan istemesi çok büyük ustalıkla ifade edilmekte ve eserin süje hattının mantikî devamını sağlamaktadır. Bize göre, yazarın bu iddiaları kıskançlıktan doğmakta ve kendisinin de itiraf ettiği gibi, dünya folklor edebiyatının en güzel örneklerini kendinde ihtiva eden bu boyun bazı detaylarının orijinal olmasını ve boyun sahteleştirilmesini ispatlamak için yaptığı asılsız ve çaresiz çabaları içermektedir.

C. S. Mandi, Basat'ın adının konulması merasimini diğer boylardaki ad koyma merasimlerinden farklı bulduğunu söylemektedir. Fakat yazarın bu iddiası da kendisini tamamen doğrulamaktadır, zira aslanın yanında büyüyen Ba-

sat, kendi cesaretiyle diğerlerinden ayrılmakta ve onun sıra dışı davranışları Oğuzu da hayrete düşürmektedir. Yazarın kendisinin de ifade ettiği gibi, o, kahraman olmak için büyümekte ve işte bu yüzden de gösterdiği cesarete göre Dede Korkut'dan Basat adını almaktadır. Bu konuda C. S. Mandi'le aynı görüşte olmayan C. Luis'e göre: “Hikayenin süje hattında C. S. Mandi'nin araştırdığı bir sıra aykırılıklar bulunmaktadır ki, biz bunlardan kitabın giriş kısmında bahsetmiştik. Fakat onun bu konuda (Basat'ın adının verilmesi öngörülüyor S.E.) yazarı amatörlükle suçlaması kendini haklı çıkarmamaktadır. Mandi'e göre Basat'ın adının verilmesi merasimi kitaptaki bu gibi merasimlerden farklıdır: “Diğer hallerde bu merasim, oğlan kahramanlık gösterdikten sonra vuku buluyor. Basat'a gelince ise o kahramanlık yapmadan ad almaktadır. Gerçekte ise oğlanın at sürüsüne saldırarak onların kanını içmesini inkar etmek haksızlık olurdu ve bunun dışında Mandi önemli konuya dikkat etmemektedir: bu da kahramanın adının etimolojik açıdan kendisini doğrulamasıdır: “Bas-at”, “ata saldırmak” (G. Luis.1974).

C. S. Mandi, boyun sonunda açık olarak bir Oğuz ruhunun olduğunu ve bunların masalı Oğuz boyu gibi karakterize ettiğini ifade etmektedir. Fakat eserin son bölümünün Homer hikayeleriyle benzeştiğini temel alarak, yazar onu esere sonradan yapılmış bir düzeltme olarak kabul etmektedir. O, Basat'ın Tepegöz'ü diz çökmeğe zorlamasının inandırıcı gelmediği, devin öldürüldüğü sahnenin çok uzatıldığı ve bunun sonucunda olaylar arasında mantikî ilişkinin kırılmasını esas alarak boyun bu kısmının anlamını ciddi şekilde zayıflatıldığını belirtmektedir. Bununla beraber, bu dış benzerliğe rağmen, boyun bu kısmının Homer hikayelerinin etkisiyle yazıldığına inanmayan yazara göre: “Boyun bu kısmının Homer masallarına çok benzemesine rağmen, ben onun Odissey'le herhangi bir ilişkisinin olmasına, bir anlığına da olsa inanmıyorum. Burada vuku bulmuş olay, her iki yazarın aynı şeyi yapmak için aynı şartlar altında bulunmuş olmasıdır. Türk yazar boyun finalini retorik bir şekilde en üst noktaya yükseltmiş ve böylece,

onda Odisseydeki ritorik etkiyi yaratmağa muvaffak olmuştur” (Mundy C. S.1956).

Basat'ın Tepegöz'ü bu şekilde öldürmesinin büyük bir ustalıklı, yazıldığını söyleyen P. Mirabil'e göre; “Burada hem boyu, hem de kitaptaki diğer boyları bağlayan mantıklı bir kurgu vardır. Basat, Tepegöz'ü gözünden mahrum ederek, onu önceki durumuna-hayvanî durumuna dönüştürüyor. Basat da koyun derisini giymekle, kendisini ilk durumuna, aslan “oğlu” olduğu duruma, yani hayvanî duruma dönüştürüyor. Bu durumda o, Tepegözle sadece eşit seviyede bir şahıs olarak savaşımayacak (devin gözü kördür), keza onları “kardeş” gibi bir araya getiren aynı esaslarla savaşacaklardır. Kardeş kardeşi öldürecek, koç ejderhayı, sırtlanı, aslanı öldürecek” (Mirabile P. 1990).

Bir sıra halkların, keza Rus, Yugoslav, Fin halklarına ait kahramanlık destanlarının özelliklerinden bahseden bir makalesinde Feliks Y. Ş. Oinas'e göre, kahramanlık destanları sıradan insanların sahip olmadıkları yiğitlik ve cesaretle gerçekleştirilen olayları anlatır. Bu olaylar ülkenin iç ve dış düşmanlarına karşı gerçekleştirilir. Kahramanlık destanlarında esas kahramanın karşılaştığı yaratıkların gücü kasten inanılmaz derecede abartılır. Geleneksel olarak kahramanın temsil ettiği halk bu devlerin önünde mağlûp durumunda olur ve esas kahraman tek başına onu yenerek, kendi halkını karşı-karşıya kaldığı bu belâdan kurtarır. (Feliks Y. Oinas, 2007)

“Basat'ın Tepegözü öldürdüğü boy”da da olaylar bu şekilde gerçekleşmektedir. Basat, kendisinden kat kat güçlü olan, defalarca cesur Oğuz kahramanlarını yenen, onları haraç vermeğe zorlayan Tepegöz'e karşı kendi aklı ve yiğitliğinin sayesinde zafer kazanmaktadır.

Çeşitli halklara ait olan folklor örneklerinde en yaygın mitolojik kahramanlardan birisi de insana benzer tek gözlü devlerle ilgili olanıdır. Bu mitolojik kahraman zaman zaman “sözlü edebiyatla” uğraşan pek çok araştırmacının dikkatini çekmiş ve onlar bu konuyla ilgili görüşler belirtmişlerdir. Bizim için ilginç olan şudur ki, bu mitle ilgili tartışmalar özellikle “Dede Korkut Kitabı”nın bulunmasından sonra başlamış ve

günümüzde de devam etmektedir. Şunu da belirtelim ki, bu mitle ilgili düşünceler tek anlamlı değildir. Bu konuyla ilgili ilk araştırmalar “Dede Korkut Kitabı”nın ilk araştırmacılarından olan H. F. Ditsn adıyla ilgilidir. Tepegöz suretini Homer hikayelerindeki polifemle bütün inceliklerine kadar mukayeseli olarak tahlil eden yazar şöyle bir karara varıyor ki, eserin Türk versiyonu orijinaldir ve Odissey'deki olaylar büyük ihtimâlle “Dede Korkut Kitabı”ndan alındığını göstermektedir. Bu mitle ilgili daha sonraki araştırmalar V.Grimm ve onun takipçileri olan O. Hekmen, D. Peyic gibi isimlerle bağlıdır. V. Grimm'in ve onun mektebinin temsilcilerine göre “Dede Korkut Kitabı”ndaki Tepegözle, Homer hikayelerindeki polifem aynı bir kaynağa dayanmaktadır.

Üçüncü grup araştırmacıların fikrine göre, bu ortak motiflerin vatanı Doğu'dur. Bu fikrin taraftarlarından Smit Tompson ve Conas Beyliz tarafından kaleme alınan “Hind masallarının motif ve Tür Göstergesi” adlı eserle, Artur Veyli'nin İngilizceye çevirdiği “Moğolların Gizli Tarihi” adlı eser, Doğu'da, özellikle Kafkasya'da Tepegöz ve onun benzeri olan diğer devler hakkında çok sayıda masalların varolduğu belirtmektedirler. Bu fikrin temsilcileri, keza dünya folklor örneklerinin G. N. Potanin, V. M. Jirmunski gibi meşhur araştırmacılara göre Tepegöz gibi devlerden bahseden motifler, önce Doğu'dan Batıya ve sonra Batı'dan Doğu'ya geçmiştir.

Dünya halklarının sözlü edebiyatında kullanılan ortak motiflerin benzerliğinin başlıca sebebini onları yaratan halkların hayat tarzında arayan, Tepegöz'ün mitolojik veya içtimaî bir yaratık olmasını belirlemeğe çalışan P. Mirabil, onu destan için zaruri, düşünülmüş bir kahraman olarak kabul eder: Ve hatta “Siklop” masalı Yunan ve Arap kaynaklarından “alınmış” olsaydı bile, onun alınması tam zamanında yapılmış bir “seçim”dir. Mit, yazarının zamanında yaptığı ve içtimaî ihtiyaçlara uygunlaştırılmış, terbiyevî önem taşıyan öylesine bir seçimdir ki, onun vasıtasıyla Oğuz ozanı sanki tekrar tekrar dinleyicilerini onları bekleyen gelecek felâket hakkında haberdar etmek istemektedir. (Mirobili P.1990)

Tepegöz ve polifem bölümlerini mukayese eden K. Abdulla, bu iki bölümün dış benzerliğine rağmen, birbirinden ayırt edildiğini ve Tepegöz’ün faaliyetinin daha fazla içtimâî önem taşıdığını şöyle vurgulamaktadır; “Onların insan toplumuyla irtibatı zor şekilde kuruluyor, tek anlamlı değil. Onlarla savaşmak aslında kurtuluş savaşı olarak da adlandırılabilir. Bir hâlde bu, toplumla ilgili kurtuluş, diğer bir hâlde fertle. Oğuz toplumu Tepegöz’den, Odisey de polifemden kurtuluş bekliyor” (Abdulla K. 1996).

Türk ve güney Slav halklarının kahramanlık destanlarının karşılıklı alâkasını tarihî-tipoloji ve tarihî-geneolojik yönden inceleyen C. Nağıyev, V. M. Jurminski’nin “çeşitli halkların folklorunda bir dizi konu, motif ve süjeler mevcut ki, onlar arasında benzerlik belli içtimâî ve manevî şartların gelişimiyle alâkardır” fikrine dayanarak, motiflerin genel beşerî önem taşıdığını belirtmekte ve folklordaki çeşitli halkların kahramanlık destanlarındaki benzerliği, bu halkların hayat tarzındaki belli düzenin sonucu olarak kabûl etmektedir. (Nağıyev C., 2003).

“Dede Korkut Kitabı” dünya destan edebiyatının en güzel örneklerini kendinde yansıtan bir sanat örneğidir. Bu kitap, müşahhas bir zaman ve müşahhas bir mekanın ürünü değildir. Kitaptaki motifler ve süjeler yüzyüze kaldıkları mahrumiyetlere galebe çalmak için mücadele eden, bu zaman farklı düşünmeye sahip yeni medeniyetlerle temasta olan, hem karşılaştıkları toplumların ihtiyaçlarını, hem de kendi ihtiyaçlarını gideren nelerse veren ve onlardan nelerse alan bir halkın ayakta kalmak ve kazanmak için verdiği mücadeleyi yansıtan motif ve süjelerdir. Kitaptaki Oğuz geleneklerinin Türk halklarının, keza Avrupa halklarının folklorunu ciddi şekilde etkilediğini ve onların gelişmesinde önemli rol oynadığını vurgulayan Ali Yakıcı, görüşünü desteklemek için Helmut de Boor’un şu sözlerini aktarmaktadır: “Atılla beraber yaşadıkları coğrafyadan göç ederek Avrupanın içlerine kadar gelen ozanlar, başta o zamanki Germen toplulukları olmak üzere, temas kurdukları diğer halkların folklorunu etkilemiş, onların yaratıcılığında ozan tipli şiir söyleme geleneklerinin oluşmasında önemli rol

oynamıştır. Almanların “Nibelung Destanları”, “Diotriç” ve diğerleri bunun örnekleri olmuşlardır (A.Yakıcı, 2007).

“Dede Korkut Kitabı”na ait ozan geleneklerinin büyük bir coğrafyada yaşayan halkların sözlü edebiyatına yaptığı etkiyle ilgili olarak, keza kitabın dünya kültüründeki konumu hakkında söylenilen bu gibi olgular, liderimiz Haydar Aliyev’in de belirttiği gibi; “Kitabımız hakkında söylediği şu fikrin ne derecede ibret verici olduğunu bir daha onaylamaktadır”. Azerbaycan halkının tarihinin, etnik hafızasının, arkaik tefekkürünün aynası olan “Kitab”-Dede Korkut” nutkumuzun, dilimizin, maneviyatımızın, ruhumuzun şarkısı olarak büyük kültürel-estetik önem taşıyor. Bu kitap öyle bir güce sahip ki, kendinden sonra gelen söz sanatımız, yazılı edebiyatımız onun etkisi dışında kalamamıştır (Haydar Aliyev, 2004).

İşte burada bir noktayı vurgulamamak mümkün değildir, yani kopuzun veya sazın refakatiyle söylenen salname sanatsal yaddaş-tarih, hartiya, töre, etnik hukuk ve devlet sisteminin yansıması bulunan Türk destanı bütün halkların destan yaratıcılığında kendine özgünlüğü, ihatalığı, kontinum genişliği, kod bileşikliği ile seçilmektedir. (Nerimanoglu, K.V., 2004)

Sonuç

Edebi topluma artık belli olan tüm bu olguları bir daha hatırlatmaktan maksadımız, C. S. Mandi’nin boyun süje hattıyla ilgili söylediği görüşlere açıklık getirmektir. Boyun süje hattında bir sıra yanlışlar taşıdığı ve bu yanlışların boya polifem bölümünün eklenmesi sonucunda meydana geldiğini iddia eden C. S. Mandi, boyun günümüzdeki metnin sahteletirmeye maruz kaldığını ispatlamaya çalışmakta, fakat kendi görüşlerini ispatlamak için öne sürdüğü delillerle sadece başkalarını değil, kendisini de inandırmamaktadır.

Sözlü edebiyatın her bir numunesi gibi “Dede Korkut Kitabı” da zaman zaman değişikliklere maruz kalmıştır. Fakat boyun herhangi bir sahteletmeye maruz kalmasıyla ilgili söylenen fikirler bunu söyleyen yazarın delillere dayanmayan subjektif fikirlerdir.

Her bir araştırmacının araştırdığı işle ilgili öne sürdüğü görüşlerin değeri, onun bu işle ilgili bilgilerinin değeri ile ölçülür. Makaleden, keza verdiği açıklamalardan anlaşılıyor ki, C. S. Mandi Doğu ve Batı destan yaratıcılığını derinden bilen bir folklor araştırmacısıdır. Dede Korkut Kitabının Avrupadaki araştırmacılarının yaptıkları çalışmalarda sürekli olarak C. S. Mandi'ye atıfta bulunmaları da bunu göstermektedir. Fakat böyle bir araştırmacının Tepegöz boyuyla ilgili söylediği çelişkili fikirler şaşırtıcı gelmekte ve bu çelişkili olan fikirleri ifade edilmesinin maksadı; boyun süje hattında yanlışlar aramakla yazarın esas amacı belirttiği gibi, bu yanlışların yardımıyla polifemle ilgili bölümlerin boya sonradan eklendiğini ispatlamak ve bununla da boyun metninin orijinal olmadığını ortaya koymaktır.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, "Dede Korkut Kitabı" ne Nizami'nin "İskendername'si", ne de Fuzuli'nin "Leyli ve Mecnun"u olmadığı gibi, Şekspir'in "Hamlet'i de değildir. Genel beşeri

fikirlerle ve kendine has, benzersiz güzelliklerine rağmen, bu eserler yalnız bir kişinin, kendi yazarlarının tefekkürlerinin ürünü olup, esasen onların subjektif fikirlerini ifade etmektedir. "Dede Korkut Kitabı" ise, gün doğumundan, gün batımına kadar olağanüstü büyük bir coğrafyada yaşayan, zaman zaman dünya halklarına nasıl yaşamaları gerektiğini öğreten, onların kaderini belirleyen, kendi tarihini kendi kılıcıyla yazan büyük bir halkın – Türk'ün yüzyıllar boyunca yarattığı ve Dedemiz Korkutun anlattığı mukaddes bir kitaptır. "Bu kitabın ölçüsü, nizamı ilâhi kitaplarda olduğu gibi kesin ve benzersizdir. En talepkâr üslupçu, burada bir kelimenin yerini değiştiremez. Değiştirir, fakat nizam bozulur, kesinlik kaybolur, kelimelerin ölçülü biçili alâkasından oluşan mantıkî, duygusal bütünlüğün düzeni bozulur. Burada mantık, estetik ve gramer taleplerin birbiri ile olan anlamlı ilişkisi yüz ölçülmüş, bir biçilmiştir" (Hacıyev T., 1999).

Kaynakça

1. A.Yakıcı, "Dede Korkut Kitabı"nda Görülen Ozan Tiplerinin Türkiye Sahesi Aşıklık Geleneğinin Oluşumuna Etkisi, *Milli Folklor, Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Nu., 73, 2007, Türkiye
2. Abdulla K. "Sir içinde destan ve yahut gizli Dede Korkut", Bakü, 1996
3. Feliks Y. Oinas, "Halk Destanı", *Milli Folklor, Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Nu., 73, 2007, Türkiye, 98
4. G. Luis. The Book of Dede Korkut. P, 205, Penguin Books., London, London, 1974
5. Hacıyev T., Dede Korkut: Dilimiz Düşüncemiz, Bakü, 1999
6. Haydar Aliyev, "Milli Varlığımızın Muteber Kaynağı, Dede Korkut Dünyası", Önder neşriyat, Bakü, 2004
7. Kitabı-Dede Korkut Ansiklopedisi, C. 2, Yeni neşrleri evi, Bakü, 2000
8. Mirabile P., The book of the Oghus Peoples or Legends told and sung by Dede Korkut, İstanbul, 1990
9. Mundy C. S., Poliphemus and Tepegöz., Bulletin of the School of Oriental and African studies University of London. VoL. XVII, London, 1956
10. Nagiyev C., Azerbayjansko-yujnoslavyanskiye literaturniye vzayimosvyazi, zdatelstvo "Aziya", Bakü, 2003
11. Nerimanoğlu, K. V., Dada Qorqud Dünyası, Bakü, 2004.